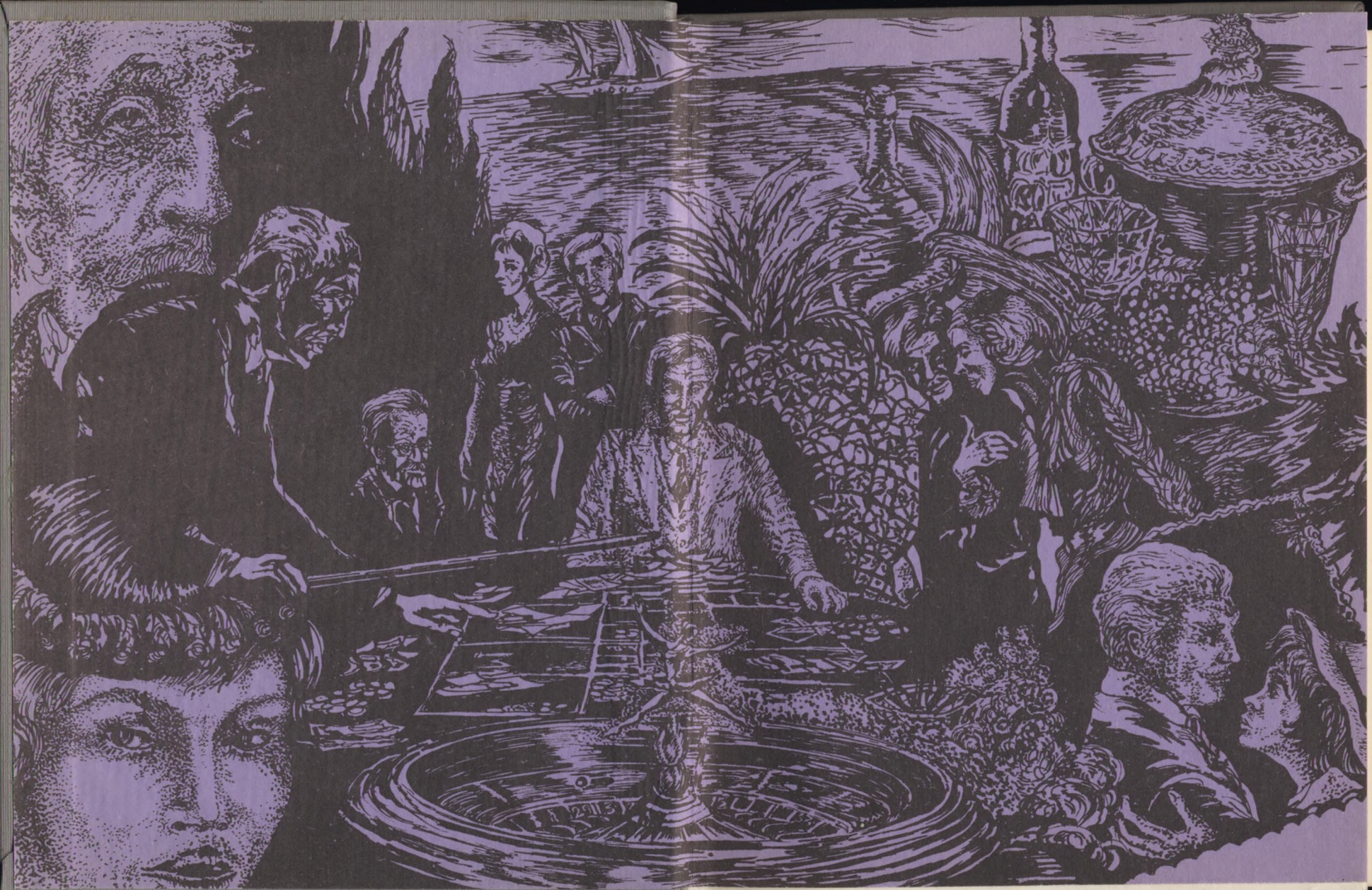

БІБЛІОТЕКА
ЗАМЕЖНОЙ
ПРОЗЫ

Грэм Грын
Стамбульскі
экспрэс

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

Грэм Грын Стамбульскі ЭКСПРЭС

Раманы

З англійскай

Мінск
«Мастацкая літаратура»
1993

ББК 84.4Вл.
Г91
УДК 820-31

Серыя заснавана ў 1983 г.

Рэдкалегія:

С. Андраюк, Я. Брыль, І. Навуменка,
І. Пташнікаў, В. Сачанка

Пераклад з англійскай мовы
і прадмова Вадзіма Небышынца

Пераклад зроблены з выданняў:

Greene Graham, Stamboul Train.— London. William Heinemann. 1932.— p. 307.
Greene Graham. Loser Takes All.— London. William Heinemann. 1955.— p. 124.

Грын Г.

Г 91 Стамбульскі экспрэс: Раманы: 3 англ./Пер.
і прадм. В. Небышынца.— Мн.: Маст. літ., 1993.—
335 с., л. партр.— (Б-ка замеж. прозы).

ISBN 5-340-00955-6 (бел.).

У кнігу ўключаны прасякнутыя гуманістычным пафасам і напужанай маральна-этычнай праблематыкай, вострасюжэтныя, з элементамі дэтэктыву і меладрамы, раманы «Стамбульскі экспрэс» і «Хто прайграе, бярэ ўсё» англійскага пісьменніка Г. Грына (1904—1991).

4703010100—029

ББК 84.4Вл

Г ————— 170—92

М 302(03)—93

- © Пераклад. Прадмова. В. К. Небышынец, 1993
© Афармленне. У. У. Даўгань, 1993

ISBN 5-340-00955-6 (беларус.)

МАГЧЫМАСЦІ «ЛЕГКІХ» ЖАНРАЎ

Больш за шэсць дзесяцігоддзяў Грэм Грын (1904—1991) займаў вядучыя пазіцыі не толькі ў англійскай, але і ў сусветнай літаратуры. Савецкі літаратуразнаўца В. Івашова пісала: «Вучань» Генры Джэймса, Джозефа Конрада і Марджары Баўэн у далёкім юнацтве (зазначым, «настаўнікі» ўсе розныя і мала падобныя адзін на аднаго), Грын прайшоў настолькі доўгі жыццёвы і творчы шлях, што было б цяжка сёння знайсці ў яго раманах ці апавяданнях прыкметны ўплыў каго б там ні было. Яго мастакоўскі почырк настолькі арыгінальны, настолькі непаўторны, што можна хутчэй гаварыць пра ўплыў самога Грына на сучаснікаў, хоць наўрад ці знойдуцца такія пісьменнікі, якія нагадалі б Грына, яго структуры, стыль, парадаксальныя характары»¹.

Сваю адметную творчую манеру пісьменнік знайшоў не адразу.

Грэм Грын нарадзіўся 2 кастрычніка 1904 года ў мястэчку Берхэмстэд непадалёку ад Лондана. Бацька яго быў дырэктарам мясцовай прывілеяванай мужчынскай школы, дзе вучыўся будучы пісьменнік. А маці была стрыечная сястра знакамітага аўтара «Вострава скарбаў» Роберта Льюіса Стывенсана. Грэм Грын быў чацвёртае дзіця ў вялікай, дружнай сям'і з шасці братоў і сясцёр. Пачуцце нуды, самоты і «беспрасветнай аднастайнасці існавання», паводле вызначэння самога Грына, праследавалі яго яшчэ з дзяцінства. Кончылася тым, што ён адмовіўся хадзіць у школу, і бацькі мусілі былі звярнуцца па дапамогу да псіхааналітыка. Пазней у аўтабіяграфічных нататках «Такое вось жыццё» (1971) пісьменнік сам вызначыў сваю душэўную хваробу: «Маніякальна-дэпрэсіўны псіхоз, як у дзеда, — такі дэягназ паставілі б мне сёння, і ніякі псіхааналіз не мог мяне вылечыць». Юнаком некалькі разоў ён рабіў спробы пакончыць жыццё самагубствам, гуляючы ў «рускую рулетку», і толькі шчаслівы выпадак выратаваў яго ад смерці. Збавення ад штодзённай нудоты ён шукаў у кнігах, зачытваўся прыгодніцкімі і гістарычнымі раманамі, кнігамі пра падарожжы ў далёкія, экзатычныя краіны. Яшчэ ў школе спрабаваў пісаць апавяданні, гістарычныя раманы ў духу Марджары Баўэн, п'есы. Адно такое школьнае апавяданне «Ціканне гадзінніка», дзе ішла гаворка пра смерць самотнай жанчыны, усімі

¹ Івашова В. Судьбы английских писателей. — М.: 1989. — С. 61.

кінутай, было надрукавана ў мясцовай вячэрняй газеце, і ён атрымаў свой першы літаратурны ганарар у тры гінеі. У 1922—1925 гадах ён вывучае гісторыю ў Оксфардскім універсітэце, змяшчае свае вершы ў газетах і часопісах. Гэтыя вершы былі сабраны ў зборніку «Красавік, які пурчыць» (1925). У Оксфардзе дзеятнаццацігадовым юнаком ён зрабіў спробу ўступіць у Камуністычную партыю Вялікабрытаніі, за што ў часы макартызму яго прозвішча было занесена ў ЗША ў «чорныя спісы», а ФБР нават завяло на яго спецыяльнае дасье, як на «чырвонага агента». Пасля заканчэння універсітэта Г. Грын некаторы час працуе журналістам у газеце «Нотынгем Джорнал». У Нотынгеме ў 1926 годзе ён прымае каталіцтва, каб быць аднаго веравызнання з нявестай Вівьен. Так, прынамсі, тлумачыў ён сам, але, безумоўна, сапраўдныя прычыны яго звароту да каталіцызму крыліся глыбей. «Я дайшоў тады, — пісаў ён пазней у сваёй аўтабіяграфіі, — да краю зямлі, а наперадзе раскрывалася мора. Я смяяўся, каб не страціць мужнасці». Духоўныя пошукі Г. Грына ў той час былі асабліва напружаныя, ён не знаходзіў адказаў на пакутлівыя пытанні, якія ставіў перад ім супярэчлівы і трывожны свет. Каталіцкая праблематыка ў той ці іншай ступені амаль заўсёды ёсць у яго творах, аднак сам Грэм Грын настойліва падкрэслівае, што ён не каталіцкі пісьменнік, а хутчэй пісьменнік-католік, да таго ж — католік-агностык. У шмат якіх творах ён знішчальна крытыкуе хрысціянскія догмы, а яго найбольш каталіцкі раман «Сіла і слава» (1940) пра ганенні хрысціянскіх святароў пад час рэвалюцыйных падзей у Мексіцы быў унесены ў ватыканскі спіс забароненых кніг. У 1971 годзе ў кнізе ўспамінаў «Такое вось жыццё» Г. Грын зазначыў з невясёлай іроніяй: «Мяне ўсё меней і меней, чым бліжэй да мяне падыходзіць смерць, хвалюе пытанне пра праўдзівасць веры. Застаецца ўжо нямнога да надыходу ці поўнага азарэння, ці поўнай цемры».

У 1927 годзе Г. Грын пачаў працаваць у лонданскай газеце «Таймс» памочнікам рэдактара аддзела пісьмаў, адкуль ён звольніўся, калі яго напаткаў першы літаратурны поспех — даволі вялікім тыражом, звыш васьмі тысяч экзemplяраў, разышоўся яго першы надрукаваны раман «Чалавек унутры», герой якога — малады кантрабандыст — выдаў уладам сваіх сяброў і ў выніку скончыў жыццё самагубствам. Хоць пазней у кнізе ўспамінаў ён даў вельмі сціплую ацэнку гэтаму раману: «Чалавек унутры» — кніга надта маладая і надта сентыментальная. Сёння я не знаходжу ў ёй сэнсу і не разумею, чаму яе напаткаў поспех. Гэтая кніга — з ліку тых, якія мне асабліва не падабаюцца, — напісаная зусім чужым мне чалавекам». Яшчэ горшымі, на думку Г. Грына, атрымаліся і наступныя два раманы «Імя дзеяння» і «Шэпты прыцемкам», у якіх адчуваўся прыкметны ўплыў літаратурных настаўнікаў маладога пісьменніка, асабліва Джозефа Конрада. «Мне нічога не засталося рабіць, —

прызнаваўся пазней пісьменнік, — акрамя як разабраць грувацкія рыштаванні, узведзеныя па калыцы геніяльнага папярэдніка, спісаць іх на маладосць і пачаць усё спачатку... Голы, я вярнуўся да зыходнага пункта і, відаць, таму вырашыў напісаць дэтэктыў». Так нарадзіўся раман «Стамбульскі экспрэс» (1932), ад якога Г. Грын выдае адлік сваім творам. Сам пісьменнік аднёс гэты раман да «пацяшальных» твораў («entertainments») у адрозненне ад так званых «сур'ёзных» («serious») раманаў, дзе ставяцца больш глыбокія філасофскія, маральна-этычныя і сацыяльна-палітычныя праблемы. Гэты жанравы падзел дастаткова суб'ектыўны і адвольны: цяжка правесці вызначальную дакладную мяжу паміж «пацяшальнымі» і «сур'ёзнымі» раманамі Г. Грына, бо і ў «пацяшальных» раманах пісьменнік выходзіць на глыбокія мастацкія абагульненні, распрацоўвае падрабязна і дэтальна ўражлівыя характары персанажаў, а ў «сур'ёзных» раманах карыстаецца шырока мастацкімі прыёмамі і сродкамі, характэрнымі «лёгкім» жанрам дэтэктыву і меладрамы. Напрыклад, у «пацяшальным» рамане «Міністэрства страху» (1943), пазначаным рысамі дэтэктыўнага жанру, з вялікай мастацкай сілай узноўлена жажлівая атмасфера варварскіх бамбёжак Лондана пад час другой сусветнай вайны, пранікнёна выкрываюцца сацыяльныя вытокі фашызму. А ў вострым рамане-памфлеце «Наш чалавек у Гаване» (1958), які сам Г. Грын аднёс да «пацяшальных» твораў, праўдзiва паказана галеча народа, палітычнае свавольства ў перыяд напярэдадні падзення дыктатарскага рэжыму Батысты. З другога боку, у аснове фабулы «сур'ёзнага» палітычнага рамана «Ціхі амерыканец» (1955) закладзена тыповая меладрама — «лобоўны трохкутнік»: англійскі журналіст Фаўлер, які баіцца старасці і з усіх сіл трымаецца за каханне в'етнамскай дзяўчыны Фуонг, а тая кідае яго дзеля маладога амерыканца Олдэна Пайла, які абяцае з ёй ажаніцца, — аднак гэтая меладраматычная фабула разгортваецца на рэалістычна паказаным фоне «бруднай» вайны заходніх каланізатараў — амерыканцаў і французцаў — у В'етнаме, гераічнай барацьбы в'етнамскага народа за незалежнасць і свабоду радзімы, і ў выніку мы маем адзін з найлепшых антыкаланіялісцкіх раманаў у сусветнай літаратуры. Такі ж самы меладраматычны «трохкутнік» — у рамане-трагедыі «Сутнасць справы» (1948) — адным з найлепшых «сур'ёзных» раманаў Г. Грына: герой твора паліцэйскі «справядлівы» Скобі, яго жонка-каталічка Луіза і палобуўніца Хелен, — што не пашкодзіла ўзняць глыбокія агульначалавечыя праблемы маралі і рэлігіі, сэнсу жыцця, адказнасці чалавека за лёс блізкіх яму людзей.

А хіба толькі мэтай «пацешыць» чытача вычэрпваецца ідэйна-мастацкі змест рамана «Стамбульскі экспрэс»? Ужо ў гэтым творы выявіўся асноўны эстэтычны прынцып, якога Г. Грын няўхільна трымаўся ва ўсёй далейшай творчасці: «Самапазнанне, цвярозае і пазбаўленае рамантыкі, — вось вытокі энергіі, якая сілкуе пісьмен-

ніка ўсё жыццё. Адзін вольт гэтай энергіі, правільна скіраваны, выклікае да жыцця героя». У «Стамбульскім экспрэсе» быў сканцэнтраваны ўвесь папярэдні жыццёвы і творчы вопыт пісьменніка і, як у зерні, намечаны асноўныя матывы і калізіі будучай творчасці. Гэтаму раману ўласціва дакладнасць сацыяльных характарыстык і тонкасць псіхалагічнага аналізу персанажаў, што адмыслова прасочваецца ва ўзаемаадносінах маладога бізнесмена яўрэя Майета і танцаўшчыцы з вар'етэ Корал Маскер. Са з'едлівым сарказмам выкрываюцца заганныя прыёмы журналістыкі — «другой самай старажытнай прафесіі» — у даволі шаржыраваным вобразе міс Уорэн. З тонкасцямі гэтай прафесіі быў добра знаёмы Г. Грын, працуючы журналістам у правінцыйным і сталічным друку Англіі.

У інтэрв'ю Святаславу Бэлзе («Літаратурная газета» ад 3 чэрвеня 1987 года) Г. Грын зазначыў: «У наш час кіно, бяспрэчна, уплывае на літаратуру — перш-наперш сваёй дынамікай. Любое апісанне падаецца ўжо не статычна, як у жывапісе, а нібыта камерай, якая рухаецца. У гэтым адно з адрозненняў пісьменніка XX стагоддзя ад пісьменніка XIX». Сродкі, запазычаныя з арсеналу кінематаграфічных, шырока выкарыстаны ў рамане «Стамбульскі экспрэс»: пейзажы абмаляваны ў руху, з акна цягніка, паасобныя эпізоды рамана падаюцца як бы «сярэднім» ці «буйным» планам, у розных ракурсах, і стыкуюцца паміж сабой па прынцыпе мантажу, асабліва, напрыклад, гэта відаць у тых месцах рамана, дзе пісьменнік паказвае персанажы ў адзін і той самы адрэзак часу. Дарэчы, адзін герой рамана, пісьменнік Сейвары — Г. Грын часта ўкладвае ў вусны персанажам свае асабістыя думкі — разважае: «Адно, да чаго кінематограф прывучыў наш зрок, — гэта ўбачыць прыгажосць пейзажу ў руху, бачыць, як царкоўная званіца бяжыць прэч, узвышаючыся над дрэвамі, як яна апускаецца і ўздымаецца ў такт няроўнай хадзе чалавека, які самотны комін цягнецца ў неба і хаваецца за лесам такіх самых комінаў. Адчуванне руху можна перадаць у прозе». Пра асаблівую кінематаграфічнасць раманаў Г. Грына сведчыць і тое, што многія з іх былі экранізаваны, у тым ліку і прадстаўлены ў гэтай кнізе — «Стамбульскі экспрэс» і «Хто прайграе, бярэ ўсё».

У аўтабіяграфічных нататках «Шляхі выратавання» (1980) Г. Грын сцвярджаў: «Творчасць — форма тэрапіі. Іншы раз мяне здзіўляе, як тыя, хто не піша раманаў, не стварае музыкі і не малюе карцін, не з'ехалі з глузду ад меланхоліі і панічнага жаху, які выцякае з умоў чалавечага існавання». Гэтае сцвярджэнне перагукваецца з поглядамі героя «Стамбульскага экспрэса» пісьменніка Сейвары, які разглядае літаратуру як своеасаблівую споведзь: «Паколькі раманы заснаваны на жыццёвым вопыце аўтара, раманіст спавядаецца перад чытачом. Гэта і робіць чытача святаром ці псіхааналітыкам».

Вядома, з цягам часу пісьменнік мяняўся. «Я» саракагадовай даўнасці — гэта не цяперашні «я», — пісаў Г. Грын у вышэйзгаданай кнізе «Шляхі выратавання», аднак, перачытваючы свой раман «Стамбульскі экспрэс» праз чатыры дзесяцігоддзі, ён зазначаў: «...стары пісьменнік вітае свайго маладога папярэдніка з пэўнай доляй павагі», асабліва вылучаючы, як несумненную ўдачу, сатырычны вобраз палкоўніка Хартэпа, у якім Г. Грын упершыню ў сваёй творчасці заклеіваў ганебнае аблічча фашызму, што толькі нараджаўся ў Еўропе. Пазней гэтая тэма зрабілася вядучай у яго творчасці. Згадаем гнеўнае выкрыццё фашысцкага рэжыму Дзювалье на Гаіці ў «Камедыянтах» (1966), дыктатуры Стрэснера ў Парагваі ў «Ганаровым консуле» (1979) ці некаланіялісцкай палітыкі ЗША ў В'етнаме, Сальвадоры, Нікарагуа і Панаме ў раманах «Ціхі амерыканец» (1955), «Знаёмства з генералам» (1984), «Капітан і вораг» (1988) і іншых творах. Рызыкаючы жыццём, пісьменнік выступіў супраць мафіі ў публіцыстычным артыкуле «Я абвінавачваю» (1979).

У «Стамбульскім экспрэсе» з горкай іроніяй і сімпатыяй выведзены вобраз рэвалюцыянера доктара Цынера, які можна сустрэў смерць у барацьбе з фашызмам. Пазней Г. Грын стварыў гераічны вобраз камуніста доктара Мажыо ў рамане «Камедыянты», а ў «Мансеньеры Кіхоце» (1982) з аднолькавай цеплынёй намалёваны вобразы камуніста Санча і каталіцкага святара Кіхота. Выступаючы на Маскоўскім форуме ў лютым 1987 года, Г. Грын заявіў: «Я чалавек веры, але пры гэтым яшчэ і чалавек сумнення. Сумненне — плёнае пацудцё. Гэта галоўная з добрых чалавечых якасцей. Я думаю, што і камуніст павінен мець свае сумненні, як мы, хрысціяне, маем свае. І я лічу, што мы можам пэўным чынам зблізіцца дзякуючы нашым сумненням».

Калі ў «Стамбульскім экспрэсе» пісьменнік выкарыстаў магчымасці дэтэктыўнага жанру, то ў рамане «Хто прайграе, бярэ ўсё» ў абмалёўцы герояў і пабудове фабулы выразна прасочваюцца рысы меладрамы. У традыцыях гэтага жанру пададзены і крыху рамантазаваны і ідэалізаваны вобраз гераіні рамана Кэры, як увасабленне дзявочай прыгажосці, чысціні і лепшых чалавечых якасцей: «На вуліцах, і ў барах, і ў аўтобусах, і ў магазінах мы сустракаем мноства твараў, якія нагадваюць нам пра Першародны Грэх, і так мала такіх, што нясуць на сабе нязменную адзнаку Першароднай Цноты. Такім быў твар у Кэры — яна ўсё жыццё, ажно да глыбокай старасці, будзе глядзець на свет вачыма дзіцяці. Ей ніколі не было сумна: кожны дзень быў у яе новы, нават смутак быў адвечны, а кожная радасць і пагатоў існавала спрадвеку і назаўсёды». Гэты раман сапраўды можна аднесці да «пацяшальных» твораў, але ад звычайнай меладрамы яго адрознівае адчувальны налёг іроніі, майстэрская будова сюжэтных перыпетый і дакладна выпісаныя сацыяльна-псіхалагічныя характарыстыкі персанажаў, хоць, згодна з традыцыямі

жанру, як гераіня рамана Кэры, так і іншыя персанажы крыху ідэалізаваныя. Напрыклад, занадта ружовымі фарбамі абмаляваны вобраз багача-геданіста Герберта Друтэра — добрага анёла закаханых містэра Бертрама і Кэры. Прынамсі, якраз Герберта Друтэра надзяліў пісьменнік сваімі асабістымі літаратурнымі і мастацкімі густамі — юнацкім захапленнем паэзіяй Бадлера і Расіна, сваёй страсцю да падарожжаў. Аднак «злавесная ўсмешка» яшчэ аднаго саўладальніка фірмы Баўлза вызначае наперад героя больш позняга рамана «Доктар Фішар з Жэневы, або Вячэра з бомбай» (1980): «У свеце Друтэра і Бліксана ён з сваім невялікім пакетам акцый выжыў толькі дзякуючы жорсткасці, цвёрдасці і непахіснасці характару». У апошнім рамане-прытчы ганебная ўлада грошай, золата выкрываецца ў рэзкіх сатырычных фарбах, у ім даецца з'едлівы прысуд сацыяльна-маральным заганам уласніцкага грамадства.

У рамане «Хто прайграе, бярэ ўсё», пачынаючы з яго назвы, асноўным мастацкім сродкам выступае парадокс і ў дыялогах, і ў абмалёўцы характараў персанажаў.

Выдатны майстар сучаснай прозы Г. Грын ахвотна звяртаецца да «лёгкіх» жанраў — меладрамы і дэтэктыву. Гэта дапамагае яму знайсці карацейшы шлях да сэрца чытача, каб данесці да яго багату ідэйна-мастацкую праблематыку сацыяльна-псіхалагічных раманаў, дзе ставяцца і вырашаюцца гуманістычныя праблемы шчасця, сумлення, дабрны і жорсткасці, даверу і сапраўднай цаны чалавечай годнасці ў наша няпростое XX стагоддзе. Калі параўноўваеш гэтыя два раманы — «Стамбульскі экспрэс» і «Хто прайграе, бярэ ўсё», паміж якімі пралеглі звыш трох дзесяцігоддзяў, то ясна відаць звалючыя стылю пісьменніка ад павышанай метафарычнасці і залішняй ускладнёнасці вобразнай сістэмы да празрыстай глыбіні і высокай прастаты яго сталай прозы.

Вадзім Небышынец

СТАМБУЛЬСКІ ЭКСПРЭС

Вівьен Кэндэйс ад шчырага сэрца

Усё ў прыродзе — лірычнае па ідэальнай задуме, трагічнае па лёсе і камічнае ў рэальным увасабленні.

Джордж Сантаяна

Частка першая

ОСТЭНДЭ

1

Памочнік капітана трымаў у руцэ апошні пасадачны білет і назіраў, як пасажыры перасякалі змрочны, мокры прычал, пераходзячы цераз безліч чыгуначных пуцей і стрэлак, абгінаючы кінутыя багажныя цялежкі. Яны цягнуліся, наставіўшы каўняры паліто і ўнурыўшы галовы ў плечы. У доўгіх спальных вагонах на століках ужо запалілі лямпы, якія свяціліся праз дажджавую заслону чарадой блакітных пацерак. Страла гіганцкага пад'ёмнага крана скранулася з месца, паплыла і апусцілася, і жалезны скрыгат лябёдка на нейкае імгненне заглушыў шум вады — вады, якая лілася з агорнутага хмарамі неба, вады, якая білася аб прычал і плёскалася ўздоўж бартоў парома. Была палова пятай папоўдні.

— Божухна, ну і вясенні дзянёк! — уголас вымавіў памочнік капітана, імкнучыся як найхутчэй пазбавіцца непрыемных уражанняў, назапашаных за апошнія некалькі гадзін марскога падарожжа цераз Ла-Манш, — прамоклай палубы, пахаў пары і нафты, затхлага смуроду нясвежага піва ў бары, шамацення чорнага шоўку сцюардэс, што сноўдалі туды-сюды з алавынымі падносамі. Ён зірнуў уверх на сталёвыя фермы

пад'ёмнага крана, на платформу і на маленькую фігурку ў сінім камбінезоне, якая круціла рулявое кола, і адчуў нязвычайную зайздрасць: там, намерсе, кранаўшчык быў аддзелены трыццаццю футамі смугі і дажджу ад памочніка капітана, ад пасажыраў, ад доўгага, залітага святлом экспрэса. «Мне няма куды дзецца ад гэтых абрыдлых фізіяномій», — падумаў памочнік капітана, згадаўшы маладога яўрэя ў цяжкім футры, які ўвесь час скардзіўся, што яму дасталася каюта на дваіх — не мог ужо вытрываць якіх-небудзь там дзвюх гадзін!

— Вам не туды, міс, — папярэдзіў ён апошняю пасажырку другога класа. — Зала мытні вунь там.

Настрой у яго крыху палепшыўся, калі ён убачыў ветлівы твар юнай незнаёмай — хоць яна ні на што не скардзілася.

— Вам трэба насільшчык, міс, паднесці ваш сакваяж.

— Не, нічога, — адказала яна. — Дый не разумею я іхняй мовы. А сакваяж у мяне зусім не цяжкі. — Вусны ў яе расквітнелі ўсмешкай над узнятым каўнерыкам таннага белага плашчыка. — Вось калі б вы дапамаглі мне... капітан.

Яе нахабства пазабавіла яго.

— Калі б я быў крыху маладзейшы, вядома, вам бы не спатрэбіўся зараз ніякі насільшчык. Не разумею, куды гэта толькі глядзяць сённяшнія маладыя людзі! — Ён кінуў галавой на маладога яўрэя ў чорных замшавых чаравіках, які выходзіў з мытні, а за ім цягнуліся два нагружаныя багажом насільшчыкі.

— Вам далёка?

— Да самага канца, — адказала яна, кінуўшы журботны позірк на рэйкі, на кучу багажу, на асветленыя вокны вагона-рэстарана і цёмныя абрысы экспрэса.

— У вас спальнае месца?

— Не.

— Вам трэба было абавязкова ўзяць месца ў спальным вагоне, — сказаў ён, — калі вы едзеце да канца. Тры ночы ў дарозе. Гэта не жарты. А што вы збіраецеся рабіць у Канстанцінопалі, калі не сакрэт? Выйсці замуж?

— Калі б я ведала. — Яна крыва ўсміхнулася, агорнутая

сумам ростані і страхам перад невядомасцю.— Хто ведае, што мяне там чакае.

— Працаваць?

— Танцаваць. У вар'етэ.

Яна развіталася з ім і пайшла далей. Плашч падкрэсліваў яе тонкую статную постаць. Дзяўчына трымалася прама, нават тады, калі, спатыкаючыся, ішла паміж рэйкамі ўздоўж спальных вагонаў. Агеньчык святлафора змяніўся з чырвонага на зялёны, і з выхлапной трубы цягніка вырваўся тонкі струмень адпрацаванай пары. Яе твар, такі звычайны, але пікантны, яе манеры, абуральныя і адначасова сціплыя і далікатныя,— затрымаліся на момант у яго свядомасці. «Помні пра мяне,— у думках звярнуўся ён да дзяўчыны.— Праз месяц-другі мы зноў з табой сустрэнемся». Аднак ён добра разумеў, што сам ён яе не ўтрымае ў памяці, бо надта многа твараў мільгае перад ім у акенцы яго канторы, звяртаючыся з просьбамі пакінуць асобную каюту, ці размяняць грошы, ці заказаць спальнае месца, каб ён мог запомніць кожную асобу — дый нічога прыкметнага ў ёй і не было.

Калі ён падняўся на борт, палубы ўжо былі вымытыя, і паром быў падрыхтаваны да рэйсу. Настрой у яго значна палепшыўся, бо на судне ўжо нікога чужога не было. Вось так бы і заўсёды: некалькі матросаў-іншаземцаў, што балбочуць між сабой на сваёй мове, знаёмая сцюардэса, з якой прыемна прапусціць шклянку-другую піва. Ён крыху пабурчаў на матросаў па-французску, а тыя лагодна ўсміхнуліся яму ў адказ, праспяваўшы непрыстойную песеньку пра ашуканага мужа і яго няверную жонку.

— Цяжкі выдаўся рэйс,— сказаў ён па-англійску галоўнаму сцюарду. Некалі той працаваў афіцыянтам у Лондане і ведаў англійскую мову, а без пільнай патрэбы памочнік капітана не гаварыў па-французску.— А той яўрэй, ці шмат ён даў табе зверху?

— Ніколі не здагадаецца! Цэлых шэсць франкаў!

— Яго не загайдала?

— Не. Але той стары з вусамі — ён ванітаваў увесь час.

Дарэчы, аддайце мае дзесяць франкаў. Я выйграў заклад.
Ён — англічанін.

— Не можа быць. У яго такі выразны акцэнт.

— Мне ўдалося зазірнуць у яго пашпарт. Рычард Джон.
Школьны настаўнік.

— Дзіўна,— сказаў памочнік капітана. «Сапраўды, дзіўна»,— зноў падумаў ён, неахвотна адлічваючы сцюарду дзесяць франкаў, і прыгадаў, як той стомлены сівы чалавек у плашчы адышоў ад парэнчаў парахода, калі былі ўзняты сходкі і карабельныя сірэны выдыхнулі пару ў напрамку расколіны паміж хмарамі. Ён папрасіў газету, якую-небудзь вячэрнюю газету. «Вячэрнія газеты не выходзяць так рана ў Лондане»,— адказаў яму памочнік капітана. Пачуўшы адказ, той пастаяў крыху ў задуменнасці, кранаючы пальцамі кончыкі доўгіх сівых вусаў. Наліваючы шклянку піва сцюардэсе, перад тым як прагледзець каштарыс, памочнік капітана зноў падумаў пра таго школьнага настаўніка, і ў галаве ў яго стрэльнула думка, што, відаць, сутыкнуўся з чалавекам, які зазнаў шмат пакут, знісіленым, забытаным у цёмных справы. Гэты чалавек таксама не выказваў ніякіх скаргаў, і таму яго можна было забыць лягчэй, чым, скажам, маладога яўрэя, ці чараду турыстаў агенцтва Кука, ці хворую жанчыну ў ружова-зялёным адзенні, якая згубіла колца, ці таго дзівака старога, які двойчы заплаціў за спальнае месца. Дзяўчыну ён забыў з паўгадзіны таму. Якраз гэтая акалічнасць і аб'яднала яе з Рычардам Джонам. Тупат ног, пах нафты, мігценне сігнальных агенчыкаў, заклапочаныя твары пасажыраў, звон шклянак, шэраг лічбаў,— усё гэта прымусіла іх згінуць у цемры свядомасці памочніка капітана.

Вецер сціхнуў на некалькі хвілін, і дым, які хуткімі парывамі гойсаў па прычале, паміж нагрувашчвання жалезных канструкцый, на імгненне супакоіўся. Нерухомыя вялізныя шматкі дыму здаваліся Майету шэрымі намётамі качэўнікаў, калі ён ішоў па слоце. Ён забыўся на тое, што яго замшавыя

чаравікі зусім сапсаваліся, што нахабны афіцэр мытні прычапіўся да дзвюх яго шаўковых піжам. Ад нахабства гэтага афіцэра, ад яго пагарды, ад здзеклівых шэптаў: «Juif, Juif»¹, ён хаваўся ў засені тых вялізных намётаў. Тут на момант ён адчуў сябе нібыта дома: цяпер, каб падтрымаць бадзёрасць духу, яму ўжо не трэба было думаць ні пра сваё дарагое футра, ні пра модны гарнітур, пашыты на Сэвіл-роўд, ні пра свае грошы, ні пра высокае становішча ў фірме. Але калі ён наблізіўся да цягніка, вецер ізноў узняўся, намёты з дыму паразвейваліся, і ён апынуўся зноў у самым цэнтры варожага свету.

Аднак Майет з удзячнасцю падумаў, што за грошы можна шмат чаго купіць. Праўда, за іх не заўсёды купіш ветлівасць і далікатнасць, але ж хуткасць яны яму ўсё-такі забяспечылі. Ён першы прайшоў агляд на мытні і да прыходу астатніх пасажыраў паспеў дамовіцца з кандуктарам наконт асобнага купэ. Ён цярпець не мог распранацца пры чужых людзях, хоць і разумеў, што дамоўленасць наконт асобнага купэ будзе каштаваць яму болей, чым іншым, бо ён быў яўрэй: тут не абыдзешся проста просьбай і невялікімі чайвымі. Ён мінуў асветленыя вокны вагона-рэстарана, дзе невялікія лямпы пад ружавата-ліловымі абажурамі блішчалі на свежых абрусах, засланных для абеду. «Остэндэ — Кёльн — Вена — Белград — Стамбул». Ён прайшоў паўз гэты рад назваў, нават не глянуўшы на іх: маршрут быў яму добра вядомы — назвы праплылі на ўзроўні яго вачэй, нагадаўшы яму шпілі мінарэтаў, купалы цэркваў ці саборы ў гэтых гарадах, дзе чалавеку яго нацыянальнасці цяжка было ўладкавацца на сталае жыхарства.

Кандуктар, як ён і меркаваў, быў няветлівы. «Цягнік перапоўнены», — пахмурна буркнуў ён, хоць Майет ведаў, што той гаворыць няпраўду. Яшчэ не сезон — у красавіку заўсёды ёсць шмат свабодных месцаў, і на пароме ён заўважыў толькі некалькі пасажыраў першага класа. Пакуль ён спрачаўся з кандуктарам, у калідор вагона праціснулася зграя турыстаў:

¹ Яўрэй, яўрэй (фр.).

пажылыя лэдзі трымалі ў руках шалі, пледы і прыгожа аформленыя даведнікі, стары святар скардзіўся, што некуды засунуў і не можа знайсці «Уайд Уорлд Мэгэзін»: «Калі падарожнічаю, я заўсёды чытаю «Уайд Уорлд Мэгэзін»; а замкаў натоўп турыстаў спатнелы і звыклы з усялякімі перыпетыямі падарожжа гід са значком турысцкага агенцтва. «Voilà»¹,— сказаў кандуктар і жэстам паказаў, што ў цягніку надзвычайная колькасць пасажыраў. Аднак Майета нельга было так лёгка абвесці вакол пальца — ён добра ведаў гэты маршрут. Кампанія турыстаў, мяркуючы па іх узбуджаным выглядзе, пройдзе ў наступны вагон, які накіроўваецца ў Афіны. Калі Майет павялічыў чайвыя ўдвая, кандуктар здаўся і наляпіў на дзверы купэ паперку: «Месца занятае». Уздыхнуўшы з палёгкі, Майет нарэшце застаўся адзін.

Міма праплывалі твары, ад якіх яго аддзяляла выратавальная браня шкла. Нават тоўстае футра не бараніла яго ад холаду і сырасці, а калі ён павярнуў ручку ацяплення, шыба акна затуманілася ад яго дыхання, і неўзабаве ён мог распазнаваць невыразныя рысы тых, хто праходзіў па пероне за вагонным акном: сярдзіты позірк вока, ружавата-ліловая шаўковая сукенка, каўнер святара. Толькі аднойчы ў яго з'явілася жаданне развясць сваю адзіноту — ён працёр шыбу далоняй і ўбачыў зграбную постаць дзяўчыны ў белым плашчы, якая прайшла па калідоры да вагона другога класа. Адзін раз дзверы адчыніліся, і ў купэ заглянуў пажылы мужчына. У яго былі сівыя вусы, акуллары і пацёрты мяккі капялюш. Майет сказаў яму па-французску, што купэ занятае.

— Адно месца,— сказаў мужчына.

— Відаць, вам трэба купэ другога класа? — спытаў Майет, але мужчына адмоўна пакруціў галавой і пайшоў далей.

Містэр Оўпі выгодна ўладкаваўся ў сваім кутку і пачаў з цікаўнасцю, хоць і з некаторым расчараваннем, разглядваць

¹ Вось бачыце (*фр.*).

невялікага бледнага мужчыну, які сядзеў насупраць. Знешне сусед быў надзвычай непрыкметны, колер яго твару выдаваў нейкую хваробу. «Нервы», — падумаў містэр Оўпі, заўважыўшы, як пацэпваюцца яго пальцы, аднак у іх не было ніякіх знешніх адзнак павышанай чуллівасці — яны былі кароткія, грубаватыя і тоўстыя.

— Я заўсёды лічу, — сказаў містэр Оўпі, спрабуючы пераканацца, што яму так не пашанцавала са спадарожнікам, — калі вам удалося дастаць месца ў спальным купэ, зусім няма ніякай патрэбы ехаць у першым класе. Вагоны другога класа даволі камфартабельныя.

— Так... вы маеце рацыю... так, — жыва адгукнуўся сусед. — Аднак адкуль вы даведаліся, што я англічанін?

— У мяне такі звычай, — адказаў містэр Оўпі з усмешкай, — заўсёды думаць пра людзей лепшае.

— Вядома, — сказаў бледны мужчына, — вы як святар...

Звонку пачуліся галасы хлапчукоў-газетчыкаў, і містэр Оўпі высунуўся з акна.

— «Le Temps de Londres». Qu'est que c'est que ça? Rien du tout? «Le Matin» et un «Daily Mail». C'est bon. Merci¹.

Яго французская мова здавалася іншым перапоўненай фразамі з школьных падручнікаў — вымаўляў ён іх з яўнай асаладай, аднак не зусім правільна.

— Combien est cela? Trois francs. Oh la-la².

— Можа, вам патрэбна мая дапамога? — прапанаваў ён чалавеку з бледным тварам. — Якую газету вы хочаце? Пэўна, «La Vie»³.

— Не, не трэба мне ніякай газеты, дзякуй. У мяне ёсць кніга.

Містэр Оўпі глянуў на гадзіннік.

— У нас засталася яшчэ тры мінуты.

¹ Лонданскую «Таймс». Што такое? Няма нічога? «Матэн» і «Дэйлі Мейл». Добра. Дзякуй (фр.).

² Колькі каштуе? Тры франкі. Ну і ну! (фр.)

³ «Жыццё» (фр.).

Некалькі хвілін дзяўчына баялася, што ён распачне гаворку ці, пэўна, гэтая высокая хударлявая жанчына, яго жонка. Крышку памаўчаць — вось чаго ёй зараз хацелася болей за ўсё на свеце. «Калі б я магла дазволіць сабе спальны вагон,— разважала яна,— цікава, ці была б я там у купэ адна?» У цёмным купэ запалілі лямпачкі, і мажны мужчына зазначыў:

— Ну, цяпер ужо хутка паедзем.

Паветра ў купэ было напоўнена пылам і вільгацю. Мігачэнне святла звонку нагадала ёй на імгненне штосьці знаёмае і звыклае: электрычныя агні рэкламы, што загараліся і змяняліся над уваходам у тэатр на Хай-стрыт у Нотынгеме. Мітусня натоўпу на пероне, беганіна хлапчукоў-газетчыкаў і і насільшчыкаў нагадалі ёй «гусіны кірмаш», і яна засяродзілася на ўспаміне пра рынак, намагаючыся ўзнавіць яго цагляныя будынкі, драўляныя лаўкі ў дэталях, каб ён стаў такім самым рэальным, як і сцюдзёная, абмытая дажджом прыстань і зменлівыя агні святлафораў. З утульнага свету фантазіі ў рэчаіснасць яе вярнуў мужчына, які загаварыў з ёй, і дзяўчына мусіла надзець на сябе маску зычлівасці і весялосці.

— Ну, міс, у нас наперадзе доўгае падарожжа разам. Давайце пазнаёмімся. Мяне завуць Пітэрс, а гэта мая жонка Эймі.

— Мяне завуць Корал Маскер.

— Купі мне сандвіч,— папрасіла хударлявая жанчына.— Я такая галодная, што чую, як мае кішкі граюць марш.

— Можна, вы гэта зробіце, міс? Я не ведаю французскай мовы.

«Чаму вы думаеце, што я яе ведаю? — яна амаль не крыкнула яму ў адказ.— Я ніколі не была за межамі Англіі». Але яна прызвычалася заўсёды браць на сябе адказнасць, калі б і ў якой бы форме яна на яе ні звальвалася, таму яна не выказала ўголас ніякага пратэсту, адчыніла дзверы і пабегла б па слізкай цёмнай дарозе паміж рэйкамі, шукаючы таго, чаго ён хацеў, калі б не глянула на гадзіннік.

— Не паспею,— сказала яна.— Да адыходу цягніка заста-
лася толькі адна мінута.

Вяртаючыся назад у купэ, яна азірнулася і ўбачыла ў канцы калідора твар і постаць чалавека,— у яе перахапіла дых ад страснага жадання кінуцца да яго: яна нагадала апошні мазок пудрай па носе, сказанае спехам «дабранач» швейцару — і хутчэй на двор, у зіхатлівую цемру, дзе яе чакаў малады яўрэй, каробка шакаладу, аўтамабіль за рагом вуліцы, хуткая язда і таемная небяспечная блізкасць цел. Аднак гэта быў не той, каго яна ведала, і ў думках яна зноў вярнулася да тых непажаданых, жахлівых прыгод у варожым свеце, дзе ніякая старанна ўзважаная ласка не зможа абараніць ад непазбежнай цемры нязведанага. Нацыянальнасць мужчыны, рэзкія характэрныя рысы яго твару і футра ўвялі яе ў зман.

«Адыход затрымліваецца»,— падумаў Майет, выходзячы ў калідор. Ён намацаў у кішэні камізэлькі скрыначку разынак. Яна была падзелена на чатыры секцыі, і яго пальцы наўздагад выбралі адну разыначку. Паклаўшы ягаду ў рот, ён ацаніў яе на смак. Якасць яе была не лепшая. Гэта прадукцыя «Стэйн і кампані». У іх ягады з цягам часу робяцца дробнымі і сухімі. У іх разынкі дробныя і сухія.

У канцы калідора нейкая дзяўчына ў белым плашчы павярнулася і ўважліва зірнула на яго. «Неблагая фігурка,— падумаў ён.— Недзе, здаецца, яе бачыў». Ён узяў яшчэ адну разынку і, не глядзячы, сунуў яе ў рот. На гэты раз трапіла ягада яго асабістай фірмы. «Майет, Майет і Пейдж». Трымаючы ягаду пад языком, ён на імгненне пачуваў сябе ўладаром свету, вяршыцелем лёсу. «Вось гэта — мая, і яна — выдатная»,— зазначыў ён. Уздоўж калідора бразнулі дзверы купэ, прагучаў гудок паравоза.

Рычард Джон, насунуўшы плашч па самыя вушы, глянуў на перон з акна калідора і ўбачыў, як будынкі вакзала пачалі

рухацца назад, у напрамку павольных хваляў мора. «Гэта — канец, — падумаў ён, — ці, хутчэй, пачатак». Твары людзей за акном вагона паплылі назад. Мужчына з кіркай на плячах узмахнуў чырвоным ліхтаром. Дым паравоза ахутаў яго і закрыў святло ліхтара. Тармазы заскрыгаталі, клубы дыму развееліся, і сонца палыхнула па рэйках, па акне і па вачах. «Хоць бы мне хутчэй заснуць, — падумаў ён з вялікай тугой, — я б здолеў тады помніць лепей усё тое, пра што мне неабходна помніць».

Дзверцы паравознай топкі прыадчыніліся, і адтуль на імгненне шуганула полымя, дыхнула спякота. Машыніст даў поўную пару, і пляцоўка пад яго нагамі здрыганулася ад цяжару вагонаў. Неўзабаве рухавік паравоза пачаў працаваць плаўна і раўнамерна. Апошнія промні сонца заблішчалі, калі цягнік ішоў уздоўж марскога берага цераз Бругэ. Рэгулятар быў перакрыты, хапала маленькай пары. Сонечны захад асвятліў высокія крутыя ўцёсы, марскія залівы, вада якіх адлівала зменлівым святлом. Недзе там, непадалёк, нібыта славуты самацвет у абшарпаным, брудным футарале, ляжаў старажытны горад — на які шмат дзівіліся, пра які шмат гаварылі, у якім здавён вёўся ажыўлены гандаль. Потым скрозь пару паказалася мноства дачных дзялянак, дзедзе аднастайнасць пейзажу парушалі непрыкметныя вёсачкі, хаты якіх выходзілі фасадамі на дарогу і былі аздоблены каляровай чарапцай, аднак фарбы яе былі прыглушаны прыцемкамі. З паравоза выляталі іскры, падобныя на орды пунсовых жучкоў. Яны падалі і тлелі ўскрай чыгункі, апускаліся на дрэвы, кусты, капуснікі на агародах і ператвараліся ў попел. Дзяўчына на кані праводзіла вачыма цягнік і ўсміхнулася, а на беразе ракі, побач з вудай, ляжалі ў абдымках мужчына і жанчына. Потым за вокнамі вагонаў зрабілася зусім цёмна, і пасажыры маглі бачыць у шыбах вокнаў толькі цьмянае адлюстраванне сваіх абліччаў.

— Premier Service, Premier Service¹,— рэхам пракаціўся голас па калідоры, але Майет ужо сядзеў у вагоне-рэстаране. Яму дужа хацелася, каб нехта чужы прысеў за яго столік і ўцягнуў яго ў ветлівую размову, якая, зусім магчыма, скончыцца, як заўсёды, чарговым прыніжэннем яго годнасці. Канстанцінопаль, канцавы пункт амаль бясконцага падарожжа, набліжаўся з хуткасцю тэлеграфных слупоў, што праляталі за вокнамі экспрэса. Калі падарожжа скончыцца, для роздуму часу ўжо не застаецца — Майета будзе чакаць аўтамабіль, потым — мільгаценне мінарэтаў, брудная лясвіца і, нарэшце, містэр Экман, які падымаецца з крэсла пісьмовага стала. Мудрагелістая казуістыка, лічбы, кантракты захопяць яго цалкам. Тут, загадзя, у вагоне-рэстаране, на канапе ў купэ, у калідоры, ён павінен абдумаць кожнае слова, прарэпеціраваць кожную інтанацыю. Лепей яму мець справы з англічанамі ці туркамі, а містэр Экман і недзе там, за кулісамі, загадкавы Стэйн — яго аднаверцы, спрактыкаваныя здагадацца пра сапраўдны сэнс па тоне голасу, па манеры, з якой пальцы субяседніка трымаюць цыгару.

У праходзе паявіліся афіцыянты — яны разносілі суп. Майет ізноў сунуў руку ў кішэню і надкусіў разынку — на гэты раз Стэйна, дробненькую і сухую, але, трэба прызнаць, танную. Бясконца і непазбежная вайна паміж колькасцю і якасцю вялася ў яго свядомасці і не прыводзіла ні да якога пэўнага выніку. У адным ён, зрэшты, быў упэўнены, пакуль знаходзіўся ў сваім лонданскім кабінце, дзе сустракаўся толькі з прадстаўнікамі Стэйна і чуў голас Стэйна толькі па міжгароднім тэлефоне, хутчэй прывід яго голасу, з інтанацый якога ён не мог дакладна высветліць яго сапраўднае становішча,— Стэйн быў на вяршыні недасягальных скал. Але ж якіх скал? Усярэдзіне акіяна ці каля ўзбярэжжа? Ці пацярпеў ён поўны крах, ці проста абмежаваны ў сродках? Было б прасцей, калі б прадстаўніка фірмы «Майет, Майет і Пейдж» у Канстанцінопалі, бясцэннага містэра Экмана, не падазрава-

¹ Першая змена, першая змена (фр.).

лі ў тайных зносінах з Стэйнам — ён балансаваў на грані закона.

Майет апусціў лыжку ў нясмачны суп-жульен. Яму болей былі даспадобы стравы тлустыя, з рознымі спецыямі, вострыя і спажывуныя. За вокнамі ў цемрадзі нічога не было відаць, толькі зрэдку мільгалі агеньчыкі невялікіх станцый ці палыхаў рэзкім святлом тунель. Пастаянна ў шыбе акна ён бачыў толькі цьмянае адлюстраванне свайго твару і рук, якое, нібыта дзівосная рыба, плавала ў зіхатлівай і вадзе і багавінні. Яго крыху бянтэжылі гэтыя прывіды, і ён збіраўся ўжо апусціць фіранку, калі заўважыў за адбіткам свайго твару аблічча таго самага чалавека ў пацёртым плашчы, які нядаўна заглядваў у яго купэ. Вопратка мужчыны, пазбаўленая колеру і трываласці тканіна, усё яшчэ захоўвала адбітак элегантнасці, уласцівай старамодным гарнітурам: пад расхрыстаным плашчом быў бачны высокі накрухмалены каўнер, зашпілены на ўсе гузікі пінжак. Мужчына цярпліва чакаў, пакуль яму прынясуць абед, таму Майет дазволіў сабе трошкі адпачыць ад мудрагелістых хітрыкаў Стэйна і містэра Экмана, аднак перш чым афіцыянт дайшоў да незнаёмага, той заснуў. На імгненне яго твар знік, калі агні станцыі ператварылі сцены вагона з люстраў у звычайныя вокны, праз якія быў бачны натоўп правінцыялаў з дзецьмі, скрынкамі і скруткамі, якія чакалі прыходу мясцовага цягніка. З вяртаннем цемры за акном твар мужчыны, які апусціўся ў сон, узнік ізноў.

Майет забыўся пра яго, заказваючы паўсухое бургундскае — «Шамбертэн 1923 года», каб запіць цяляціну, хоць і разумеў, што купляць добрае віно ў цягніку — марная трат грошай, бо ніякі букет не вытрымліваў бесперапыннай трясніны. Па ўсім вагоне быў чуцен жаласлівы звон і бразганне шкла, калі экспрэс на поўнай хуткасці імчаў у Кёльн. Смакуючы першы келіх віна, Майет ізноў вярнуўся ў думках да Стэйна — поўны безнадзейнага адчаю ці мудрагелістых хітрыкаў, той чакаў прыезду Майета ў Канстанцінопалі. Ён зможа прадаць усе свае акцыі за неблагую цану — Майет

у гэтым быў упэўнены, — аднак пайшлі чуткі, што ў барацьбу ўблытаўся яшчэ адзін пакупнік. Якраз тут і ўзнікла падзрэнне, што містэр Экман вядзе дваіную гульню, імкнучыся ўзняць цану насуперак інтарэсам сваёй фірмы — за гэта, як меркавалі, Стайн абяцаў яму выплаціць пятнаццаць працэнтаў камісійных. Містэр Экман паведамляў, што Моўлт прапануе Стэйну фантастычную цану за яго акцыі і за перадачу правоў на фірму, але Майет яму не верыў. Неяк ён снедаў з маладым Моўлтам і пад час размовы, нібыта выпадкова, згадаў прозвішча Стэйна. Моўлт не яўрэй, у яго няма тонкасці, ён не знае навукі выкрутасаў і хітрыкаў: калі ён захоча змаціць, ён гаворыць няпраўду, але мана яго абмежаваная словамі — яму невядома, як неспрактыкаваная рука можа лёгка выдаць няпраўду гэтых слоў. Калі ён меў справу з англічанамі, Майет карыстаўся адным трукам: пачынаючы гаворку на важную тэму, ён звычайна частаваў субяседніка цыгарай — калі чалавек гаварыў няпраўду, то, які б хуткі ні быў адказ, рука яго заўсёды на імгненне затрымаецца. Майет добра запамніў, што сказаў пра яго некалі Джэнтль: «Мне не падабаецца гэты яўрэй. Ён ніколі не глядзіць табе ў вочы». «Вы, дурні, — радаваўся ён сам сабе, — у мяне на вас назапашаны яшчэ не такія трукі». Цяпер ён, зрэшты, быў перакананы, што Моўлт гаварыў праўду, няпраўду казаў Стэйн ці містэр Экман.

Ён наліў сабе яшчэ келіх віна. «Дзіўна, — падумаў ён, — што якраз я, падарожнічаючы з хуткасцю шэсцьдзесят міль у гадзіну, адпачываю, а не містэр Экман, у якога ўжо закончаны працоўны дзень — ён зараз зачыняе пісьмовы стол, бярэ з вешалкі брыль, спускаецца па лесвіцы, звыкла пакусваючы вострымі зубамі кончык тэлеграмы, атрыманай ад фірмы: «Містэр Карлтан Майет прыбывае Стамбул чатырнацатага. Арганізуйце сустрэчу Стэйнам». У цягніку, як бы хутка ён ні імчаў, пасажыры мусяць адпачываць, паміж шклянымі сценамі дарэмна марна траціць эмоцыі, можна спакойна займацца разумовай дзейнасцю, не баючыся, што цябе перапыняць. Свецкае жыццё б'е зараз Экмана і Стэйна з усіх ба-

коў: прыходзяць тэлеграмы, розныя людзі перабіваюць плынь іх думак размовамі, жанчыны наладжваюць абеды і вечарынкi. Але ў імклівым экспрэсе, які грукоча і бразгае, шум такі роўны, упарадкаваны, што ён эквівалентны цішыні, рух такі працяглы і бесперапынны, што спакваля розум пачынае ўспрымаць яго як абсалютную нерухомасць. Толькі за вокнамі цягніка было магчыма актыўнае дзеянне, а цягнік забяспечвае яму спакойны роздум над планами на гэтыя тры дні, а ў канцы гэтага тэрміну яму будзе зусім ясна, як паводзіць сябе са Стэйнам і з містэрам Экманам.

Пакончыўшы з марожаным і дэсертам, аплаціўшы рахунак, ён затрымаўся каля стала, каб запаліць цыгару, і апынуўся твар у твар з незнаёмым. Ён ізноў убачыў, як той засынае паміж першай і другой стравамі — паміж недаедзенай цяляцінай *au Tallegrand*¹ і пудзінгам з марожаным, які толькі што падалі яму на стол, — хутчэй за ўсё, у яго быў поўны ўпадак сілы.

Пад пільным позіркам Майета незнаёмы раптоўна прачнуўся.

— Ну, што тут такое? — спытаў ён.

Майет мусіў быў папрасіць прабачэння:

— У мяне не было намеру вас будзіць.

Мужчына падазрона паглядзеў на яго, і штосьці ў гэтым раптоўным пераходзе ад сну да больш звычайнай насцярожанасці, штосьці ў яго старанна прыбраным гарнітуры, пад пацёртым плашчом, кранула душу Майета. Ён успомніў пра іх нядаўнюю сустрэчу:

— Спадзяюся, вы знайшлі сваё купэ?

— Знайшоў.

— Здаецца мне, вы абралі не лепшае месца на адпачынак, — вырвалася ў Майета. — У мяне ў сакваяжы ёсць аспірын. Магу даць вам некалькі таблетакаў.

Мужчына рэзка абарваў яго:

— У мяне ёсць усё, што трэба. Я доктар.

¹ Па-талеіранску (*фр.*).

Па прывычцы Майет уважліва глянуў на яго рукі, тонкія, з выступаючымі костачкамі. Ён ізноў папрасіў прабачэння, з падкрэсленай прыніжанасцю схіліўшы перад ім галаву:

— Прабачце, што я патурбаваў вас. Вы выглядаеце хворым. Можна, я што-небудзь магу зрабіць вам?

— Не. Нічога мне не трэба. Нічога.

Але калі Майет адышоў, мужчына азірнуўся і аклікнуў яго:

— Час. Каторая зараз гадзіна дакладна?

Майет адказаў:

— Восем сорок. Не, сорок дзве мінуты.

І ён убачыў, як пальцы мужчыны дакладна да мінуты паставілі стрэлкі гадзінніка.

Калі ён набліжаўся да свайго купэ, цягнік запаволіў рух. Вялізныя доменныя печы Льежа ўздымаліся ўздоўж чыгункі нібыта старажытныя замкі, агорнутыя полымем пад час варажлага набегу. Цягнік гайдануўся, і стрэлкі чыгункі бразнулі. Абапал узняліся сталёвыя фермы моста, а далёка ўнізе па дзяганалі бегла некуды ў цемру пустая вуліца, над уваходам у кафэ зіхацела лямпачка, рэйкі разбегліся ў розныя бакі, і да экспрэса, вываргаючы гудзенне і пару, наблізіліся манеўраныя паравозы. Святлафорныя агні загарэліся зялёным абапал экспрэса, і арка вакзальнага даху ўзнялася над вагонам Майета. Пачуліся выкрыкі хлапчукоў-газетчыкаў, а на платформе стаялі ў шарэнзе паважаныя, сталыя мужчыны ў чорных суконных паліто і жанчыны пад чорнымі вуалямі. Не выказваючы цікаўнасці, падобныя да натоўпу прыстойных незнаёмых на пахаванні, яны сачылі, як прамільгалі перад імі вагоны першага класа: «Остэндэ — Кёльн — Вена — Белград — Стамбул» — і прычাপны вагон да Афінаў. Потым, з клумкамі, сумкамі і дзецьмі, яны ўскараскаліся ў апошнія вагоны, якія ішлі, відаць, да Папіньера ці Вервье — міль пятнаццаць далей па чыгунцы.

Майет пачуваў сябе стомленым. Напярэдадні яму давялося да гадзіны ночы абмяркоўваць з бацькам, Джэйкабам Майетам, справы Стэйна, і, калі ён убачыў, як трасецца ў

бацькі сівая барада, ён зразумеў, як ніколі раней, што кіраўніцтва фірмай выпадае з аздобленых пярсцёнкамі старэчых пальцаў, якім цяжка было трымаць нават шклянку з цёплым малаком. «Пенку ніколі не здымуць», — паскардзіўся Джэйкаб Майет, дазваляючы сыну лыжкай зняць пенку з малака. Цяпер ён шмат чаго дазваляў рабіць сыну, не звяртаючы ніякай увагі на Пейджа — пасада дырэктара была проста ўзнагародай за яго дваццацігадовую службу старшым клеркам у фірме. «Майет, Майет і Пейдж» — гэта я», — думаў Майет, не адчуваючы ніякага хвалявання ад вялікай адказнасці, якая легла на яго плечы: ён быў старэйшы сын, і згодна закону прыроды бацька мусіў быў перадаць уладу яму.

Учора ўвечары паміж імі ўзніклі спрэчкі наконт Экмана. Джэйкаб Майет быў упэўнены, што Стэйн ашукаў Экмана, а яго сын лічыў, што іх агент быў у змове са Стэйнам. «Вы ўбачыце самі», — гаварыў ён, перакананы ў сваёй праніклінасці, але Джэйкаб Майет увесь час паўтараў: «Экман разумны. Нам трэба мець там разумнага чалавека».

Майет ведаў, што не варта ўладкоўвацца спаць да граніцы ў Герберштале. Ён дастаў разлікі, прапанаваныя Экманам як аснова перагавораў са Стэйнам: велічыня асноўнага капіталу аднаго ўладальніка, кошт перадачы права на фірму, сума, якую, паводле яго меркаванняў, прапанаваў Стэйну другі пакупнік. Праўда, Экман у сваім шматслоўным паведамленні не назваў прозвішча Моўлта, ён толькі намякнуў на яго, каб пакінуць сабе магчымасць потым адмовіцца ад гэтага. Моўлты да гэтага часу ніколі не цікавіліся разынкамі, толькі раз яны нядоўга пайгралі на рынку фінікаў. Майет думаў: «Я не магу даверыцца гэтым лічбам. Справа Стэйна нам вельмі каштоўная, нават калі б мы патапілі ў Басфоры ўсе яго акцыі: нам важна заваяваць манаполію, а іншым фірмам гэта было б набыццём стратнай справы, якая збанкрутавала ў канкурэнтнай барацьбе з намі».

Лічбы нібыта ў тумане паплылі ў яго перад вачыма, яго хіліла на сон. Адзінкі, сямёркі, дзесяткі ператварыліся ў дробныя вострыя зубы Экмана. Шасцёркі, пяцёркі, тройкі,

нібыта ў фантастычным фільме, ператварыліся ў чорныя бліскучыя вочы Экмана. Камісійныя аддзякі ў выглядзе каляровых паветраных шарыкаў лёталі ўздоўж вагона, памеры іх усё павялічваліся, і Майет шукаў шпілку, каб пракалоць іх адзін за адным. Ён поўнасьцю прагнуўся ад тупату ног — нехта хадзіў туды-сюды на калідоры. «Бедалага», — падумаў ён, убачыўшы, як карычневы плашч і сашчэпленыя за спіной рукі зніклі за акном.

Аднак у яго не было літасці да Экмана, у думках ён ішоў следам за ім з канторы ў кватэру ў сучасным будынку, у зіхатлівы туалет, у серабрыстую з пазалотай ванную, у залітую святлом, застаўленую моднай мяккай мэбляю гасцёўню, дзе яго жонка бесперапынна шые куртачкі, штонікі, каптурыкі і вяжа шкарпэткі англіканскай місіі: Экман — узорны хрысціянін.

Шклянныя сцены купэ дрэнна захоўвалі цеплыню. Быў страшэнны холад, красавіцкая ноч нагадвала старамодную калядную віншавальную паштоўку, якая зіхаціць інеем. Майет зняў з кручка футру і выйшаў на калідор. Цягнік стаіць у Кельне амаль сорок пяць мінут — даволі часу, каб выпіць кубачак гарачай кавы ці келіх каньяку. А пакуль што ён можа, як і чалавек у плашчы, пагуляць па калідоры.

Пакуль знешні свет не адцягнуў яго ўвагу, Майет ведаў, што ў шпацыры па калідоры з ім будуць нябачныя прывіды Экмана і Стэйна. «У Экмана, — думаў ён, абмываючы гарачай вадой брудны ўмывальнік, — да унітаза ланцужком прыкавана Біблія». Так, прынамсі, яму казалі. «Вялікая, пашарпаная і па-сапраўднаму сямейная кніга сярод сярэбраных з пазалотай кранаў і затычак, і гэтая Біблія сведчыла кожнаму, хто абедаў у Экманаў, што гаспадар — добры хрысціянін. Не трэба было рабіць ускосных намёкаў пра наведванне царквы, на пасольскага святара, варта было толькі яго жонцы спытаць: «Можа, вы хочаце памыць рукі, дарагая?» — ці яму самому па-сяброўску задаць тое самае пытанне мужчынам пасля кавы з каньяком. Аднак пра Стэйна Майет нічога не ведаў.

— Вельмі шкада, што вы не выходзіце ў Будзе, калі вы так цікавіцеся крыкетам. Мне надта цяжка набраць адзінаццаць ігракоў на дзве каманды ў нашым пасольстве,— гаварыў чалавек, ківаючы галавой і махаючы рукамі, з тварам бледным і невыразным, як каўнер у святара, звяртаючыся да невялікага, падобнага на пацука мужчыны, які, скурчыўшыся, сядзеў насупраць. Гэты голас быў без жывых чалавечых інтанацый, бо гучаў на калідоры праз шкляныя зачыненыя дзверы купэ, калі Майет праходзіў міма. Гэта быў той самы прывід голасу, што зноў нагадаў Майету пра Стэйна, які гаварыў па правадах даўжынёй у дзве тысячы міль, пра той голас, які выказаў надзею, што калі-небудзь будзе мець гонар прымаць містэра Карлтана Майета ў Канстанцінопалі, пра той самы голас — прыемны, гасцінны і невыразны.

Ёншоў міма купэ з сядзячымі месцамі ў вагоне другога класа. Мужчыны, зняўшы камізэлькі, ляжалі на лавах, шчокі ў іх абраслі шчэццю. Жанчыны з лінялымі валасамі, пакрытымі вязанымі сеткамі, такімі самымі, як вязаныя з саломы карзіны на паліцах, раскінуліся ў нязграбных позах: поўныя грудзі і вузкія клубы, шырокія клубы і худыя грудзі — усё безнадзейна пераблыталася. Высокая хударлявая жанчына прачнулася на імгненне і жаласна паскардзілася: «Піва, якім ты мяне пачаставаў, было проста жахлівае. Страўнік у мяне буркоча — ладу няма як». Насупраць сядзеў яе муж, з ухмылкай сачыў за яе заплюшчанымі ў сне вачамі, кідаючы зрэдку позірк на дзяўчыну ў белым плашчы, якая ляжала на лаўцы побач з ім. Адною рукою ён паціраў няголеную шчаку, а другую крадком паклаў каля ног дзяўчыны. Майет заповоліў крок і запаліў цыгарэту. Яму падабалася зграбная постаць і твар дзяўчыны, крыху падфарбаваныя губы. Не скажаш, каб яна выглядала нейкай незвычайнай прыгажуняй, аднак тонкія рысы твару, маленькая галоўка, вытанчаныя нос і вушы надавалі ёй асаблівую вясёлую прывабнасць, якая нагадвае вітрыну вясковай крамы на Каляды, поўную бліскучай мішуры і немудрагелістых квяцістых сувеніраў. Майет успомніў, як яна ўважліва глядзела на яго з

другога канца калідора, і яму захацелася даведацца, каго ён ёй нагадаў. Ён быў удзячны дзяўчыне за тое, што ў яе позірку не было ніякай варожасці — яна не здагадвалася, як няёмка пачуваў ён сябе ў шыкоўнай вопратцы, якую можна купіць толькі ў самых дарагіх магазінах.

Мужчына, які сядзеў побач з дзяўчынай, употай паклаў руку на яе шчыкалатку і пачаў вельмі асцярожна перамяшчаць яе да калена. Адначасова ён сачыў за жонкай. Дзяўчына прачнулася і расплюшчыла вочы. Майет пачуў, як яна сказала: «Надта холадна», — і зразумеў па яе знешне ветлівым, але насцярожаным тоне, што яна заўважыла толькі што адхопленую руку. Потым яна ўзняла вочы і ўбачыла, што Майет назірае за ёй. Дзяўчына была тактоўная і цярдлівая, але, на думку Майета, ёй не ставала хітрасці. Ёнразумеў, што цяпер яна ацэньвае ў думках яго якасці і параўноўвае яго са сваім спадарожнікам, як бы прыкідваючы, з кім бы ёй было лепей: яна хацела пазбегнуць непрыемнасцей, — гэта прачытаў у яе на твары. І яго прывялі ў захапленне яе смеласць, кемлівасць і рашучасць.

— Бадай што, пайду пакуру цыгарэту, — сказала дзяўчына, шукаючы ў сумачцы пачак. Потым яна апынулася каля яго.

— Запалку?

— Дзякуй.

І адышоўшы крыху далей, каб іх не было чутно з яе купэ, яны пачалі ўглядацца ў цемрадзь, запоўненую прыглушанымі гукамі.

— Мне не падабаецца ваш сусед.

— Выбіраць не даводзілася. Не такі ўжо ён і благі. Яго завуць Пітэрс.

Пасля кароткай паўзы Майет азваўся:

— А мяне — Майет.

— Смешнае прозвішча. Мяне завуць Корал. Корал Маскер.

— Танцуеце?

— Так. У вар'етэ.

— Амерыканка?

— Не. Чаму вы так падумалі?

— Па вашым вымаўленні. Адчуваецца амерыканскі акцэнт. Бывалі там калі-небудзь?

— Ці бывала я там? Вядома, была. Шэсць прадстаўленняў на тыдзень і два ранішнікі. Сад Загараднага клуба, Лонг-Айлэнд, Палм-Біч, Клуб халасцякоў на Рыверсайд-Драйв. Разумеце, калі не гаворыш па-амерыканску, няма ніякіх шанцаў удзельнічаць у англійскай музычнай камедыі.

— Вы — разумная дзяўчына, — сказаў Майет сур'ёзна, кінуўшы думкі пра Экмана і Стэйна.

— Давайце паходзім, — прапанавала дзяўчына, — мне холадна.

— Вам не спіцца?

— Не магу заснуць пасля пераезду цераз Ла-Манш. Надта замерзла. Дый яшчэ гэты мязотнік увесь час лапае мае ногі.

— Чаму вы не дадзіце яму аплявуху?

— Мы ж яшчэ да Кёльна не даехалі? Навошта мне ўвязвацца ў скандал? Нам яшчэ ехаць разам да Будапешта.

— Вы туды едзеце?

— Гэта ён туды едзе. Я еду да канца.

— Я гэтаксама. Па справах.

— Ну, ніхто з нас не падарожнічае дзеля забавы, праўда? — сказала яна, крыху спахмурнеўшы. — Я звярнула на вас увагу, калі цягнік адыходзіў. Мне здалося, што я вас некалі ведала.

— Хіба мы з вамі сустракаліся? А як звалі вашага знаёмага?

— Адкуль я ведаю? Я не запамінаю прозвішчаў выпадковых знаёмых. На пошце іх ведаюць пад другім прозвішчам.

Майет адчуў спакойную ўпартасць і рашучасць у тым, як яна з маўклівай пакорлівасцю аднеслася да падману. Дзяўчына прыціснулася да акна тварам, злёгка пасіনেлым ад холаду. Яна была падобная на хлапчука, які зайздросна разглядае розныя цікавыя рэчы ў магазіне: сцізорыкі з мноствам лёзаў, цацкі з сакрэтамі, бомбы, якія ўзрываюцца сму-

родам, булачкі, якія пішчаць,— але перад яе вачыма была толькі цемра і адлюстраванне іх твараў.

— Як вы лічыце, у вагоне пацяплее: мы ж едзем на поўдзень? — спытала яна, нібыта думала, што мы набліжаемся да краін з трапічным кліматам.

— Мы едзем не так далёка на поўдзень, каб адчуць якую-небудзь істотную розніцу ў тэмпературы паветра. Я памятаю, як у Канстанцінопалі ў красавіку ішоў снег. У Басфоры дзьмуць вятры з Чорнага мора. Яны ўтвараюць завіхрэні вакол рагоў вуліц. А ўвесь гэты горад — адны вуглы.

— Спадзяюся, што ў грывёрных цёпла. На сцэну даводзіцца выходзіць амаль голай — спасу няма ад холаду. Мне б хацелася выпіць чаго-небудзь гарачага! — Яна крыху прысела і прыціснулася збялым тварам да акна.— Мы пад'язджаем да Кёльна. Як будзе па-нямецку «кава»?

Выраз яе твару ўстрыжываў Майета. Ён пабег уздоўж вагона і зачыніў адзінае адчыненае акно ў калідоры.

— Што з вамі? Вам дрэнна?

Яна адказала павольна, вочы ў яе былі прыплюшчаныя:

— Зараз лепей. Вы зачынілі акно, і стала душна. Але зараз мне зусім добра. Дакраніцеся да мяне.— Корал падняла руку, ён дакрануўся да яе сваёй шчакой, і яго ўразіла, якая яна гарачая.

— Паслухайце, вяртайцеся ў сваё купэ, а я пайду і прынясу вам каньяку. Вы захварэлі.

— Уся бяда ў тым, што я не магу сагрэцца. Мне было гарача, а цяпер ізноў стала холадна. Я не хачу вяртацца туды. Застануся лепей тут.

— Вазьміце маё футра,— неахвотна сказаў Майет, але не паспеў ён абмежаваць гэтую зробленую супраць волі прапанову словамі накшталт «часова» ці «пакуль не сагрэецца», як яна асунулася на падлогу.

Ён узяў яе рукі і пачаў расціраць, з бездапаможнай трывогай углядаючыся ў яе твар. І раптоўна адчуў пільную неабходнасць дапамагчы ёй. Сачыць, як яна танцуе на сцэне, ці чакаць яе на ярка асветленай вуліцы каля тэатральнага пад-

езда,— там яна была б яму толькі цацка ў любоўнай гульні, але тут, у калідоры вагона, ён адчуў да яе, бездапаможнай і хвораі, пакутлівы жаль. Яна не скардзілася на холад, а проста нагадала пра яго як пра непазбежнае ліха. І раптоўна ён зразумеў, з якой безлічы непазбежных бед складаецца ўсё яе жыццё. Тут ён пачуў мерныя крокі — ён і раней заўважыў, што незнаёмы хадзіў туды-сюды па калідоры міма свайго купэ,— і пайшоў яму насустрач.

— Вы доктар? Тут дзяўчына самлела.

Незнаёмы спыніўся і спытаў абыякава:

— Дзе яна?

Глянуўшы цераз плячо Майета, незнаёмы ўбачыў дзяўчыну. Яго абыякавасць раззлавала Майета.

— Яна сапраўды вельмі хвораі,— настойліва папярэдзіў ён.

— Добра, я зараз пагляджу яе.

Здавалася, што ён рыхтуецца да нейкага цяжкага выпрабавання. Аднак яго нерашучасць прайшла, калі ён схіліўся над дзяўчынай. Ён абыходзіўся з ёй мякка, асцярожна — гэта была безаблічная мяккасць, уласцівая спрактыкаваным урачам. Паслухаў яе сэрца, потым прыўзняў ёй павекі. Дзяўчына ўжо апрытомнела, але ў яе свядомасці ўсё пераблыталася. Ёй здавалася, што гэта яна схілілася над незнаёмым з доўгімі, няроўна падстрыжанымі вусамі. Яна адчула раптоўны жаль да яго, заўважыўшы трывогу на яго твары. Але ён быў спрактыкаваны ўрач, яе хваляванне прайшло, калі яна злавіла яго мяккі погляд. Дакрануўшыся рукой да яго твару, яна падумала: «Ён, відаць, хворы» — і на імгненне забылася на тое, як дзіўна падаюць цені, нібыта лямпачка знаходзіцца на падлозе.

— Хто вы? — спытала дзяўчына, намагаючыся прыпомніць, як так здарылася, што ёй давялося дапамагаць яму. «Ніколі не бачыла, каб каму-небудзь так патрэбна была мая дапамога»,— падумала яна.

— Доктар.

Корал разгублена глянула на яго і тут усё адразу зразуме-

ла: гэта яна ляжыць на падлозе, на калідоры, а незнаёмы схіліўся над ёю.

— Я самлела? Мне было так холадна.

Яна ясна адчула, як павольна і цяжка рухаецца цягнік. Праз вокны промні святла слізгалі па твары доктара і асвятлялі за ім маладога яўрэя. «Майет. Мяў». І задаволеная, раптам усміхнулася сабе. Здавалася, што на імгненне ўсю адказнасць за тое, што здарылася, яна пераклала на плечы другога. Цягнік здрыгануўся і спыніўся, і Майета адкінула ўбок, да сценкі. Доктар не рушыў з месца — яго толькі пагойдвала ў такт з рухам экспрэса. Ён углядаўся ў твар дзяўчыны, пальцам правяраючы пульс, і сачыў за ёй з трывогай, ледзь стрымліваючы свае пачуцці, але яна разумела, што яго пачуцці не датычацца яе, і ён да яе ставіцца абьякава. У думках яна выказала гэта наступнымі словамі: «Калі б у мяне былі нават такія ножкі, як у Містангет, ён і на іх не звярнуў бы аніякай увагі».

— Што са мною? — спытала яна, але гучныя галасы, якія даносіліся з платформы, і тупат людзей у блакітнай форме не дазволілі ёй пачуць поўнаасцю яго адказу, акрамя апошніх слоў: «...гэта быў проста мой чалавечы і ўрачэбны абавязак».

— Падрыхтуйце пашпарты і багаж,— загадаў голас з акцэнтам.

Майет узяў у яе сумачку, сказаўшы:

— Я дагледжу вашы рэчы.

Яна аддала сваю сумачку і з дапамогай доктара села на адкідное месца каля сценкі.

— Ваш пашпарт?

Доктар адказаў павольна, падбіраючы словы, і яна ўпершыню звярнула ўвагу на яго акцэнт.

— Мой багаж у першым класе. Я не магу пакінуць гэту даму. Я доктар.

— У вас англійскі пашпарт?

— Так.

— Добра.

Да іх падышоў яшчэ адзін мытнік:

— Багаж?

— Прад'яўляць мытні няма чаго.

Мытнік пайшоў далей.

Корал Маскер усміхнулася:

— Гэта і ёсць граніца? Ну, у такім разе тут можна правезці кантрабандай усё, што хочаш. Багаж зусім не правяраюць.

— Усё, што хочаш,— сказаў доктар,— але толькі з англійскім пашпартам.

Ён сачыў за мытнікам, пакуль той не знік, і не вымавіў болей ні слова, пакуль не вярнуўся Майет.

— Бадай што, зараз я магу пайсці ў сваё купэ,— сказала яна.

— Вы ў спальным вагоне?

— Не.

— Вам выходзіць у Кельне?

— Я еду да канца.

Ён параіў ёй тое самае, што і памочнік капітана:

— Вам трэба было б ехаць у спальным вагоне.

Марнасць гэтай парады ўзлавала яе і прымусіла на хвілінку забыцца на павагу да яго ўзросту і на ўдзячнасць за тое, што ён зрабіў для яе.

— Хіба ж я магу дазволіць сабе ехаць у спальным вагоне? Я артыстка кардэбалета.

Ён глянуў на яе вачыма, поўнымі маўклівага спачування.

— Вядома ж, такіх грошай у вас няма.

— Што мне рабіць? Я хвораю?

— Хіба я магу даваць вам парады? Калі б у вас былі грошы, я мусіў бы сказаць вам: вазьміце адпачынак на шэсць месяцаў, едзьце ў Паўночную Афрыку. Вы страцілі прытомнасць, бо вельмі стаміліся і замерзлі. Вядома, я ўсё гэта магу вам параіць, але ж якая ад гэтага карысць? У вас хворае сэрца. Шмат гадоў вы яго перанапружвалі.

Крыху спалоханая, яна разгублена спытала ў яго:

— Дык што ж мне рабіць?

Яму засталася толькі бездапаможна развесці рукамі:

— Нічога. Жывіце, як жылі. Старайцеся як мага болей адпачываць. Апранайцеся цёпла. Вы занадта лёгка апрануты.

Прагучаў свісток, і цягнік, уздрыгнуўшы, пачаў рухацца. Лямпы станцыі паплылі міма і зніклі ў цемры. Перад тым як пайсці, доктар звярнуўся да яе:

— Калі я вам яшчэ спатрэблюся, знойдзеце мяне ў трэцім вагоне. Маё прозвішча Джон. Доктар Джон.

— А мяне завуць Корал Маскер,— з нясмелай ветласцю сказала яна.

Ён злёгка схіліў галаву, цырымонна, як робяць чужынцы, і пайшоў прэч. У яе ў памяці засталіся яго вочы, якія ўжо былі затуманеныя адчужанасцю, нібыта асеннім дажджом. Ніколі раней ёй не даводзілася сутыкацца з тым, што пра яе так хутка забываліся. «Такую дзяўчыну мужчыны хутка забываюць»,— праспявала яна ціхенька, каб крыху падбадзёрыць сябе.

Але не паспеў доктар адысці некалькі крокаў ад яе, як нехта яго спыніў. Гэта быў невысокі бледны чалавечак, які пракраўся ціха і асцярожна, трымаючыся за парэнчы калідора. Корал пачула, як ён звярнуўся да доктара:

— Што тут здарылася? Можа, патрэбна мая дапамога? — Ён быў на цэлы фут ніжэйшы за доктара, і яна ўголос засмяялася, убачыўшы, як, закінуўшы галаву, ён пільна ўглядаецца ў твар субяседніку.— Не думайце, што гэта простая цікаўнасць,— гаварыў ён, ухаліўшы доктара за рукаў.— Святар у маім купэ вырашыў, што нехта захварэў. Я паабяцаў яму пайсці і ўсё высветліць,— горача дадаў ён.

Яшчэ раней Корал заўважыла, што доктар увесь час шпачыраваў сам-насам па калідоры вагона, замест таго каб сядзець у кампаніі іншых пасажыраў у сваім купэ. Цяпер жа, насуперак яго волі, ён апынуўся ў цэнтры ўвагі: дакучлівыя пытанні і просьбы назалялі яму, як калючкі дзядоўніку. Таму яна чакала, што доктар выбухне, накінецца на гэтага назойлівага тыпа з пракляццямі і той, зганьбаваны, ні з чым

вернецца ў сваё купэ. Аднак доктар адказаў яму ветліва і далікатна, і гэта яе ўразіла.

— Вы сказалі — каталіцкі святар?

— Не, не,— пачаў апраўдвацца чалавечак.— Я не ведаю дакладна, якога ён веравызнання, да якой царквы належыць. Што ж тут усё-такі здарылася? Нехта памірае?

Доктар Джон, відаць, зразумеў, што апошнія словы напалохалі Корал, і крыкнуў ёй з канца калідора, каб яна не звяртала на іх увагі, а потым вырваўся з рук незнаёмага, які затрымліваў яго. Маленькі чалавечак на нейкі момант заставаўся шчаслівым гаспадаром становішча. Атрымаўшы з гэтага поўнае задавальненне, ён падышоў да дзяўчыны і запытаўся ў яе:

— Што тут здарылася?

Яна нават не глянула на яго, а звярнулася да чалавека, які зычліва паставіўся да яе:

— Я ж не такая ўжо хворая, праўда?

— Што мяне асабліва ўразіла, дык гэта яго акцэнт,— працягваў незнаёмы.— Адразу відаць, што ён чужынец, хоць і назваў сябе нейкім англійскім прозвішчам. Бадай што, пайду і пагавару з ім.

Розум у яе зусім праясніўся з таго моманту, калі яна прыйшла да памяці: перакулены з ног на галаву свет, дзе не доктар, як на самой справе, а яна нахілілася над ім, і яму патрэбная была нібыта яе спагада і клопат,— крута перавярнуў яе ўяўленне пра жыццё.

— Не трэба яго турбаваць,— папрасіла яна незнаёмага, але таго ўжо не было побач, і ён не пачуў яе просьбы.

— Як вы думаеце? — спытаў Майет.— Можа, ён мае рачую? Можа, сапраўды тут крыецца нейкая таямніца?

— У кожнага з нас ёсць свае асабістыя тайны.

— Магчыма, ён хаваецца ад паліцыі?

— Ён добры,— сказала яна з абсалютнай упэўненасцю ў справядлівасці гэтага сцвярджэння.

Майет пагадзіўся з ёю — гэта дазволіла ім болей не думаць пра доктара.

— Вам трэба легчы,— сказаў ён,— і пастарацца заснуць.
Яна адказала няпэўна:

— Я не змагу заснуць, калі побач тая жанчына з яе страўнікам.

Ён адразу прыгадаў містэра Пітэrsa, які сядзіць у сваім кутку і чакае, калі яна вернецца, каб узнавіць на дармаўшчыну бязвіннае задавальванне плоцкіх пажадаў, якое не выклікае ніякіх непрыемнасцей. І Майет прапанаваў:

— Вы павінны пайсці ў маё спальнае купэ.

— Як? У вагоне першага класа?

Тое, што яна не паверыла яму, хоць і вельмі хацела гэтага, вызначыла ўсё: Майет вырашыў зрабіць шырокі жэст у духу ўсходніх багацеяў — паднесці дарагі падарунак, не чакаючы і не патрабуючы нічога ўзамен. Скарлівасць — традыцыйны папрок людзям яго нацыянальнасці, аднак ён пераканае адну з хрысціянак у тым, што гэта зусім не так. Сорак гадоў жыцця ў пустыні, далёка ад урадлівых земляў Егіпта, выпрацавалі ў яго продкаў суровую звычку — абыходзіцца некалькімі фінікамі і глытком вады. Дый і тысячагоддзі, праведзеныя ў пустэчы хрысціянскага свету, дзе даводзілася дзеля бяспекі хаваць свае скарбы, не заахвочвала да шчодрасці. Аднак свет змяніўся, пустыня расквітнела, у розных месцах свету, асабліва ў Заходняй Еўропе, яўрэй можа выявіць іншыя якасці характару, раней уласцівыя толькі арабам,— якасці па-царску шчодрага гаспадара, які здатны абмыць ногі жабраку і накарміць яго са сваёй талеркі; часам ён можа з ворага багатых хрысціян ператварыцца ў сябра любога самага апошняга жабрака, што імем госпада бога папросіць прытулку. Спакваля грукат цягніка аціхаў у яго галаве, святло ў вачах тухла, калі ён дзеля задавальнення пачуцця сваёй чалавечай годнасці паставіў у аазісе намёт і выкапаў у пустыні калодзеж. Ён развёў перад дзяўчынай рукі:

— Так, вам трэба адпачыць, і вы будзеце спаць у маім купэ. Я дамоўлюся з кандуктарам. І маё футра — вы павінны яго ўзяць. Яно вас сагрэе. У Кельне я прынясу вам кавы, а зараз вам лепей паспаць.

— Я не змагу заснуць, пакуль не даведаюся, дзе вы самі будзеце спаць.

— Знайду дзе-небудзь. У цягніку гэтым разам шмат свабодных месцаў.

Ізноў Корал адчула бязмежную пяшчоту, якая цяпер ужо не палохала яе, — здавалася, што яе падхапіла цёплая хваля, і здарылася гэта непадалёк ад берага, і нават калі страх агорне яе, яна зможа стаць нагамі на пясчанае дно, — і гэтая хваля нясе яе, без ніякіх намаганняў з яе боку, туды, куды ёй хочацца, — да ложка, да падушкі, да свежых прасцін, дзе яна зможа залезці пад цёплую коўдру і заснуць. Яна сэрцам адчула, як да Майета разам з упэўненасцю вярнуліся міласэрнасць, літасць, дабрыня, і замест таго каб прасіць прабачэння і нешта гаварыць суцяшальнае, ён проста ператварыўся ва ўвасабленне дабрыні і зычлівасці.

Майет не стаў шукаць кандуктара, а прыткнуўся на адкідным сядзенні ў калідоры, склаў накрыв рукі і ўладкаваўся падрамаць да Кельна. Але без футры было вельмі холадна. Хоць усе вокны на калідоры былі зачынены, усё адно цягнула скразняком з дзвярэй на пляцоўку паміж вагонамі. Дый грукатанне цягніка цяпер было не такое аднастайнае, каб да яго прызвычаіцца: паміж Гербершталем і Кельнам было шмат тунеляў, а ў кожным з іх грукат узмацняўся. Майет спаў неспакойна: імклівы напор выпушчанай пары і скразняк з дзвярэй, які халадзіў яму твар, ублытваліся ў яго трывожны сон. Калідор ператварыўся ўспаніердз-роўд¹, абапал якой цягнуліся зараснікі верасу. Ісаак павольна вёз яго ў сваім «бэнтлі»², яны разглядалі дзяўчат, якія шпацыравалі парамі ўздоўж асветленага ліхтарамі ўсходняга боку вуліцы, — гэта былі прадаўшчыцы, якія рызыкаўна прапаноўвалі сябе за келіх віна ў гатэлі, прагулку ў аўтамабілі і за магчымасць павясяліцца на дармаўшчыну; на другім баку вуліцы ў прыцемках сядзелі на лаўках прастыгуткі, азызлыя, знябытыя

¹ Вуліца ў Лондане.

² Марка дарагога аўтамабіля кампаніі «Ролс-ройс».

і старыя; спіны ў іх былі павернуты да пясчаных адхонаў і кустоў верасу, яны чакалі якога-небудзь нямога ці сляпога мужчыну, зусім лядачага, які б прапанаваў ім дзесяць шылінгаў.

Каля ліхтара Ісаак прытармазіў «бэнтлі», міма праплывалі незнаёмыя, маладыя, прыгожыя твары дзяўчат. Ісааку чамусьці хацелася пухленькую бландзінку, а Майету — стройную брунетку, аднак падчапіць якраз такіх было нялёгка: уздоўж усходняга боку вуліцы цягнулася чарада машын іх супернікаў, а дзяўчаты палілі цыгарэты і пасміхаліся, прыхіліўшыся да адчыненых дзвярэй; на другім баку вуліцы цярпліва вяла назіранне толькі іх адзіная двухмесная машына. Майета пачалі ўжо злаваць бескампрамісныя дамаганні Ісаака, у «бэнтлі» было холадна, у твар дзьмуў скразняк, — і ўбачыўшы, што міма праходзіць Корал Маскер, ён выскачыў з машыны, прапанаваў ёй спачатку цыгарэту, потым выпіўку і, нарэшце, паездку ў машыне. «Такія дзяўчаты маюць, зрэшты, адну добрую якасць, — думаў Майет, — яны ведаюць, што азначае паездка ў машыне, і, калі твой выгляд ім не даспадобы, яны проста гавораць, што іх чакаюць дома». Аднак Корал Маскер згадзілася пакатацца з ім у машыне, і яны разам хаваюцца ў цемрадзі аўтамабіля. Ліхтары, гатэлі, будынкі засталіся ззаду, абапал дарогі пацягнуліся дрэвы, у зялёным святле фар яны здаваліся нібыта сілуэты, выразаныя з паперы, потым узніклі кусты з водарам вільготнай лістоты, якая хавала ў сабе свежасць ранішняга дажджу, і нарэшце кароткая жывёльная асалода ў стажку саломы. А што да Ісаака, то хай ён задавальняецца сваёй спадарожніцай, хоць і цёмнавалосай, але пухленькай, лёгка апанутай дзяўчынай з вялізным носам і вялікімі зубамі. Аднак калі гэтая дзяўчына садзіцца побач з Ісаакам на пярэднім сядзенні, яна паварочваецца да Майета, шырока ўсміхаецца і кажа: «Я не захпіла з сабой візітнай карткі, але маё прозвішча — Стэйн». Потым, падхоплены моцным парывам ветру, ён караскаецца наверх па вялізнай лесвіцы, учапіўшыся за сярэбраныя з пазалотай парэнчы, а гэтая дзяўчына чакае

яго на версе, і на твары ў яе ён бачыць чамусьці вусікі; яна паказвае яму на жанчыну, занятую бясконцым швівам, і крычыць: «Пазнаёмцеся, гэта — містэр Экман!»

Корал Маскер у адчай адкінула руку з коўдры: яна танцавала, танцавала і танцавала ў асляпляльных промнях тэатральных пражэктараў, а бязлітасны рэжысёр усё біў яе палкай па голых нагах, прыгаворваючы, што яна дрэнна танцуе, што спазнілася на месяц і парушыла кантракт. А яна ўсё танцавала, танцавала і танцавала, не звяртаючы на яго ніякай увагі, а ён усё біў яе палкай па нагах.

Місіс Пітэрс павярнула галаву і сказала мужу:

— Гэтае піва. Мой страўнік ніяк не сціхае. Усё бурчыць і бурчыць. Не магу заснуць.

Містэру Оўпі прыснілася, што ён — апрануты ў стыхар, з крыкетнай бітай пад пахай і спартыўнай пальчаткай на запясці — узыходзіць па агромністай мармуровай лесвіцы да святаго прастола ў божым храме.

Доктар Джон, які нарэшце заснуў з горкай пілюляй пад языком, раптам загаварыў па-нямецку. Яму не дасталася спальнага месца: ён сядзеў, выпрастаўшыся ў куточку купэ, і скрозь дрымоту пачуў, як за вокнамі загучала павольнае і распеўнае: «Кёльн, Кёльн, Кёльн».

Частка другая

КЕЛЬН

1

— Ну, вядома ж, любая, я не супраць таго, што ты п'яная, — сказала Джанет Пардаў. На вежы вакзала ў Кёльне гадзіннік прабіў адзін раз, і афіцыянт на тэрасе «Эксцельсіёра» пачаў выключаць святло. — Пачакай, любая, давай я прывяду ў парадак твой гальштук. — Яна нахілілася праз столік і направила гальштук у Мейбл Уорэн.

— Мы жывём разам тры гады, — сказала міс Уорэн ніз-

кім маркотным тонам,— і я ніколі не дазваляла сабе павышаць на цябе голас.

Джанет Пардаў пакратала пальцам з парфумай за вушамі.

— Напрамілы бог, дарагая, паглядзі на гадзіннік. Цягнік адыходзіць праз паўгадзіны, мне трэба ўзяць багаж, а табе — інтэрв'ю. Дапівай свой джын, і пойдзем.

Мейбл Уорэн дапіла джын. Потым паднялася з крэсла, і яе мажная постаць злёгка хіснулася. На ёй быў гальштук, крухмальны каўнерык і спартыўнага крою гарнітур з цвіду. Бровы ў яе былі цёмныя, вочы карыя і рашучыя, а цяпер — чырвоныя ад слёз.

— Ты ж ведаеш, чаму я п'ю,— запырэчыла яна.

— Усё гэта глупства, любая,— сказала Джанет Пардаў, глянуўшы ў люстэрка пудраніцы, каб канчаткова пераканацца, што прыгожая.— Ты добра напівалася яшчэ да сустрэчы са мной. Хоць трошачкі ведай меру. Я ж пакідаю цябе толькі на тыдзень.

— Трымайся далей ад мужчын! — пахмурна сказала міс Уорэн, а калі Джанет Пардаў паднялася, каб перайсці вуліцу, яна моцна ўчапілася за яе руку.— Абядай мне, што будзеш асцярожная. Калі б толькі я магла паехаць з табой! — Каля самага ўвахода на вакзал яна ўлезла ў лужыну.— Ой, глянь толькі, што я нарабіла! Якая ж я няўклюдка! Запэчкала табе прыгожы новы гарнітур! — Вялікай, грубай рукой, аздобленай пярсцёнкам з пячаткаю на мезенцы, яна пачала чысціць спадніцу Джанет Пардаў.

— Ох, напрамілы бог, пойдзем хутчэй, Мейбл,— сказала Джанет.

Настрой у міс Уорэн змяніўся. Яна выпрасталася і заступіла Джанет дарогу.

— Ты кажаш, я п'яная. Так, сапраўды, я п'яная. Але я нап'юся яшчэ болей.

— Лепей пойдзем хутчэй.

— Не, ты вып'еш са мной яшчэ крыху, альбо я не пушчу цябе на платформу.

Джанет Пардаў саступіла:

— Адну шклянку, толькі адну, май на ўвазе.

Яна правяла Мейбл Уорэн праз велізарны, прасторны, бліскучы, чорны вестыбюль у пакой, дзе некалькі стомленых мужчын і жанчын паспешліва глыталі кубачкі кавы.

— Яшчэ адзін джын,— папрасіла міс Уорэн, і Джанет заказала ёй шклянку джыну.

У люстры на супрацьлеглай сцяне міс Уорэн убачыла сваю постаць: барвяна-чырвоны твар, валасы ўскалмачаныя,— даволі агіднае стварэнне, а побач з ёй другая, такая знаёмая і дарагая істота — зграбная, цёмнавалосая, цудоўная, прыгожая. «Чаго я вартая? — з маркотай, уласцівай п'яніцам, падумала яна. — Я яе стварыла, я нясу за яе адказнасць,— а потым з цынічнай жорсткасцю дадала ў думках: — Яна ў мяне на ўтрыманні. Усё, у што яна апранутая, аплачана мною, маімі крывёю і потам (хоць батарэі ў рэстаране не ратавалі яе ад пранізілівага холаду), падымаюся на досвітку, бяру інтэрв'ю ў гаспадынь бардэляў у іхніх логавах, у матак забітых дзяцей, «асвятляю» тое, «асвятляю» гэтае. Яна ведала і нават ганарылася тым, што пра яе гаварылі ў рэдакцыях лонданскіх газет: «Калі вам трэба прымусіць чытачоў загаласіць, такі матэрыял зробіць вам толькі Незвычайная Мейбл». Яе ўладанні — ажно да самага Рэйна, паміж Кёльнам і Майнцам не знойдзецца ніводнага мястэчка, вялікага ці малога, дзе ёй не ўдалося выцягнуць шчырых чалавечых пачуццяў у людзей, зусім ёй не знаёмых, яна насільна выцягвала з вуснаў самых змрочных мужчын драматычныя прызнанні, прыдумвала кранальныя словы за анямелых ад гора жанчын. Ніводзін самазабойца, ніводная забітая жанчына, ніводная згвалчаная дзяўчына не закраналі яе пачуццяў, не выклікалі ў яе шкадавання. Яна — мастак, і яе задача — крытычна даследаваць, назіраць, прыслухоўвацца, а слёзы — яны выпадаюць чытачам газеты. Аднак цяпер яна сядзела і плакала ўголас, з агіднымі ўсхліпамі, бо яе Джанет не будзе побач цэлы тыдзень.

— У каго ты будзеш браць інтэрв'ю? — спытала Джанет

Пардаў. Яе гэта зусім не цікавіла, але яна хацела адцягнуць Мейбл Уорэн ад думак пра разлуку: яе слёзы выклікалі агульную ўвагу. — Табе трэба прычасацца.

Яна была проставалосая, і яе чорныя, каротка, па-мужчынску падстрыжаныя валасы зусім раскудлаціліся.

— У Сейвары, — адказала міс Уорэн. — Прадаў сотню тысяч экзэмпляраў кнігі «Развясёлае жыццё». Паўмільёна слоў. Дзве сотні персанажаў. Геніяльныя кокні¹. Выдатна валодае жывой гаворкай лонданцаў.

— А куды ён едзе ў гэтым экспрэсе?

— Едзе на Усход збіраць матэрыял на новую кнігу. Праўда, гэта не зусім мая работа, аднак, калі выпала мне цябе праводзіць, выкарыстаю магчымасць і вазьму ў яго інтэрв'ю. Заказалі мне артыкул на чвэрць газетнай калонкі, але, відаць, у Лондане скароцяць да пары абзацаў. Зараз яшчэ не час на такія матэрыялы, а вось улетку яму б абавязкова адвялі паўслупка сярод наведамленняў пра русалак і марскіх канькоў.

Раптоўны ўсплеск прафесійнай цікаўнасці схлынуў, як толькі яна зноў глянула на Джанет Пардаў: раніцай яна не ўбачыць, як Джанет у піжаме налівае ў кубачкі каву, а ўвечары, вярнуўшыся дадому, не ўбачыць, як Джанет у піжаме размешвае кактэйль.

— Дарагая, якую пару ты надзенеш сёння ўвечары? — хрыпла спытала яна. Дзіўна прагучала гэтае чыста жаночае пытанне, калі яго вымавіла міс Уорэн сваім нізкім мужчынскім голасам.

— Што ты маеш на ўвазе?

— Піжаму, дарагая. Я хачу ўявіць сабе, як ты будзеш выглядаць сёння ўвечары.

— Відаць, сёння я наогул не буду распрацца. Слухай, ужо палова другой. Мы павінны спясацца. Ты не паспееш узяць інтэрв'ю.

¹ Карэнны жыхар Лондана.

Апошнія словы абразілі прафесійную годнасць міс Уорэн. Яна з пагардай фыркнула:

— Няўжо ты думаеш, што я буду задаваць яму пытанні? — сказала яна. — Я толькі кіну на яго позірк і сама знайду за яго патрэбныя словы. Яму ж усё адно: гэта ж яму рэклама.

— Але ж мне трэба знайсці насільшчыка, каб аднесці мае чамаданы.

Наведнікі пачалі выходзіць з рэстарана. Дзверы адчыняліся і зачыняліся, і туды, дзе яны сядзелі, няясна даносіліся галасы насільшчыкаў і гудкі паравозаў. Джанет Пардаў зноў звярнулася да міс Уорэн:

— Трэба ісці. Калі ты яшчэ хочаш джыну — можаш выпіць, але я пайду.

Аднак міс Уорэн нічога не адказала, міс Уорэн не звяртала на яе ўвагі. Джанет Пардаў стала сведкай звычайнага рытуалу ў журналісцкай практыцы Мейбл Уорэн, — яна на вачах рабілася цвярозай. Спачатку яе рука прычасала валасы, потым звыклым жаночым жэстам яна правяла насоўкай з пудрай па чырвоных шчоках і павеках. Адначасова яна кінула позірк на тое, што адлюстроўвалася ў бліжэйшых кубках, падносе і шклянках, а потым яе погляд дабраўся да люстраў на сцяне і яе адбітку — гэта было падобна да чытання алфавіту па табліцы ўрача-акуліста. У гэтым выпадку першая літара — вялізная чорная «А» — пажылы мужчына ў плашчы, які стаяў каля століка, страсаючы з сябе крошкі, ён збіраўся выходзіць, каб паспець да адыходу цягніка.

— Божухна мой, — сказала міс Уорэн, прыкрыўшы вочы рукой. — Я зусім п'яная — нічога не бачу. Хто гэта там?

— Мужчына з вусікамі?

— Так. Ён самы.

— Ніколі раней яго не бачыла.

— Затое я сустрэла. Недзе я яго бачыла. Але дзе?

Штосьці адцягнула яе думкі пра блізкую разлуку, яе нос узяў след, і, пакінуўшы недапітую шклянку джыну, яна шырокім крокам рушыла наўздагон мужчыну. Ён ужо вый-

шаў з рэстарана і хутка ішоў па зіхатлівым чорным вестыбюлі да лесвіцы, а міс Уорэн тым часам не магла адолець дзвярэй. Яна сутыкнулася з насільшчыкам і ўпала на калені, круцячы галавой, імкнучыся пазбавіцца ад дурыкаў, зычлівасці, маркоты, выкліканых ап'яненнем. Насільшчык спыніўся дапамагчы ёй. Учапіўшыся за яго руку, яна затрымала яго, пакуль не ўправілася з языком.

— Які цягнік ідзе з пятай платформы? — спытала яна.

— На Вену.

— І на Белград?

— І на Белград.

Зусім выпадкова вырвалася ў яе «Белград», а не «Канстанцінопаль», але гук яе асабістага голасу праясніў яе свядомасць. Яна крыкнула Джанет Пардаў:

— Займі два месцы. Я паеду з табой да Вены.

— А білет?

— У мяне ёсць пасведчанне карэспандэнта. — Цяпер ужо яна зрабілася нецярплівая. — Хутчэй. Пятая платформа. Зараз гадзіна дваццаць восем. Засталося пяць мінут. — Учапіўшыся з усяе сілы за насільшчыка, яна не адпускала яго. — Слухайце. Я хачу, каб вы перадалі маё паведамленне. Кайзер-Вільгельм-штрасе, трыццаць тры.

— Я не магу пайсці з вакзала, — сказаў ён, імкнучыся адчапіцца ад яе рукі.

— Калі закончыцца ваша змена?

— У шэсць.

— Блага. Вы павінны непрыкметна знікнуць. Вы здолееце зрабіць гэта? Ніхто не заўважыць вашай адсутнасці.

— Мяне звольняць.

— Рызыкніце, — сказала міс Уорэн. — За дваццаць франкаў.

Насільшчык адмоўна пахітаў галавой.

— Брыгадзір заўважыць, што мяне няма на працы.

— Я накіну зверху яшчэ дваццаць франкаў, брыгадзіру.

— Брыгадзір не пагодзіцца на гэта. Надта вялікая рызыка, ды і да начальніка можа дайсці.

Міс Уорэн адкрыла сумачку і пачала пералічваць грошы. Над яе галавой гадзіннік прабіў палову другой. Да адыходу цягніка засталася дзве мінуты, аднак яна ні на імгненне не выказала свайго адчаю — любое хваляванне спудзіць насільшчыка.

— Восемдзесят марак, а брыгадзіру дадзіце, колькі захочаце. Вас не будзе на працы толькі дзесяць мінут.

— Надта рызыкаўная справа,— сказаў насільшчык, але ўсё-такі ўзяў грошы.

— Слухайце мяне ўважліва. Пойдзеце на Кайзер-Вільгельм-штрасе, трыццаць тры. Знойдзеце кантору лонданскай газеты «Кларыён». Там абавязкова хто-небудзь будзе. Скажаце яму, што міс Уорэн паехала Усходнім экспрэсам у Вену. Сёння вечарам ён не атрымае яе інтэрв'ю, а заўтра яна прадуктуе яму з Вены яго па тэлефоне. Скажаце, што яна натрапіла на след вельмі важнага матэрыялу для першай старонкі. А цяпер паўтарыце, што я вам сказала.— Пакуль ён, запінаючыся, марудна паўтараў даручэнне, яна не зводзіла вачэй з гадзінніка. Гадзіна трыццаць адна з паловай.— Добра. Ідзіце. Але калі вы не перададзіце паведамленне да дзвюх гадзін, я паскарджуся вашаму начальству, што вы займаецеся хабарніцтвам.— Яна ўхмыльнулася яму з злавеснай весялосцю, паказаўшы буйныя, квадратныя зубы, і пабегла па лесвіцы.

Гадзіна трыццаць дзве. Ёй здалася, што яна пачула свісток паравоза, і адным махам пераскочыла праз тры прыступкі. Цягнік ужо рушыў з месца, кантралёр паспрабаваў заступіць ёй дарогу, але яна адштурхнула яго ўбок, крыкнуўшы праз плячо: «Пасведчанне!» Апошнія вагоны трэцяга класа праходзілі міма, набіраючы хуткасць. «Божухна, я кіну піць»,— паклялася яна ў думках. Потым ухапілася рукой за парэнчу дзвярэй апошняга вагона, нейкі насільшчык з крыкамі паспрабаваў утрымаць яе. Доўгія дзесяць секунд, адольваючы пранізлівы боль у руцэ, яна думала, што яе зацягне з платформы пад колы апошняга вагона. Яе палохала высокая прыступка. «Я не дацягнуся да яе. Яшчэ трохі — і маё плячо

не вытрымае. Лепей зваліцца на платформу і атрымаць стра-сенне мазгоў, чым паламаць абедзве нагі. Аднак жа які цудоўны матэрыял згіне», — з горыччу падумала яна і скочыла на прыступку. Яе калені дацягнуліся да прыступкі якраз у той момант, калі скончылася платформа. Знік апошні ліхтар станцыі, дзверы пад націскам яе цела адчыніліся, і яна дагары тварам упала на калідор. Потым, абапёршыся аб сценку, аберагаючы выцятае плячо, падумала з пераможнай і зласлівай усмешкаю: «Незвычайная Мейбл пасяхова ажыццявіла па-садку ў экспрэс!»

Ранішняе святло пранікла скрозь шчыліну паміж фіранкамі і закранула паліцу насупраць. Калі Корал Маскер пра-чулася, першае, што кінулася ёй у вочы, была гэтая паліца і скураны сакваж. Яна адчувала стому, млявасць і яшчэ трывогу, калі прыгадала цягнік, на які ёй трэба паспець на вакзал Вікторыя, засохлую яечню і чэрствыя лустачкі заўча-рашняга хлеба, што чакалі яе на кухні. «Шкада, што я пага-дзілася на гэтую працу!» — падумала яна. Цяпер, калі наблі-жаўся час ад'езду, яна палічыла б за лепшае выстаяць доў-гую чаргу на прыступках лесвіцы на Шафтсберы-авеню і аддала б перавагу штучнай весялосці пад час доўгага чакання каля ўвахода ў кантору агента. Яна адхінула фіранку, і на імгненне яе здзівіў тэлеграфны слуп, які хутка праляцеў міма, зялёная рачулка з аранжавымі блікамі ранішняга сонца і парослыя лесам пагоркі. І раптам яна ўспоміла ўсё.

Было яшчэ рана — сонца ледзьве ўздымалася над узгор-камі. У вёсцы на другім беразе замігцелі агенчыкі, некалькі дымкоў прамымі струменьчыкамі ўздымаліся ў бязветраным паветры над драўлянымі хаткамі: сяляне там распальвалі печы, гатавалі снаданне. Вёска была так далёка ад чыгункі, што здавалася нерухомай, яе можна было разгледзець, а вось дрэвы, хаткі на блізкім беразе і прывязаныя там лодкі шпарка знікалі з віду. Яна адхіліла фіранку на шкляных дзвярах у калідор і ўбачыла Майета — ён спаў, прыхінуўшыся спінаю

да сцяны. Інстынктыўна, першым яе памкненнем было разбудзіць яго, але потым яна вырашыла не чапаць, хай спіць, а самой зноў легчы на паліцу, выкарыстаўшы выгоды за кошт самаахвярнасці блізкага. Яна адчувала да яго пяшчоту, нібыта ён даў ёй новую надзею на жыццё, дзе была не толькі заўсёдная барацьба і ўсяго трэба дабівацца сваімі намаганнямі. Бадай што, свет быў не такі ўжо жорсткі. Яна нагадала, як цёпла паставіўся да яе памочнік капітана, як ён крыкнуў на развітанне: «Помні пра мяне!» Зусім магчыма, што памочнік капітана ўсё яшчэ помніць яе, — гэты ж малады чалавек, які спіць за дзвярыма, ён жа здолеў ахвяраваць некалькімі гадзінамі свайго жыцця дзеля зусім незнаёмай дзяўчыны. Упершыню ёй прыйшла ў голаў шчаслівая думка: «Магчыма, я жыву ў памяці іншых людзей, не толькі тады, калі яны бачаць мяне ці гавораць са мной». Яна зноў глянула ў акно, аднак вёскі ўжо не было відно, таксама як і тых цудоўных зялёных пагоркаў, якія яна бачыла раней, цяпер можна было бачыць толькі раку. І Корал ізноў заснула.

Міс Уоран, хістаючыся, ішла па вагонах. Ёй цяжка было трымацца за парэнчы правай рукой: усё яшчэ балела плячо, хоць яна ўжо праседзела амаль дзве гадзіны ў вагоне трэцяга класа. Яна пачувала сябе разбітай, яе крыху нудзіла, хмель яшчэ не выйшаў з галавы, думкі блыталіся, аднак яна трымала нос па ветры і не губляла следу. За дзесяць гадоў журналісцкай кар’еры — дзесяць гадоў яна крэмзала карэспандэнцыі пра жаночыя правы, згвалтаванні, забойствы — яна ніколі не была такая блізкая да надзвычайнага паведамлення на першай паласе: матэрыял гэты не для грашовых газет. Каб раздабыць такі матэрыял, сам карэспандэнт газеты «Таймс» ахвяраваў бы год жыцця. «Далёка не кожнаму ўдалося б скарыстаць зручны момант, як скарыстала яго я, — з гордасцю падумала яна, — ды яшчэ п’яная ўдрызг». Яна ішла, хістаючыся, уздоўж шэрага купэ першага класа з высока ўзнятай галавою, нібыта на ёй была набакір карона.

Удача не пакідала яе. З купэ выйшаў мужчына і накіраваўся ў туалет. Калі яна прыціснулася да сцяны, каб прапусціць яго, дык заўважыла, што якраз той самы чалавек у плашчы, якога яна шукала, дрэмле ў кутку і ў купэ болей няма нікога. Мужчына ўзняў вочы і ўбачыў у дзвярах міс Уоран, якая крыху хісталася туды-сюды.

— Можна да вас? — спытала яна. — Я села ў Кёльне і не магу знайсці месца. — Голас у яе быў нізкі, амаль мяккі, нібыта яна ўгаворвала любімага сабаку ўвайсці ў камеру, дзе яго збіраліся ўсыпіць.

— Месца занятае.

— Толькі на хвіліначку, — сказала міс Уорэн. — Хай адпачнуць крышачку ногі. Мне так прыемна, што вы гаворыце па-англійску. Мяне заўсёды агортвае страх, калі падарожнічаю ў цягніку, дзе няма нікога, апроч чужаземцаў. Чалавеку можа што-небудзь спатрэбіцца позняй ноччу, а звярнуцца няма да каго. — Яна нацягнена ўсміхнулася. — Па-мойму, вы доктар?

— Быў некалі ім.

— І вы едзеце ў Белград?

Злёгка ўстрыможаны, ён кінуў хуткі позірк на яе, які яна не заўважыла. Ён пільна аглядзеў яе прысаджістую, абцягнутую цвідам фігуру, крыху нахіленую ўперад, бляск пярсцёнка з пячаткаю, пачырванелы ад нецяярплівасці твар.

— Не, — адказаў ён. — Значна бліжэй.

— А я еду толькі да Вены, — сказала міс Уорэн.

— А чаму вы вырашылі?.. — павольна пачаў ён, сумняваючыся, ці правільна ён робіць, звяртаючыся да яе з гэтым пытаннем: яму было нязвыкла сустрэцца з небяспекай у выглядзе англійскай векавухі, крыху п'янай ад джыну, пах якога ён адчуваў у купэ.

Рызыкаўныя сітуацыі, у якія ён трапляў раней, навучылі яго ў такія моманты крыху пахітаць галавой, ці памахаць пальцам, ці проста сказаць няпраўду. Міс Уорэн таксама адчувала няпэўнасць, і яе няпэўнасць была падобная да іскры надзеі ў зняволенага ў турме.

— Мне здалася, што я вас бачыла ў Белградзе.

— Ніколі не даводзілася там бываць.

Яна вырашыла пайсці ў адкрытую, адкінуўшы ўсялякія хітрыкі.

— Мне давялося быць у Белградзе прадстаўніком сваёй газеты пад час суду над Камнецам.

Аднак ён ужо зразумеў, што трэба паводзіць сябе абачліва, і глянуў на яе, не выказваючы зусім ніякай цікаўнасці.

— Суд над Камнецам?

— Калі генерал Камнец быў абвінавачаны ў згвалтаванні. Цынер быў там галоўны сведка абвінавачвання. Аднак генерала, зразумела, апраўдалі. Прысяжныя былі падабраны з яго прыхільнікаў. Урад ніколі не дазволіў бы засудзіць такога чалавека. З боку Цынера было проста глупства даваць паказанні супраць генерала Камнеца.

— Глупства?

Яго тон ветлівага субяседніка ўзлаваў яе.

— Вядома ж, вы чулі пра Цынера? Яго хацелі прыстрэліць за тыдзень да суду, калі ён сядзеў у кавярні. Цынер быў правадыр сацыял-дэмакратаў. Ён назаліў уладам тым, што даў паказанні супраць Камнеца — ордэр на яго арышт за дачу непраўдзівых паказанняў быў выпісаны яшчэ за дваццаць гадзін да заканчэння судовага працэсу. Яны проста сядзелі і чакалі апраўдальнага прыговору Камнецу.

— Калі гэта было?

— Пяць гадоў таму.

Ён уважліва сачыў за ёй, прыкідваючы, які адказ найбольш раззлуе яе.

— Ну, гэта ўжо старая гісторыя. Цынера выпусцілі з турмы?

— Ён выслізнуў з іх рук. Шмат чаго я дала б, каб даведацца, як гэта яму ўдалося здзейсніць. З гэтага мог бы атрымацца выдатны матэрыял у газету. Ён проста знік. А ўсе думалі, што яго забілі.

— А яго на самой справе забілі?

— Не. Ён ад іх уцёк.

— Разумны чалавек.

— А вось у гэтым я зусім не ўпэўненая,— злосна запярэчыла яна.— Разумны чалавек ніколі не даваў бы паказаньяў супраць Камнеца. Што яму да таго Камнеца і да той дзяўчынкі? Ён быў дурань, строіў з сябе Дон-Кіхота.

З-за адчыненых дзвярэй пацягнула холадам, і доктара перасмыкнула.

— Ноч выдалася пакутлівая,— сказаў ён.

Яна адмахнула ад яго слоў стомленым жэстам вялікай, грубай рукі.

— Толькі ўявіце сабе,— сказала яна з захапленнем.— Пакуль прысяжныя засядалі, ён выйшаў з залы суда на вачах у паліцыі. Яны сядзелі і нічога не маглі зрабіць, пакуль не вернуцца прысяжныя. Ох, магу прысягнуць, што бачыла загад пра арышт Цынера, які тырчаў з кішэні ў Хартэпа. А Цынер знік, нібыта яго і не было зусім. Далей усё пайшло па-ранейшаму. Нават у Камнеца.

Доктар не здолеў схаваць сваю поўную горычы цікаўнасць.

— На самой справе? Нават у Камнеца?

Яна скарыстала спрыяльную сітуацыю і загаварыла сіплаватым голасам, даўшы волю сваёй фантазіі:

— Так, калі б ён зараз вярнуўся, дык знайшоў бы, што нічога не змянілася: гадзіннік можна было б перавесці назад. Хартэп усё гэтаксама займаецца хабарніцтвам, Камнец юрліва вышуквае маленькіх дзяўчынак, тыя самыя трушчобы, тыя самыя кавярні, дзе даюць канцэрты ў шэсць і ў адзінаццаць гадзін. Карл звольніўся з «Масковы», вось і ўсе навіны, а на яго месцы працуе афіцыянтам француз. Адкрыўся, праўда, новы кінатэатр каля парку. Ах, вось яшчэ навіна: забудавалі сад з піўной Кругера, там зараз кватэры для дзяржаўных чыноўнікаў.

Ён прамаўчаў, не ведаючы, чым адказаць на гэты новы ход праціўніка. Значыцца, піўной Кругера больш няма, а з ёй зніклі і казачныя ліхтарыкі, і яркія парасоны, і цыганы, якія ціха ігралі ў прыцемку, пераходзячы ад століка да століка.

І Карла няма. На імгненне ён здольны быў аддаць у рукі гэтай жанчыны сваю бяспеку і бяспеку сваіх сяброў у абмен на звесткі пра Карла. Можна, ён сабраў усе свае чайыя, і жыве самотна ў адной з тых новых кватэр каля парку, і раскладае сурвэткі на сваім стале, выцягвае корак з бутэлькі, каб напоўніць свой келіх? Ён разумее, што яму трэба перапыніць размову з гэтай п'янай, небяспечнай жанчынай, што сядзіць насупраць, але ён не быў здольны вымавіць ніводнага слова, пакуль яна паведамляла яму навіны пра Белград, тыя навіны, пра якія яго сябры ніколі не пісалі яму ў сваіх штотыднёвых зашыфраваных лістах.

Было і яшчэ нешта, пра што яму дужа карцела спытацца ў яе. Яна сказала, што трушчобы такія самыя, як і былі раней, і ён нібыта адчуў пад нагамі крутыя прыступкі, якія вялі ў вузкія цясніны вулачак, упоперак якіх была развешана бялізна, ён прыкладаў да носа насоўку, каб перабіць пах сабак, дзяцей, пратухлага мяса і чалавечых экскрэментаў. Яму хацелася ведаць, ці памятаюць там доктара Цынера. Ён быў знаёмы там з кожным жыхаром, знаёмы так блізка, што яны маглі б палічыць такую дасведчанасць у іх жыцці небяспечнай, калі б поўнасю не давяралі яму, калі б па паходжанні ён не належаў да іх. І таму яго там абкрадалі, давяралі яму свае тайны, гасцінна сустракалі, сварыліся з ім і любілі яго. Пяць гадоў — доўгі тэрмін. Яго маглі ўжо і забыць.

Тут міс Уорэн перавяла дух.

— Аднак бліжэй да справы. Я хачу ўзяць у вас інтэрв'ю выключна для сваёй газеты. «Як я ўцёк?» Ці: «Чаму я вяртаюся на радзіму?»

— Інтэрв'ю?

Ён паўтараў яе словы, і гэта дзейнічала на нервы, у яе галава расколвалася ад болю, адчувала яна сябе пагана. Яна часта карысталася гэтым словам, каб выказаць сваю нянавісць да мужчын, да ўсіх іх выкрутасаў і хітрыкаў, да таго, як яны нахабна растоптваюць прыгажосць, а потым, крадком, уцякаюць прэч, — яны абуджалі ў ёй толькі агіду.

Яны заўсёды выхваляюцца жанчынамі, якія далі ім асалоду. Нават гэты пажылы мужчына з пабляклым тварам, што сядзіць перад ёй, у свой час бачыў прыгажосць голага жаночага цела, яго рукі, якія зараз абхапілі калені, гладзілі, дамагаліся, атрымлівалі асалоду. А ў Вене яна страціць Джанет Пардаў, якая трапіць у свет, дзе пануюць мужчыны. Яны будуць гаварыць ёй ліслівыя словы, дарыць квяцістыя танныя падарункі, нібыта яна нейкая дзікунка, якую можна спакусіць лютэркам і шклянымі пацеркамі з «Вулворта»¹. Аднак больш за ўсё яе бянтэжыла тое, што сама Джанет будзе атрымліваць асалоду — да ўцех мужчын ёй не было ніякай справы. Не кахаючы яе зусім — не пакахаўшы яе нават на гадзіну, на дзень, на год, — мужчыны будуць прымушаць яе млец ад асалоды, рыдаць ад здавальнення плоцкіх жаданняў. А вось яна, Мейбл Уорэн, якая ўратавала яе ад мізэрнага лёсу губернанткі, карміла яе, адзявала, гатовая кахаць яе з нязменнай страсцю бясконца, да скону жыцця, магла толькі пацалункамі выказаць сваю любоў, ёй заўсёды наканавана ўсведамляць, што яна не здатная прынесці ёй поўную асалоду і сама не адчувае нічога, апроч незадаволеных жаданняў. І вось зараз, калі ў яе трашчыць ад болю галава, калі ад яе нясе п'яным смуродам, калі яна разумее, як агідна выглядае яе счырванелы твар, Мейбл Уорэн моцна ненавідзела гэтых «паганых» мужчын, іх настырнасць і штучную прывабнасць.

— Вы доктар Цынер.

Ушчэнт раззлаваная міс Уорэн заўважыла, што ён нават і не імкнецца схаваць, хто ён на самой справе, а проста нахабна паведамляе ёй прозвішча, пад якім падарожнічае.

— Маё прозвішча — Джон.

— Доктар Цынер, — гыркнула яна, прыкусіўшы зубамі ніжнюю губу, каб не страціць самавалодання.

— Рычард Джон, настаўнік, еду адпачываць.

¹ Універсальны магазін у Лондане, дзе гандлююць таннымі таварамі.

— У Белград?

— Не.— Ён хвілінку павагаўся.— У Вену.

Яна яму не паверыла, але з усяе сілы прымусіла сябе быць ветлівай.

— І я еду да Вены. Калі хочаце, я пакажу вам некаторыя выдатнасці горада? — У дзвярах з'явіўся мужчына, і яна паднялася.— Выбачайце, калі ласка. Гэта ваша месца.— Яна ўсміхнулася, глядзячы ў канец купэ, ледзь устаяла на нагах, калі цягнік прагрукацеў на стыку рэек, не стрымаўшы адрывкі, якая імгненна запоўніла ўсё купэ смуродам джыну і таннай пудры, што пасыпалася з яе твару.— Мы яшчэ сустрэнемся да Вены,— паабяцала яна і, зрабіўшы некалькі крокаў па калідоры, прыхілілася гарачым тварам да сцюдзёнага, бруднага акна, адчуваючы, як яе агортвае агіда да самой сябе за тое, што яна напілася і выглядае нехайнай. «І ўсё-такі я яго дастану,— падумала яна, пачырванеўшы ад сораму за сваю адрывку, нібыта паненка на званым абедзе.— Чаго б мне гэта ні каштавала, чэрці б яго задралі!»

Ласкава-лагоднае святло заліло ўсё купэ. На хвілінку здалося, што сонца ўвасабляе штосьці, поўнае любові і спагады да людзей. Чалавечыя істоты плавалі нібыта рыбы ў залацістай вадзе, вызваленыя ад зямнога прыцяжэння, празрыстыя і ясныя, яны нібыта луналі без крылаў у шкляным акварыуме. Пачварныя твары і выродлівыя фігуры, можа, і не зрабіліся прыгожыя, але ператварыліся ў нейкія дзівосныя формы пад уплывам гэтых незвычайных абставін. У гэтай залацістай плыні яны ўзляталі ўгору і падалі ўніз, перашэптваліся і аддаваліся марам. Яны не былі зняволеныя, бо ў гэты ранні час яны не адчувалі сябе ў палоне.

Корал Маскер ізноў прачнулася. Яна адразу ж паднялася і падышла да дзвярэй. Майет стомлена драмаў, вочы ў яго зрэдку расплюшчваліся ў такт цягніку. Яе свядомасць заставалася надзвычай ясная, нібыта гэтае залацістае святло пранікала паўсюль, і ёй рабіліся зразумелыя звычайна схаваныя

жаданні, памкненні і ўчынкі, на якія яна, як правіла, не звяжала. Цяпер, калі яна назірала за ім і ён усвядоміў яе прысутнасць, Корал убачыла, як ён памкнуўся рукамі зрабіць нейкі жэст, але спыніўся. Яна зразумела, што ён свядома затрымаў гэты жартаўлівы жэст, характэрны людзям яго нацыянальнасці.

— Я свіння. Вы прабылі на калідоры цэлую ноч, — мякка сказала яна.

Ён вінавата паціснуў плячыма, нібы ліхвар, які назначыў надта нізкую цану за дарагі гадзіннік ці багатую вазу.

— Той бяды! Я хацеў, каб вы адпачылі спакойна. Мне ўсё адно трэба было дачакацца кандуктара. Можна мне ўвайсці?

— Калі ласка. Гэта ж ваша купэ.

Ён усміхнуўся, не ўтрымаўся і шырока развёў рукі, схіліўшы перад ёю галаву ў лёгкім паклоне.

— Прашу прабачэння. Яно ваша. — Ён дастаў з рукава насоўку, узмахнуў рукамі: — Увага! Глядзіце! Білет першага класа.

Білет вылецеў з насоўкі і ўпаў на падлогу паміж імі.

— Ён — ваш.

— Не, ваш.

Ён весела засмяяўся, убачыўшы яе здзіўлены твар.

— Што вы? Я не магу ўзяць яго. Слухайце, відаць, ён каштуе дорага.

— Дзесяць фунтаў, — выхваляючыся, сказаў ён. — Дзесяць фунтаў. — Ён паправіў гальштук і нядбала кінуў: — Мне гэта дробязь.

Аднак яго самаўпэўненасць і самахвальства насцярожыла яе.

— Чаго гэта вы дамагаецеся? Вы за каго мяне прымаеце? — спытала яна з непрыхаваным глыбокім падазрэннем. Білет ляжаў каля іх ног. Нішто не прымусіла б яе падняць яго. Яна тупнула нагой — золата патухла і зрабілася жоўтай плямаю на шкле і падушках. — Я іду на сваё месца.

— Мне няма ніякай справы да вас. Хапае мне свайго

клопату. Калі вам білет не патрэбны, можаце яго выкінуць,— з выклікам сказаў ён.

Корал бачыла, што ён назірае за ёй. Яго плечы зноў самаўпэўнена ўзняліся, самаўпэўнена і нядбала. Яна адварнулася да акна, да ракі і да моста, што прапльвалі міма, да аголенай бярозкі, усыпанай раннімі пупышкамі, і ціха заплакала. «Вось уся мая ўдзячнасць за спакойную, доўгую ноч салодкага сну, вось як я прымаю падарункі.— І яна з сорамам і смуткам нагадала свае дзявочыя сны пра цудоўных, славытых куртызанак, якія прымалі падарункі ад прынцаў.— А я лаюся на яго, як стомленая афіцыянтка».

Яна пачула, як Майет паварушыўся ў яе за плячыма, і зразумела, што ён нахіліўся па білет. Яна хацела павярнуцца да яго, падзякаваць яму, сказаць: «Як цудоўна было б ехаць увесь час на гэтых мяккіх падушках, спаць на гэтым месцы, забыцца на тое, што едзеш працаваць, уявіць, што ты багатая. Ніколі і ніхто не быў да мяне такі добры, як вы». Але словы, сказаныя раней, вульгарнасць яе падазрэнняў нібыта класавы бар'ер паўсталі паміж імі.

— Дайце мне вашу сумачку,— сказаў ён. Яна, не павярнуўшыся да яго, перадала сумачку і пачула, як яго пальцы адчынілі замок.— Я кладу яго туды. Калі не хочаце скарыстацца ім,— не трэба. Проста прыходзьце пасядзець тут, калі захочаце. Ці паспіце тут, калі стоміцеся.

«Я ўвесь час стомленая,— думала яна.— Я магла б спаць тут гадзіны».

— Але ж ці змагу я? — сказала яна здушаным голасам, ледзь стрымліваючы слёзы.

— За мяне не турбуйцеся,— сказаў ён.— Я знайду сабе другое купэ. Ноччу я спаў на калідоры толькі таму, што вельмі хваляваўся за вас: раптам вам спатрэбілася б мая дапамога.

Яна зноў заплакала, прыхіліўшыся лбом да акна, прыплюшчыўшы вочы, так што павекі нібы фіранкамі адсланілі яе ад перасцярог абазнаных у жыцці сухецкіх бабуль: «Мужчыне трэба толькі адно. Не бяры падарункаў у незнаёмых

мужчын». Ёй заўсёды казалі: «Чым даражэйшы падарунак, тым большая небяспека. Нават шакалад і паездка ў аўтамабілі пасля тэатра, у цемры, вядуць да пацалункаў у губы ці ў шыю, ды яшчэ, бадай што, сукенку памнуць». Ад дзяўчыны чакаюць платы — на гэтым сыходзяцца ўсе парады: на дармаўшчыну нічога не робіцца. Письменнікі наконт Рубі М. Эйрэс¹ могуць сцвярджаць, што цнота каштуе даражэй за рубіны, аднак на самай справе цана нявіннасці — футра ці якаясь іншая каштоўная рэч. Нельга ж узяць футра ў мужчыны і не пераспаць з ім: не пераспіш — ён будзе незадаволены. Так кажуць усе пажылыя жанчыны. А гэты чалавек заплаціў дзесяць фунтаў.

Ён узяў яе за локаць.

— Што з вамі? Вам блага?

Яна згадала руку, якая ўзбівала падушкі, шоргат яго крокаў, калі ён выходзіў з купэ. І паўтарыла:

— Але ж ці змагу я? — Аднак на гэты раз яна нібыта прымушала яго сказаць нешта і абвергнуць увесь яе жыццёвы вопыт, падказаны беднасцю.

— Ведаеце што, давайце мы зараз сядзем, і я вам нешта пакажу, — сказаў ён. — Гэта Рэйн.

Ёй раптам зрабілася смешна.

— Я ўжо здагадалася.

— Вы заўважылі скалу, амаль на сярэдзіне ракі, — мы яе толькі праехалі? Гэта скала Ларэляй. Гейнэ.

— А што гэта — Гейнэ?

— Адзін яўрэй, — задаволена ўдакладніў ён.

Яна пачала забываць пра рашэнне, якое мусіла была прыняць, і з цікавасцю сачыла за ім, імкнучыся знайсці што-небудзь новае ў рысах яго твару, да якога ўжо прывыкла: маленькія вочкі, вялікі нос, чорныя напамаджаныя валасы. Часта сустракала яна такіх мужчын, то ў першых радах правінцыйнага тэатра — ён мог быць афіцыянтам у смокінгу, то

¹ Рубі М. Эйрэс (1883—1962) — папулярная ў 20-я гады англійская пісьменніца, аўтар бульварных раманаў.

за пісьмовым сталом у канторы агента па найме, то за кулісамі пад час рэпетыцыі, то каля службовага ўвахода пасля прадстаўлення; у тэатральным свеце паўсюль гучаў яго то мяккі і ліслівы, то ўладарны голас. Звычайна такія мужчыны былі жмінды і скнары, хоць часам і ў іх здараліся прыступы высакародства і шчодрасці, але давяраць ім нельга ніколі. Зычлівая ўхвала на рэпетыцыі нічога не значыла: пасля гэтага, седзячы ў сваім кабінце і пацягваючы віскі, такі чалавек мог сказаць: «Тое дзяўчо з першага рада нічога не вартае». Яго нельга было ўзлаваць, ён ніколі нікога не абразіць, ніколі не скажа слоўца больш зняважлівага, чым «дзяўчо», а паведамленне пра звальненне прыходзіла ў выглядзе надрукаванай на машынцы паперкі, кінутай у тваю паштовую скрынку.

Магчыма, што ўсе гэтыя рысы характару не перашкаджалі ёй ставіцца да яўрэяў добра, бо яны ва ўсіх абставінах захоўвалі дзіўную абыякавасць, а магчыма, таму, што яна лічыла, што кожная дзяўчына павінна быць далікатная. Корал сказала ветліва:

— Яўрэі надта артыстычныя, праўда? Ведаеце, амаль увесь аркестр ансамбля «Ата Гёрл» быў з яўрэяў.

— Так, — адказаў ён з незразумелай ёй горыччу.

— А вы любіце музыку?

— Я іграю на скрыпцы, праўда, не надта добра.

Ёй здалася, што ў даўно знаёмых вачах з'явілася нейкае не зусім зразумелае ажыўленне.

— Мне заўсёды хацелася заплакаць, калі спявалі «Сані Бой», — сказала яна. Яна ведала, што ніколі не можа знайсці патрэбных слоў, адпаведных яе пачуццям, — яна не магла выказаць словамі, што адчувае, і таму часта гаворыць недарэчы. Вось і тут яна заўважыла, як незразумелае ажыўленне знікла з яго вачэй.

— Паглядзіце, ракі ўжо няма. Мы праехалі Рэйн, — нечакана сказаў ён. — Ужо час снедаць.

Ёй зрабілася крыху няёмка прызнацца, што яна не пойдзе з ім снедаць, але не стала тлумачыць, а сказала шчыра:

— Мне трэба схадзіць па сакваяж. У мяне там бутэрброды.

Ён пільна паглядзеў на яе:

— Няўжо вы назапасілі на тры дні?

— О не. Толькі на ўчарашнюю вячэру і сённяшняе снеданне. На гэтым я зэканоміла каля васьмі шылінгаў.

— Ну, вы проста скупая, як шатландцы. Паслухайце. Вы пойдзеце снедаць са мной.

— А што яшчэ, па-вашаму, я павінна рабіць з вамі?

Ён усміхнуўся.

— Зараз скажу: абедаць, піць гарбату і вячэраць. А заўтра...

Уздыхнуўшы, яна яго перабіла:

— Па-мойму, вы крыху з'ехалі з глузду. Дарэчы, вы ніяк не ўцяклі?

Твар у яго спахмурнеў, ціхім голасам ён спытаў:

— Вам непрыемна са мной? Вам са мной нудна?

— Не. Зусім не нудна. Але ж чаму вы гэта ўсё робіце для мяне? Я зусім не прыгажуня і, па-мойму, асаблівым розумам не вылучаюся.

Яна гарача чакала, каб ён запырэчыў: «Не, вы цудоўная, прыгожая і разумная», — тых неверагодных слоў, якія б вызвалілі яе ад патрэбы плаціць яму ці адмовіцца ад яго падарункаў: прыгажосць і розум цэняцца вышэй, чым любыя прапанаваны падарунак, а калі дзяўчыну кахаюць, дык нават шматвобразныя бабулі пагодзяцца, што яна мае права браць і нічога не даваць узамен. Але ён ёй не запырэчыў. Яго тлумачэнне было амаль зняважліва простае.

— Мне так лёгка гаварыць з вамі. У мяне такое адчуванне, нібыта я вас даўно ведаю.

— Так, мне здаецца, што і я вас даўно ведаю, — суха сказала яна, адчуўшы звыклую горыч расчаравання. Яна ўзгадала бясконцую лесвіцу, дзверы ў кантору агента і маладога зычлівага яўрэя, які цяплява і ветліва тлумачыў, што ён не можа нічога прапанаваць ёй, абсалютна нічога.

«Паўна ж, мы разумеем адно аднаго, — думала яна, — добра ўсведамляем гэта, таму і не знаходзім патрэбных

слоў». Дрэвы і будынкi з'яўляліся і знікалі на фоне бледна-блакітнага, воблачнага неба, бук змяняўся елкай, елка — вязам, а вяз — каменем. Свет, нібыта расплаўлены на гарачай пліце, тапырыўся і прымаў розныя формы, то падобныя на язык полымя, то на лісток канюшыны. Іх думкі заставаліся тыя самыя, гаварыць не было пра што, бо яны ўсё ведалі адно аб адным.

— На самой справе, вам жа асабліва і не хочацца, каб я снедала з вамі, — сказала яна, імкнучыся захаваць разважлівасць і абачлівасць і неяк парушыць няёмкае маўчанне. Аднак ён не пагадзіўся з ёю.

— Не, я сапраўды хачу, — адказаў ён з некаторай няпэўнасцю, і яна зразумела, што ёй трэба быць цвёрдай: падняцца, пакінуць яго, вярнуцца ў свой вагон — ён лішне прэчыць не будзе. Але ў сакваяжы ў яе былі толькі чэрствыя бутэрброды і крышку ўчарашняга малака ў бутэльцы з-пад віна, а з калідора пахла гарачай кавай і свежым белым хлебам.

Мэйбл Уорэн наліла сабе кавы, моцнай, без малака і цукру.

— Гэта найлепшы матэрыял, які я калі-небудзь здабывала. Я была сведка, як пяць гадоў таму ён выходзіў з судовай залы, а тым часам Хартэп сачыў за ім з ордэрам на яго арышт у кішэні. Кэмбел з газеты «Ньюс» адразу ж кінуўся за ім, аднак на вуліцы згубіў яго. Дадому ён болей не прыходзіў, і з таго часу пра яго болей нічога не чулі. Усе лічылі, што яго забілі, аднак я ніколі не магла зразумець аднаго: калі яго хацелі забіць, дык навошта было выпісваць ордэр на арышт.

— Уяві сабе, — без усякай цікавасці сказала Джанет Пардаў, — што ён адмовіцца гаварыць з табой.

Міс Уорэн разламала булачку.

— У мяне яшчэ ніколі не было няўдач.

— Ты сама прыдумаеш што-небудзь за яго?

— Не той выпадак. Гэта падыдзе Сейвары, а не яму. Я прымушу яго даць мне інтэрв'ю, — сказала яна злосна. —

Любым спосабам. Пакуль мы едзе да Вены. У мяне ёсць амаль дванаццаць гадзін. — І дадала ў роздуме: — Кажа, што ён школьны настаўнік. Хто ведае? Выдатная будзе карэспан-дэнцыя. А куды ён едзе? Скажаў, што выходзіць у Вене. Калі праўда, то я выйду разам з ім. Калі спатрэбіцца, паеду з ім у Канстанцінопаль. Але ў гэта я не веру. Ён едзе дамоў.

— У турму?

— На суд. Хутчэй за ўсё ён давярае тым людзям. Яго заўсёды любілі ў трушчобах. Але ён дурань, калі лічыць, што яго там памятаюць. Пяць гадоў! Так доўга ніхто не памятае.

— Дарагая, як сумна ты на ўсё глядзіш.

Мейбл Уорэн з цяжкасцю прыходзіла ў сябе і вяртала цвярозы погляд на рэчы: кава плёскалася ў яе кубку, столік крыху пагойдваўся, насупраць сядзела Джанет Пардаў. У такіх выпадках Джанет Пардаў звычайна незадаволеная капыліла губкі, насуплівалася, спрачалася і злавалася, але цяпер яна ўпотаі паглядала на яўрэя, які сядзеў за столікам з дзяўчынай, на думку Уорэн, праставатай, але вясёлай і прываблівай. «А што да яўрэя, дык адзіная яго добрая якасць — маладосць і грошы, аднак гэтага хапае, каб прыцягнуць увагу Джанет», — з горыччу падумала Мейбл Уорэн, разумеючы, што гэта праўда.

— Ты ж ведаеш, што гэта — праўда, — сказала яна, усведамляючы, што гнеў яе марны. Шырокай, агрубелай рукой яна разламала яшчэ адну булачку. Яе хваляванне ўзмацнялася па меры таго, як яна ўсведамляла ўсю жахлівасць сваіх здагадак. — Ты пра мяне забудзеш праз тыдзень.

— Ну, вядома ж, не, дарагая. Паслухай, я табе ўсім абавязана.

Словы гэтыя не супакоілі Мейбл Уорэн. «Калі кахаеш па-сапраўднаму, — думала яна, — не думаеш, чым ты абавязана». Свет, як лічыла яна, падзяляецца на тых, хто жыве розумам, і тых, хто жыве пачуццямі. Першыя бяруць у разлік купленыя ім сукенкі, аплачаныя рахункі, але сукенкі з часам выходзяць з моды, а вецер падхоплівае рахункі са стала і зносіць іх прэч, і ў любым выпадку доўг будзе апла-

чаны пацалункам ці іншай якой ласкай. Аднак тыя, хто жыве розумам, пра ўсё забываюць, а тыя, хто жыве пачуццямі, помняць усё, яны не бяруць і не пазычаюць, яны плацяць нянавісцю ці любоўю. «Я адна з іх,— думала міс Уорэн, вочы яе напоўніліся слязьмі, а булачка засела ў горле.— Я адна з тых, хто кахае і помніць заўсёды, хто захоўвае вернасць мінуламу і носіць жалобныя гарнітуры і жалобныя павязкі на рукаве. Я нічога не забываю». Яе погляд слізгануў па дзяўчыне, што сядзела побач з тым мужчынам,— так стомлены матацыкліст з неадольным жаданнем пазірае на просценькую гасцініцу з пунсовымі фіранкамі на вокнах і марыць пра таннае піва, а потым ізноў едзе далей да шыкоўнага гатэля з музыкай і пальмамі. «Я загавару з ёю, яна зграбная,— падумала яна.— Зрэшты, нельга ж усё жыццё пражыць з грудным, падобным на музыку голасам, з статнай, як пальма, фігурай. Вернасць зусім не тое самае, што ўспаміны: можна забыць і заставацца верным, а можна памятаць і парушыць вернасць».

«Я кахаю Джанет Пардаў, я заўсёды буду кахаць Джанет Пардаў»,— спрачалася яна сама з сабою. Джанет адкрыла ёй, што такое каханне, у самы першы вечар іх сустрэчы ў кінатэатры на Кайзер-Вільгельм-штрасе, і ўсё-такі, усё-такі... Абедзве яны тады адчулі агіду да акцёра, які выконваў галоўную ролю. Здарылася так, што Мейбл Уорэн гучным голасам па-англійску выказала свае пачуцці ў напружанай цішыні цёмнай залы: «Мне агідныя такія распусныя мужчыны!» — і пачула словы згоды, вымаўленыя нізкім, музычным голасам. Аднак нават тады Джанет Пардаў пажадала даглядзець фільм да канца, да апошніх абдымкаў, да фінальнай завуаліюванай распусты. Мейбл Уорэн угаворвала яе пайсці і дзе-небудзь выпіць, але Джанет Пардаў сказала, што хоча даглядзець кінахроніку, і яны абедзве засталіся. Здаецца, у самы першы вечар выявіўся характар Джанет — потым з гэтым же характарам давялося сутыкацца заўсёды: непазбежна даводзілася пагаджацца з ёю ва ўсім. Так было да ўчарашняга вечара, калі яна вырашыла вызваліцца ад Мейбл Уорэн.

— Не выношу яўрэяў,— злосна вымавіла Мейбл Уорэн, нават не стараючыся панізіць голас.

І Джанет Пардаў, глянуўшы на Мейбл Уорэн вялікімі прамяністымі вачыма, пагадзілася:

— Гэтаксама і я, дарагая.

З раптоўным адчаем Мейбл Уорэн звярнулася да яе:

— Джанет, калі мяне не будзе побач, ці будзеш ты памятаць, як мы кахалі адна адну? Ты ж не дазволіш ніводнаму мужчыну дакрануцца да цябе?

Ёй было б прыемна пачуць прэрэчанні, атрымаць магчымасць паспрачацца, прыводзіць доказы, нейкім чынам накласці пячатку на гэтую няўлоўную душу, аднак адзінае, чаго яна дачакалася, была згода, выказаная абьякавым тонам:

— Ну, вядома ж, дарагая. Хіба я магу?

Калі б Мейбл Уорэн абярнулася да люстры, убачыла б там сваё рэальнае аблічча, якое вярнула б ёй разважлівасць і цвярозы розум. «Ну, гэта не па мне,— разважала яна,— трэба знайсці задавальненне ў чым-небудзь прыгожым». Няма нічога добрага ў тым, каб думаць пра сябе, пра свае жорсткія валасы, пра чырвоныя павекі, пра мужчынскі немілагучны голас. Любы мужчына, нават самы звычайны яўрэй, быў ёй сапраўдным супернікам. Калі яна знікне з яе жыцця, прыгажуня Джанет Пардаў спакваля ператворыцца ў пустое месца, амаль не будзе існаваць, хоць і будзе па інерцыі спаць, есці, выклікаць захапленне. Аднак хутка яна зноў будзе сядзець у камфартабельным крэсле, крышыць пальцамі падсмажаны хлеб і казаць: «Ну, вядома, вы маеце рацыю. Я заўсёды адчувала гэта». Кубак задрыжаў у руцэ Мейбл Уорэн, кава пералілася цераз край і запэцкала ёй спадніцу, на якой ужо былі плямы ад тлушчу і піва. «Якая розніца,— цынічна падумала яна,— чым займаецца Джанет, калі я пра гэта не ведаю. Якая розніца, калі яна дазволіць якому-небудзь мужчыне зацягнуць сябе ў ложка, калі яна зноў вернецца да мяне». Але апошняя думка прымусіла яе скалануцца ад душэўнага болю. «Наўрад ці Джанет вернецца да староў, непрыгожай, прыдуркаватай бабы,— разважала

яна. — Джанет будзе расказваць яму пра мяне, пра два гады, праведзеныя са мною, пра тыя дні, калі мы былі шчаслівыя, пра тое, якія я ўчыняла ёй сцэны, нават пра вершы, якія я ёй прысвячала. А ён будзе насміхацца, і яна будзе насміхацца, і, смеючыся, яны лягуць у ложка. Лепей мне цвёрда вырашыць, што гэта канец, што яна ніколі не вернецца да мяне пасля адпачынку. Я ж нават не ведаю дакладна, ці сапраўды яна збіраецца наведаць дзядзьку. Ну, хопіць ужо, свет на ёй клінам не сышоўся, — думала міс Уорэн, крышачы булачку і з адчаем паглядаючы на свае недагледжаныя, нязграбныя рукі. — Вось, напрыклад, гэтая дзяўчынка, яна такая ж бедная, якой была Джанет у той вечар у кінатэатры; яна такая ж чароўная, як Джанет, — проста асалода гадзінамі сядзець і назіраць за кожным рухам цудоўнага цела Джанет: Джанет робіць прычоску, Джанет пераапранае сукенку, Джанет нацягвае панчохі, Джанет змешвае кактэйль. Але, магчыма, у гэтай дзяўчынкі значна болей розуму, хай сабе пасрэднага, але вострага».

— Дарагая, ты што, утрэскалася ў гэтае дзяўчо? — весела спытала Джанет.

Цягнік гайдануўся, і з грукатам уварваўся ў тунель, і выраўся з яго, заглушыўшы адказ Мейбл Уорэн, схпіўшы яго, як сярдзітая рука выхоплівае ліст паперы, раздзірае яго і выкідае шматкі, і толькі на адным з іх можна прачытаць слова «Назаўсёды», — таму ніхто, апроч Мейбл Уорэн, не зможа здагадацца, што яна сказала на самой справе: ці прысягнула захаваць вернасць назаўсёды, ці заявіла, што ніхто не зможа заставацца верным назаўсёды аднаму чалавеку. І калі цягнік ізноў выйшаў на сонечнае святло, заблішчалі кафейнікі, забялелі настольнікі і сурвэткі, за вокнамі былі відаць палі, на якіх пасвіліся каровы, а потым густы ельнік, — міс Уорэн забылася, што яна хацела сказаць, бо ўвага яе была ўжо на чалавеку, які ўваходзіў у рэстаран. Яна пазнала ў ім суседа Цынера. У гэты момант дзяўчына паднялася. Яна і яе спадарожнік гаварылі так рэдка, што міс Уорэн не магла зразумець, ці знаёмыя яны адно з адным на-

огул. Яна спадзявалася, што яны не ведаюць адно аднаго, бо ў галаве яе ўзнік план, які дасць ёй не толькі загаварыць з дзяўчынаю, але і дапаможа ёй раз і назаўсёды прыкаваць Цынера да першай паласы газеты — атрымаецца выдатнае распяцце.

— Да пабачэння,— сказала дзяўчына.

Мейбл Уорэн, сочачы за ёй поглядам спрактыкаванай назіральніцы, заўважыла, як яе спадарожнік уцягнуў галаву ў плечы, нібыта прысаромлены звычайны зладзюжка, які, прыўзняўшыся з лавы падсудных, нясмела пратэстуе супраць несправядлівага прыговору і робіць гэта хутчэй па звычцы, чым ад сапраўднага ўсведамлення несправядлівасці. Неспрактыкаваны назіральнік мог бы па іх тварах падумаць, што гэтая пара пасварылася, але Мейбл Уорэн разбіралася ў гэтым лепей.

— Я ўбачу вас яшчэ? — спытаў яўрэй, і дзяўчына адказала:

— Калі захочаце мяне ўбачыць, вы добра ведаеце, дзе мяне знайсці.

— Да пабачэння. У мяне ёсць свае справы, Джанет,— сказала Мейбл Уорэн, і яна пайшла следам за дзяўчынай з вагона-рэстарана цераз хісткі пераход паміж вагонамі, які гойдаўся з боку на бок, спатыкаючыся і трымаючыся рукой за сцены. Занятая распрацоўкай бліскачай аперацыі, яна ўжо не звяжала на галаўны боль. Калі яна гаварыла, што ў яе ёсць свае справы, яна не маніла, у яе ўжо выспела бліскачая ідэя, і яе галава зараз была падобная на залітую святлом залу ў гуле зачараванага натоўпу. Усё сышлося як трэба — гэта яна добра ўсведамляла, і адразу пачала прыкідваць, якое месца ў газеце могуць даць ёй у Лондане: раней яна ніколі не друкавалася на першай паласе. У іх ёсць матэрыялы пра канферэнцыю па ўсеагульным раззбраенні, арышт пэра за растрату і жаніцьба баранета на дзяўчыне з амерыканскага вар'етэ. Ніводзін з гэтых матэрыялаў не належаў да разраду надзвычайных: перад тым як адправіцца на вакзал, яна прагледзела тэлеграфную стужку агенцтва «Навіны». «Кан-

ферэнцыю па агульным разбраенні і дзяўчыну з вар'эта паставяць на заднюю паласу, калі няма паведамлення пра вайну ці пра смерць караля, мой матэрыял будзе галоўны на першай паласе», — думала яна. Не зводзячы вачэй з дзяўчыны, якая ішла наперадзе, яна ўявіла сабе доктара Цынера, стомленага, у пашарпанай, старамоднай вопратцы, з высокім каўнерам і вузкім туга завязаным гальштукам, — ён сядзіць у кутку свайго купэ, абхапіўшы рукамі калені, а яна меле лухту яму наконт Белграда. «Доктар Цынер жыве», — прыкідвала яна, прыдумваючы загатоўкі. — Не, гэта не падыдзе, ужо мінула пяць гадоў, і не ўсе памятаюць яго прозвішча. «Чалавек-загадка вяртаецца»... «Як доктар Цынер пазбег смерці»... «Толькі ў нашай газеце»...

— Мілая дзяўчына! — задыхаючыся, паклікала яна, ухапіўшыся за парэнчы, — было відаць, што яе палохае чарговы пераход: грукатанне металу і скрыгат буфераў.

Голасу яе не было чуваць, таму яна мусіла была зноў паўтарыць свой зварот, гукнуўшы дзяўчыну на ўвесь голас. Гэты гучны вокрык не пасаваў да ролі, якую яна ўзяла на сябе: пажылая жанчына, у якой перахапіла дыханне. Дзяўчына азірнулася і падышла да яе. На яе прастадушным тварыку, бледным і засмучаным, можна было лёгка прачытаць усе яе пачуцці.

— Што здарылася? Вам блага? Вы захварэлі?

Міс Уорэн не зварухнулася з месца. Стоячы на другім канцы пакладзеных адзін на адзін сталёвых лістоў, яна напружана абдумвала, як паводзіць сябе з дзяўчынай.

— Ох, дарагая, як мне прыемна, што вы англічанка. Мне так блага. Я не магу перайсці да вас. Ведаю, што я баязлівая старая дурніца, — ёй было агідна, што неабходнасць вымагала яе нагадаць свой сапраўдны ўзрост, — калі б вы падалі мне руку дапамогі?

«На такую гульню мне не хапае доўгіх валасоў — выглядала б болей па-жаноцку, — думала яна, — шкада, што пальцы жоўтыя. Дзякуй богу, ад мяне ўжо не нясе джынам».

Дзяўчына зрабіла крок ёй насустрач.

— Вядома, дапамагу. Вам не трэба баяцца. Вазьміцеся за маю руку.

Міс Уорэн учапілася за руку дзяўчыны сваімі моцнымі пальцамі, нібыта сціскаючы шыю нейкага злога сабакі.

Калі яны дайшлі да наступнага калідора, яна зноў загарварыла. Шум цягніка крыху сцішыўся, і яна магла панізіць голас да хрыплага шэпту.

— Калі б у цягніку знайшоўся доктар, мая дарагая. Я так блага сябе пачуваю.

— Але ж тут ёсць доктар. Яго завуць Джон. Ноччу я сам-лела, і ён дапамог мне.

— Я так баюся дактароў, дарагая,— сказала міс Уорэн, радуючыся ў душы: вельмі пашанцавала, што дзяўчына ведае Цынера.— Спярша давайце крышачку пагаворым: мне трэба супакоіцца. Як вас завуць, мілачка?

— Корал Маскер.

— Можаче называць мяне Мейбл. Мейбл Уорэн. У мяне ёсць пляменніца, вельмі падобная да вас. Я працую ў Кельне, карэспандэнтам у адной газеце. Абавязкова прыезджайце наведарць мяне як-небудзь. Цудоўная кватэрка. Вы зараз у адпачынку?

— Я танцую. Еду ў Канстанцінопаль. Там захварэла адна дзяўчына ў англійскім шоу.

Трымаючы руку дзяўчыны ў сваёй, усхваляваная да глыбіні сэрца, Мейбл Уорэн раптам адчула неадольнае жаданне праявіць сваю шчодрасць самым абсурдным спосабам. Чаму б не адмовіцца ад надзеі захаварць пры сабе Джанет Пардаў і не прапанаваць гэтай дзяўчыне скасаваць кантракт і заняць месца Джанет у якасці платнай кампаньёнкі?

— Вы такая прыгожанькая,— уголас сказала яна.

— Прыгожанькая,— паўтарыла Корал Маскер. Яна нават не ўсміхнулася — нішто не магло пахіснуць яе недаверу.— Вы што, кпіце з мяне?

— Мая дарагая, вы такая добрая і мілая.

— Вось тут вы сапраўды маеце рацыю,— загарварыла Корал Маскер крыху вульгарным тонам, і гэта на імгненне

азмрочыла мары Мейбл Уорэн. Дзяўчына гаварыла ўмольна: — Хопіць ужо гаварыць мне пра маю дабрыню. Лепей скажыце ізноў, што я прыгожанькая.

Мейбл Уорэн пагадзілася з вялікай ахвотай:

— Мілачка мая, вы проста цудоўная.— Велізарнае здзіўленне, з якім дзяўчына выслухала яе, было кранальнае: слова «цнота» мільганула ў разбэшчанай гарадскім жыццём свядомасці Мейбл Уорэн.— Вам ніхто ў жыцці не казаў гэтага? — нецярпліва і недаверліва спытала Мейбл Уорэн з маленнем у голасе.— Нават ваш малады сябар у вагоне-рэстаране?

— Я знаёмая з ім вельмі мала.

— Думаю, вы дастаткова разважлівая, мая дарагая. Яўрэям давяраць нельга.

— Вы лічыце, што ён падумаў тое самае? — павольна сказала Корал Маскер.— Што ён мне не спадабаўся, бо ён яўрэй?

— Яны ўжо прызвычаліся да гэтага, дарагая.

— У такім разе я пайду і скажу яму, што ён мне падабаецца, што мне заўсёды падабаліся яўрэі.

Мейбл Уорэн злосна працадзіла скрозь зубы шэптам непрыстойную лаянку.

— Што вы казалі?

— Вы ж не кінеце мяне ў такім стане, пакуль не знойдзеце доктара? Паслухайце, маё купэ ў самым канцы цягніка, я еду з пляменніцай. Я пайду туды, а вы пашукайце доктара.

Яна прасачыла, як Корал Маскер знікла, і праслізнула ў туалет. Паравоз раптоўна спыніўся, а потым даў задні ход. Глянуўшы ў акно, міс Уорэн пазнала шпілі Вюрцбурга, мост цераз Майн. Паравоз заганяў пад навес вагоны трэцяга класа, манеўруючы ўзад і ўперад паміж сігнальнымі будкамі і запаснымі пуцямі. Міс Уорэн пакінула дзверы прыадчыненымі, каб назіраць за калідорам. Калі з'явіліся Корал Маскер і доктар Цынер, яна зачыніла дзверы і пачакала, пакуль іх крокі не заціхлі. Ім было яшчэ доўга ісці па калідорах, і, калі яна паспяшаецца, часу ёй хопіць. І выслізнула з туалета.

Перш чым яна паспела зачыніць дзверы, цягнік таргануўся і рушыў, і дзверы з бразгатам зачыніліся, але ні Корал Маскер, ні доктар Цынер не абярнуліся.

Мейбл Уорэн нязграбна пабегла па калідоры, імклівы ход цягніка кідаў яе ад адной сцяны да другой, яна ўдарыла руку і калена. Пасажыры, якія вярталіся са сьнеданьня, прыціскаліся да вокнаў, каб прапусціць яе, некаторыя ляяліся панямецку, ведаючы, што яна англічанка, і думалі, што яна іх не разумее. Яна злосна ўсміхалася ім услед, паказваючы вялізныя пярэднія зубы, і бегла далей. Патрэбнае купэ знайсці было лёгка — яна пазнала плашч, які вісеў у кутку, і мяккія панашаны брыль. На сядзенні ляжала ранішня газета: доктар Цынер, пэўна, купіў яе некалькі мінут таму на вакзале ў Вюрцбургу. За той кароткі час, пакуль яна даганяла Корал Маскер, яна прадумала кожны свой ход: пасажыр, які ехаў у тым самым купэ, сьнедае ў рэстаране, доктар Цынер шукае яе на другім канцы цягніка, і яго не будзе, прынамсі, некалькі мінут.

За гэты час яна павінна шмат што разведаць, каб прымусяць яго загаварыць.

Спачатку плашч. У кішэнях нічога не было, акрамя пачка запалак і цыгарэт «Голд Флейк». Яна ўзяла брыль і прашчупала стужку і паглядзела за падшыўкаю. Ёй ужо даводзілася часам знаходзіць вельмі патрэбную інфармацыю, схаваную ў брылі, але ў доктарскім нічога не аказалася. Зараз наступіў самы небяспечны момант вобшыку — бо брыль і нават кішэні плашча можна агледзець непрыкметна, а сцягнуць чамадан з сеткі, узламаць замок сцізорыкам і падняць века — гэта ўжо надта падводзіла яе пад пагрозу быць абвінавачанай у крадзяжы. Дый яшчэ адно лязо сцізорыка зламалася, калі яна корпалася з замком. Кожны, хто пройдзе міма купэ, адразу здагадаецца, чым яна тут займаецца. З пакрытым потам ілбом яна ўсё болей шалела ад спешкі. «Калі мяне заспеюць тут, звальнення не пазбегнуць. Самая танная газеціна ў Англіі не даравала б такога, а калі мяне выганяць, я страчу Джанет і шанцы займець Корал. А калі дасягну сваёй мэты, —

думала яна, тузаючы, піхаючы, абдзіраючы пазногці,— мне дадуць усё, што захачу, у абмен на такі матэрыял можна будзе патрабаваць надбаўку, прынамсі, чатыры фунты ў тыдзень. Я змагу наняць большую кватэру. Калі Джанет даведаецца пра гэта, яна вернецца да мяне, тады ўжо яна мяне не кіне. За такія грошы я куплю сабе шчасце і спакой»,— мільганула ў галаве, і замок, нарэшце, падаўся, века паднялося, і яе пальцы дабраліся да тайнікоў доктара Цынера. І першым такім тайніком быў шарсцяны бандаж.

Яна асцярожна падняла яго і знайшла пашпарт. Ён быў на імя Рычарда Джона, прафесія — настаўнік, узрост — пяцьдзесят шэсць год. «Гэта яшчэ нічога не значыць,— думала яна.— Усе яны, падазроныя чужаземныя палітыкі, добра ведаюць, дзе купіць пашпарт». Яна паклала пашпарт туды, дзе знайшла, і пачала мацаць рукамі адзенне, прабіраючыся да сярэдзіны чамадана, да таго месца, куды не даходзяць звычайна мытнікі,— яны заўсёды правяраюць багаж знізу і збоку. Яна спадзявалася адшукаць якую-небудзь брашуру ці пісьмо, але там аказаўся толькі стары «Бедэкер»¹ выдання 1914 года — «Канстанцінопаль, Малая Азія, Балканы, Ахіпелаг, Кіпр», загорнуты ў штаны. Аднак Мейбл Уорэн рабіла ўсё старанна і дакладна: мяркуючы, што яшчэ каля мінуты ёй нічога не пагражае. Калі аглядаць ужо болей нічога не засталося, яна раскрыла «Бедэкер» — дзіўна было, чаму ён так старанна схаваны. Яна паглядзела на форзац і з расчараваннем прачытала імя Рычарда Джона, напісанае дробным няроўным почыркам — кончык пяра крэмзаў паперу. Але пад прозвішчам быў напісаны адрас: Скул Хаўс, Грэй Берчынгтан-он-Сі — яго варта было запомніць. «Кларыён» можа паслаць туды супрацоўніка ўзяць інтэрв'ю ў дырэктара школы. Пэўна, з гэтага можа атрымацца неблагі матэрыял.

¹ Папулярныя і шырока распаўсюджаныя ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзяў даведнікі па розных краінах Еўропы, якія выдаліся серыямі ў Германіі; названыя па імені пачынальніка серыі.

Даведнік, відаць, быў куплены ў букініста, вокладка была вельмі пашарпаная, на форзацы наклейка з імем прадаўца на Чарынг-Крос-роўд. Яна разгарнула кнігу на раздзеле, прысвечаным Белграду. Там была схема горада памерам на старонку, яна была ададраная ад карадка, але ніякіх паметак на ёй не было. Міс Уорэн прагледзела кожную старонку, прысвечаную Белграду, потым кожную пра Сербію, кожную пра дзяржавы, якія цяпер уваходзяць у склад Югаславіі, — нічога там не было асабліва прыметнага, апроч чорнай кляксы. Яна кінула б пошукі, калі б не знайшла кнігу ў такім месцы. Упарта, не давяраючы сваім вачам, яна ўпэўнівала сябе, што кніга была схавана нездарма, значыцца, у ёй павінна быць тое, што трэба было схаваць. Бегла праглядаючы старонкі і прытрымліваючы іх вялікім пальцам — яны клаліся няроўна з-за мноства складзеных карт, — яна ўбачыла на адной старонцы нейкія лініі, кружочки і трохкутнікі, накрэсленыя чарнілам паверх тэксту. Але ў гэтым ішла гаворка толькі пра нейкае невядомае мястэчка ў Малой Азіі, лініі ж маглі быць накрэмзаны няўмелай рукой дзіцяці з дапамогай лінейкі і цыркуля. Вядома, калі гэтыя лініі — нейкі код, толькі эксперт змог бы іх расшыфраваць. «Ён мяне перамог, — з нянавісцю падумала яна, прыводзячы ў парадак усё, што было ў чамадане, — тут нічога няма». Але ёй не захацелася класці «Бедэкер» назад на месца. Калі ён яго схаваў, у гэтай кнізе нешта не так. Рызыка ўжо і так была даволі вялікая, таму яна, не раздумваючы доўга, вырашыла яшчэ крыху рызыкнуць. Зачыніўшы чамадан, яна паклала яго назад на сетку, а «Бедэкер» засунула пад кофточку і заціснула пад пахай — там можна было прытрымліваць яго збоку рукой.

Аднак вяртацца адразу на сваё месца было неразумна — яна можа сустрэць па дарозе доктара Цынера. Тут яна нагадала Куіна Сейвары, у якога збіралася ўзяць інтэрв'ю на вакзале. Твар яго быў ёй добра вядомы па фатаграфіях у «Татлеры», па карыкатурах у «Нью-Йоркеры», па накідах алоўкам у «Меркуры». Блізарука прыплюснуўшы вочы, яна крачком глянула ўздоўж калідора, потым хутка пайшла па

вагоне. У першым класе Куіна Сейвары шукаць не было чаго, але яна знайшла яго ў спальным вагоне другога класа. Уткнуўшыся падбароддзем у каўнер паліто, абхапіўшы рукою люльку, ён сачыў маленькімі бліскучымі вочкамі за тымі, хто праходзіў па калідоры. У кутку насупраць драмаў святар.

Міс Мейбл Уорэн адчыніла дзверы, увайшла ў купэ і села з упэўненым выглядам, не чакаючы запрашэння. Яна ведала, што прапануе гэтаму чалавеку тое, чаго ён сам прагне, — папулярнасць, а сама не атрымлівае нічога раўнацэннага ўзамен. Не было патрэбы звяртацца да яго лісліва, завабліваць яго намёкамі, як яна старалася завабіць доктара Цынера, бо яна магла абразіць Сейвары беспакarana, бо ад прэсы залежаў продаж яго кніг.

— Вы містэр Куін Сейвары? — спытала яна і краем вока ўбачыла, што святар глянуў на свайго суседа з павагай і цікаўнасцю. «Ну і ёлуп няшчасны, — падумала яна, — яго ўразіў тыраж у сто тысяч, а мы прадаём два мільёны — у дваццаць разоў болей людзей прачытаюць заўтра пра доктара Цынера». — Я карэспандэнт газеты «Кларыён». Хачу ўзяць у вас інтэрв'ю.

— Мiane гэта неяк застала неспадзеўкі, — сказаў містэр Сейвары, высуноўшы падбароддзе з-пад каўнера паліто.

— Не трэба хвалявацца, — звывкла вымавіла міс Уорэн. Яна выцягнула з сумачкі блакнот і адкрыла яго. — Толькі некалькі слоў англійскім чытачам. Падарожнічаеце інкогніта?

— О не, не, — запярэчыў містэр Сейвары. — Я не належу да каралеўскай сям'і.

Міс Уорэн пачала пісаць.

— Куды вы едзеце?

— Ну, перш-наперш, у Канстанцінопаль, — сказаў містэр Сейвары з прамяністай усмешкаю, усцешаны цікавасцю да яго асобы. Але яе цікаўнасць ізноў перакінулася на «Бедэкер», на нядбайна накрэсленыя геаметрычныя фігуры. — Потым, магчыма, у Анкару, на Далёкі Усход, у Багдад, у Кітай.

— Пішаце кнігу падарожжаў?

— Ах, не, не! Мае чытачы чакаюць рамана. Ён будзе называцца «Паехалі за граніцу». Прыгода аднаго вясёлага кокні. Гэтыя краіны, іх цывілізацыі, — ён акрэсліў рукой кола ў паветры. — Германія, Турцыя, Аравія, яны будуць толькі фонам галоўнаму герою, уладальніку тытунёвай крамы ў Лондане. Разумеце?

— Вядома, разумею, — адказала міс Уорэн, хутка запісваючы: «Доктар Рычард Цынер, адзін з буйнейшых рэвалюцыйных дзеячаў пасляваеннага часу, у дарозе на радзіму, у Белград. Пяць гадоў усе лічылі яго забітым, аднак увесь гэты час ён жыў і працаваў настаўнікам у Англіі, чакаючы спрыяльных абставін». — «А якіх?» — разважала міс Уорэн.

— Ваша думка пра сучасную літаратуру? — спытала яна. — Пра Джойса, Лоўрэнса і ўсіх іншых?

— Усё гэта мода, а яна, як вядома, мінае, — экспромтам адказаў містэр Сейвары, нібыта стварыў эпіграму.

— А як наконт Шэкспіра, Чосера, Чарльза Рыда¹ і іншых?

— А вось яны будуць жыць, — урачыста вымавіў містэр Сейвары.

— А багема? Што вы пра яе думаеце? Таверна Фіцроя?² — «Быў выпісаны ордэр на яго арышт, — пісала яна, — але яго нельга было выкарыстаць да заканчэння судовага працэсу. Калі суд закончыўся, доктар Цынер знік. Паліцыя арганізавала назіранне за ўсімі вакзаламі і спыняла кожны аўтамабіль. Нічога дзіўнага, што неўзабаве пайшлі чуткі, нібыта доктар Цынер быў забіты агентамі ўрада».

— Вы не прыхільнік эксцэнтрычнага адзення, чорнага брыля, аксамітнай курткі і г. д.?

— Думаю, што такія экстравагантнасці губяць пісьменнікаў, — сказаў містэр Сейвары. Цяпер ён адчуваў сябе ў сваёй талерцы і, працягваючы гаворку, крадком пазіраў на свята-

¹ Англійскі пісьменнік (1814—1884), аўтар гістарычных раманаў.

² Папулярнае ў 20—30-х гадах кафэ пісьменнікаў у Лондане, у арыстакратычным раёне Соха.

ра.— Я не паэт. Паэт — індывідуаліст. Ён можа апрацаваць як хоча, ён залежыць толькі ад сябе самога. Працаік залежыць ад іншых людзей, ён звычайны чалавек, які здольны выказаць свае думкі. Ён — назіральнік, — працягваў містэр Сейвары, усё болей уваходзячы ў ролю папулярнага пісьменніка.— Ён павінен усё бачыць навокал, а сам мусіць заставацца непрыкметны. Калі ж людзі пачынаюць яго пазнаваць, то яны нізавошта не будуць з ім шчырыя, а пачнуць несці рознае глупства, расказваць байкі, і ніякай карысці з гэтага яму не будзе.

Аловак міс Уорэн хутка крэмзаў паперу. Цяпер, калі яна выклікала яго на размову, яна магла спакойна ўсё абдумаць — яго адказы на пытанні былі зусім ёй непатрэбныя. Яе аловак выводзіў бессэнсоўныя закруткі, прыблізна падобныя да стэнаграфічнага запісу, — трэба было пераканаць містэра Сейвары, што яго выказванні запісваюцца поўнасьцю. Але пад прыкрыццём гэтых крэмзоляў — рысак, кружкоў і квадрацікаў — міс Уорэн паглыбілася ў роздум. Яна разважала над усім, што тычылася «Бедэкера». Выданне 1914 года, выдатна захаванае, ім амаль што не карысталіся, калі не браць у разлік раздзела, прысвечанага Белграду: схему горада так часта бралі ў рукі, што яна адарвалася.

— Пэўна ж, вы падзяляеце мае погляды? — з трывогай спытаў містэр Сейвары.— Яны маюць вялікае значэнне. Яны, на маю думку, — адзіныя крытэрыі сапраўднай літаратуры. Разумеюце, можна прытрымлівацца гэтых поглядаў і адначасова пісаць кнігі, якія разыходзяцца тыражамі ў сотні тысяч.

Міс Уорэн, узлавана, што перарвалі яе думкі, ледзь стрымалася, каб не запырэчыць: «Можа, вы лічыце, што і мы маглі б прадаваць два мільёны экзэмпляраў газеты, калі б пісалі толькі праўду?»

— Вельмі цікава, — сказала яна.— Публіцы гэта спадабаецца. А скажыце, калі ласка, на ваш погляд, які ваш асабісты ўклад у англійскую літаратуру? — Яна падбадзёрыла яго лагоднай усмешкай і тыцнула ў яго алоўкам.

— Гэтае, бачыце, нехта іншы павінен вызначыць, але ж

кожны спадзяецца... кожны імкнецца зрабіць што-небудзь, каб адрадзіць дух высакародства і цвярозага розуму ў сучаснай літаратуры. У ёй занадта многа самасузідання, самалюбства, надта многа жудаснага, змрочнага. Увогуле, свет — прыемнае месца, дзе жывуць смелыя людзі. — Кашчавая рука, якая трымала люльку, бездапаможна паляпвала па калене. — Трэба адрадзіць дух Чосера. — Па калідоры прайшла нейкая жанчына, і на імгненне ўся ўвага містэра Сейвары перакінлася на яе, ён нібыта паплыў услед за ёю, гайдаючыся ў такт са сваёй рукой. — Чосер, — паўтарыў ён. — Чосер. — І раптам імпат яго згас на вачах у міс Уорэн, люлька ўпала на падлогу, і, нахіліўшыся падняць яе, ён гнеўна ўсклікнуў: — Гары яно ўсё гарам! Да д'ябла!

Перад ёю паўстаў чалавек, дарэшты змораны, раззлаваны тым, што яму даводзіцца выконваць не сваю ролю, агорнуты цікаўнасцю і пажадлівасцю, чалавек, блізкі да істэрыкі. Міс Уорэн злараднічала. Нельга сцвярджаць, што яна ненавідзела асабіста яго, ёй быў ненавісны ўсякі надзвычайны поспех: будзь гэта продаж ста тысяч экзэмпляраў кнігі ці дасягненне хуткасці ў тры тысячы міль у гадзіну, — ва ўсіх такіх выпадках яна брала інтэрв'ю, а шчаслівец спагадліва даваў яго. Няўдачнік жа, даведзены да распачы, — гэта зусім іншая справа, тут яна выступала ад імя абуранага грамадства, пранікала ў турэмныя камеры, у нумары раскошных гатэляў, у жабрацкія кварталы трушчоб. Тут чалавек быў цалкам пад яе ўладай, загнаны паміж пальмамі ў вазонах і піяніна, прыціснуты да вясельнай фатаграфіі і мармуровага гадзінніка. Яна нават адчувала спагаду да сваёй ахвяры, задавала ёй нязначныя, інтымныя пытанні, амаль не чуючы адказаў. «Так, сапраўды, не надта вялікая адлегласць аддзяляе містэра Куіна Сейвары, аўтара «Развясёлага жыцця», ад такога няўдальца», — задаволена падумала яна.

— Дух цвярозага розуму — гэта ваша крэда? — ухаліўшыся за яго словы, спытала яна. — Вы прынцыпова супраць адзнак «Толькі для дарослых»? Вашымі кнігамі адорваюць выдатнікаў у школах.

Насмешка яе прагучала занадта яўна.

— Я ганаруся гэтым,— сказаў ён.— Маладое пакаленне павінна выходзіць на здаровых традыцыях.

Яна заўважыла яго перасохлыя губы, погляд, крадком кінуты ў калідор. «Гэта я выкарыстаю, наконт здаровых традыцый,— падумала яна,— публіцы спадабаецца, Джэймсу Дугласу будзе прыемна. Ём яшчэ болей спадабаецца, калі ён дакоціцца да вулічнага прамоўцы ў Гайд-Парку,— хутчэй за ўсё так яно і будзе праз некалькі гадоў. Я дажыву да гэтага часу і нагадаю ім свае словы». Яна ганарылася сваёй здольнасцю прадбачання, аднак яшчэ не дажыла да таго часу, каб яе прадбачанне збылося. «Паглядзіце на яго зараз: на яго маршчынкi — адзнакі слабога здароўя, на тон яго голасу, жэсты — усё гэта раскажа звычайнаму чалавеку не болей, чым рысачкі і кружочкі ў «Бедэкеры», аднак супастаўце ўсё з акружаннем гэтага чалавека, з яго сябрамі, абсталяваннем яго кватэры, дзе ён жыве, і ўбачыце яго будучыню, накіраваную яму няшчасную долю.

— Божухна! — усклікнула міс Уорэн.— Нарэшце я ўсё зразумела!

Містэр Сейвары ўсхапіўся з месца:

— Што вы зразумелі? Наконт зубнога болю?

— Не, не,— сказала міс Уорэн. Яна была яму ўдзячная: дзякуючы яго размовам яе свядомасць напоўнілася святлом, якое не пакінула ніводнага зацішнага кутка, дзе б мог схавцца ад яе доктар Цынер.— Я маю на ўвазе ваша цудоўнае інтэрв'ю. Я зразумела, як трэба пра вас напісаць.

— Я ўбачу карэктуру?

— Ах, мы ж не штотыднёвік. Нашы чытачы чакаць не могуць. Яны, ведаеце, як галодныя, патрабуюць свайго біфштэкса, вырабленага з папулярнага чалавека. На карэктуры няма часу. Лонданцы будуць чытаць гэта інтэрв'ю заўтра за ранішняй кавай.

І пераканаўшы яго, што інтэрв'ю будзе мець поспех у чытачоў, міс Уорэн пайшла. Хоць, па праўдзе кажучы, ёй хацелася папярэдзіць гэтага стомленага чалавека, які ўжо

ўхапіўся за думку пра новы паўмільённы тыраж яго новай кнігі, якая ў людзей кароткая памяць — сёння яны купляюць кнігу, з якой заўтра будуць смяяцца. Аднак на гэта ў яе ўжо не было часу, яе захапіла больш буйная гульня — яна лічыла, што ўжо разгадала тайну «Бедэкера». Штуршком былі яе прароцтвы. Схема лёгка вымалася, папера ў «Бедэкер», як ёй запомнілася, была тонкая і дастаткова празрыстая, калі падкласці схему пад паметкі алоўкам на папярэднй старонцы, лініі можна бачыць наскрозь.

«Чорт пабяры, не кожны да такога дадумаецца, — разважала яна. — За гэта грэба выпіць. Знайду я зараз парожняе купэ і паклічу афіцыянта». Ёй не было патрэбы нават у Джанет Пардаў, каб адсвяткаваць такую ўрачыстасць, яна палічыла за лепшае пасядзець адной, з келіхам Курвуазье, там, дзе нічога не перашкодзіць ёй абдумаць наступны ход. Аднак нават знайшоўшы парожняе купэ, яна дзейнічала абачліва: не выцягнула «Бедэкера» з-пад кофточкі да таго часу, пакуль афіцыянт не прынёс каньяк. І нават тады зрабіла гэта не адразу. Яна паднесла келіх да ноздраў, дазваляючы віннай пары дайсці да таго месца, дзе мозг, відаць, злучаецца з носам. Алкаголь, які яна піла ўчора ўвечары, не ўвесь яшчэ выпарыўся. Ён варушыўся ў ёй, як земляны чарвяк у спякотны вільготны дзень. «Галава круціцца, — падумала яна, — у мяне круціцца галава». Праз келіх з каньяком яна паглядзела на навакольны свет, такі аднастайны і звыклы, што здавалася, ён назаўсёды застанецца нязменны: дагледжаныя палі, дрэвы, маленькія фермы. Яе вочы, блізарукія і пачырванелыя ад аднаго толькі паху віна, не заўважалі, што адбыліся нейкія змены ў надвор'і. Яна паглядзела на неба, шэрае і бясхмарнае, і на цьмянае сонца. «Няма нічога дзіўнага, калі пойдзе снег», — падумала яна і правярыла, ці поўнаасцю адчынены кран ацяплення. Потым выцягнула з-пад кофточкі «Бедэкер». Цягнік ужо хутка прыйдзе ў Нюрнберг, і ёй хацелася вырашыць усе праблемы да з'яўлення новых пасажыраў.

Яе здагадка была правільная, гэта, ва ўсякім разе, даклад-

на. Калі яна пачала разглядаць на святло схему і старонку з адзнакамі, рысачкі ляглі ўздоўж вуліц, кружочки абвялі грамадскія будынкi: паштамт, вакзал, суд, турму. Але што ўсё гэта азначае? Раней яна лічыла, што доктар Цынер вяртаецца, каб даць наглядны прыклад, магчыма, паўстаць перад судом за ілжэсведчанне. Аднак у такім разе схема не мела ніякага сэнсу. Яна зноў пачала пільна яе вывучаць. Вуліцы былі адзначаны невыпадкова, тут існавала нейкая пэўная сістэма: квадраты дакладна размяшчаліся вакол галоўнага квадрата. Квадрат на адным баку галоўнага супадаў з вакзалам, на другім — з поштай, на трэцім — з судом. Усярэдзіне квадрацікі рабіліся ўсё меней і меней і, нарэшце, акружалі толькі турму.

З абодвух бакоў цягніка стромка ўзнімаўся ўгору адхон, ён засланыў сонечнае святло. Іскры, чырвоныя на фоне пахмурнага неба, нібыта градзінкі, грукаталі па вокнах, цемра запоўніла вагоны, калі доўгі цягнік з грукатам уварваўся ў тунель. «Рэвалюцыя, сама меней, рэвалюцыя», — думала яна, усё яшчэ трымаючы схему на ўзроўні вачэй, каб не прапусціць моманту, калі зноў з'явіцца святло.

Грукат сціхнуў, раптам наўкол ізноў зрабілася светла. У дзвярах стаяў доктар Цынер з газетай пад пахай. На ім ізноў быў плашч, і яна акінула пагардлівым поглядам яго акулеры, сівыя валасы, неахайна падстрыжаныя вусы і вузкі, туга завязаны гальштук. Яна адклала схему ўбок і сказала з усмешкаю:

— Ну і як?

Доктар Цынер увайшоў у купэ і зачыніў дзверы. Без усякай адзнакі варожасці ён сеў насупраць яе. «Ён разумее, што я паставіла яго ў безвыходнае становішча, і вырашыў паводзіць сябе разумна».

— Ваша газета ўхваліла б ваш учынак? — раптам спытаў ён.

— Вядома, не. Назаўтра ж мяне выкінулі б на вуліцу. Але калі яны атрымаюць мой матэрыял, усё будзе наадварот. — І дадала з добра разлічаным нахабствам: — Думаю,

за такі матэрыял варта прыбавіць мне чатыры фунты ў тыдзень.

Доктар Цынер сказаў павольна, без ніякага гневу:

— Я вам нічога не раскажу.

Яна пагардліва махнула на яго рукой.

— Вы мне шмат чаго ўжо казалі. А яшчэ і гэта. — Яна пастукала па «Беджеры». — Вы былі настаўнікам замежнай мовы ў Грэйт Берчынгтан-он-Сі. Мы атрымалі інфармацыю ад вашага дырэктара. — Ён нахіліў галаву. — А потым, — працягвала яна, — ёсць яшчэ гэтая схема. І гэтыя каракулі. Я іх ужо супаставіла і ўсё зразумела.

Яна чакала, што ён пачне прэрэчыць, спалохаецца ці выкажа абурэнне, але ён усё яшчэ панура раздумваў над яе першай здагадкай. Яго паводзіны збянтэжылі яе, і на кароткае імгненне яна падумала: «Можа, з маіх рук выпадае самы галоўны матэрыял? Можа, галоўны матэрыял зусім не тут, а ў школе на паўднёвым беразе, сярод цагляных будынкаў, прасмоленых сасновых парт, чарнільніц, бразгатлівых званкоў і паху хлапечай вопраткі?» Гэтыя сумненні крыху паменшылі яе самаўпэўненасць, яна загаварыла спакайней, мякчэй, чым збіралася, — сваім хрыплым голасам ёй цяжка было кіраваць.

— Мы прыйдзем да згоды, — лагодна рыкнула яна. — Я не збіраюся рабіць вам ніякай шкоды. Не хачу ўблытвацца ў вашы справы. Ведаеце, калі вы дасягняце сваёй мэты, каштоўнасць маёй карэспандэнцыі будзе яшчэ большая. Абцягаю нічога не друкаваць без вашай асабістай згоды. — Яна сумна дадала, нібыта была мастаком, якога вінавацяць за тое, што ён карыстаецца няякаснымі фарбамі: — Я не зраблю шкоды вашай рэвалюцыі. Толькі ўявіце, якая гэта будзе выдатная карэспандэнцыя!

Старасць імкліва наступала на доктара Цынера. Раней яму здавалася, што сярод пахаў прасмоленай хвоі, у скрыпе крэйды па класнай дошцы ён займеў пяць гадоў перадышкі ад турэмнай камеры, і вось ён сядзіць у купэ экспрэса, а гэтыя гады, што адцягнулі мінулыя падзеі, усе разам наваліліся на яго, раптоўна, а не спакваля. Зараз ён быў падобны да

старога, які, засынаючы, торкаецца носам, твар яго зрабіўся такі ж змрочны, як снежныя хмары пад Нюрнбергам.

— Ну, перш за ўсё, якія ў вас планы? — спытала міс Уорэн. — Мне здаецца, што вы ў многім залежыце ад трушчоб.

Ён пахітаў галавой:

— Я ні ад каго не залежу.

— Вы кіруеце ўсім?

— Я тут самы маленькі чалавек.

Міс Уорэн зласліва стукнула сябе па калене.

— Мне трэба дакладныя адказы. — І зноў пачула:

— Я вам нічога не скажу.

«Ён выглядае на ўсе семдзесят гадоў, а не на пяцьдзесят шэсць, — падумала яна, — ён пачынае глухнуць, не разумее, што я кажу». Яна была вельмі паблажлівая, яна была ўпэўненая, што перад ёй — не ўвасабленне поспеху, а хутчэй няўдачы, а няўдачніку яна магла дараваць многае, з ім яна магла быць спагадлівай і лагоднай, магла падбадзёрыць яго адрывістымі словамі, падобнымі да ціхага ржаньня, як толькі няўдачнік пачынаў гаварыць. Слабы чалавек часам ішоў ад яе перакананы, што яна яго найлепшы сябра. Яна нахілілася і паляпала доктара Цынера па калене, надаўшы сваёй усмешцы ўсю прыязнасць, на якую яна толькі была здатная.

— Тут мы з вамі заадно, доктар. Хіба вы не разумееце? Паслухайце, мы можам вам дапамагчы. «Грамадская думка» — вось як называюць яшчэ «Кларыён». Я ведаю, вы баіцеся, што мы не вытрымаем, што мы надрукуем карэспандэнцыю пра вас заўтра і ўрад будзе папярэджаны. Аднак абяцаю вам, мы не апублікуем ніводнага слова, нават не заікнёмся, пакуль вы не пачынаеце ваш спектакль. Толькі тады я буду мець права надрукаваць на самым лепшым месцы ў газеце: «Гісторыя доктара Цынера, расказаная ім самім. Выключна для «Кларыёна». Ну, хіба гэта не пераканаўча?

— Мне няма чаго сказаць.

Міс Уорэн зняла руку з калена. «Няўжо гэты няшчасны ёлупень думае, што ён зможа паўстаць паміж мной і прыбаў-

кай чатырох фунтаў у тыдзень, паміж мной і Джанет Пардаў», — разважала яна. Гэты стары ўпарты дурань, што сядзеў насупраць, зрабіўся для яе ўвасабленнем усіх мужчын, якія квапяцца на яе шчасце: сваімі грашыма і дробязнымі падачкамі яны ўлагоджваюць Джанет, здзекуюцца з таго, што жанчыны здатныя па-сапраўднаму кахаць адна адну. Але гэтае ўвасабленне мужчыны было пад маёй уладай, яна здольная знішчыць ушчэнт гэтае ўвасабленне. Кромвель разбіваў на друзачкі статуі, — гэта не было бяссэнсавым актам вандалізму. Нейкая сіла Багародзіцы перадавалася і яе статуі, а калі галава ў яе была адбітая, не ставала ўжо рукі і нагі, абламаныя былі сем мячоў, якія ўтыкаліся ў яе цела, то пачалі ставіць меней свечак і чытаць меней малітваў каля яе алтара. Калі хоць адзіны мужчына — доктар Цынер, напрыклад, — будзе дашчэнт знішчаны жанчынай, дык меней маладзенькіх дурніц, накшталт Корал Маскер, будуць верыць у сілу і спрыт мужчын. Аднак зважаючы на яго ўзрост і на тое, што ў нос ёй тхнуў смурод, які зыходзіць ад няўдачніка, яна дала яму яшчэ адзін шанец.

— Няма чаго?

— Няма чаго.

Міс Уорэн злосна засмяялася яму ў твар.

— Вы ўжо расказалі мне шмат чаго істотнага. — Гэтыя словы не зрабілі на яго ніякага ўражання, і яна пачала тлумачыць яму павольна і падрабязна, нібыта мела справу з разумова адсталым чалавекам: — Мы прыязджаем у Вену ў восем сорок вечара. Да дзевяці гадзін я ўжо патэлефаную ў сваю кантору ў Кёльне. Яны перададуць маю карэспандэнцыю ў Лондан да дзевяці. Матэрыял у першы лонданскі выпуск не паступае ў тыпаграфію да адзінаццаці. Нават калі паведамленне затрымаецца да трох гадзін раніцы, можна яшчэ перарабіць першую паласу. Маю карэспандэнцыю будуць чытаць у Лондане ў час сьнеданьня. Да дзевяці раніцы рэпарцёр кожнай лонданскай газеты будзе каля будынка ўрада Югаславіі. Заўтра ў першай палове дня гэты матэрыял прачытаюць у Белградзе, а цягнік прыйдзе туды не раней

шостаі увечары. Астатняе ўявіць няцяжка. Падумаіце пра тое, што я змагу расказаць. Доктар Цынер, вядомы бунтар-сацыяліст, які пяць гадоў таму ўцёк з Белграда пад час суду над Камнецам, вяртаецца на радзіму. У панядзелак ён сеў на Усходні экспрэс у Остэндэ, цягнік прыбывае ў Белград сёння ўвечары. Лічаць, што яго прыезд звязаны з узброеным паўстаннем на чале з сацыялістамі, якое пачнецца ў раёне трушчоб, дзе ніколі не згасала памяць пра доктара Цынера. Магчыма, будзе зроблена спроба захапіць вакзал, паштамт і турму. — Міс Уорэн зрабіла кароткую паўзу. — Вось такую гісторыю я адпраўлю тэлеграфам. Але калі вы дадзіце якія-небудзь дадатковыя звесткі, я папрашу іх прытрымаць маю карэспандэнцыю, пакуль вы не дазволіце надрукаваць яе. Я прапаную вам сумленную здзелку.

— Кажу вам, што я выходжу ў Вене.

— Я вам не веру.

Доктар Цынер глыбока ўздыхнуў, разглядваючы праз акно шэраг заводскіх труб і вялізны чорны металічны цыліндр на фоне шэрага, з водбліскамі, неба. Купэ напоўнілася пахам газы. На невялікіх агародных дзялянках, нягледзячы на атручанае паветра, расла капуста, вялізныя качаны блішчалі ад інею.

— У мяне няма падстаў баяцца вас, — сказаў ён вельмі ціха, і ёй давялося нахіліцца наперад, каб разабраць яго словы.

Голас яго гучаў прыглушана, але ён быў упэўнены ў сабе, і яго спакой дзейнічаў ёй на нервы. Яна абуралася ўсхвалявана і злосна, нібыта перад ёю быў злачынец на лаве падсудных — чалавек, які толькі што плакаў уголас, схваўшыся за пальмай у вазоне, і раптам выявілася, што ў яго яшчэ ёсць патаемная крыніца сілы.

— Я магу зрабіць з вамі ўсё, што захачу.

— Здаецца, пойдзе снег, — павольна вымавіў доктар Цынер. Цягнік упаўзаў у Нюрнберг, і ў агромістых паравозах, што стаялі абапал, адлюстроўвалася поўнае вільгаці сталёвае неба. — Не, вы нічым не зможаце пашкодзіць мне. — Яна па-

стукала пальцам па «Бедэкеры», і ён сказаў з лёгкім гума-рам: — Пакіньце яго сабе на памяць пра нашу сустрэчу.

Тут яна канчаткова ўсвядоміла, што тое, чаго яна баялася, спраўдзілася: ён выслізнаў ад яе. Разлютаваная, яна ўтаропілася ў яго. «Калі б толькі я магла зрабіць яму хоць якую-небудзь шкоду», — злосна падумала яна, нібыта ўбачыўшы ў люстры за яго спінай сваю ўдачу ў вобразе Джанет Пардаў, якая адыходзіла прэч, прыгожая і вольная, па доўгіх вуліцах і холах шыкоўных гатэляў. «Калі б я толькі магла зрабіць яму хоць якую-небудзь шкоду».

Яе яшчэ болей узлавала тое, што ў яе адняло мову, а доктар Цынер па-ранейшаму валодаў сабой. Ён падаў ёй газету і спытаў:

— Вы чытаеце па-нямецку? Тады прачытайце вось гэта.

Увесь час, пакуль цягнік стаяў на вакзале ў Нюрнбергу, доўгія дваццаць мінут, яна прасядзела, утаропіўшыся ў газету. Паведамленне, апублікаванае ў ёй, ушчэнт раззлавала яе. Яна думала знайсці там навіны пра якое-небудзь незвычайнае дасягненне, пра адрачэнне якогась караля, пра дзяржаўны пераварот, пра патрабаванне народа вярнуць доктара Цынера — гэта дазволіла б яму даць ёй інтэрв'ю ў паблажлівым тоне. Тое, што яна прачытала, уразіла яе болей за ўсё — паражэнне паўстання ў Белградзе: ён зусім вызваляўся з-пад яе ўлады. Шмат разоў яе абводзілі вакол пальца тыя, хто дасягнуў поспеху, але ніколі — той, хто пацярпеў паражэнне.

«Узброенае паўстанне камуністаў у Белградзе, — чытала яна. — Учора позна ноччу банда ўзброеных камуністычных бунтаўшчыкоў зрабіла спробу захапіць вакзал і турму ў Белградзе. Паліцыя была заспета знянацку, і амаль тры гадзіны бунтаўшчыкі бесперашкодна ўтрымлівалі галоўны паштамт і таварны склад. Сёння ўся тэлеграфная сувязь з Белграда была перапынена да раніцы. Аднак а другой гадзіне наш прадстаўнік у Вене гаварыў па тэлефоне з палкоўнікам Хартэпам, начальнікам паліцыі, і даведаўся, што парадак у горадзе адноўлены. Колькасць паўстанцаў была нязначная, і ў іх не было сапраўднага правадыра, іх напад на

турму адбілі ахоўнікі, а пасля гэтага некалькі гадзін яны заставаліся ў будынку паштамта, не праяўляючы ніякай актыўнасці, відаць, спадзяваліся, што жыхары раёнаў, населеных беднякамі, прыйдуць ім на дапамогу. Тым часам урад змог паслаць дадатковыя падмацаванні паліцыі, і з дапамогай узвода салдат і дзвюх палявых гармат паліцэйскія адбілі паштамт пасля асады, якая працягвалася не болей чвэрці гадзіны». Гэтае кароткае паведамленне было надрукавана буйным шрыфтам, а ніжэй, дробным шрыфтам, давалася падрабязнае апісанне ўзброенага паўстання.

Міс Уорэн сядзела, утаропіўшыся ў газету, яна крыху насупілася і адчувала, што ў яе перасохла ў горле. Доктар Цынер растлумачыў:

— Яны выступілі на тры дні раней.

— А чым бы вы ім дапамаглі? — агрызнулася міс Уорэн.

— Людзі з трушчоб пайшлі б за мной.

— Яны даўно забыліся пра вас. Пяць гадоў — гэта процьма часу. Маладыя людзі былі яшчэ дзеці, калі вы ўцяклі.

«Пяць гадоў!» — падумала яна, уяўляючы, як яны няўхільна наваляцца на яе ў будучым, дні, падобныя на бясконцыя дажджы ў сырую зіму. У думках перад ёю паўстаў твар Джанет Пардаў, устрывожанай першымі маршчынамі, першымі сівымі валасамі альбо тым, у што ператвараецца яе гладкая пасля пластычнай аперацыі скура і чорныя пафарбаваныя валасы, сівыя карані якіх вылазяць кожныя тры тыдні.

— Што вы зараз збіраецеся рабіць? — спыталася яна, і яго хуткі і лаканічны адказ: «Я выходжу ў Вене», — выклікаў у яе падазрэнне. — Вось і добра, выйдзем разам і пагутарым далей. Цяпер ужо ў вас не будзе пярэчанняў супраць інтэрв'ю. Калі вам спатрэбяцца грошы, наша бюро ў Вене пазычыць вам. Яна адчувала, што ён глядзіць на яе больш пільна, чым раней.

— Там, пэўна, можна будзе пагаварыць, — павольна сказаў ён.

Зараз яна была ўпэўнена, што ён гаворыць няпраўду. «Ён

збіраецца забытаць след», — думала яна, але намеры яго адгадаць было цяжка. Яму трэба выйсці ў Вене ці ў Будапешце, далей ехаць было б даволі небяспечна. Але тут яна ўспомніла яго на судовым працэсе над Камнецам: цвёрда ўпэўнены ў тым, што ніякія прысяжныя не асудзяць генерала, ён усё-такі даў свае небяспечныя, але дарэмныя паказанні ў той час, як Хартэп чакаў яго з ордэрам на арышт. «Яму хопіць дурацці, каб пайсці на ўсё», — разважала яна, і ёй прыйшло ў галаву, што, пэўна, пад маскай спакойнага чалавека ён ужо ў думках на лаве падсудных разам са сваімі аднадумцамі і прамаўляе апошнія слова, не зводзячы вачэй з перапоўненай галерэі. «Калі ён паедзе далей, — вырашыла яна, — я паеду з ім. Я свайго даб'юся. І дастану пра яго матэрыял». Аднак яна адчула дзіўную слабасць і няўпэўненасць у сабе — яна ж не магла болей пагражаць яму. Глыбокі стары, ён быў пераможаны, загнаны ў кут. На пыльнай падлозе валялася газета, і ўсё-такі ён атрымаў перамогу. Сочачы за тым, як яна выходзіць з купэ, забыўшыся пра «Бедэкер», ён адказаў маўчаннем на яе развітальныя словы:

— Ubачымся ў Вене.

Калі міс Уорэн выйшла, доктар Цынер нахіліўся за газетай і зачাপіў рукавом пустую шклянку, яна ўпала на падлогу і разбілася. Далонь яго легла на газету, а ён утаропіўся ў разбітую шклянку, не маючы сілы сабрацца з думкамі, не маючы сілы вырашыць, што ж яму рабіць далей — ці падняць газету, ці пазбіраць вострыя чарапкі. Потым ён паклаў акуратна складзеную газету на калені і заплюшчыў вочы. Падрабязнасці той карэспандэнцыі, якую прачытала міс Уорэн, азмрочвалі яго душу. Ён ведаў кожны паварот лесвіцы на паштамце, мог дакладна ўявіць сабе, дзе была пабудавана барыкада. «Яны разгубіліся, ідыёты», — падумаў ён, імкнучыся выклікаць у сябе нянавісць да тых людзей, якія знішчылі яго надзеі. А з імі разам зруйнавалі і яго самога. Яны кінулі яго ў пустым будынку, дзе ніхто не хацеў жыць, бо ў пакоях зрэдку чуліся галасы людзей, што жылі там раней, і сам доктар Цынер апошнім часам ператварыўся ў прывід.

Калі часам чыйсьці твар зазіраў у акно, ці чыйсьці голас даносіўся з верхняга паверха, ці шамацеў дыван, гэта мог быць прывід доктара Цынера — усе пяць змарнаваных гадоў ён шукаў магчымасць вярнуцца да рэальнага жыцця, ён пракладаў сабе шлях, абыходзячы вуглы партаў, стаяў, як прывід, перад класнай дошкаю і вучнямі-неслухамі, кленчыў на набажэнстве, хоць у ранейшым жыцці ў бога не верыў, і маліў бога разам з шматгалосым натоўпам багаславіць яго, адпусціць яго душу на пакаянне.

Часам здавалася, што прывід здольны вярнуцца да жыцця, бо ён ведаў, што і ў выглядзе здані ён можа адчуваць душэўныя пакуты. У гэтай здані былі ўспаміны, ён мог згадаць таго доктара Цынера, якога так любіў просты народ, што ўлады мусілі былі наняць забойцу, каб прастрэліць яму галаву з рэвальвера. Успамінамі пра гэтую падзею ён вельмі ганарыўся: неяк ён сядзеў у піўной, у тым куточку парку, які асабліва любілі беднякі, і пачуў стрэл, які разбіў люстра за яго спінай. Ён высока ацаніў гэты стрэл, як пераканаўчае пацвярджэнне гарачай любові да яго беднякоў. Але прывід Цынера, які знаходзіў надзейны прытулак, калі ўсходні вецер дзьмуў уздоўж берага і шэрае мора шпурляла гальку, навучыўся аплакваць гэтыя ўспаміны, а потым вяртацца ў школьны будынак з чырвонай цэгля, да гарбаты і вучняў, якія ўтыкалі ў яго вышчарбленыя стрэлы пакут. Пасля вячэрні, звыклых гімнаў і поціскаў рук прывід Цынера зноў дакрануўся да плоці Цынера — гэты дотык быў адзінае, што прыносіла яму душэўны спакой. Цяпер не засталася нічога іншага, як выйсці ў Вене і вярнуцца назад. Праз дзевяць дзён тыя самыя галасы школьнікаў зацяюць: «Божа, даруй нам тваё багаслаўненне. Нам, што зноў сабраліся тут».

Доктар Цынер перагарнуў старонку газеты і крыху пачытаў. Самым моцным пачуццём да гэтых блытанікаў была зайздрасць: ён не мог ненавідзец, калі прыгадваў падрабязнасці, якія ніводзін карэспандэнт не палічыў патрэбным прывесці: чалавек, які стрэліў, выкарыстаўшы свой апошні патрон, а потым яго праткнулі штыхом каля сарціравальнай

залы, быў ляўко, ён любіў журботную музыку Дэліуса, кампазітара, які не верыў ні ўва што, апроч смерці. А ў другога, таго, што выскачыў з акна трэцяга паверха тэлефоннай станцыі, была жонка, скалечаная і аслеплая пасля аварыі на фабрыцы; ён кахаў яе, але неяк маркотна, без асаблівага імпэту, часта здраджаў ёй.

«Ну, што мне засталася рабіць?» Доктар Цынер адклаў газету і пачаў хадзіць па купэ: тры крокі да дзвярэй, тры крокі да акна, туды і назад. Падалі рэдкія камякі снегу, але вецер гнаў іх назад, міма акна, у дым паравоза, і нават тады, калі шлапкі снег наліпаў да акна, ён быў ужо шэры, як шматкі газеты. Але футаў на шэсцьсот вышэй, на пагорках, схілы якіх спускаліся да палатна чыгункі ў Неймаркеце, снег быў падобны да клумбаў белых кветак. «Калі б яны крыху пачакалі, калі б яны толькі пачакалі!» — думаў доктар Цынер, і ў думках ён вяртаўся да загінуўшых, да тых, хто выжыў і павінен быў паўстаць перад судом. Ён зразумеў, што лёгкага выйсця з гэтага становішча яму няма, і гэта так узрушыла яго, што ён усхвалявана прашаптаў: «Я павінен ехаць да іх». — «Ну, і які ў гэтым сэнс?» Ён ізноў прысеў і распачаў спрэчку сам з сабой, даводзячы, што такі ўчынак дасць рэальную карысць. «Калі я здамся і паўстану перад судом разам з імі, свет прыслухаецца да майго апошняга слова так, як ніколі не стаў бы слухаць мяне, калі б я быў у бяспецы ў Англіі». Рашэнне, да якога ён прыйшоў, падбадзёрыла яго, надзея мацнела. «Яны паўстануць, каб уратаваць мяне, хоць і не паўсталі ў імя выратавання іншых», — думаў ён. Прывід Цынера зноў рабіўся зямной істотай, і цёплыя пачуцці растапілі застылую адлучанасць ад жыцця.

Але шмат чаго трэба абдумаць. Перш за ўсё трэба адчапіцца ад карэспандэнткі. Ён павінен увінуцца ад яе ў Вене, тут асаблівых цяжкасцей ён не бачыў: цягнік прыходзіць не раней дзевяці гадзін, а яна, напэўна, да гэтага позняга для яе часу нап'ецца. Ён перасмыкнуўся ад холаду і ад думкі пра далейшыя размовы з гэтай небяспечнай жанчынай, ад яе хрыплага голасу. «Ну што ж, у яе джала вырвана, — падумаў

ён, беручы ў рукі «Бедэкер» і не ўтрымаўшы газету, якая склізганула на падлогу.— Пэўна, яна ненавідзіць мяне, цікава — за што? Відаць, тут крыецца нейкая незразумелая прафесійная гордасць. Мне, бадай, трэба вярнуцца ў сваё купэ». Але, дайшоўшы да купэ, ён працягваў хадзіць па калідоры, заклаўшы рукі за спіну, з «Бедэкерам» пад пахай, захоплены думкай пра тое, што гады жыцця, калі панавала здань, скончыліся. «Я зноў жывы,— думаў ён,— бо я ўсведамляю, разумею, што, хутчэй за ўсё, мяне чакае смерць, амаль напэўна: наўрад ці мне зноў дадуць магчымасць пазбегнуць яе, калі я пачну абараняць сябе і астатніх хай сабе нават і анельскімі прамовамі». Знаёмыя твары паварочваліся да яго, калі ён праходзіў міма, але нікому не ўдалося спыніць яго роздум. «Мне страшна,— паўтараў ён сабе з радасцю,— мне страшна».

2

— Вы той самы Куін Сейвары? — спытала Джанет Пардаў.

— Так,— сказаў містэр Сейвары.— Другога я не ведаю.

— «Развясёлая віхура»?

— «Развясёлае жыццё»,— рэзка паправіў яе містэр Сейвары.— «Развясёлае жыццё».— Ён узяў яе пад руку і павёў па калідоры.— Якраз наспеў час выпіць шэры. Падумаць толькі, вы сваячка той жанчыны, якая брала ў мяне інтэрв'ю. Дачка? Пляменніца?

— Ну, не зусім сваячка,— адказала Джанет Пардаў.— Яе кампаньёнка.

— А вось гэтая роля вам зусім не пасуе.— Пальцы містэра Сейвары моцна паціснулі ёй руку.— Вам трэба знайсці іншую працу. Вы надта маладая. Гэта пашкодзіць вашаму здароўю.

— Вы маеце рацыю,— сказала Джанет Пардаў, на хвілінку спыніўшыся ў канцы калідора і кінуўшы на яго погляд, поўны захаплення.

Міс Уорэн пісала пісьмо, аднак заўважыла, як яны прайшлі міма. На каленях у яе быў блакнот, аўтаручка скакала па паперы, крэмзаючы яе і пырскаючы чарнілам.

«Дарагі кузен Кон,— пісала яна.— Пішу табе пісьмо проста таму, што няма чаго рабіць. Пішу ва Усходнім экспрэсе, але да Канстанцінопаля я не паеду, выходжу ў Вене. Аднак пра гэта другім разам. Ці можаш ты купіць мне пяць ярдаў шаўковага аксаміту на парцьеры ружовага колеру? Я зноў збіраюся рабіць рамонт у кватэры, пакуль няма Джанет. Яна едзе ў гэтым самым цягніку, але мы расстанемся ў Вене. Добры занятак я сабе прыдбала — паляваць на ненавіснага старыкана амаль па ўсёй Еўропе. «Развясёлае жыццё» ў гэтым цягніку, але ж ты, вядома, не вялікі ахвотнік да кніг. А яшчэ ёсць даволі міленькая танцоўшчыца Корал, якую я хацела б мець сваёй кампаньёнкай. Усё ніяк не магу вырашыць, рамантаваць кватэру ці не. Джанет сказала, што едзе ўсяго на тыдзень. Ні ў якім разе не плаці болей, як па восем адзінаццаць за ярд. Мне, думаю, прыдасца і блакітны, але ні ў якім разе не сіні, вядома. Чалавек, якога я ўзгадала,— пісала міс Уорэн, кідаючы позіркі на Джанет Пардаў і крэмзаючы пярком,— лічыць, што ён разумнейшы за мяне, аднак ты ведаеш, Кон, не горш за мяне, што я магу абвесці вакол пальца любога, хто так думае. Джанет — сцэрва. Я збіраюся ўзяць новую кампаньёнку. У гэтым цягніку едзе маленькая актрыса, яна б мне падышла. Паглядзеў бы ты на яе, Кон,— цудоўная фігурка, а ножкі зграбныя. Усё-такі я думаю, што трэба прывесці кватэру да ладу. Вось яшчэ што. Можаш даць за той аксаміт на парцьеры дзесяць-адзінаццаць, але не болей. Магчыма, я паеду да Белграда, так што пачакай, пакуль я не напішу табе яшчэ. Джанет, здаецца, заляцаецца да гэтага тыпа Сейвары, але я магу яму зладзіць «развясёлае жыццё», калі захачу. Да пабачэння, беражы сябе. Перадавай прывітанне Эліс. Спадзяюся, яна лепей даглядае цябе, чым мяне Джанет. Табе заўсёды болей шанцавала, чым мне, але калі ўбачыш Корал... Богам прашу, не забудзься пра гэты аксаміт на парцьеры. З любоўю да цябе, Мейбл. P. S. Да цябе ўжо дайшлі весткі,

што дзядзька Джон раптоўна памёр амаль каля майго парога?»

Пяро міс Уорэн скончыла пісьмо вялізнай кляксай. Яна абв'яла яе тоўстай лініяй і напісала: «Прашу прабачэння». Потым выцерла пяро спадніцай і націснула званок, каб выклікаць афіцыянта. У роце ў яе страшэнна перасохла. Яна пакутавала ад смагі.

Корал Маскер крыху пастаяла на калідоры, назіраючы за Майетам і разважаючы, наколькі сур'ёзнай была прапанова Мейбл Уорэн. Майет сядзеў, нахіліўшы галаву над стосам папер, аловак яго бегаў уверх і ўніз па слупках лічбаў, увесь час вяртаючыся да адной. Потым ён паклаў аловак і абхапіў галаву рукамі. На імгненне яна адчула да яго спагаду і адначасова ўдзячнасць. Калі не было відно яго праніклівага позірку, ён быў падобны да вучня, які шчыраваў над хатнім заданнем, якое ніяк не выходзіла. Яна заўважыла, што ён зняў пальчаткі, каб было зручней трымаць аловак, і яго пальцы сцінелі ад холаду; нават яго шыкоўнае футра здавалася ёй вартым жалю — ад яго не было ніякай карысці. Футра не дапамагло яму рашыць задачкі ці сагрэць яго пальцы.

Корал адчыніла дзверы і ўвайшла ў купэ. Ён узняў вочы і ўсміхнуўся ёй, не спыняючы працы. Ёй карцела адабраць у яго працу, падказаць яму правільнае рашэнне і папярэдзіць. «А хто яму дапамог? Маці? Сястра? Вядома ж, не такая далёкая сваячка, як стрыечная сястра», — разважала яна, прысаджваючыся на лаўку. Натуральнасць яе маўчання сведчыла пра тое, якія яны блізкія адно да аднаго.

Калі ёй надакучыла сачыць праз акно за снегападам, яна загаварыла з ім:

- Вы казалі, што я магу сюды прыходзіць, калі захачу.
- Вядома.

— Я пачувала сябе проста свіннёй, — раптам пайшла, нават не падзякаваўшы вам. Вы праявілі да мяне такую дабрыню ўчора ўвечары.

— Я не мог уявіць сабе, што вы застанецеся сам-насам з тым мужчынам, калі вам зрабілася дрэнна,— сказаў ён, нецярпліва пастукваючы алоўкам.— Вам патрэбны быў добры сон.

— Аднак усё-такі чаму вы праяўляеце да мяне такую цікакасць?

І пачула фатальны няўхільны адказ:

— Мне здаецца, што я вас вельмі добра ведаю.

Ён адразу ж вярнуўся да працы, калі б не яе маркотнае маўчанне. Яна разумела, што ён заклапочаны, здзіўлены і крышку збянтэжаны. «Ён падумаў, што я хачу прымусіць яго пераспаць са мной,— падумала яна і адразу ж спыталася ў сябе: — А ці хачу я? Ці хачу сапраўды?» Калі б ён крыху ўзлахмаціў ёй валасы, хутка расшпіліў сукенку, прыпаў губамі да яе грудзей, дык зрабіўся б ва ўсім падобны да тых іншых маладых людзей, якіх яна ведала. «Я ў даўгу перад ім, і мне трэба гэта яму дазволіць»,— думала яна, але вопыт іншых жанчын ізноў нагадаў ёй пра тое, што гэтага не хопіць, каб аплаціць доўг цалкам. «Аднак як жа мне аплаціць гэты доўг,— разважала яна,— калі ён не патрабуе нікай платы?» Але сама па сабе толькі думка пра тое, каб заняцца гэтай невядомай ёй справай, калі яна не п'яная, як, на яе думку, бываюць п'яныя іншыя жанчыны, не адчуваючы палымянай страсці, а проста з пачуцця ўдзячнасці,— кідала яе ў холад, мацнейшы, чым ад выгляду снегу, што валіў за акном. Яна нават не ведала, як сябе паводзіць, ці застацца з ім на ўсю ноч, ці трэба здымаць з сябе ўсё ў гэтым халодным купэ. Але тут жа пачала суцяшаць сябе, што ён, як усе іншыя яе знаёмыя, задаволіцца малым, ён проста вельмі шчодры.

— Ноччу я вас бачыў у сне,— сказаў Майет.

Сказаўшы гэтыя словы, ён пільна глянуў на яе. Па яго напружанай позе і па тым, як ён па-свойму вытлумачыў яе маўчанне, яна зразумела: наогул, яны вельмі мала ведаюць адно аднаго. Ён нервова ўсміхнуўся.

— Мне прыснілася, нібыта я заехаў за вамі і запрасіў вас пакатацца на машыне, і тут вы сабраліся...— Потым

ізноў пагрузіўся ў роздум, не закончыўшы фразы. — Вы мяне ўсхвалявалі.

Яе агарнуў страх. Здавалася, нібыта ліхвяр перагнуўся праз сваю канторку і далікатна, але няўмольна павёў размову наконт аплаты доўгу.

— Гэта ж вам толькі прыснілася, — сказала яна.

Аднак ён не зважаў на яе словы.

— А потым міма прайшоў кандуктар і разбудзіў мяне. У сне ўсё было нібыта наяве. Я быў у такім захапленні ад вас, што заплаціў за ваш білет.

— Вы маеце на ўвазе, што вы падумалі... нібыта вы захацелі...

Ліхвяр паціснуў плячыма, ліхвяр ізноў сеў за сваю канторку, ліхвяр паклікаў прыслугу і загадаў вывесці яе на вуліцу, да людзей, на волю, туды, дзе яе ніхто не ведаў.

— Я проста раскажаў вам гэта, каб вы не турбаваліся — вы нічога мне не віны. Гэта сон на мяне так падзейнічаў. А калі купіў білет, падумаў, а чаму б вам яго не выкарыстаць. — Потым ён узяў аловак і вярнуўся да сваіх папер, дадаўшы машынальна, не надаючы словам ніякага значэння: — Цешыў сваё самалюбства, падумаўшы, хай сабе за дзесяць фунтаў...

Спачатку яна не зразумела сэнсу гэтых слоў. Яна была надта збянтэжана, што яе вызвалілі, ёй нават зрабілася крышачку крыўдна, што да яе заляцаюцца толькі ў сне, а галоўнае, яна была вельмі яму ўдзячная. І раптам прагучалі апошнія словы, у якіх адчувалася нейкая пакорлівасць — з такім яна сутыкнулася ўпершыню. Яна ўсведамляла, што баіцца гэтай здзелкі, і, выцягнуўшы руку, дакранулася да твару Майета — гэты жэст, які азначаў удзячнасць, быў запазычаны ёю з вядомых толькі па кнігах апавяданняў пра каханне.

— Калі вы жадаеце, каб я... — сказала яна. — Мне здалося, што вам са мною нецікава. Прыйсці да вас уначы?

Яна паклала рукі на паперы ў яго на каленях, прапануючы сябе з такой чароўнай і кранальнай няпэўнасцю, пальцы

яе маленькіх, шырокіх рук густым слоём пакрывала пудра, пазногці былі пафарбаваныя чырвоным, яны прыкрылі слупкі лічбаў, разлікі Экмана, яго хітрыкі і выкрутасы.

Думкі яго ніяк не маглі вырвацца ад таго, як Экман забытаўся ў сваіх тайных захадах.

— Мне здавалася, што я вам непрыемны,— павольна вымавіў ён, падымаючы рукі ад папер. І дадаў няўпэўнена: — Мабыць, таму што я — яўрэй?

— Вы проста стаміліся.

— Тут нешта ёсць такое, чаго я не магу ніяк зразумець.

— Адкладзіце справы на заўтра.

— У мяне няма часу. Мне трэба пакончыць з гэтым. Мы не стаім на месцы, мы рухаемся.

Аднак на самой справе ўсякае ўяўленне пра рух знікла ад таго, што за вокнамі падаў густы снег. Не было відна нават тэлеграфных слупоў. Яна прыняла рукі і спытала ў яго з крыўдай у голасе:

— Пэўна, вам не дужа хочацца, каб я прыйшла?

Спакойная прыязнасць, з якой ён сустрэў пытанне, паменшыла яе ўдзячнасць. Але прапанова дзяўчыны ажывіла ў ім тое, характэрнае, што яна і раней адзначала, ніводзін яўрэй не дасць адабраць у яго тое, за што ён неразважліва заплаціў.

— Хачу. Прыходзьце. Прыходзьце ўначы,— сказаў Майет. Ён паціснуў ёй рукі, спачатку злёгка, а потым мацней.— Не думайце, што я такі абыякавы, нячулы. Проста ў мяне адчуванне — мы вельмі добра ведаем адно аднаго. Будзьце хоць крышачку таемная,— з мальбою ў голасе папрасіў ён.

Аднак яна не магла адразу ўцяміць, як ёй прыкінуцца таемнай і недасягальнай, а проста пагадзілася з ім:

— Так, і ў мяне такое самае адчуванне.

Болей сказаць не было чаго, і яны, нібыта старыя сябры, сядзелі моўчкі, без асаблівага хвалявання думаючы пра будучую сустрэчу, пра ноч, якую яны правядуць разам. Яе гарачы запал, выкліканы пачуццём удзячнасці да яго, мінуў. Цяпер гэтая ўдзячнасць здавалася непатрэбная, недарэчная, ды і

непажаданая. Якое можа быць пачуццё ўдзячнасці да старога знаёмага — проста прымаеш паслугу, як нешта зусім зразумелае, і сама ў сваю чаргу робіш яму паслугу, крыху пагаворыш з ім пра надвор'е, асабліва яму не прырэчыш, калі цябе прылашчыць, аднак і абыякавасць яго цябе не засмучае, а калі ў танцы ўбачыш яго ў партэры, усміхнешся яму раз ці два — трэба ж нешта рабіць з тварам, ён жа такі ў цябе непрыгожы, а мужчынам падабаецца, калі іх пазнаюць са сцэны.

— Завіруха ўзмацнілася.

— Так. Уначы пахаладае.

Трэба ўсміхацца, калі жарт двухсэнсоўны, і адказаць як мага дураслівей, калі маеш справу з такім старым сябрам: «Мы не змерзнем», хоць ты не можаш забыць, што ноч набліжаецца, і прыгадваеш усё тое, што расказвалі табе сяброўкі, якія яны давалі парады, ад чаго засцерагалі, чым прыводзілі цябе ў сарамлівасць, як агідна было чуць, што мужчына можа быць адначасова і абыякавы, і юрлівы. Усю раніцу і ў поўдзень снег не пераставаў, у Пасаў ён тоўстым слоём акрыў дах мытні, на пуцях раставаў ад паравознай пары, ператвараючыся ў шэрыя, поўныя ільдзінак ручайкі. Аўстрыйскія мытнікі ў гумаваых ботах асцярожна выбіралі дарогу, з нягучнай лаянкай, павярхоўна агледзелі багаж.

Ча́стка трэ́цяя

ВЕНА

1

Езеф Грунліх схаваўся ад ветру за комінам, наўкол на дах снег валіў камякамі. Унізе, пад ім, нібы вогнішча, зіхацеў у цемры вакзал. Пачуўся пранізлівы свісток, і, павольна рухаючыся, паказалася доўгая чарада агеньчыкаў. Ён зірнуў на свой гадзіннік, калі на вакзале прабіла дзевяць. «Гэта Стамбульскі экспрэс, — падумаў ён. — Спазняяцца на дваццаць мінут — відаць, затрымаўся з-за снегападу». Ён падвёў свой

пляскаты сярэбраны гадзіннік і зноў засунуў яго ў кішэню камізэлькі, расправіўшы складкі на жываце. «Ну, у такую ноч, як гэтая,— падумаў ён,— няблага быць крышачку тлустым». Перш чым зашпіліць паліто, Грунліх засунуў рукі паміж кальсонамі і штанамі і паправіў рэвальвер, які вісеў унутры штаніны на шнурку, замацаваным да гузіка. «Езефу можна давяраць толькі ў трох выпадках,— самазадаволена прыгадаў ён сам сабе,— калі справа тычыцца жанчын, яды ці выгаднага крадзяжу з узломам». Ён пакінуў надзейнае сховішча за комінам.

Дах быў вельмі коўзкі, і гэта было небяспечна. Снег сляпіў вочы, а на падэшвах ператвараўся ў лёд. Адзін раз Грунліх паслізнуўся, і перад ім, нібыта нейкая дзівосная рыба, якая ўсплывае на паверхню з цёмнай глыбіні вады, узнікла асветленая навесь кафе. «Божа літасцівы, ратуй мяне»,— прашаптаў ён, упёршыся абцасамі ў снег і сіячыся ўхапіцца рукамі за што-небудзь. Учাপіўшыся за край рыны, ён стаў на ногі і ціха засмяўся — навошта дарма скардзіцца на прыроду. Крыху пазней ён знайшоў жалезныя парэнчы пажарнай лесвіцы.

Наперадзе чакаў спуск, які быў, на яго думку, найбольш небяспечным месцам, бо хоць лесвіца і была на тыльнай сцяне жылога будынка і яе не відно з вуліцы, але яна выходзіла на таварны склад, а там — канец паліцэйскага абходу. Паліцэйскі прыходзіў туды кожныя тры мінуты, цьмяная лямпа на рагу склада адсвечвала на яго чорных навашчаных крагах, скураной папрузе і кабуры рэвальвера. Глыбокі снег заглушаў крокі, і Езеф не мог разлічваць на тое, што па кроках ён даведаецца пра набліжэнне паліцэйскага, а ціканне гадзінніка прымушала яго ўвесь час памятаць пра небяспеку. Нізка прыгнуўшыся на пачатку лесвіцы, з трывогай усведамляючы, што яго лёгка можна заўважыць на белым фоне снежнага даху, ён крыху перачакаў, пакуль паліцэйскі з'явіўся і пайшоў назад. Потым Грунліх пачаў спуск. Яму трэба было мінуць толькі адзін нежылы паверх, але калі ён дабраўся да акна верхняга паверха, дык трапіў у прамень святла

і пачуў свісток. «Хіба мяне можна злавіць? — з недаверам падумаў ён.— Дагэтуль мяне яшчэ нікому не ўдавалася злавіць. Са мной такога ніколі не здарыцца». Павярнуўшыся спінай да акна, ён чакаў ці вокрыку, ці кулі, а ў галаве ў яго варушыліся добра падмазаныя колцы: адна думка чаплялася за другую і рухала трэцюю. Калі нічога не здарылася, ён павярнуў твар ад лесвіцы і сцяны — на дварэ нікога не было, святло ішло ад лямпы, якую нехта паставіў на паддашак склада, а свісток быў адным з мноства гукаў, якія чутны на вакзале. Гэтая памылка каштавала яму некалькіх дарагіх секунд, і цяпер ён пачаў шпарка спускацца, кінуўшы думаць пра свае абледзянелыя чаравікі і пераступаючы цераз дзве перакладзіны.

Дабраўшыся да наступнага акна, ён пастукаў. Адказу не было, і ён ціха вылаяўся, не зводзячы вачэй з таго рага склада, адкуль вельмі хутка павінен з'явіцца паліцэйскі. Ён ізноў пастукаў, і гэтым разам усярэдзіне пачуўся шоргат пантофляў. Зашчэпка акна пасунулася, і жаночы голас спытаў:

— Антон, гэта ты?

— Я,— адказаў Езеф,— Антон. Хуценька ўпусці мяне.— Фіранку адшмаргнулі, і ударлявая рука пачала цягнуць на сябе верхнюю раму.— Ніжнюю,— падказаў шэптам Езеф.— Навошта верхнюю? Ты, пэўна, лічыш, што я акрабат.— Калі рама паднялася, ён з нечаканым для такога таўстуна скрытам ступіў з пажарнай лесвіцы на падаконнік, але праціснуцца ў пакой яму было нялёгка.— Ты што, не можаш падняць раму хоць бы на дзюйм вышэй?..

Нейкі паравоз прагудзеў тры разы, і яго мозг машынальна вызначыў сэнс гэтага сігналу: цяжкі таварняк. Потым ён улез у пакой, жанчына зачыніла акно, і шум станцыі заціх.

Езеф стрэс снег з паліто, выцер вусы і глянуў на гадзіннік: пяць мінут на дзiesiąтую, цягнік на Пасаў пойдзе не раней, чым праз сорак мінут, а білет у яго ўжо ёсць. Павярнуўшыся спінай да акна і да жанчыны, ён крадком аглядзеў пакой: усе рэчы былі на тых самых месцах, як іх зафіксавала яго памяць,— той самы збан і міска на ўмывальніку чырванавата-

карычневага колеру, расколатае люстра ў пазалочанай рамцы, жалезны ложак, начны гаршчок, карціна на біблейскі сюжэт.

— Акно лепей пакінуць адчыненым. На выпадак, калі твой гаспадар раптам вернецца.

— Не магу. Ой, не магу! — вымавіла яна тонкім спалонаным голасам.

Ён павярнуўся да яе і сказаў з прыязнай усмешкай:

— Ах, якая ты сціплая, Ганна, — і ўтаропіўся ў яе пракнёным вопытным поглядам.

Яны былі аднагодкі, але ў яе не было яго вопыту: хударлявая, усхваляваная, стаяла яна каля акна, яе чорная спадніца ляжала ўпоперак ложка, а чорная блузка з белым каўнерыкам, якіяносяць служанкі, усё яшчэ была на ёй. Яна трымала перад сабой ручнік, прыкрываючы ім ногі.

Ён насмешліва глядзеў на яе.

— Ух, якая ж ты мілая, Ганна.

Яна разявіла рот і нібы зачараваная моўчкі ўтаропілася ў яго. Езеф з агідаю заўважыў, якія ў яе крывыя і счарнелыя зубы. «Што б мне ні давялося яшчэ рабіць з ёю, — падумаў ён, — але цалавацца з ёй я не буду». Яна, пэўна ж, чакала, калі ён кінецца яе абдымаць: яе сціпласць ператварылася ў агіднае какецтва пажылой жанчыны, на якое яму давялося неяк рэагаваць. Прысеўшы ўскрай шырокага ложка так, каб ён іх раздзяляў, Езеф пачаў размаўляць з ёй на дзіцячай мове:

— Ну і хто ж гэта прыйшоў да нашай міленькай маленькай Ганначкі? Такі вялізны дзядзька! А як жа ён яе паціскае! — Потым дурасліва пагразіў ёй пальцам. — Мы адны, Ганна. Мы з табой яшчэ павесялімся. Га? — Крадком, скоса зірнуўшы на дзверы, ён з палёгкай зазначыў, што яны не замкнёныя: ад гэтай старой сучкі ўсяго можна было чакаць — яна магла замкнуць дзверы і схаваць ключ. Аднак на яго чырвонай тлустай фізіяноміі не было ні трывогі, ні агіды. — Ну, як?

Яна ўсміхнулася і глыбока і шумна ўздыхнула:

— Ох, Антон.

Ён усхапіўся на ногі, а яна выпусціла з рук ручнік і ў чорных баваўняных панчохах дробненька, па-птушынаму затупала да яго.

— Хвілінку,— сказаў Езеф.

Ён, нібыта абараняючыся, падняў руку, жахаючыся той існуючай са спрадвечных часоў пажаднасці, якую сам жа і разбудзіў у ёй. «Абое мы далёка не прыгажуны»,— падумаў ён, а прысутнасць бела-ружовай мадонны ператварыла гэтую сцэну ў наўмыснае блюзнерства. Настойлівым шэптам ён спыніў яе:

— А ты ўпэўнена, што ў кватэры нікога няма?

Твар яе пачырванеў, нібыта ён пачаў да яе груба прыставаць.

— Не бойся, Антон, мы зусім адны.

Яго мозг пачаў працаваць дакладна і ясна: яго заўсёды бянтэжылі толькі звычайныя чалавечыя адносіны, а калі надыходзіла небяспека ці патрэба дзейнічаць, яго розум рабіўся надзейным, як выпрабаваная і добра падмазаная машына.

— Дзе сумка, якую я табе даў?

— Вунь там, Антон, пад ложкам.

Яна выцягнула невялікую чорную доктарскую сумку, Езеф пагладзіў яе пад падбародкам і сказаў, што ў яе прыгожанькія вачаняткі.

— Распранайся і кладзіся,— загадаў ён.— Я прыйду да цябе праз хвіліну.

Перш чым яна пачала спрацацца ці патрабаваць тлумачэння, ён на дыбачках спрытна праслізнуў у дзверы і зачыніў іх за сабой. Агледзеўшыся, ён тут жа знайшоў крэсла і засунуў яго ножку за ручку дзвярэй так, каб іх немагчыма было адчыніць з таго боку.

Пакой, куды трапіў Езеф, быў яму добра знаёмы, бо ён тут ужо бываў раней. Пакой выглядаў як нешта сярэдняе паміж канторай і старамоднай гасцёўняй. Там стаяў пісьмовы стол, некалькі іншых столікаў, чырвоная плюшавая канапа,

крэсла на калёсіках, дзве-тры невялікія гравюры дзевятнаццатага стагоддзя, на якіх былі намаляваныя дзеці, што гулялі з сабакамі, і дамы каля садовай агароджы. Адну сцяну амаль цалкам займала вялікая схема цэнтральнай станцыі з платформамі, таварнымі складамі, стрэлкамі і сігнальнымі будкамі — яна была ўсыпаная рознакаляровымі паметкамі. Абрысы мэблі былі цьмяна бачныя ў прыцемках. Цені ад запаленых ліхтароў падалі на столь і на запаленую настольную лямпу, гэтыя цені, нібыта мебельныя чахлы, былі параскіданы па ўсім пакоі. Езеф стукнуўся нагой аб адзін столік і ледзь не перакуліў пальму. Ён нягучна вылаяўся, і тут з спальні пачуўся голас Ганны:

— Што здарылася, Антон? Што ты там робіш?

— Нічога. Нічога. Праз хвілінку я буду з табой. Твой гаспадар не патушыў святла. Ты ўпэўнена, што ён не прыйдзе?

Яе разабраў кашаль, але паміж прыступамі кашлю яна паведаміла:

— Ён на дзяжурстве да поўначы. Ты хутка ўжо, Антон? Езеф скрывіўся.

— Ганна, любая, я ўжо распранаюся.

Праз адчыненае акно ў пакой урываўся шум чыгункі, бесперапынку гудзелі аўтамабілі. Езеф высунуўся за акно і кінуў позірк на вуліцу. Таксі з пасажырамі і багажом сноўдалі па ўсіх напрамках, але ён не звяртаў увагі ні на таксі, ні на мігатлівыя агні рэкламы, ні на звон шклянак у кафэ якраз пад ім. Ён углядаўся ў тратуар унізе: там зараз было няшмат пракожых — надышоў час вячэры, тэатра, кіно. Паліцейскіх нідзе не было відно.

— Антон!

— Сціхні ты! — агрызнуўся ён і завесіў штору, каб нельга было ўбачыць яго з другога боку вуліцы.

Ён ведаў дакладна месца, дзе сейф быў уманціраваны ў сцяну. Спатрэбілася адзін раз павячэраць з Ганнай у кафэ, звадзіць яе ў кіно, некалькі разоў выпіць з ёю — і ўсе звесткі былі атрыманы. Аднак ён пабаяўся спытаць у яе камбінацыю лічбаў: яна магла здагадацца, што не толькі ад яе чараў ён

узлез па абледзянелым даху ў яе пакой. З кніжнай шафы за пісьмовым сталом ён выцягнуў шэсць тоўстых тамоў «Эксплуатацыі чыгункі». За кнігамі былі схаваныя сталёвыя дзверцы сейфа. Розум Ёзефа Грунліха працаваў зараз ясна і дакладна, рухаўся ён упэўнена і няспешна. Перш чым прыступіць да працы, ён паглядзеў на гадзіннік — дзесяць мінут на дзесятую — і разлічыў, што яшчэ можна тут заставацца паўгадзіны. «Прочыма часу, — падумаў ён і прыціснуў мокры вялікі палец да дзверцаў сейфа. — Сталь таўшчынёй не болей за паўдзюйма». Паклаўшы сумку на пісьмовы стол, ён дастаў з яе інструменты. Зубілы былі ў ідэальным стане, добра адпаліраваныя, з вострымі канцамі. Ёзеф ганарыўся высокай якасцю сваіх інструментаў гэтаксама, як і хуткасцю, з якой ён працаваў імі. Можна было ўзламаць такую тонкую сталь ломікам, але Ганна пачуе грукат, а ёй ён не давяраў — яшчэ раптам крык падыме. Таму ён распаліў маленькую паяльную лямпу ў выглядзе трубка, папярэдне надзеўшы цёмныя акуляры, каб засцерагчы вочы ад асляпляльнага святла. З першым жа шалёным выбухам полымя ўсе рэчы ў пакоі вылучыліся з цемры, спякота дыхнула яму ў твар, і сталёвыя дзверцы пачалі шыпець, як алей на гарачай патэльні.

— Антон! — жанчына пачала трэсці ручку дзвярэй у спальні. — Антон! Што ты там робіш? Навошта ты мяне замкнуў?

— Сціхні! — крыкнуў ён ёй скрозь нягучнае гудзенне полымя.

Ён чуў, як Ганна абмацвае замок і паварочвае ручку. Потым яна запатрабавала яшчэ раз:

— Антон, выпусці мяне!

Варта было яму адняць губы ад трубка, як полымя імгненна сціхала. Спадзеючыся на баязлівасць гэтай дурніцы, ён раз'юшана крыкнуў:

— Сціхні! Іначай скручу табе шыю!

З хвілінку панавала цішыня, полымя павялічылася, ад спёкі сталёвыя дзверцы зрабіліся з чырвоных белыя, і тут Ганна закрычала што ёсць сілы:

— Я ведаю, чым ты там займаешся, Антон! — Езеф шчыльней прыціснуў губы да трубка, не звяртаючы ўвагі на Ганну, але наступны яе выкрык напалохаў яго: — Ты каля сейфа, Антон!

Яна зноў пачала бразгаць ручкай, і ён мусіў быў прытушыць полымя і крыкнуць ёй:

— Сціхні! Іначай, як сказаў, так і зраблю. Скручу тваю паганую шыю, старая сука!

Голас яе зрабіўся цішэйшы, але ён дакладна чуў кожнае яе слова — пэўна, яна прыціснула губы да замочнай шчыліны:

— Не трэба, не трэба так казаць, Антон. Паслухай, выпусці мяне. Мне трэба табе нешта сказаць, папярэдзіць цябе. — Ён нічога ёй не адказаў, раздзьмухваючы полымя і даводзячы сталь да белага напалу. — Я сказала табе няпраўду, Антон. Выпусці мяне. Гер Кольбер зараз павінен вярнуцца.

Ён прыглушыў трубку і, усхапіўшыся, павярнуўся да дзвярэй:

— Пра што гэта ты?

— Я думала, што ты не прыйдзеш, калі даведаешся пра гэта. — На каханне нам бы хапіла часу. Паўгадзінкі. А калі б нават ён і завітаў раней, мы маглі б паляжаць ціхенька.

Мозг Езефа зрэагаваў імгненна, ён не стаў марнаваць час на праклёны, а патушыў трубку, паклаў яе зноў у сумку разам з зубіламі, ломікам, адмычкай і бляшанкай з перцам. Не раздумваючы, ён адмовіўся ад адной з самых лёгкіх здабыч у сваёй зладзейскай кар’еры, аднак жа нездарма ён заўсёды ганарыўся тым, што пазбягае ўсякай рызыкі. Яго ні разу яшчэ не злавілі. Зрэдку ён працаваў з напарнікам, і напарнікі пападаліся, але зла на яго не трымалі. Яны разумелі, якога выдатнага рэкорду дасягнуў Езеф, і ішлі ў турму, гордыя тым, што яму ўдалося збегчы, а потым у размовах з сябрамі звычайна так пра яго гаварылі: «Гэта ж Езеф! За пяць год ён ні разу не трапіў за краты».

Езеф зачыніў сумку і спалохана прыслухаўся: непадалёк пачуўся гук, нібыта нехта спусціў цеціву лука.

— Што гэта?

— Ліфт. Нехта пазваніў, выклікае ўніз,— сказала шэптам Ганна праз дзверы.

Ён узяў у рукі том «Эксплуатацыі чыгункі», але сейф быў надта гарачы, і паклаў кнігу на пісьмовы стол. Унізе было чуваць, як зачыніліся дзверцы ліфта. Ёзеф адышоў ад парцьеры і, пацягнуўшы за шнурок, на якім вісеў рэвальвер, падняў яго на дзюймы два вышэй. Ён быў падумаў, можа, уцячы праз акно, аднак нагадаў, што давядзецца падаць з вышыні трыццаці футаў на дах кафэ. Потым дзверцы ліфта адчыніліся і адразу ж зачыніліся з трэскам.

— На першым паверсе,— шэптам паведаміла праз замочную шчыліну Ганна.

«Не бяда,— падумаў Ёзеф.— Можна не спяшацца. Спяраша ў спальню Ганны, а потым на дах. Давядзецца, праўда, пачакаць мінут дваццаць цягніка на Пасаў». Ножка крэсла, засунутая за ручку дзвярэй, захрасла. Яму прыйшлося пакласці сумку і пусціць у ход абедзве рукі. Крэсла звалілася на паркет і раскалолася. У гэтае імгненне ўключылася святло.

— Стаяць на месцы! — загадаў гер Кольбер.— Рукі ўгору!

Ёзеф Грунліх адразу падпарадкаваўся загаду. Ён павярнуўся вельмі павольна і за гэтыя некалькі секунд абдумаў план дзеяння.

— У мяне няма зброі,— ціха сказаў ён, з прастадушным дакорам глядзячы на гера Кольбера.

Гер Кольбер быў апрануты ў блакітную форму і круглую фуражку памочніка начальніка станцыі, ён быў маленькі і хударлявы, з смуглявым маршчыністым тварам, старэчая рука, якая трымала рэвальвер, злёгка дрыжала ад хвалявання і лютасці. Прастадушныя вочы Ёзефа звужыліся на імгненне, ён кінуў хуткі позірк на рэвальвер, прыкідваючы, пад якім вуглом будзе зроблены стрэл і ці праляціць куля міма. «Не,— вырашыў ён,— пацэліць у ногі, а куля трапіць у живот». Гер Кольбер стаяў спінай да сейфа, і пакуль яшчэ не мог убачыць раскіданых неахайна кніг.

— Вы не так мяне зразумелі,— дадаў Езеф.

— Што вы там робіце каля дзвярэй?

Твар Езефа быў яшчэ чырвоны ад гарачага полымя.

— Мы з Ганнай...— пачаў ён.

— Ну, хутчэй кажы, нягоднік! — закрычаў на яго гер Кольбер.

— Мы з Ганнай — сябры. Шкада, гер дырэктар, што вы мяне... нас заспелі неспадзеўкі. Мяне сюды запрасіла Ганна.

— Ганна? — здзекліва перапытаў гер Кольбер.— Навошта?

Езеф сарамліва вільнуў сцёгнамі.

— Ну, гер Кольбер, вы ж самі ведаеце, як гэта звычайна здараецца. Мы з Ганнай — сябры.

— Ганна, ідзі сюды.

Дзверы павольна адчыніліся, і Ганна выйшла з свайго пакоя. Яна паспела ўжо надзець спадніцу і прычасаць валасы.

— Гэта праўда, гер Кольбер,— сказала яна, з жахам пазіраючы на незамаскіраваны сейф.

— Што з табой? Куды ты глядзела? Жанчына твайго веку! Куды гэта варта?

— Ваша праўда, гер Кольбер, але...— Яна вагалася, і Езеф спыніў яе, не даўшы магчымасці абараніць ці абвінаваціць яго:

— Мне вельмі падабаецца Ганна.

Бездапаможная, вартая жалю, яна з удзячнасцю сустрэла гэтыя словы.

— Так, праўда, ён так казаў мне.

Гер Кольбер тупнуў нагой.

— Ты проста дурніца, Ганна. Выверні ў яго кішэні. Можа, ён украў у цябе грошы.

Яму ўсё яшчэ не прыйшло ў галаву зірнуць на сейф, і Езеф пачаў выконваць прапанаваную яму ролю дробязнага, нікчэмнага зладзюжкі. Яму выдатна былі вядомыя іх самахвальства і звычай хныкаць. Яму даводзілася працаваць з імі, ён іх наймаў і без асаблівага жалю глядзеў, як іх адпраўлялі ў турму. «Кішэннікі», — пагардліва называў ён іх, разумеючы пад гэ-

тым словам людзей без усякага пачуцця годнасці і кемлівасці.

— Я не краў у яе грошай,— захныкаў ён.— Ніколі б на гэта я не пайшоў. Мне падабаецца Ганна.

— Выверні яму кішэні.

Ганна скарылася, але рукі яе заслізгалі па яго вопратцы, нібыта лашчылі яго.

— А цяпер глянь у задняй кішэні.

— У мяне няма зброі,— сказаў Езеф.

— У задняй кішэні,— паўтарыў гер Кольбер, і Ганна адкінула падбіўку пінжака. Калі гер Кольбер пераканаўся, што і ў той кішэні нічога няма, ён апусціў рэвальвер, аднак яго ўсё яшчэ калаціла ад старэчай лютасці.— Зрабіць з маёй кватэры бардэль! — крычаў ён.— Што ты можаш сказаць у сваё апраўданне, Ганна? Ну і заварыла ты кашу!

Ганна, утаропіўшы вочы ў падлогу, ламала худыя рукі.

— Не ведаю, што гэта на мяне найшло, гер Кольбер.— Аднак сказаўшы гэтыя словы, жанчына, відаць, усё зразумела. Яна падняла вочы, і Езеф убачыў, як у яе поглядзе адданаць саступіла месца агідзе, а агіда — злосці.— Ён мяне спасіў,— павольна вымавіла яна.

Тым часам Езеф не зводзіў вачэй з сваёй чорнай сумкі, якая ляжала на стале за спінай у гера Кольбера, з кучы кніг і з незамаскіраванага сейфа, але трывога не перашкаджала яму думаць. Рана ці позна гер Кольбер знойдзе сапраўдную прычыну яго візіту, а Езеф ужо заўважыў руку начальніка каля званка, які, пэўна, звязаны з кватэрай швейцара.

— Магу я апусціць рукі, гер начальнік?

— Можаш, але не кранайся з месца ні на дзюйм.— Гер Кольбер тупнуў нагой.— Я дабаруся да праўды, нават калі мне давядзецца пратрымаць цябе тут усю ноч. Не дазволю, каб мужчыны прыходзілі сюды спакушаць маю служанку.

Слова «мужчыны» прымусіла Езефа на імгненне забыцца на асцярожнасць, адна толькі думка пра тое, што ён мог спакусіць гэтую пабляклую Ганну, пацешыла яго, і ён усміхнуўся. Ганна заўважыла ўсмешку і здагадалася, чым яна выклікана.

— Сцеражыцеся! — крыкнула яна геру Кольберу. — Ён не да мяне прыходзіў... Ён...

Але Ёзеф не даў ёй сказаць болей ні слова.

— Я сам скажу ўсю праўду. Не да Ганны я прыйшоў. Паглядзіце туды, гер Кольбер, — ён махнуў левай рукою у бок сейфа.

Гер Кольбер абярнуўся, яго рэвальвер быў скіраваны дулам у падлогу, і Ёзеф двойчы стрэліў яму ў паясніцу.

Ганна схапілася рукою за горла і ўсчала крык, сілячыся не глядзець у бок цела. Гер Кольбер упаў на калені, ілбом на падлогу, ён здрыгануўся ўсім целам паміж двума стрэламі, паваліўся б на бок, калі б не сцяна.

— Сціхні, — загадаў Ёзеф, але жанчына працягвала крычаць, тады ён схапіў яе за горла і страсянуў. — Калі ты не змоўкнеш хвілін на дзесяць, я цябе гэтаксама заб'ю, зразу мела?

Ён убачыў, што яна самлела, і кінуў яе ў крэсла, потым зачыніў і зашчапіў акно і замкнуў дзверы ў спальню: ён баяўся — раптам Ганна вернецца ў свой пакой, і яе крыкі можа пачуць паліцэйскі, калі ў час абходу наблізіцца да склада. Ключ ён прапіхнуў ва унітаз з дапамогай ручкі ад швабры. Кінуўшы апошні позірк на кабінет, ён вырашыў пакінуць чорную сумку на пісьмовым сталі: ён заўсёды насіў на руках пальчаткі, і на сумцы застануцца толькі адбіткі пальцаў Ганны. Шкада было пакідаць такі выдатны набор інструментаў, але ён гатовы быў ахвяраваць усім, што небяспечна. «Нават білет у Пасаў, — падумаў ён, зірнуўшы на гадзіннік. — Да адыходу цягніка застаецца яшчэ чвэрць гадзіны, нельга так доўга затрымлівацца ў Вене». Ён нагадаў пра экспрэс, які бачыў з даху, пра Стамбульскі экспрэс, і прыкінуў: «А ці можна будзе сесці ў яго без білета?» Было непажадана; каб нехта запомніў яго твар, у яго галаве нават мільганула думка, можа, асляпіць Ганну зубілам, — тады яна не зможа пазнаць яго. Аднак тут жа адкінуў гэтую думку: залішняя жорсткасць была яму непрыемная не таму, што ён наогул быў супраць жорсткасці, проста ён любіў дакладнасць

у дзеяннях, не прапускаў нічога неабходнага і не рабіў нічога лішняга. Цяпер вельмі асцярожна, каб не запэцкацца крывёй, ён абмацаў кішэні гера Кольбера, шукаючы ключ ад кабінета і, знайшоўшы яго, хвілінку затрымаўся каля люстры, прыгладзіў валасы і пачысціў брыль. Потым выйшаў з пакоя, замкнуў дзверы і кінуў ключ на падстаўку для парасонаў у пярэдняй, — у гэты вечар ён болей не збіраўся лазіць па дахах.

Ён крыху павагаўся, калі ўбачыў парожні ліфт з адчыненымі дзверцамі, але тут жа вырашыў спусціцца па лесвіцы: у іншых кватэрах успомняць шум ліфта, калі яго пачнуць шукаць. Спускаючыся па лесвіцы, ён увесь час прыслухоўваўся, ці не чуваць крыкаў Ганны, але ўсё наўкол было ціха. На вуліцы ўсё яшчэ падаў снег, які заглушаў грукат колаў фурманак і крокі пракожых, аднак цішыня спускалася з верхняй пляцоўкі і рабілася больш непранікальнай, чым снег, яна нібыта імкнулася схваць усе пакінутыя ім пасля сябе доказы: кучу кніг, чорную сумку, абпалены сейф. Ніколі раней ён не забіваў чалавека, але, пакуль не парушана цішыня, ён мог забыцца пра тое, што зрабіў апошні крок, які ўзняў яго на такую небяспечную вяршыню яго прафесіі.

Дзверы ў кватэру на другім паверсе былі адчыненыя, і, праходзячы міма, ён пачуў зласлівы жаночы голас:

— Такія кальсоны, кажу табе. Ну, я не дачка прэзідэнта, і я ёй сказала: «Дайце мне што-небудзь прыстойнае». Тонкія! Ты ніколі не бачыў...

Езеф Грунліх падкруціў густыя, з сівізной вусы і смела рушыў на вуліцу, кінуў позірк спачатку ў адзін бок, потым у другі, нібыта чакаючы якогась сябра. Паліцэйскага паблізу не было відаць, снегу на тратуары не было, таму Грунліх не пакідаў за сабой слядоў. Хутка і ўпэўнена пакрочыў ён налева, да вакзала, пільна прыслухоўваючыся, ці не чуваць на вуліцы крыкаў, але нічога не пачуў, апроч гудкоў таксі і шолаху снегу. У канцы вуліцы, нібыта асветлены фасад вар'етэ, вабіла да сябе арка вакзала.

«Бадай што, небяспечна сноўдацца каля ўвахода, як быц-

цам нейкі прадавец латарэйных білетаў», — вырашыў ён і ў думках ізноў, паверх за паверхам, прарабіў увесь шлях ад самага пачатку, з кватэры гера Кольбера. Тут ён яшчэ раз пераканаўся, які ён разумны, нагадаў руку, якая паказала на сейф, хуткі рывок за шнурок, імгненна ўзведзены рэвальвер і два стрэлы, і яго агарнула пачуццё гонару: «Я забіў чалавека». Ён расхінуў крысы паліто, даючы доступ начному ветрыку, прыгладзіў камізэльку, крануў пальцам сярэбраны ланцужок, прыўзняў перад уяўнай сяброўкаю свой мяккі брыль, зроблены лепшым майстрам Вены. Брыль, праўда, быў крыху малаваты — ён сцягнуў яго з вешалкі ў туалэце. «Я, Езеф Грунліх, забіў чалавека. Я разумны, ім мяне не адолець, — думаў ён. — Навошта мне асабліва спяшацца, як нейкаму зладзюжку-баязліўцу, крадком праслізгаць у дзверы, хавацца пад засенню складоў? У мяне ёсць яшчэ час выпіць кубачак кавы». Ён усеўся за столік на тратуары, ускрай той павеці, якая паўстала перад яго вачыма, калі ён паслізнуўся на даху. Скрозь густы снег ён зірнуў угору: першы паверх, другі, трэці — там свяцілася акно кабінета гера Кольбера, — чатыры паверхі і абрысы будынка схаваліся за шэрымі цяжкімі хмарамі, якія акрылі неба. Ён разбіўся б ушчэнт.

— Der Kaffee mit Milk¹, — заказаў ён.

Езеф Грунліх задумліва памешваў каву. Ён — абраннік лёсу. Выйсця не было, і ён не вагаўся. Па яго твары прабег цень прыкрасці, калі ён падумаў: «Шкада, што я не магу нікому расказаць пра гэта. Занадта небяспечна». Нават яго лепшы сябар Антон, чыё імя ён прысвоіў, нічога не павінен ведаць — за данос могуць прызначыць узнагароду. «І ўсё-такі здагадаюцца рана ці позна, — упэўніваў ён сябе, — будучь пальцамі на мяне паказаць. Вунь Езеф. Ён забіў у Вене Кольбера, але яго так і не злавілі. Яго ні разу ніхто не злавіў».

Ён паставіў шклянку на стол і прыслухаўся. Што гэта было — таксі, шум на вакзале ці жаночы крык? Азірнуў сусед-

¹ Кава з малаком (ням.).

нія столікі — ніхто нічога не пачуў незвычайнага, людзі размаўлялі, пілі, весяліліся, а аднаго мужчыну ванітавала. Смага Езефа Грунліха трохі сціхла, пакуль ён сядзеў і прыслухоўваўся. Па вуліцы прайшоў паліцэйскі, пэўна, гэта быў дарожны інспектар, які змяніўся на пасту і ішоў дадому, але Езеф, падняўшы шклянку, схваўшы за ёю твар, употай пачаў назіраць за ім. І тут ён ясна пачуў крык. Паліцэйскі спыніўся, і Езеф трывожна азірнуўся на афіцыянта, падняўся і паклаў на стол некалькі манет, рэвальвер крыху намуляў яму скуру на назе.

— Guten Abend¹. — Паліцэйскі купіў вячэрнюю газету і рушыў далей па вуліцы.

Езеф выцер пот з ілба рукой, не здымаючы пальчаткі, якая зрабілася адразу вільготная. «Так нельга, — падумаў ён. — Нельга нервавацца, мне, пэўна, здаўся гэты крык». Ён сабраўся быў ужо сесці і дапіць каву, як раптам ізноў пачуў гэты крык. Дзіўна, але ў кафэ ніхто не звярнуў на крык ніякай увагі. «Колькі пройдзе часу, перш чым яна адчыніць акно, — разважаў ён. — Тады яны пачуюць». Ён адышоў ад століка і ўжо на вуліцы выразна пачуў крыкі, аднак міма з гудзеннем праносіліся таксі, некалькі насільшчыкаў, хістаючыся, цягнулі з гатэля багаж па склізкім тратуары, ніхто не спыніўся, ніхто нічога не пачуў.

Раптам пачуўся металічны звон, нешта ўпала на тратуар. Езеф паглядзеў уніз. Гэта была медная манета. «Цікава, — падумаў ён. — Добрая прыкмета». Аднак калі ён нахіліўся над манетай, дык убачыў, што ўздоўж усёй дарогі ад кафэ, на некаторай адлегласці адна ад адной, пасярод тратуара былі параскіданы медныя і сярэбраныя манеты. Сунуўшы руку ў кішэню штаноў, ён не знайшоў там нічога, акрамя дзірачкі. «Божухна, няўжо гэта я губляў іх ад самай кватэры?» — падумаў ён. І ўявіў сабе, што стаіць у канцы дакладна акрэсленага шляху, які вёў ад адной пліты тратуара да другой, потым ад адной прыступкі лесвіцы да другой, напрамкі

¹ Добры вечар (ням.).

да дзвярэй кабінета гера Кольбера. Хутка крочачы назад па тратуары, ён падбіраў манеты і запіхваў іх у кішэню паліто, але не паспеў ён дайсці да кафэ, як высока над яго галавой разбілася шкло і жаночы голас закрычаў: «Zu Hilfe! Zu Hilfe!»¹ З кафэ выбег афіцыянт, які пачаў углядацца ўверх, таксіст націснуў на тормаз і спыніў машыну каля краю тратуара, двое мужчын, якія гулялі ў шахматы, усхапіліся з месца і выбеглі на дарогу. Раней Езефу Грунліху здавалася, што наўкол вельмі ціха ад снегападу, але толькі цяпер зразумеў, што такое сапраўдная цішыня: таксі спыніліся, у кафэ змоўклі размовы, а жанчына працягвала крычаць: «Zu Hilfe! Zu Hilfe!». Нехта сказаў: «Die Polizei»², па вуліцы беглі двое паліцэйскіх, кабуры ў іх гучна ляпалі па баках. Потым ізноў усё зрабілася як звычайна, толькі кучка разявак скупілася ля ўвахода ў будынак. Два шахматысты вярнуліся да сваёй гульні, таксіст уключыў быў стартэр, але холад ужо паспеў скаваць рухавік, і ён вылез з машыны пакруціць ручку. Езеф Грунліх няспешна пайшоў да вакзала, а газетчык пачаў збіраць манеты, пакінутыя Езефам на тратуары. «Вядома, мне нельга чакаць цягніка на Пасаў, — думаў Езеф. — Але не варта і ісці на рызыку: раптам затрымаюць за безбілетны праезд, — прыйшло яму ў галаву. — А грошай на другі білет у мяне няма, нават дробязь я згубіў. Езеф, Езеф, — супакойваў ён сябе, — не стварай залішніх цяжкасцей. Табе трэба здабыць грошы, ты ж не збіраешся здавацца: Езеф Грунліх за пяць гадоў яшчэ ні разу не трапіў за краты. Ты забіў чалавека. Вядома, ты майстра ў сваёй справе, хіба табе не па сіле здзейсніць тое, што не цяжка дробнаму зладзёдку, — сцягнуць дамскую сумачку».

Падымаючыся па прыступках вакзала, ён насцярожана аглядваўся. Рызыкаваць было нельга. Калі яго возьмуць, дадуць пажыццёвае. Гэта табе не тыдзень у турме. Трэба выбіраць асцярожна. У люднай зале некалькі сумачак самі прасі-

¹ На дапамогу! На дапамогу! (ням.)

² Паліцыя (ням.).

ліся яму ў рукі,— але гаспадыні сумачак выглядалі ці занадта беднымі, ці вельмі ўжо нагадвалі шлюх. У першых будзе ўсяго некалькі шылінгаў у танным кашальку, у другіх жа хутчэй за ўсё не знойдзецца нават дробязі, а толькі пухоўка, губная намада, люстэрка і, магчыма, прэзерватывы.

Нарэшце ён напаткаў тое, што трэба — на такую ўдачу ён нават і не разлічваў. Чужаземка, пэўна, англічанка, з кароткімі непакрытымі валасамі і чырвонымі вачыма, дужалася з дзвярыма тэлефоннай будкі. Яна ўчапілася за ручку абедзвюма рукамі, і яе сумачка звалілася на падлогу. «Яна п'яная,— падумаў ён,— а калі ўжо гэта іншаземка — у сумачцы ў яе плойма грошай». Астатняе ўжо было Езефу Грунліху здзіцячая гульня.

Дзверы нарэшце адчыніліся, і перад Мейбл Уорэн паўстаў той чорны зіхатлівы апарат, які вось ужо дзесяць гадоў паглынаў яе лепшыя часіны і лепшыя думкі. Мейбл нахілілася па сумачку, але яе нідзе не было. «Дзіўна,— падумала яна,— я ўпэўнена... ці я яе ў вагоне пакінула?» У цягніку яна наладзіла развіталны абед у гонар Джанет Пардаў, яна там выпіла келіх шэры, больш за паўбутэлькі рэйнвейну і два лікёры з каньяком. З гэтага яна крышку ачмурэла. Джанет заплаціла за абед, а яна вярнула грошы Джанет і рэшту пакінула сабе. У кішэні яе цвідавага жакета і цяпер было фунты два аўстрыйскай дробязі, але ў сумачцы яшчэ заставалася каля васьмідзесяці марак.

З вялікай цяжкасцю — у яе заплятаўся язык — ёй удалося прымусіць тэлефаністку міжгародняй станцыі зразумець, які нумар ёй патрэбен у Кёльне. Чакаючы размовы, яна злёгка пагойдвалася сваім мажным целам на маленькім жалезным сядзенні і не зводзіла вачэй з бар'ера. Усё меней і меней пасажыраў заставалася на платформе, але доктара Цынера нідзе не было відно. Аднак калі за дваццаць мінут да Вены яна зазірнула ў яго купэ,— на ім былі ўжо брыль і плашч, і ён сказаў ёй: «Так, я выходжу». Яна тады яму не паверыла, і

калі цягнік спыніўся, пачакала, пакуль ён выйдзе з купэ, бачыла, як ён мацае кішэні, шукаючы білет. Яна б не выпусціла яго з вачэй, калі б не гэтая патрэба патэлефанаваць у рэдакцыю. Калі ён сказаў ёй няпраўду, то яна паедзе з ім у Белград і ў яе болей не будзе магчымасці пазваніць сёння ўвечары. «Няўжо-такі я пакінула сумку ў вагоне?» — здзіўлена падумала яна, і тут зазваніў тэлефон.

Мейбл Уорэн глянула на свой гадзіннік. «У мяне ёсць яшчэ дзесяць мінут. Калі ён не з'явіцца праз пяць, я вярнуся ў цягнік. Яму не ўдасца мяне ашукаць».

— Алё! Гэта лонданскі «Кларыён»? Эдвардс? Так. Запівай. Не, сябра, гэта не рэпартаж пра Сейвары. Той я перадам праз мінуту. Гэта галоўны матэрыял на першую паласу, але табе давядзецца прытрымаць яго на паўгадзінкі. Калі я болей не пазваню — перадавай. Як паведамлі нашы вячэрнія газеты, узброенае паўстанне камуністаў у Белградзе ў сераду ноччу было задушана, маюцца чалавечыя ахвяры. Яго рыхтаваў вядомы бунтаўшчык — доктар Рычард Цынер, які збег у час судовага працэсу над Камнецам. Не, Камнец. К — Кайзер, А — афера, М — мул, Н — неданосак, не, гэта не тое. Ну, але ўсё адно, літара тая самая. Е — еўнух, Ц — цыган. Запісаў? Суд над Камнецам. Запішы памочніку рэдактара: прагледзець газетныя выразкі тысяча дзевяцьсот дваццаць сёмага года. Лічылася, што доктар Цынер забіты ўрадавымі агентамі, але ён, нягледзячы на ордэр на арышт, знік. У інтэрв'ю, дадзеным выключна нашаму карэспандэнту, ён паведаміў пра сваё жыццё ў якасці школьнага настаўніка ў Грэйт Берчынгтан-он-Сі. Рэдактару аддзела навін: не магу яго прымусіць расказаць пра гэта. Атрымайце сакрэтную інфармацыю ад дырэктара школы. Яго прозвішча — Джон. Паўстанне ў Белградзе пачалося не ў запланаваны тэрмін, яго меркавалася пачаць у ноч на суботу, да гэтага часу доктар Цынер, які выехаў з Англіі ў сераду вечарам, прыбыў бы ў Белград і ўзяў бы на сябе кіраўніцтва паўстаннем. Доктар Цынер даведаўся пра паўстанне, пра яго разгром, калі цягнік прыбыў у Вюрцбург. Ён тут жа вырашыў выйсці ў Вене. Цынер быў у

адчаі і ўвесь час ледзь чутна паўтараў, звяртаючыся да нашага карэспандэнта: «Чаму яны не пачакалі?» Ён перакананы — быў бы ён у Белградзе, увесь рабочы клас горада падтрымаў бы паўстанне. На куртатай англійскай мове ён раскажаў нашаму карэспандэнту надзвычайную гісторыю сваіх уцёкаў з Белграда ў тысяча дзевяцьсот дваццаць сёмым годзе і паведаміў пра планы, якія так нечакана не здзейсніліся. Запісаў? А зараз слухай уважліва. Калі не атрымаеш астатнюю частку інфармацыі праз паўгадзіны, выкраслі ўсё пасля слоў «прыбыў у Вюрцбург» і працягвай наступным чынам: ...і пасля доўгіх і пакутлівых ваганняў вырашыў усё-такі ехаць у Белград. Ён быў у адчаі і ўвесь час ціха паўтараў: «Цудоўныя, смелыя хлопцы! Як я магу кінуць іх у бядзе!» Крыху ачуняўшы, Цынер заявіў нашаму спецыяльнаму карэспандэнту: ён вырашыў з'явіцца перад судом разам з тымі, хто застаўся жывы, тым самым пацвердзіць сваю рэпутацыю Дон-Кіхота яшчэ пад час суду над Камнецам. Яго папулярнасць сярод рабочага класа цяпер ні для кога не сакрэт, і яго рашэнне можа нарабіць ураду шмат клопату.

Міс Уорэн перавяла дух і паглядзела на гадзіннік. Да дыходу цягніка заставалася толькі пяць мінут.

— Алё! Не кладзі трубку. Вось звычайная лухта наконт Сейвары. Хуценька занатуй. Прасілі на палову калонкі, але я не маю часу. Дам табе некалькі абзацаў. Містэр Куін Сейвары, аўтар «Развясёлага жыцця», едзе на Далёкі Усход збіраць матэрыял на новы раман «Паехалі за граніцу». Хоць дзеянне новага рамана адбываецца на Усходзе, выдатны пісьменнік не мае намеру пакідаць Лондан, ён яго так горача любіць. Ён збіраецца глядзець на гэтыя далёкія краіны вачыма гаспадары тытунёвага кіёска ў Лондане. Містэр Сейвары, зграбны мужчына з бронзавым загарам, вітаў нашага карэспандэнта на платформе ў Кёльне. У яго грубаватая манера паводзіць сябе — не строй з сябе дурня, я сказала «грубаватая», груба-ва-тая,— але за ёй хаваецца добрае спагадлівае сэрца. На просьбу вызначыць сваё месца ў літаратуры ён адказаў: «Мая пазіцыя заснавана на цвярозым розуме, у процілегласць пата-

лагічнаму захапленню самааналізам такіх пісьменнікаў, як Лоўрэнс і Джойс. Жыццё — выдатнае поле дзейнасці для прадпрыемальных, энергічных людзей, для тых, у каго ў здаровым цэле здаровы дух». Місэр Сейвары апранаецца сціпла, але экстравагантна, ён не ўхваляе багемных поглядаў некаторых літаратурных колаў. «Яны аддалі сексу, — сцвярджае ён, па-свойму перафразуючы знакамітае выказванне Бэрка¹, — тое, што прызначана ўсяму чалавецтву». Наш карэспандэнт нагадаў яму, з якім шчырым захапленнем ставяцца шматлікія чытачы да Эмі Тод, маленькай служанкі з «Развясёлага жыцця», — тыраж гэтай кнігі, між іншым, дасягнуў ужо ста тысяч. «Вы — тонкі знаўца жаночага сэрца», — сказаў наш карэспандэнт. Дабрадушна пасмейваючыся, місэр Сейвары забраўся зноў у свой вагон. Ён, дарэчы, халасцяк. «Пісьменнік — гэта нешта нахштальт шпіёна», — весела заявіў ён і памахаў рукой на развітанне, калі цягнік ужо нёс яго прэч. Прынамсі, ужо ўсе ведаюць, што высакародная Кэрал Дылейн, дачка лорда Гартвей, будзе выконваць ролю Эмі Тод, служанкі, у кінакарціне «Развясёлае жыццё». Запісаў? Ну, зразумела, не на дурняў. А што яшчэ можна было выцягнуць з такой нікчэмнасці?

Міс Уорэн з трэскам бразнула трубкаю. Доктар Цынер так і не з'явіўся. Яна раззлавалася, але не без злараднасці. Ён думаў пакінуць яе на вакзале ў Вене. Яна развесялілася, уяўляючы сабе, як ён будзе расчараваны, калі ўбачыць яе ў дзвярах свайго купэ. «Мяне проста так не страсеш, як пыл з ног, — шаптала яна пра сябе. — Гэта з ёй не пройдзе проста так».

Кантралёр спыніў яе каля бар'ера:

— Fahrkarte, bitte².

Ён не глядзеў на яе, быў заняты — збіраў білеты ў паса-

¹ Эдмунд Бэрк (1729—1797) — англійскі дзяржаўны дзеяч і пісьменнік. Выказванне, на якое спасылаецца міс Уорэн, на самай справе належыць другому англійскаму пісьменніку Оліверу Голдсміту (1728—1774).

² Білет, калі ласка (ням.).

жыраў, якія толькі што прыехалі прыгарадным цягніком: у жанчын з дзецьмі на руках, у мужчыны з жывой курыцай пад пахай. Міс Уорэн зрабіла спробу прайсці.

— Журналісткае пасведчанне.

Кантралёр павярнуўся і падазрона агледзеў яе.

— Дзе яно?

— Я пакінула яго ў сумцы ў вагоне.

Ён забраў апошні білет, склаў усе кардонкі ў акуратны стосік і дбайна перацягнуў яго гумкаю.

— Дама сказала мне, калі выходзіла з платформы, што ў яе пасведчанне, — нагадаў ён ветліва, але непахісна. — Яна памахала перада мной кусочкам кардону і панеслася далей, перш чым я паспеў яго разгледзець. Цяпер я хацеў бы паглядзець на гэты кусочак кардону.

— Чорт пабяры! — усклікнула міс Уорэн. — Значыцца, сумачку ў мяне ўкралі.

— Але ж дама толькі што сказала, што яе сумачка ў вагоне.

Міс Уорэн ізноў вылаялася. Яна зразумела — выгляд у яе зараз не на яе карысць: без капялюшыка, валасы ўскудлачаныя, з рота тхне алкаголем.

— Што ж мне рабіць? Мне трэба сесці ў гэты цягнік. Пашліце каго-небудзь са мной, і я аддам яму грошы.

Кантралёр адмоўна пакруціў галавой:

— Сам я не магу адысці ад бар'ера, паслаць каго-небудзь з насільшчыкаў, якія зараз у зале, на платформу, каб атрымаць грошы за білет, я не маю права. А чаму б даме самой не купіць білет, а потым запатрабаваць ад чыгункі кампенсацыі?

— А таму, — раз'юшана адказала міс Уорэн, — што ў дамы няма пры сабе грошай.

— У такім разе, — спакойна адказаў кантралёр, зірнуўшы на гадзіннік, — даме давядзецца ехаць наступным цягніком. Усходні экспрэс зараз адыходзіць. А што да сумачкі — вам не трэба турбавацца. Можна тэлефанаваць на наступную станцыю.

У білетнай зале нехта насвістаў знаёмы матыў. Міс

Уорэн слухала некалі гэтую мелодыю разам з Джанет — гэта была музыка на словы эратычнай песенькі. Яны слухалі яе, трымаючыся ў цемры за рукі: кінакамера няўдала зняла дэкарацыю доўгай вуліцы — гэтую песеньку спявалі на ёй мужчына, які высунуўся з акна, жанчына, якая прадавала гародніну з каляскі, хлопец, які абдымаў дзяўчыну ля сцяны. Яна ўскалмаціла рукой валасы. Раптам у яе ўспаміны і клопаты, у кампанію Джанет і К. С. Сейвары, Корал і Рычарда Цынера, на імгненне ўлезла румяная фізіяномія нейкага маладога чалавека з добрымі прамяністымі вачыма ў акулерах у рагавой аправе.

— Мне здаецца, мэм, у вас нейкія непрыемнасці з гэтым чалавекам. Я быў бы рады, калі б змог вам дапамагчы.

Раз'юшаная міс Уорэн павярнулася да юнака.

— Яшчэ адзін на маю галаву, — сказала яна і рушыла да тэлефоннай будкі.

Амерыканец дапамог ёй пазбавіцца ад кранальных, сентыментальных успамінаў, засталіся толькі злосць і прага помсты. «Ён лічыць, што яму цяпер нічога не пагражае, ён ад мяне адчапіўся, і я нічога не магу з ім зрабіць, калі ён пацярпеў няўдачу», — думала яна. Але да таго часу, калі ў будцы зазваніў тэлефон, яна зноў супакоілася. Няхай Джанет фліртуе з Сейвары, а Корал з сваім яўрэем — Мейбл Уорэн пакуль што не да іх. Калі трэба выбіраць паміж каханнем да жанчыны і нянавісцю да мужчыны, для яе існавала толькі адно: з яе кахання можна пакпіць, але ніхто яшчэ ніколі не здэкаваўся з яе нянавісці.

2

Корал Маскер збянтэжана разглядвала меню.

— Выберыце за мяне, — папрасіла яна і ўзрадавалася, калі ён заказаў віно. «Яно аблегчыць мне сённяшнюю ноч», — падумала яна. — Мне падабаецца ваш пярсцёнак.

Агні Вены пранесліся міма ў акне, знікаючы ў цемрадзі ночы, афіцыянт перагнуўся цераз столік і апусціў штору.

— Яно каштавала мне пяцьдзесят фунтаў,— сказаў Майет. Ён вярнуўся ў родную стыхію і пачуваў сябе ў ёй як дома, яго болей не бянтэжыла недарэчнасць паводзін людзей. Карта він у яго руцэ, складзеная сурвэтка на талерцы, мяккія крокі афіцыянтаў, якія сноўдалі міма яго крэсла,— усё гэтае надавала яму ўпэўненасці. Усміхнуўшыся, ён паварушыў рукой, і грані каменя зазіхацелі на столі і на келіхах.— А сапраўдная цана яго ўдвая большая.

— Раскажыце мне пра яе,— сказаў містэр К. С. Сейвары.— Дзіўная асоба. Выпівае?

— Яна так да мяне прывязалася.

— Нічога дзіўнага.— Нахіліўшыся наперад і разломваючы хлеб, ён асцярожна спытаў: — Не магу ніяк зразумець, чым такія жанчыны займаюцца?

— Не, не буду болей піць гэтага піва. Мой страўнік яго не прымае. Спытай, ці няма ў іх «Гінеса». З асалодай выпіла б зараз шклянку «Гінеса».

— Вядома, у вас у Германіі адраджаецца вялікі спорт,— казаў містэр Оўпі.— Выхоўваецца цудоўны тып маладых мужчын. Аднак гэта нельга параўнаць з крыкетам. Вазьміце, да прыкладу, Хобса і Саткліфа...

— Цалуюцца. Яны ўвесь час цалуюцца.

— Але ж я не ведаю іх тарабарскай мовы, Эймі.

— Кожны раз вы нагадваеце, колькі кожная рэч каштуе. Вам вядома, пэўна, колькі каштую я? — Ад разгубленасці і

страху яна зрабілася з'едлівая. — Вядома ўжо дакладна. Дзесяць фунтаў за білет.

— Я ж усё ўжо растлумачыў наконт білета.

— А калі б на маім месцы была вунь тая дзяўчына?

Майет павярнуўся і паглядзеў на элегантную, стройную маладую жанчыну ў футры, яе мяккі прамяністы погляд на хвілінку затрымаўся на ім, ацаніў і адхіліў яго.

— Вы лепей, — вымавіў ён яўна няшчырым тонам, ізноў імкнучыся злавіць погляд той маладой жанчыны і прачытаць свой прыговор. «Гэта праўда, — пераконваў ён сябе, — бо калі Корал у гуморы, яна вельмі цудоўная, а незнаёмай дзяўчыне цяжка нават і даць такое вызначэнне. З ёй я б і слова не сказаў, — думаў ён. — Не змог бы размаўляць гэтаксама лёгка, як з Корал, не ведаў бы, куды рукі падзець, увесь час памятаў бы пра сваю нацыянальнасць». У парыве ўдзячнасці ён павярнуўся да Корал: — Вы такая да мяне добрая. — Ён нахіліўся над талеркай з супам, булачкамі, графінчыкам з воцатам. — Вы і далей будзеце такая добрая да мяне?

— Асабліва сёння ўначы.

— Чаму толькі сёння? Калі прыедзем у Канстанцінопаль, чаму б вам, чаму б нам... — Ён завагаўся. Нешта ў ёй бянтэжыла яго: заставалася заўсёды нейкая нязведаная выспа ў акіяне іх сяброўскіх адносін.

— Жыць разам з вамі там?

— А чаму не?

Розум яе супраціўляўся яго прапанове, але яна так здзівіла яе, што ёй давялося засяродзіць усю сваю ўвагу на навакольным свеце: цягнік, які крыху гойдаўся, мужчыны, жанчыны — яны, здаецца, ядуць і пьюць, седзячы паміж апушчанымі шторами, — абрыўкі чужых размоў.

— Так, вось і ўсё. Цалаваліся. Толькі цалаваліся.

— Хобс і Зудгліф?

Усе довады былі на карысць яго прапановы. Замест таго каб прамерзлай вяртацца на світанку ў бруднае жыллё мясцовай гаспадыні — тая нават не зможа зразумець яе просьбу даць ёй грэлку ці кубак гарбаты і пачне прапаноўваць нейкі

невядомы заменнік аспірыну, каб не балела галава, якая расколваецца ад стомы, — замест усяго гэтага вяртацца ў раскошную кватэру, дзе бліскучыя краны і заўсёды ёсць гарачая вада, дзе мяккі ложак, пакрыты квяцістым шаўковым пакрывалам — за ўсе гэтыя выгоды варта перацярапецць любы зубны боль, любыя непрыемнасці. «Аднак пра такое жыццё можна толькі марыць, — думала яна, — і сёння ўначы, калі ён даведаецца, якая я халодная, напалоханая і нязвыклая да ўсяго такога, ён мяне болей не захоча».

— Пачакайце яшчэ крышку. Можа, я вам болей не спатрэблюся.

— Не, вы мне заўсёды патрэбны.

— Пачакайце да сьнедання. Спытайце ў мяне за сьнеданнем. Ці наогул не пытайцеся болей ніколі.

— Не, не крыкет, не крыкет, — сказаў Езеф Грунліх, выціраючы вусы. — Мы ў Германіі вучымся бегаць.

Незвычайнасць такой заявы выклікала ў містэра Оўпі ўсмешку.

— А самі вы калі-небудзь бегалі?

— У маладосці я быў выдатны бягун. Ніхто не бегаў лепей за мяне. Ніхто не мог мяне злавіць.

— «Д'ябал».

— Не трэба ляяцца, Джым.

— Гэта зусім не лаянка. Гэта такая марка піва. У ім меней газаў. А тое, што ты раней піла, называецца «Дункель».

— Мне вельмі прыемна, што вам спадабалася.

— Гэтая маленькая служанка. Не магу ўспомніць яе імя, але яна проста цудоўная.

— Прыходзьце яшчэ. Пагаворым трохі пасля абеду.

— А вы не будзеце займацца глупствам, містэр Сейвары?

— Я абавязкова ў вас спытаюся.

— Не кідайцеся пустымі абяцанкамі. Не трэба. Пагаворым пра што-небудзь іншае. Раскажыце, чым вы будзеце займацца ў Канстанцінопалі?

— Толькі справамі. Складанымі. Калі наступны раз будзеце есці «пярэстага сабаку», успомніце пра мяне. Разынка. Я — разынка, — дадаў ён з пацешнай гордасцю.

— Значыцца, я буду называць вас «пярэстым сабакам». Не магу ж я называць вас Карлтанам. Гучыць нібы мянушка.

— Ведаеце што, пачастуйцеся ягадкай. Я заўсёды нашу з сабой крыху разынак. Вазьміце адну. Смачная, праўда?

— Сакавітая.

— Гэта нашай фірмы — «Майет, Майет і Пейдж». А цяпер вазьміце адгэтуль. Што вы пра яе скажаце?

— Паглядзі вунь туды, у першы клас, Эймі. Бачыш яе? Грэбуе нашай кампаніяй. Надта ўжо задзірае нос угору.

— Тая, што з яўрэем? Усё зразумела.

— Вядома, я стаўлюся з вялікай павагай да рымска-каталіцкай царквы, — гаварыў містэр Оўпі. — Я не фанатык. Як прыклад добрай арганізацыі...

— Вось што?

— Я нічога не магу зразумець.

— Сакавітая.

— Не, не, гэта зусім не сакавітая.

— Я нешта не тое сказала?

— Гэта разынка фірмы Стэйна. Танная разынка нізкай якасці. З вінаградніку, які расце на ценявым баку ўзгоркаў. Таму такая сухая. Паспытайце яшчэ вось гэтую. Хіба вы не адчуваеце розніцы?

— Сапраўды, яна зусім сухая. Але ж тая была сакавітая. Яны ў вас, пэўна, пераблыталіся.

— Не можа такога быць. Я асабіста выбіраў узорныя экзэмпляры. Дзіўна. Надта дзіўна.

Раптам у рэстаране запанавала поўная цішыня — у такіх выпадках кажуць звычайна: анёл праляцеў. Але ў гэтай раптоўнай цішыні было чутна, як пазвоньваюць шклянкі на століках, глуха пагрукваюць па жалезных рэйках колы, злёгка дрыжаць вагонныя вокны, за якімі ў цемры, нібыта галоўкі запалак, мігацяць іскры. Доктар Цынер не паспеў да апошняй змены, ён увайшоў у вагон-рэстаран якраз у той момант, калі там панавала цішыня, калені ў яго былі злёгка сагнутыя, як у марака, які сіліцца цвёрда ўстаяць на нагах пад час шторму. Паперадзе ішоў афіцыянт, але доктар не ўсведамляў, што той вядзе яго да свабоднага століка. У яго галаве гарэлі словы, якія ператварыліся ў фразу: «Вы кажаце, што я здрадзіў радзіме, але я не пазнаю сваёй радзімы. Прыступкі, што вядуць у цемрадзі ўніз, гной каля глухой сцяны, змарнелыя твары. Гэта ж не толькі славяне так пакутуюць, гэта — гаротнікі ўсяго свету», — думаў ён. Словы яго былі звернуты да ваеннага трыбуналу, які засядаў пад арламі і перакрываванымі шпагамі. «Гэта вы перажылі свой час з вашымі кулямётамі, з вашымі ўдушлівымі, слёзацечнымі газамі і з вашай балбатнёй пра айчыну». Рухаючыся па праходзе ад століка да століка, ён машынальна папраўляў туга завязаны гальштук, кратаў старамодную заколку. «Я належу да нашага часу». Але ў яго ўзнёслыя мары на імгненне ўварваліся ўспаміны пра доўгія рады зласлівых твараў падлеткаў, пра кпіны за спінай, пра мянушкі, пра карыкатуры, пра запіскі ў падручніках па граматыцы, якія перадаваліся пад партамі, пра шэпты, якія чуліся паўсюль — парушальніка нельга было знайсці і пакараць.

Ён сеў за столік і няўцямным поглядам утаропіўся ў меню.

«Так, я б не адмовіўся апынуцца на месцы гэтага яўрэя, — думаў містэр Пітэрс, пакуль анёл цішыні лунаў наўкол. — Яму дасталася неблагая спаднічка. Неблагая! Але і не скажаш, што дужа прыгожая. Ну, нельга сказаць, што прыгожая, але зграбная, ды і усё, як кажуць, на месцы, — разважаў ён сам сабе, азіраючы доўгую, вуглаватую постаць жонкі, нагадваючы яе бурклівы страўнік. — А гэта самае галоўнае».

Дзіўна. Ён выбіраў узоры асабліва старанна. Можна дапусціць, вядома, што нават разынкі Стэйна могуць быць не ўсе нізкай якасці, але ў гэтым шмат што выклікае падазронасць. Дапусцім, напрыклад, што Экман, маючы на ўвазе нейкую карысць сабе, перадаў Стэйну партыю разынак іх фірмы — гэта на нейкі час павысіць якасць яго тавару, і дзякуючы палепшанай якасці Экман пераканае фірму Моўлта вызначыць вышэйшую цану за гэту фірму. Экман, пэўна, перажывае непрыемныя хвіліны, гартаючы расклад руху цягнікоў, глядзіць на гадзіннік, прыкідвае, ці праехаў ужо Майет палавіну дарогі. «Заўтра дам тэлеграму і даручу ўсю справу Джойсу, — думаў Майет. — Экману трэба даць адпачынак на месяц, а за гэты час Джойс хай праверыць бухгалтарскія кнігі». Ён уявіў сабе, якая пачнецца мітусня, туды-сюды, нібыта ў мурашніку, патрывожаным нагой чалавека: тэлефонны званок ад Экмана да Стэйна ці ад Стэйна да Экмана, таксі, выкліканае ў адным месцы і адпушчанае ў другім, абед, на гэты раз без віна, а потым крутая лесвіца ў канторы, а на версе адданы, недалёкі Джойс правярае бухгалтарскія кнігі. І ўвесь гэты час місіс Экман будзе сядзець у сваёй мадэрнай кватэры, на моднай канапе і вязаць дзіцячыя кофточкі англіканскай місіі, а вялізная пашарпаная Біблія — першая хлусня Экмана — пачне пакрывацца пылам на перагаронутай старонцы.

К. С. Сейвары націснуў на кнопку, якая падымала пры дапамозе спружыны штору, і святло месяца ўпала на яго твар,

праслізнула па рыбным нажы і пасерабрыла сталёвыя чыгуначныя рэйкі ціхага паўстанка. Снег ужо перастаў, сумёты ляжалі ўздоўж адхона і паміж шпаламі, пабліскваючы ў цемры. З некалькіх ярдаў, нібыта ртуць, зіхацеў Дунай. Містэр Сейвары бачыў, як высокія дрэвы ляцяць назад, тэлеграфныя слупы праносяцца міма і ловяць святло месяца сваімі жалезнымі рукамі. Пакуль у вагоне панавала цішыня, ён пакінуў убаку думкі пра Джанет Пардаў і пачаў разважаць пра тое, якімі словамі ён апісаў бы гэтую ноч. Усё залежыць ад адбору і расстаноўкі слоў. «Мне не трэба апісваць усё, што бачу, трэба выказаць сваё ўспрыманне, падабраўшы нейкія характэрныя, яркія дэталі. Няма патрэбы апісваць цені на снезе — іх абырысы і фарбы неакрэсленыя, але я магу выхапіць пунсовы агонь святлафора, які ззяе на фоне белага покрыва зямлі, полымя ачага ў зале чакання на вясковай станцыі, пацерынкі агнёў на баржы, якая цяжка паўзе супраць цячэння».

Езеф Грунліх пагладжваў нагу ў тым месцы, дзе яе намуляў рэвальвер, і разважаў: «Колькі гадзін засталася ехаць да граніцы? Ці паведамаць пагранічнікам пра забойства? Але мне нічога не пагражае. Мой пашпарт надзейны. Ніхто не бачыў, як я ўкраў сумачку. Ніякіх доказаў супраць мяне ў кватэры Кольбера. Можна, трэба было выкінуць рэвальвер? — падумаў ён, але тут жа пераканаў сябе: — Ён мог бы навесці на мой след. Цяпер высвятляюць нават па драпінах на канале ствала любое забойства. З кожным годам злачынства робіцца ўсё больш небяспечнай справай: ходзяць чуткі пра нейкі новы фокус з адпячаткамі пальцаў, нейкім чынам умудраюцца атрымаць іх, нават калі рука была ў пальчатцы. Але ж мяне яшчэ пакуль што не злавілі, нягледзячы на ўсю іх навуку».

«Адно, да чаго кінематограф прывучыў наш зрок,— думаў містэр Сейвары,— гэта бачыць прыгажосць пейзажу ў

руху, бачыць, як царкоўная званіца бяжыць прэч, узвышаючыся над дрэвамі, як яна апускаецца і ўздымаецца ў такт няроўнай хадзе чалавека, як самотны комін цягнецца ў неба і хаваецца за лесам такіх самых комінаў. Адчуванне руху можна перадаць і ў прозе». Містэр Сейвары адчуў пільную патрэбу паспрабаваць зараз жа, яму вельмі карцела ўзяць паперу і аловак, пакуль яго не пакінула натхненне, і ён пашкадаваў, што запрасіў Джанет Пардаў сустрэцца пасля абеду і пагаварыць. Яму хацелася працаваць, хацелася на некалькі гадзін вызваліцца ад суседства любой жанчыны. «Мне яна зусім непатрэбная,— падумаў ён і рыўком зноў апусціў шторы, аднак тут жа адчуў прыліў неадольнага жадання ўбачыць яе, Джанет Пардаў.— Яна добра, з густам апранаецца, размаўляе, як свецкая дама, і захапляецца маімі кнігамі». Гэтыя тры рэчы скарылі яго, ён усё яшчэ памятаў, што нарадзіўся ў Балхемі, дый прыкметны акцэнт лонданскага кокні выдаваў месца яго нараджэння. Пасля шасці год выдатнай пісьменніцкай кар'еры, поспех якой можна было прасачыць па тыражах яго кніг: 2000, 4000, 10 000, 25 000, 100 000, ён усё яшчэ здзіўляўся, калі бачыў побач з сабой добра апранутых жанчын, не адзеленых ад яго тоўстым шклом рэстараннай вітрыны ці шырокім прылаўкам моднага магазіна. Пішаш дзень у дзень па сотні тысяч слоў, часта з напружаннем, але і з радасцю. Які-небудзь клерк запісвае столькі ж у канторскую кнігу, аднак словы, якія піша ён, К. С. Сейвары, колішні прыказчык у магазіне, даюць такі вынік, якога не можа даць нават самая цяжкая праца тых, хто сядзіць на канторскім табурэце. Калупаючы відэльцам рыбу і крадком паглядаючы на Джанет Пардаў, ён думаў не пра рахункі, ганарары і акцыі, не пра чытачоў, якіх даводзяць да слёз кранаючыя эпізоды яго раманаў і весяліць яго гумар кокні, а пра парадныя пад'езды, пра лесвіцы, якія вядуць у лонданскія гасцёўні, пра тое, як гучна аб'яўляюць яго прыход, пра твары жанчын, што паварочваюцца да яго з цікаўнасцю і пашанай.

«Хутка, праз некалькі гадзін, ён будзе маім палюбоўнікам». Ад гэтай думкі і ад цьмянага страху перад невядомай блізкасцю гэты смуглы, спагадлівы мужчына раптам зрабіўся ёй чужы. Калі яна страціла прытомнасць на калідоры, ён выказаў спагаду да яе, рукі яго захоталі яе ў цёплае футра, голас яго прапанаваў адпачынак і камфорт. Вострае пачуццё ўдзячнасці выклікала слёзы ў яе на вачах, і, калі б не цішыня, якая панавала ў вагоне, яна вымавіла б: «Я вас кахаю». Але ўтрымалася — гэтымі словамі яна баялася парушыць іх маўчанне, калі знікне гэтая ўсеагульная цішыня.

«Там будзе прэса, — думаў Цынер, і перад яго вачыма паўстала журналісцкая ложа на працэсе над Камнецам: людзі ў ёй нешта шпарка пісалі, а адзін накідваў алоўкам партрэт Камнеца. — Цяпер гэта будзе мой партрэт. Суд будзе апраўданнем доўгіх гадзін, праведзеных мною на халоднай пляцоўцы для прагулак, дзе я шапацыраваў туды-сюды, разважаючы над тым, ці правільна я зрабіў, што пакінуў радзіму. Кожнае маё слова павінна быць неабвержным, мне трэба ясна ўсведамляць, за што я змагаюся, памятаць, што справа не толькі ў бедняках Белграда, а ў бедняках усёй зямлі». Шмат разоў ён пратэставаў супраць нацыяналістычных поглядаў ваяўнічай фракцыі сацыял-дэмакратычнай партыі. Нават іх выдатная песня «Ідзіце, славяне, ідзіце!» была нацыяналістычная — яе зрабілі гімам, нягледзячы на яго пратэст. Яму было прыемна, што пашпарт у яго ў кішэні — англійскі, схема ў чамадане — нямецкая. Ён купіў гэты пашпарт у маленькім канцылярскім магазінчыку каля Брытанскага музея, гаспадаром магазіна быў паляк. Пашпарт аддалі яму за столікам у заднім пакоі, і худы прышчаваты чалавек — прозвішча яго ён ужо забыўся — папрасіў прабачэння за цану. «Выдаткі надта ўжо вялікія, — скардзіўся ён і, дапамагаючы кліенту апрануць паліто, спытаў машынальна і без усякай цікаўнасці: — Як у вас?» Па ўсім было відно, што ён

прыняў яго за злодзея. Потым гаспадару давялося пайсці ў магазін і прадаць нумар французскага парнаграфічнага часопіса школьніку, які зайшоў у магазін крадком. «Ідзіце, славяне, ідзіце!» Чалавека, які стварыў музыку гэтага гімна, праткнулі штыхом каля сартавальнай залы.

— Тушаная курыца! Смажаная цяляціна! — ідучы па вагоне, гучна крычалі афіцыянты: яны парушылі мінутнае маўчанне. Усе раптам загаманілі.

— Я лічу, што венгры вельмі лёгка прызвычаліся да крыкета. У мінулым сезоне ў нас адбылося шэсць матчаў.

— Гэтае піва зусім не лепей. Мне проста захацелася шклянку «Гінеса».

— Я, прынамсі, спадзяюся, што гэтыя разынкі...

— Я кахаю вас.

— Наш прадстаўнік... Што вы сказалі?

— Сказала, што я вас кахаю.

Анёл цішыні адляцеў, а экспрэс, запоўнены бадзёрымі галасамі, грукатам колаў, брынканнем талерак, размовамі, бразганнем шклянак, праносіўся міма доўгіх радоў хвой і зіхатлівага Дуная. У кабіне машыніста стрэлка манометра паказвала, як павялічваецца ціск пары, машыніст павярнуў ручку рэгулятара, і хуткасць цягніка адразу павялічылася на пяць міль у гадзіну.

3

Корал Маскер на хвілінку затрымалася, стоячы на жалезных лістах пераходу з вагона-рэстарана ў вагоны другога класа. Трасенне цягніка дзейнічала ёй на нервы, яе нудзіла, яна не магла сябе прымусіць пайсці і забраць сакваяж з купэ, дзе былі містэр Пітэрс з сваёй жонкай Эймі. Забыўшыся на грукат металу, на стук буфераў, яна ў думках падымалася па лесвіцы ў сваю кватэру, захутаная ў футра. На

стале ў гасцёўні — кошык руж з аранжарэі і картка «Ад Карла, з любоўю» — яна вырашыла называць яго так. Нельга ж казаць: «Я кахаю цябе, Карлтан», а вось вымавіць «Я горача люблю, я проста закахалася ў цябе, Карл» — зусім іншая справа. Яна гучна засмяялася і запляскала ў далоні, раптоўна зразумеўшы, што каханне — справа няпростая і вось з чаго яно складаецца: з пачуцця ўдзячнасці, падарункаў, звыклых жартаў, кватэры, служанкі, — а яшчэ: няма патрэбы зарабляць сабе на пражытак.

Яна пабегла па калідоры, стукаючыся то аб адну сцяну, то аб другую і не зважаючы на гэта. «Прыйду ў тэатр, спазніўшыся на тры дні, і спытаю: «Магу я бачыць містэра Сіднея Дана?» Але швейцар — ён, вядома ж, будзе турак — толькі буркне нешта скрозь кашэчыя вусы, таму давядзецца самой прабірацца па калідорах у грымёрныя, пераступаць цераз раскіданыя паўсюль пажарныя шлангі. Я ўсуну галаву ў агульную грымёрку, скажу: «Vong jour»¹ і спытаю: «Дзе Сід?» Ён, магчыма, будзе рэпеціраваць на авансцэне, тут я і выгляну з-за кулісаў, ён убачыць мяне і спытае: «Хто вы такая?» — працягваючы адбіваць такт, а «Дзяўчынкі Дана» ўсё скочуць, скочуць, скочуць. «Корал Маскер». — «Чорт пабяры, вы спазніліся на тры дні, што гэта такое?» А я скажу: «Я проста завітала да вас, каб папярэдзіць, што я звальняюся». Аднак ад грукату цягніка яе словы, вымаўленыя з удаванай храбрасцю, прагучалі як баязлівае хныканне.

— Прабачце, — звярнулася яна да містэра Пітэрса — ён трохі пераеў за абедам і цяпер драмаў у кутку, выцягнуўшы ногі ўпоперак купэ і замінаючы ёй.

— Прабачце, — паўтарыла яна. Містэр Пітэрс прачнуўся і папрасіў прабачэння.

— Вярнуліся да нас? Правільна зрабілі!

— Не, я прыйшла па сакваж.

Эймі Пітэрс, скурчыўшыся на сядзенні, з мятнай таблеткай у роце, ублыталася ў іх размову з нечаканай злосцю:

¹ Добры дзень (ламаная фр.).

— Не гавары з ёй, Герберт. Хай забірае свае транты. Строіць з сябе немаведама каго — бач, мы ёй не кампанія.

— Я толькі хачу ўзяць свой сакваяж. Чаго вы на мяне накінуліся? Я і слова не сказала.

— Не хвалюйся з-за дробязей, Эймі,— сказаў містэр Пітэрс.— Гэта не наша справа, як паводзіць сябе гэтая маладая дама. Вазьмі яшчэ адну таблетку. Гэта ўсё яе страўнік. У яе нястраўнасць,— растлумачыў ён Корал.

— Скажаш: «маладая дама». Распусніца — вось хто яна такая.

Корал ужо выцягнула сакваяж з-пад сядзення, але тут жа з сілай апусціла яго на ногі містэра Пітэrsa. Яна ўперла рукі ў бокі і павярнулася да жанчыны, адчуваючы сябе вопытнай, упэўненай у сябе і рашучай: іх сварка нагадала ёй маці — як тая, узяўшыся ў бокі, усчыняла сварку з суседкай, якая ўпікала яе за шашні з кватарантам. У гэты момант Корал ператварылася ў сваю маці: лёгка, нібы сукенку, яна скінула з сябе тое, чаму навучыла яе жыццё — штучную вытанчанасць тэатральнага свету і асцярожную манеру размаўляць.

— Паглядзі на сябе: хто ты такая? — Яна ведала сапраўдную цану гэтым людзям: крамнікі ў адпачынку, едуць у Будапешт з турысцкай групай агенцтва «Кука» — гэта ж крыху далей, чым Остэндэ, дома яны потым будуць выхваляцца, якія яны заўзятыя падарожнікі, паказваць усім яркія наклейкі таных гатэляў на сваіх чамаданах. Раней і на яе гэта зрабіла б уражанне, але цяпер яна ўжо навучылася не надаваць значэння такім рэчам, не дазваляць сабе абводзіць вакол пальца, быць праніклівай.— З кім гэта ты так гаворыш? Я не якая там ваша прадаўшчыца. Не з тых, каго вы прымаеце з задняга ходу.

— Ну, даволі ўжо,— сказаў містэр Пітэрс, крануты за жывое яе здагадлівасцю.— Няма прычыны сварыцца.

— Ах, няма! А вы чулі, як яна мяне абразіла? Пэўна, бачыла, як вы ладзіліся да мяне.

— Ну, вядома ж, ён табе не пара. Лёгка заробак, вось чаго

ты хочаш. Не думай, не вельмі ты нам патрэбная ў гэтым вагоне. Я ведаю, дзе тваё сапраўднае месца!

— Вымі з рота гэтую штучку, калі гаворыш са мной!

— На Орбакл-авеню. Ловіш мужчын проста з цягніка на Падынгтонскім вакзале.

Корал зарагатала. Гэта быў тэатральны рогат яе маці, ён звычайна запрашаў суседзяў прыйсці і паглядзець на свару. Ад узбуджэння пальцы Корал сціснуліся на сцёгнах, яна так доўга паводзіла сябе ўзорна, правільна вымаўляла словы, не выхвалялася сваімі паклоннікамі, не гаварыла: «Вельмі прыемна вас бачыць!» Шмат гадоў няўпэўнена яна кідалася паміж двума рознымі класамі і ні да таго, ні да другога не прыстала, яна належала толькі тэатру. Яна страціла прыроджаную прастату, але і натуральная вытанчанасць была ёй недаступная. А зараз яна з задавальненнем вярнулася да сваіх вытокаў.

— Не хацела б я быць такім пудзілам, нават калі б ты мне заплаціла. Нічога дзіўнага — з такой храпай у любой жылот забаліць. Зразумела цяпер, чаму твой стары бегае ад цябе да іншых.

— Ну, хопіць ужо, супакойцеся, дамы.

— Аб цябе ён рукі мараць не стане. Брудны яўрэйчык — вось і ўсё, чаго ты вартая.

Корал раптам заплакала, хоць рукі ў яе ўсё яшчэ рваліся ў бойку, у яе ледзьве хапіла голасу, каб адказаць:

— Не чапай яго.

Аднак словы місіс Пітэрс, нібыта дымок паветранай рэкламы, што спакваля знікае ў небе, азмрочылі яе светлыя надзеі.

— Мы добра ведаем: гэта ён — твой палюбоўнік.

— Дарагая мая, — вымавіў за яе спінай нечы голас, — не звяртайце на іх увагі.

— А вось яшчэ адзін твой сябар.

— Хадземце адгэтуль. Ну, і што з таго?

Доктар Цынер узяў Корал пад ручку і паціху пачаў выводзіць яе з купэ.

— Адны яўрэй і іншаземцы. Ніякага сораму.

Доктар Цынер забраў яе сакваж і выставіў яго на калідор. Калі ён павярнуўся да місіс Пітэрс, на твары яго ўжо не было бездапаможнай разгубленасці настаўніка-іншаземца — ён быў поўны адвагі і сарказму, якія адзначалі журналісты, калі ён даваў паказанні супраць Камнеца.

— Ну, і што далей?

Місіс Пітэрс выняла з рота мятную таблетку. Доктар Цынер, сунуўшы рукі ў кішэні плашча, пагойдваўся на насках. Было відаць, што ён авалодаў становішчам, але яму не прыходзіла ў галаву, што сказаць, — галава ў яго ўсё яшчэ была поўная гучных фраз, рыторыкі сацыялістаў. Сутыкнуўшыся з любым насіллем, ён рабіўся рэзкі, але цяпер не знаходзіў патрэбных слоў, хоць яны, гэтыя словы, несумненна, існавалі ў глыбіні яго свядомасці, гэтыя пякучыя словы, з'едлівыя і едкія, як дым.

— Ну, і што з таго?

Да місіс Пітэрс пачала вяртацца яе адвага.

— Ты чаго суеш нос не ў сваю справу? Толькі гэтага нам не ставала! Спачатку адна ашалела, а цяпер і гэты лезе. Герберт, скажы сваёй слова.

Аднак загаварыў доктар Цынер. Словы яго, вымаўленыя з моцным акцэнтам, гучалі важка і пераканаўча, яны прымуслі місіс Пітэрс змоўкнуць, хоць і не пераканалі яе.

— Я доктар.

Ён сказаў ім, што дарэмна спадзявацца на тое, што ў іх ёсць сумленне. Ноччу дзяўчына страціла прытомнасць, як урач ён параіў ёй перайсці ў спальны вагон. Падазронасць ганьбіць толькі тых, хто яе выказвае. Потым ён выйшаў да Корал Маскер на калідор. З купэ іх не было відна, але адтуль можна было добра чуць голас місіс Пітэрс:

— Можа, яно і так, але хто заплаціў за той спальны вагон? Вось што мне цікава ведаць.

Доктар Цынер прыціснуў патыліцу да акна і з нянавісцю прашаптаў:

— Буржуазія.

— Дзякуй вам,— сказала Корал Маскер і дадала, убацькушы выраз прыкрасці на яго твары: — Вам патрэбна дапамога? Вы захварэлі?

— Не, не,— запярэчыў ён.— Аднак я нічым не дапамог вам. Я не здатны гаварыць прамовы.— Прыціснуўшыся спінай да акна, ён усміхнуўся ёй.— Вы зрабілі гэта лепей за мяне. Вы казалі цудоўна.

— Чаму яны такія свінні? — спытала яна.

— Буржуазія заўсёда такая,— адказаў ён.— У пралетарыята ёсць свае вартасці, арыстакрат часта бывае добры, справядлівы і смелы. Яму плацяць за карысныя справы — ён дырэктар, настаўнік, доктар ці жыве на ўтрыманні бацькоў. Можна, і не заслужана, але, атрымліваючы гэтыя грошы, ён нікому не прыносіць шкоды. А буржуазія — яна купляе танна, а прадае дорага. Яна купляе ў рабочага і прадае рабочаму. Ад яе няма ніякай карысці.

На яе пытанне адказу не было. Не зразумеўшы ніводнага слова з таго, што ён нагаварыў, яна ўтаропілася ў яго, збянтэжаная патокам яго красамоўства і сілай яго перакананасці.

— Я ж ім нічога благога не зрабіла.

— Ну не, вы нанеслі ім вялікую шкоду. Як і я. Мы з вамі выйшлі з аднаго і таго ж класа, як і яны. Але мы зарабляем на пражытак сумленна, не робім ніякай шкоды, а, наадварот, робім нешта карыснае. Мы служым ім дакорам, а яны гэтага не любяць.

З усіх яго тлумачэнняў яна зразумела толькі адну фразу.

— А хіба вы не арыстакрат?

— Не, але я і не з буржуазіі.

Ледзь прыкметнае самахвальства, што прагучала ў яго голасе, было ёй незразумелае. З тых часоў, як яна пайшла з дому, у яе заўсёды было пыхлівае жаданне, каб яе прымалі за даму. З гэтай мэтай, нібыта славалюбны афіцэр, які рыхтуецца да паступлення ў вайсковую акадэмію, яна праходзіла курс пэўных навук — ён уключаў у сябе вывучэнне штомесячніка «Жанчына і прыгажосць» і штотыднё-

віка «Парады для дома», у іх яна разглядвала фатаграфіі маладых зорак і дачок малавядомых лордаў, вывучала, якія яныносяць убory і якой пудры аддаюць перавагу.

— Калі вы не можаце дазволіць сабе адпачынак, дык пазбягайце нервовых стрэсаў,— пачаў ён мякка даваць ёй парады.— Не трэба злавацца без дай прычыны...

— Яны абазвалі мяне патаскухай.

Яна бачыла, што слова гэтае нічога яму не гавораць. Яно ні на імгненне не парушыла плыні яго думак. Не глядзячы на яе, ён працягваў мякка гаварыць пра яе здароўе. «Думкі яго занятыя нечым іншым»,— падумала яна і парывіста нахілілася над сакваяжам, збіраючыся пайсці. Ён затрымаў яе цэлым патокам фраз наконт заспакойлівых сродкаў, фруктовых сокаў і цёплай вопраткі. Яна інстынктыўна адчула, што настрой у яго змяніўся. Учора ён хацеў застацца адзін, а сёння выкарыстоўвае любую зачэпку, каб хоць ненадоўга пабыць з ёй.

— Што вы мелі на ўвазе, калі казалі пра сваю сапраўдную работу? — спытала яна.

— Калі я гэта казаў? — рэзка спытаў ён.

— Учора, калі я самлела.

— Я проста задумаўся. У мяне толькі адна работа.— Болей ён нічога не дадаў, і, крыху счакаўшы, яна ўзяла сакваяж і пайшла.

Усяго яе жыццёвага вопыту не хапіла б, каб зразумець, якую ён адчуў адзіноту, калі яна яго пакінула. «У мяне толькі адна работа». Гэтае прызнанне напалохала яго — бо так было не заўсёды. У маладыя гады ён не стаяў у баку ад жыцця, не настройваў сябе, што наперадзе ў яго толькі адно поле дзейнасці. Некалі ў яго жыцці было мноства абавязкаў. Калі б ён з самага дзяцінства не адчуў, нібыта жыве ў велізарным, запыленым, пустым пакоі, дзе шматкі шпалераў і шчыліны ў сценах сведчаць, што дом зруйнаваны, дык маральныя абавязкі яго, нібыта асобныя свечкі

ў агромістым кандэлябры, занадта грувасткім, каб можна было асвятліць імі ў дастатковай ступені гэтае неўладкаванае жытло. Некалі ў яго было пачуццё доўгу перад бацькамі, якія галадалі дзеля таго, каб даць яму адукацыю. Ён памятае той дзень, калі яму ўручылі дыплом, памятае, як яны прыйшлі ў яго аднапакаёвую кватэру і ціха ўселіся ў куточку, пазіраючы на яго з павагай і нават з глыбокай пашанай, але без любові,— яны ж не маглі любіць яго цяпер, калі ён зрабіўся адукаваным чалавекам: неяк ён пачуў, як бацька, звяртаючыся да яго, назваў яго «сэр». Гэтыя свечы рана дагарэлі, ён проста не заўважыў, як згаслі гэтыя два агеньчыкі сярод мноства іншых. У яго яшчэ было пачуццё абавязку перад пацыентамі, пачуццё абавязку перад беднякамі Белграда і пачуццё абавязку, якое паступова разрасталася, перад людзьмі яго класа ў іншых краінах свету. Яго бацькі жылі ўпрогаладзь, каб ён мог вывучыцца на ўрача, і, толькі папрацаваўшы некалькі гадоў, ён усвядоміў, што няма ніякай карысці ад яго ўмення лячыць людзей. Ён нічога не мог зрабіць свайму народу, ён не мог рэкамендаваць адпачынак тым, хто знясілеў, ці прапісаць інсулін дыябетыку — у іх не было грошай, каб заплаціць ці за тое, ці за другое.

Ён рухаўся па калідоры, ціха размаўляючы сам з сабою. Изноў паваліў снег: нібыта пара, ён засціў вокны.

Некалі ў яго было пачуццё абавязку перад богам. Перад пэўным богам, паправіў ён сябе, перад богам, які спускаецца з нябёс у перапоўнены прыдзел храма, пад бліскучы, паэдзены моллю балдахін, перад богам, памерам у манету, абрамленую залатым абадком. Гэта быў двудушны бог, боства, якое суцяшала і заспакойвала беднякоў у іх няшчасцях і бедах, калі яны ўзнімалі вочы ўгору, чакаючы яго з'яўлення паміж калонамі. І боства, якое пераконвала іх пераносіць пакуты ў імя няпэўнай будучыні, і яны схіляюць перад ім галовы, а тут з'яўляюцца пеўчыя, святары, прыхаджане і пяюць гімны. Усё знікла, як дым. Гэтую свечку ён пагасіў сам, сказаўшы сабе, што бог — фікцыя, выдуманая багатымі, каб трымаць беднякоў у паслушэнстве і пакорлівасці, ён

задзьмуў яе дэманстратыўна, з забаўным старамодным пачуццём адвагі, і часам у яго міжвольна з'яўляецца пачуццё абурэння да тых, хто нараджаецца цяпер без усялякіх рэлігійных вераванняў і дазваляе сабе смяяцца з гераізму іканаборцаў дзевятнацатага стагоддзя.

А сёння гэтае пустое жытло асвятляла толькі адзіная цьмяная свечка. «Я не сын, не ўрач і не веруючы, — разважаў ён. — Я — сацыяліст». Слова гэтае вымаўляюць палітыкі з незлічоных трыбун, яго друкуюць благім шрыфтам на дрэннай паперы безліч газет, і яно гучыць фальшыва. «Нават тут я пацярпеў няўдачу». Ён застаўся адзін, яго апошняя свечка апылвала. І ён быў рады кампаніі любога чалавека.

Ён узрадаваўся, калі, вярнуўшыся ў сваё купэ, убачыў там нейкага чалавека. Незнаёмы стаяў да яго спінай, але хутка павярнуўся на кароткіх, моцных нагах. Першае, што кінулася ў вочы доктару Цынеру, у незнаёмага быў сярэбраны крыжык на ланцужку для гадзінніка, потым убачыў: яго чамадан стаіць не на тым месцы, дзе ён яго пакінуў.

— Вы таксама рэпарцёр? — сумна спытаў ён.

— Ich spreche kein Englisch¹

Загарадзіўшы выхад на калідор, Цынер сказаў па-нямецку:

— Тайны агент паліцыі? Вы спазніліся.

Ён усё глядзеў на сярэбраны крыжык, які гойсаў тудысюды ў такт рухам незнаёмага: гэта нагадвала крокі чалавека, і на імгненне доктару Цынеру здалося, нібыта ён прыціснуўся да сцяны на вуліцы, якая стромка ўздымалася ўгору, каб прапусціць узброеных салдат, дзіды, коней і змардаванага, знясіленага чалавека. Яго распялі, а беднякам ад гэтага не зрабілася лягчэй, ланцугі яшчэ шчыльней сямкнуліся, запаветы яго казалі.

— Я не тайны агент.

Доктар Цынер амаль не звяртаў увагі на незнаёмага.

¹ Я не гавару па-англійску (ням.).

Ён прызнаваў, што, калі, магчыма, словы закатаванага чалавека і сказілі, усё адно некаторыя з іх маглі быць ісцінымі. Ён аспрэчваў сябе самога: сумненне звязана толькі з блізкасцю смерці, калі цяжар зробленых памылак — нясцерпны і чалавек шукае палёгка, даючы самыя неверагодныя абяцанні. «Я дарую табе спакой». Але смерць не прыносіць спакою, бо спакой існуе толькі тады, калі ты сам яго ўсведамляеш.

— Вы мяне не так зразумелі, гер...

— Цынер.

Без ваганняў ён адкрыў незнаёмаму сваё сапраўднае прозвішча: час маскараду мінуў, і цяпер, калі надышоў час адкрытых дзеянняў, яму давалося адмовіцца не толькі ад чужога імя. Былі словы, у сэнс якіх ён глыбока ніколі не ўнікаў, звычайныя лозунгі, якія ён прымаў, бо яны дапамагалі справе: «Рэлігія — сябра багаццяў».

— Калі вы не тайны агент, тады хто ж вы? Што вы тут робіце?

— Мяне завуць... — і таўстун злёгка пакланіўся, круцячы пальцам ніжні гузік камізэлькі. Імя было кінута ў празрыстую, асветленую снегам цемру і патанула ў грукаце цягніка, у мільгаценні сталёвых фермаў моста: Дунай, нібыта сярэбраны вугор, праслізнуў з аднаго боку чыгуначнай лініі на другі. Незнаёмаму давалося паўтарыць сваё імя: — Езеф Грунліх. — Ён памаўчаў, потым сказаў: — Я шукаў грошы, гер Цынер.

— Укралі...

— Вы надта хутка вярнуліся. — Ён пачаў павольна тлумачыць. — Я ўцёк ад паліцыі. Нічога ганебнага, гер Цынер, магу вас запэўніць.

Ён усё круціў гузік камізэлькі, гэты невядомы чалавек, аднак у прасветленай свядомасці доктара Цынера ўзнікалі яркія вобразы: чыйсьці змардаваны твар, нейкі яркі шматок, нейкія дзеці-пакутнікі, чалавек, які караскаецца ўгору па дарозе на Галгофу.

— Гэта была палітыка, гер Цынер. Газетная шуміха. Да

мяне аднесліся вельмі несправядліва, і мне давялося ўцячы. Ваш чамадан я адчыніў дзеля нашай агульнай справы.— З удаваным хваляваннем ён выдыхнуў слова «справы», надаючы яму сэнс немудрагелістага пароля.— Вы клікнеце кандуктара? — Ён мацней напружыў ногі,— яго пальцы застылі на гузіку.

— Што вы маеце на ўвазе пад «агульнай справай»?

— Я сацыяліст.

Доктар Цынер добра разумеў, што пра вартасці палітычнага руху нельга меркаваць па яго асобных прадстаўніках: сацыялізм нельга ганіць за тое, што да яго далучыўся Грунліх, але ж яму вельмі хацелася як найхутчэй забыцца пра Грунліха.

— Я дам вам крыху грошай.

Ён выняў запісную кніжку і даў незнаёмаму пяць англійскіх фунтаў.

— Добрай ночы.

Ад Грунліха адвязацца было нескладана, і гэта ён мог сабе дазволіць: у Белградзе грошы яму будучь непатрэбныя. Ён абыдзецца без адваката: абаронцам яго будзе яго язык. Аднак цяжка было пазбавіцца ад непрыемнага ўражання, якое пакінуў пасля сябе Грунліх, хоць, вядома, палітычны рух нельга ганіць, мяркуючы па бессаромнасці асобных яго дзеячаў. Яму і самому даводзілася часам быць амаральным, разбэшчаным, і шчырасць яго поглядаў ставілася часам пад сумненне, бо ён быў славалюбны, некалькі разоў паводзіў сябе не лепшым чынам, аднойчы нават дзяўчына прыжыла ад яго дзіця... Дый матывы яго падарожжа ў першым класе былі не зусім апраўданыя. Вядома, у першым класе лягчэй пазбавіцца праверкі на граніцы, але, апроч таго, ехаць там было зручней, камфартабельней, і гэта цешыла яго гонар, як кіраўніка. Ён зразумеў, што моліцца: «Божа, даруй мне». Але ў яго зусім не было ўпэўненасці, што яму будзе даравана, нават калі існуе дзе-небудзь нейкая ўсёдаравальная сіла.

Прышоў кандуктар, праверыў у яго білет.

— Ізноў пайшоў снег, — сказаў ён. — А далей будзе яшчэ горш. Добра, калі не здарыцца ніякіх непрадугледжаных затрымак у дарозе.

Яму, пэўна, хацелася пабыць яшчэ ў купэ і пагаварыць.

Мінулай зімой, расказаў ён, яны перажылі тут нялёгкае выпрабаванні. Сорак восем гадзін запар падаў снег, і яны затрымаліся на самым цяжкім участку дарогі, у бязлюдным месцы на Балканах: не было дзе знайсці ежы і трэба было эканоміць паліва.

— Спадзяюся, у Белград мы прыедзем без затрымак?

— Цяжка сказаць. Я са свайго вопыту ведаю: перад Белградам заўсёды ўдвая болей снегу, чым па той бок Дуная. У Мюнхене можа быць снег, а ў Будзе цёпла, як летам. Добрай вам ночы, гер доктар. Такі холад, што сёння ў вас напэўна знойдуцца пацыенты.

Кандуктар пайшоў далей па калідоры, паляпваючы ў далоні, каб сагрэцца.

Доктару Цынеру не сядзелася ў сваім купэ, яго сусед выйшаў у Вене. Немагчыма было ўжо разглядаць у акне нават агеньчыкі, што праносіліся міма: снег пазабіваў усе шчыліны ў шыбе, і шкло зусім заледзянела. Калі праязджалі міма якой-небудзь сігнальнай будкі ці ліхтара на станцыі, святло на імгненне малявала ў акне нейкі дзівосны калейдаскоп, у якім рухаліся асобныя ільдзінкі. Каб сагрэцца, доктар Цынер расшпіліў, плашч, засунуў рукі пад крысы і зноў пачаў хадзіць па калідоры. Ён мінуў купэ кандуктара і выйшаў у вагоны трэцяга класа — іх прычапілі да цягніка ў Вене. Амаль усе купэ былі ўжо цёмныя, толькі пад столлю гарэлі цьмяныя лямпачкі. На драўляных лавах пасажыры рыхтаваліся да сну, клалі пад галовы скручаныя паліто. Некаторыя купэ былі настолькі забітыя, што мужчыны і жанчыны спалі седзячы з абодвух бакоў на лавах, прыціснуўшыся шчыльна адно да аднаго, у цьмяным святле іх твары здаваліся хваравітымі і невыразнымі. Ад парожніх бутэлек, якія стаялі на падлозе, пад лавамі, несла танным чырвоным віном, па падлозе былі параскіданы аб'едкі чэрствага хлеба.

Дайшоўшы да туалета, ён павярнуў назад, не вытрымаўшы моцнага смуроду: дзверы туалета былі незачыненыя.

«Маё месца тут,— пераконваў ён сябе.— Мне трэба было ехаць у трэцім класе. Я не хачу быць падобным на якога-небудзь дэпутата ад лейбарысцкай партыі, які купляе білет першага класа і едзе засядаць разам з сваімі аднадумцамі ў парламент». Аднак ён цешыў сябе думкай, колькі часу спатрэбілася б на шматлікія перасадкі і што яго маглі б затрымаць на граніцы. І ўсё-такі ён усведамляў, што прычыны яго паводзін даволі складаныя. Ён пачаў задумвацца над гэтым толькі пасля разгрому паўстання: думкі пра асабістую прагу да славы і пра непрыстойнасць дробных грашкоў былі б выціснутыя радасцю і бескарыслінасцю перамогі.

Але цяпер яму хацелася сказаць прамову з лавы падсудных з абсалютна чыстым сумленнем. Розныя дробязі з мінулага, пра якія яго ворагі ніколі не даведаюцца, могуць прыйсці ў галаву і не дазваляць яму быць да канца шчырым. «Я не здолеў нічога даказаць гэтым двум гандлярам, ці ўдасца мне быць больш пераканаўчым у Белградзе?»

Паколькі ён ужо не меў аніякай будучыні, ён пачаў думаць пра мінулае, а дагэтуль у яго не было такой звычкі. Быў час, калі чыстае сумленне магло быць куплена цаною мінутнага сорама. «З таго часу, як я апошні раз спавядаўся, я нарабіў шмат добрага і благога. Калі б мне ўдалося так лёгка ачысціцца ад сваіх грахоў,— падумаў ён з палкім жаданнем і з лёгкай горыччу,— я быў бы вар'ят, калі б не выкарыстаў такую магчымасць. Цяпер я шкадую, што нарабіў, не меней, чым шкадаваў тады, але я не ведаю, ці даруюць мне і ці існуе наогул нехта, хто можа дараваць». Ён ледзь не пачаў здэкавацца з таго апошняга, ува што верыў: «Можа, мне пайсці паспавядацца да таго скарбніка сацыял-дэмакратычнай партыі ці да пасажыраў трэцяга класа?» Адвернуты твар святара, узнятыя пальцы, словы даравання, сказаныя шэптам на мёртвай мове, раптам здаліся яму такімі цудоўнымі, такімі бясконца жаданымі і безнадзейна страчанымі,

як юнацтва і першае любоўнае спатканне на рагу вуліцы каля сцяны віядука.

Тут доктар Цынер ўбачыў містэра Оўпі — той сядзеў адзін у купэ другога класа і пісаў нешта ў запіснай кніжцы. Доктар сачыў за ім з нейкай шчымлівай зайздрасцю, — ён жа быў блізкі да таго, каб аддацца веры, пераадоленнем якой сам нядаўна так ганарыўся. «Ну, а калі вера дасць мне спакой?» — запярэчыў ён сабе, і, пакуль у яго свядомасці канчаткова не памерла ўсё, што звязана з гэтым словам, ён пацягнуў на сябе дзверы і ўвайшоў у купэ. Доўгі бледны твар і выцвілыя вочы, адбітак прыроджанай культуры, збянтэжылі доктара. Калі б гэты святар прапанаваў яму спакой, ён ахвотна прызнаў бы яго перавагу над сабой. На хвіліну ён ізноў адчуў сябе хлопчыкам з нямытымі рукамі, які ў цемрадзі спавядальні чырванеў за свае няхітрыя грахі.

— Прашу прабачэння. Я вас не патурбаваў? Вы не хочаце спаць? — сказаў ён на сваёй жорсткай, здрадніцкай англійскай мове.

— Зусім не хачу. Думаю, што не буду спаць зусім, пакуль не дабяруся дадому, — усміхнуўшыся, запярэчыў святар.

— Маё прозвішча — Цынер.

Містэру Оўпі гэтае прозвішча было невядомае, пэўна, яго запамнілі толькі журналісты.

— А маё — Оўпі.

Доктар Цынер зачыніў дзверы і сеў насупраць.

— Вы — святар?

Ён хацеў дадаць «айцец мой», але на гэтым слове запнуўся: яно азначала надта многае — яно азначала бледны, змарнелы твар, любоў, якая, зрабіўшыся жорсткаю, знікла, пакінуўшы толькі павагу, потым і яна была прынесена ў ахвяру, калі ўзнікла падазрэнне, што пасталелы сын зрабіўся адступнікам.

— Але не рымска-каталіцкага веравызнання.

Доктар Цынер некалькі хвілін маўчаў, не ведаючы, як выказаць у словах сваю просьбу. Яго губы літаральна перасохлі ад прагі справядлівасці: яна была нібыта шклянка вады

на сталае ў другога чалавека. Містэр Оўпі, здавалася, заўважыў яго збянтэжанасць і дабрадушна паведаміў:

— А я складаю маленькую анталогію.

— Анталогію? — міжволі паўтарыў доктар Цынер.

— Так, духоўную анталогію для цывільных, нешта нахшталт рымска-каталіцкай Кнігі Разважанняў. — Яго тонкая белая рука пагладжвала чорную замшавую вокладку запіснай кніжкі. — Але ў мяне ёсць намер капнуць глыбей. Рымска-каталіцкія кнігі — як бы гэта сказаць? — тычацца толькі рэлігіі. Я хачу, каб у маёй кнізе былі закрануты ўсе бакі штодзённага жыцця. Вы гуляеце ў крыкет?

Пытанне захапіла доктара Цынера знянацку: ён ізноў паглыбіўся ва ўспаміны, як стаяў на каленях у цемрадзі, у спявядальні.

— Не, не.

— Ну, гэта не мае значэння. Вы зразумеце, што я маю на ўвазе. Дапусцім, вы апошні ўваходзіце ў гульню, надзяваеце накаленнікі, восем варотцаў ужо скінуты, трэба зрабіць пяцьдзесят прабежак, і вы думаеце: няўжо на вас будзе ўскладзена ўся адказнасць за паражэнне ў гэтай партыі? Вашы сумненні не ўхіліць ніводная з існуючых Кніг Разважанняў, і вы, пэўна, сапраўды пачняце сумнявацца ў рэлігіі. Мая мэта — задаволіць патрабаванні такога чалавека.

Містэр Оўпі гаварыў хутка, з натхненнем, і доктар Цынер вырашыў, што ён недастаткова валодае англійскай мовай. Ён не разумеў значэння слоў «накаленнікі», «варотцы», «прабежкі», хоць і ведаў, што яны звязаны з англійскай гульнёй у крыкет. Апошнія пяць гадоў ён чуў гэтыя словы, і яны асацыяраваліся ў яго свядомасці з напоўненай салёным ветрам пляцоўкай, якая пакрыта дзірваном, з тым, што ён павінен сачыць за непаслухмянымі дзецьмі, занятымі гэтай гульнёй, правілаў якой ён не ведаў, — але рэлігійнага значэння гэтых слоў ён не разумеў. Ён падумаў, святар выкарыстоўвае іх метафарычна: адказнасць, перараджэнне, запатрабаванні чалавека — гэтыя словы ён разумеў, і яны давалі яму магчымасць выказаць святару сваю просьбу.

— Я хацеў бы пагаварыць з вамі наконт споведзі.

— Гэта нялёгкая тэма, — адказаў містэр Оўпі. Ён з хвіліну разглядваў свае рукі і потым хутка загаварыў: — Я не гляджу на споведзь дагматычна. Думаю, што тут шмат чаго можна сказаць на карысьць рымска-каталіцкай царквы. Сучасная псіхалогія развіваецца ў гэтым кірунку. Есць нешта агульнае паміж спавядальнікамі і спаведнікамі і паміж псіхааналітыкамі і яго пацыентамі. Вядома, існуе і розніца — спаведнік хоча, каб яму адпусцілі грахі. Але гэтая розніца, — паспешна дадаў містэр Оўпі, калі доктар Цынер зрабіў памкненне нешта запырачыць, — урэшце, неістотная. У першым выпадку пра грахі вядуць гаворку, каб яны былі адпушчаныя і чалавек выйшаў са спавядальні з прасветленай душой і з намерамі пачаць жыццё нанова; у другім выпадку толькі адно абмеркаванне грахоў пацыента і выяўленне неўсвядомленых прычын яго паводзін робіцца, каб выключыць само жаданне рабіць грахі. Пацыент ідзе ад псіхааналітыка поўны энергіі і з такім самым намерам жыць па-новаму.

Дзверы адчыніліся, і ў купэ ўвайшоў мужчына.

— З гэтага пункту гледжання споведзь у псіхааналітыка здаецца больш плённай, чым споведзь у святара, — сказаў містэр Оўпі.

— Вы гаворыце пра споведзь? — спытаў мужчына, які толькі што прыйшоў. — Дазвольце адцягнуць вашу ўвагу. Трэба ўзяць пад улік і ролю літаратуры ў гэтай справе.

— Дазвольце мне пазнаёміць вас, — сказаў містэр Оўпі. — Доктар Цынер — містэр К. С. Сейвары. І сапраўды зараз сабраліся разам удзельнікі ў вышэйшай ступені цікавай спрэчкі — доктар, святар і пісьменнік.

— А вы не забыліся пра спаведніка? — павольна сказаў доктар Цынер.

— Якраз я і хацеў прадставіць вам яго, — сказаў містэр Сейвары. — У пэўным сэнсе я і з'яўляюся спаведнікам. Паколькі раманы заснаваны на жыццёвым вопыце аўтара, раманіст спавядаецца перад чытачом. Гэта і робіць чытача святаром ці псіхааналітыкам.

Містэр Оўпі запырачыў яму з усмешкай:

— Але ваш раман можна назваць споведдзю толькі ў тым сэнсе, у якім ёю з'яўляецца сон. Тут павінен сказаць сваё слова прыхільнік фрэйдызму. Фрэйдыцкі цэнзар,— паўтарыў ён гучней: цягнік якраз праходзіў мост.— Што на гэта скажа наш доктар?

Іх ласкавыя, жывыя, уважлівыя вочы збянтэжылі доктара Цынера. Ён сядзеў, злёгка схіліўшы галаву, няздатны перадаць словамі горкія фразы, якія ўзнікалі ў яго ў мазгу. Ужо другі раз у гэты вечар красамоўства яму здрадзіла, не хапала слоў: як жа ён зможа разлічваць на сваё красамоўства ў Белградзе?

— Дарэчы, ёсць жа яшчэ і Шэкспір,— сказаў містэр Сейвары.

— А дзе яго няма? — падхапіў містэр Оўпі.— Ён крочыць як калос па ўсім цесным свеце. Вы маеце на ўвазе...

— Як ён ставіўся да споведзі? Вядома, ён нарадзіўся католікам.

— Як там у «Гамлеце»...— пачаў быў містэр Оўпі, але доктар Цынер не дачакаўся, пакуль той закончыць фразу. Ён падняўся і злёгка пакланіўся абодвум.

— Добрай ночы,— сказаў ён. Яму хацелася выказаць сваё абурэнне і расчараванне, але ён толькі вымавіў: — Усё было дужа цікава.

Калідор, ледзь асветлены шэрагам цёмных блакітных лямпачак, змрочны, цягнуўся паўз цёмныя вагоны, якія гайдаліся ў такт руху, Нехта ў вагоне трэцяга класа варочаўся ў сне і мармытаў: «Немагчыма. Немагчыма».

Кінуўшы доктара, Корал заспяшалася з сакваяжам па цягніку, які кідаўся з боку на бок. Яна цяжка дыхала і здалася Майету амаль прыгожай, калі ён убачыў, як яна торгае ручку дзвярэй у купэ. Ён адклаў убок карэспандэнцыю Экмана і спіс рыначных цэн ужо мінут дзесяць назад, пераканаўшыся, што побач з фразамі і лічбамі дзелавых папер

у яго ў галаве ўвесь час настойліва гучыць голас дзяўчыны: «Я вас кахаю» — «Ну і жартачкі, — падумаў Майет. — Ну і жартачкі».

Ён зірнуў на гадзіннік. Наступны прыпынак будзе толькі праз сем гадзін. Да таго ж ён даў на чай кандуктару. Ці прывыклі яны да такіх любоўных спраў у цягніках? Юнаком ён чытаў кнігі пра каралеўскіх паслоў, якіх спакушала чароўная графіня, што падарожнічала адна, без нікога, і падумаў: ці выпадзе яму калі-небудзь такая прыгода? Ён агледзеў сябе ў люстры і прыгладзіў напамаджаныя валасы. «Нішто сабе з твару, вось толькі скура магла б быць лепшая». Аднак, скінуўшы футра, ён міжволі нагадаў, што таўсцее, падарожнічае толькі па справах гандлю разынкамі і ў яго няма партфеля з запячатанымі сургучом дакументамі. «А Корал непрыгожая руская графіня, але я ёй падабаюся, і яна зграбная».

Майет прысеў, потым ізноў паглядзеў на гадзіннік, ізноў падняўся. Ён хваляваўся. «Ах ты, дурань, — падумаў ён, — у ёй няма нічога надзвычайнага: міленькая, добрая, але праставатая — такую можна сустрэць у любы вечар на Спаніердзроўд». Аднак, нягледзячы на такія думкі, ён усё адно адчуваў, што ў гэтай прыгодзе было нешта незвычайнае. Магчыма, справа тут толькі ў абставінах: падарожжа з хуткасцю сорак міль у гадзіну на паліцы шырынёй крыху болей двух футаў. Магчыма, прычынай было яе прызнанне за вячэраю — знаёмыя яму дзяўчаты не адважыліся б вымавіць такіх слоў, яны б сказалі: «Я кахаю цябе», толькі калі б іх запыталі перад гэтым, але па сваёй волі яны хутчэй бы сказалі: «Ты неблагі хлопец». Ён пачаў думаць пра яе, як ніколі не думаў ні пра якую вядомую яму жанчыну: «Яна мілая і прыгожая, мне хацелася зрабіць ёй што-небудзь прыемнае». Яму і ў голаў не прыходзіла, што ў яе ўжо ёсць падставы быць яму ўдзячнай.

— Заходзьце, — запрасіў Майет, — заходзьце.

Ён узяў у яе сакваж, засунуў яго пад паліцу і потым схапіў яе за рукі.

— Ну, вось я і прыйшла да вас, — з усмешкай сказала яна.

Нягледзячы на гэту ўсмешку, яму здалася, што яна напалохана, і ён не мог зразумець чаму. Ён адпусціў яе рукі, каб завесіць фіранкі на шкляных дзвярах у калідор, і яны засталіся адны ў цеснай каробачцы купэ. Ён пацалаваў яе і адчуў, што яе вусны, халаднаватыя і мяккія, няўпэўнена падатныя. Яна апусцілася на сядзенне, ператворанае на ноч у ложкак, і спытала:

— Вы сумняваліся, ці прыйду я?

— Вы ж абяцалі!

— А магла б і перадумаць.

— А чаму?

Майета ахапіла нецярплівасць. Яму мала было проста сядзець і весці размовы: яна махала нагамі, і дастаючы імі да падлогі, і гэта яго распальвала.

— Мы цудоўна прабавім час.

Ён зняў з яе туфлі, і рукі яго пабеглі ўверх па панчохах.

— Вы чалавек вопытны, праўда?

Ён пачырванеў.

— А вам гэта непрыемна?

— О, не, я рада, вельмі рада. Я б проста не перанесла гэтага, калі б вы не былі такі спрактыкаваны.

Яе вочы, вялікія і напалоханыя, яе твар, бледны пад цьмянай блакітнай лямпачкай, спачатку забаўлялі яго, потым здаліся прывабнымі. Ён хацеў, каб яе адчужанасць змянілася палкасцю. Ізноў пацалаваўшы яе, ён паспрабаваў спустыць сукенку з яе плеч. Цела дзяўчыны трымцела і варушылася пад сукенкаю, нібыта кошка, завязаная ў мяху. Раптам яна падняла твар і пацалавала яго ў падбароддзе.

— Я на самай справе кахаю вас, праўда.

Незвычайнае пачуццё ўсё болей ахоплівала яго. Ён нібыта выйшаў з дому на штодзённы шпацыр, мінуў газавы завод, прайшоў цагляным мостам цераз Уімбль, перасёк два палеткі і раптам аказаўся не на сцяжынцы, якая вяла на ўзгорак, да новай дарогі з загараднымі дамамі, а на паляну ў нейкім невядомым лесе, на цяністую дарожку, па якой ён ніколі не

хадзіў, і вяла тая дарожка бог ведае куды. Ён зняў руку з яе плячэй і, адсунуўшыся крыху ад яе, сказаў:

— Якая вы мілая,— а потым здзіўлена дадаў: — Якая родная.

Ніколі раней ён не ўсведамляў, як у ім нарастае жаданне і як яно ўзмацняецца якраз таму, што ён разумее гэта. Раней яго любоўныя прыгоды заўсёды пачыналіся з прымітывнага ўзбуджэння.

— Што мне рабіць? Распранацца?

Ён кінуў — яму цяжка было гаварыць — і ўбачыў, як яна паднялася з ложка, пайшла ў куток і пачала распранацца, павольна і вельмі старанна здымаючы кожную рэч паасобку: блузку, спадніцу, сарочку, станік — і складаючы ўсё гэта акуратна на сядзенне насупраць. Назіраючы за яе няспешнымі, засяроджанымі рухамі, ён разумевеў, якое ў яго недасканалае цела.

— Вы такая цудоўная,— сказаў ён, злёгка запінаючыся ад невядомага раней хвалявання.

Калі яна прыйшла да яго з другога канца купэ, ён зразумеў, што памыляўся: яе спакой быў падобны да нацягнёнай струны, твар яе гарэў ад узбуджэння, а вочы глядзелі спалохана, і яна не ведала, смяяцца ёй ці плакаць. Але тут яны кінуліся ў абдымкі адно аднаму ў вузкай прасторы паміж паліцамі.

— Няблага было б патушыць святло,— сказала Корал. Яна стаяла, шчыльна прынікнуўшы да яго, а ён глядзіў яе, і абое злёгка пагойдваліся ў такт руху цягніка.

— Не, а мне б наадварот хацелася запаліць усё святло,— запярэчыў ён.

— Сапраўды, так было б лепей,— сказала яна і ціха засмяялася сабе. Яе смех, нібыта ледзь прыкметная крынічка, быў амаль не чуцен на фоне грукатання і пыхкання экспрэса, і, размаўляючы, яны, замест таго каб нашэптаваць адно аднаму пяшчотныя словы, мусілі былі вымаўляць іх гучна і дакладна.

Пачуццё незвычайнасці не знікла і пасля звыклага для

яго збліжэння: лежачы на ложку, яна аказалася нейкая таямнічая і па-дзіцячы недасведчаная, і гэта ўразіла яго. Яна болей не смяялася, прычым смех яе не спыніўся спакваля, а раптам абарваўся, як толькі Майет падумаў — пэўна, ён прыняў за яе смех скрып колаў цягніка.

— Набярыся цярпення. Я зусім нявопытная, — раптам сур'ёзна сказала яна.

І потым ускрыкнула ад болю. Калі б нават з'явілася ў купэ здань, захутаная ў старамоднае адзенне, якое насілі яшчэ да таго, як быў вынайздзены паравоз, Майет не быў бы так здзіўлены. Ён адсунуўся б ад яе, калі б яна сама не ўтрымала яго рукамі і не сказала ледзь чутным голасам, амаль зусім заглушаным грукатам цягніка:

— Не ідзі ад мяне. Прабач. Я не хацела...

Потым цягнік, які раптоўна спыніўся, адкінуў іх адно ад аднаго.

— Што здарылася? — спытала Корал.

— Станцыя.

— Чаму ж гэта якраз цяпер? — жаласліва вымавіла яна.

Майет крыху прыадчыніў акно і выглянуў. Цьмяны ланцуг агеньчыкаў асвятляў толькі некалькі футаў зямлі каля чыгункі. Тоўстымі сумётамі наўкол ужо наваліла снегу. Недзе ўдалечыні мігацеў чырвоны агеньчык, ён то запальваўся, то знікаў у белай завеі.

— Гэта не станцыя. Толькі семафор. Ён нас затрымаў.

Скрып колаў спыніўся, і навісла начная цішыня. Яе парушаў толькі свісток паравоза. У цягніку пачалі прачынацца людзі, яны выглядалі з вокнаў і перакідваліся паміж сабой словамі. З вагона трэцяга класа ў самым канцы цягніка данесліся гукі скрыпкі. Матыў быў немудрагелісты, вясёлы і дакладны. Праходзячы скрозь імглу і снегапад, ён рабіўся ўсё меней дакладны, але ж выцясніў з свядомасці Майета пачуццё разгубленасці і спагады.

— Я ж нічога не ведаў. Як я мог здагадацца?

І тут жа, у вагоне, паміж імі ўзнікла такое цёплае пачуццё, што ён, не зачыніўшы акно, уклечыў перад ложкам

і пачаў гладзіць яе твар, кранаючы яго цікаўнымі пальцамі. І зноў ім авалодала невядомае раней пачуццё: «Якая мілая, якая родная». Яна ляжала ціха і няроўна дыхала ад болю і хвалявання.

У адным вагоне трэцяга класа нехта пачаў па-нямецку ляяць скрыпача, гаворачы, што гукі скрыпкі не даюць яму заснуць. Ён, відаць, не разумеў, што моцна спаў пад грукат цягніка і яго разбудзіла цішыня, на фоне якой сталі чутны ясныя гукі скрыпкі. Скрыпач адказаў лаянкай і працягваў пілікаць, некалькі чалавек загаварылі адначасова, нехта засмяяўся.

— Ты расчараваны? Я аказалася ні на што не вартая?

— Ты была проста цудоўная. Але я ніколі не падумаў бы... Навошта ты прыйшла?

Імкнучыся пазбавіць яго пачуцця збянтэжанасці, яна адказала лёгкім, як гукі скрыпкі, голасам:

— Павінна ж дзяўчына некалі прайсці праз гэта.

Ён ізноў пагладзіў яе па шчацэ.

— Я прычыніў табе боль.

— Але ж, нялёгкая гэта справа!

— Другі раз...— пачаў ён, але яна яго перабіла, і яе сур'ёзны тон рассмяшыў яго:

— Так, значыцца, будзе і другі раз? Значыцца, я табе спадабалася?

— А ты хочаш, каб быў другі раз?

— Так,— адказала яна, але ў той момант думала не пра яго абдымкі, а пра кватэру ў Канстанцінопалі, пра асабістую спальню, пра тое, каб класціся спаць а дзесятай гадзіне ўвечары.— Колькі часу ты там збіраешся прабыць?

— Магчыма, месяц. Магчыма, болей.

— Так мала? — прашаптала яна з такім шкадаваннем, што ён пачаў яе супакойваць абяцаннямі, хоць і ведаў, што раніцай будзе шкадаваць пра гэта.

— Ты можаш вярнуцца са мной у Лондан. Я найму табе там кватэру.— Яе маўчанне, здавалася, пацвярджала, на-

колькі нерэальныя былі яго абяцанкі.— Ты мне не верыш?

— Проста не верыцца,— сказала яна голасам, поўным даверу.

Яго кранула адсутнасць у яе какецтва. І раптам яго зноў уразіла думка: ён жа быў у яе першы палюбоўнік!

— Паслухай, ты прыйдзеш да мяне заўтра?

Яна пачала адмаўляцца, шчыра баючыся, што надакучыць яму, перш як яны прыедуць у Канстанцінопаль. Ён яе нават не слухаў.

— Я наладжу вячэру — адсвяткаваць гэту...

— Дзе? У Канстанцінопалі?

— Не. Там у мяне няма каго запрашаць.

І на імгненне думка пра Экмана азмрочыла яго радасны настрой.

— Значыцца, у цягніку? — Яна зноў засмяялася, але на гэты раз весела і без усякага страху.

— А чаму б і не? — Словы яго прагучалі крыху з пахвальбой.— Я запрашу ўсіх. Гэта будзе нешта накшталт вясельнай вячэры.

— Толькі без вяселля,— пакпіла яна з яго.

Але яму ўсё болей падабалася гэтая задума.

— Я запрашу ўсіх: доктара, гэтага тыпа з другога класа, таго цікавага суб'екта, памятаеш яго? — Ён секунду памаўчаў.— І тую дзяўчыну.

— Якую дзяўчыну?

— Пляменніцу тваёй знаёмай.

Аднак яго красамоўства крыху згасла, калі ён падумаў, што такая дама ніколі не прыме яго запрашэнне: яна не з вар'етэ. Яму зрабілася сорамна за сваю няўдзячнасць. «Пра яе нельга сказаць, што яна міленькая, падатная ці праставатая, яна прыгажуня, з такой жанчынай я хацеў бы ажаніцца.— І на нейкае імгненне ён з горыччу падумаў: — Але такая жанчына не для мяне». Потым да яго вярнуўся добры настрой.

— Я найму скрыпача,— пахваліўся ён,— хай іграе нам за вячэрай.

— Ты не адважышся запрасіць іх,— сказала яна з бліскучымі вачыма.

— Адважуся. Яны ўжо ніколі не адмовяцца ад такой вячэры. Я закажу самае лепшае віно, якое толькі тут ёсць,— сказаў ён, хутка падлічыўшы кошт віна і гонячы ад сябе думкі, што ў цягніку самыя лепшыя віны робяцца дрэннымі. Вячэра будзе каштаваць па два фунты на кожную асобу.

Яна задаволена запляскала ў далоні.

— Ты ніколі не адважышся сказаць ім, з якой нагоды гэтая вячэра.

— Я паведамлю ім, што запрасіў іх выпіць за маю каханую.

Потым Курал доўга ляжала спакойна, думаючы пра гэтае слова «каханая» і звязаны з ім камфорт, пра трывалае становішча, пра амаль прыстойнае жыццё. Потым яна пахітала галавой:

— Я проста не магу ў гэта паверыць!

Аднак свіст пары і грукат колаў, якія пачалі рухацца, заглушыў гэтыя словы, напоўненыя сумненнем.

Тым часам, як буферы паміж вагонамі з грукатам сутыкаліся і зялёнае святло семафора павольна паплыло назад, Езеф Грунліх гаварыў сабе: «Я прэзідэнт рэспублікі». Ён прагнуўся ў той самы момант, калі джэнтэльмен у фракку збіраўся паднесці яму залаты ключ, якім адмыкаўся сейф з капіталамі новага горада. Ён канчаткова прагнуўся, зразумеў, дзе знаходзіцца, і згадаў увесь свой сон. Паклаўшы рукі на круглыя калені, ён усміхнуўся. «Прэзідэнт рэспублікі — зусім няблага, а чаму б і не? Я б нагаварыў там цэлы мех. За адзін дзень ашукаў і Кольбера, і гэтага доктара. Ён даў мне пяць англійскіх фунтаў, бо ў мяне галава добра варыць, і я адразу здагадаўся, што ён за птушка, як толькі ён сказаў: «Тайны агент паліцыі». Спрытнюга — вось хто я, Езеф Грунліх. «Зірніце туды, гер Кольбер». Выхопліваю рэвальвер, цэлюся,

страляю — і ўсё ў адну секунду. Дый паспеў яшчэ і змыцца. Езефа злавіць немагчыма. Што там спытаў гэты святар? — Езеф засмяяўся вантробным смехам. — «Вы ў Германіі ў крыкет гуляеце?» А я адказаў: «Не, нас там вучаць бегаць. У свой час я быў выдатны бягун». Я за словам у кішэню не палезу, а ён так і не зразумеў жарту — згадаў нейкіх Собса і Худліха. Але ўсё-такі прыемнага было мала, калі доктар убачыў, што чамадан не на месцы, — падумаў Езеф. — Я схапіўся за шнурок. Калі б ён паспрабаваў паклікаць кандуктара, я стрэліў бы яму ў живот, ён не паспеў бы і слова вымавіць».

Езеф ізноў радасна ўсміхнуўся, адчуваючы, як рэвальвер злёгка трэцца аб сіняк на ўнутраным баку нагі. «Я выпусціў бы яму кішкі».

Частка чацвёртая

СУБОЦЦА

1

Лямпачка тэлеграфнага апарата ў канторы начальніка станцыі Субоцца замігцела: кропкі і працяжнікі парасыпаліся па пустым пакоі. Лукіч, чыноўнік, які сядзеў у куточку багажнага аддзялення, чуў іх праз адчыненыя дзверы і праклінаў гэтыя надакучлівыя гукі. Вядома, трэба было пайсці туды, але ён ленаваўся скрануцца з месца.

— У такі час нічога важнага быць не можа, — растлумачыў ён прыёмшчыку багажу і Нінічу, маладому салдату ў шэрай форме.

Леніч тасаваў калоду карт якраз у той момант, калі гадзіннік прабіў сем. За акном сонца ледзь асвятляла брудны, паўрасталы снег, паблісквалі мокрыя рэйкі. Нініч пацягваў з келіха ракію, ад моцнай слівавай гарэлкі на вочы нагарнуліся слёзы. Ён быў яшчэ зусім малады.

Лукіч усё тасаваў карты.

— Цікава, што гэта там перадаюць, як ты думаеш? — спытаў прыёмшчык багажу.

Лукіч пахітаў цёмнавалосай ускудлачанай галавой:

— Дакладна сказаць, вядома, нельга. Нічога цікавага, як звычайна. Хай сабе працуе — гэта ёй карысна.

Прыёмшчык захіхікаў. Нініч узняў цёмныя вочы, у якіх нічога не было, апроч прастадушнасці, і спытаў:

— А хто гэта яна?

Яму здалася, што тэлеграфны апарат раптам загаварыў уладным жаночым голасам.

— Эх вы, салдаты,— сказаў прыёмшчык багажу.— Не ведаеце і паловы таго, што адбываецца наўкол.

— Гэта праўда,— сказаў Нініч.— Мы гадзінамі стаім на пасту з прымкнутымі штыхамі. А можа, вайна зноў пачынаецца, га? Мы ўвесь час ходзім ад казармы да станцыі. Нам няма калі заўважыць, што робіцца наўкол.

«Кропка, кропка, кропка, працяжнік...» — адстукваў тэлеграф. Лукіч падзяліў калоду на тры роўныя кучкі. Часам карты склейваліся, і тады ён слініў пальцы. Потым паклаў перад сабой усе тры кучкі.

— Гэта, пэўна, жонка начальніка станцыі,— растлумачыў ён.— Калі яна едзе на тыдзень, дык пасылае яму тэлеграмы кожны дзень у самы нязручны час. Позна ўвечары ці на світанку. Поўныя цялячых пяшчот. Часам нават у вершах: «Шчаслівы будзь у разлуцы, галубок, твая галубка шле табе любоў». Ці: «Твая палова заўсягды з табой. Не забывай мяне, каханы мой».

— Навошта гэта ёй? — спытаў Нініч.

— Баіцца, што ён ляжыць у ложку з якой-небудзь служанкай. Думае, што ён пачне каяцца, калі атрымае ад яе тэлеграму ў самы нязручны момант.

Прыёмшчык захіхікаў.

— Вядома, самае смешнае, што ён нават і не глядзіць на служанак. У яго зусім іншыя схільнасці — трэба было б ёй ведаць гэта.

— Вашы стаўкі, панове,— сказаў Лукіч. Ён пільна сачыў

за імі, калі яны клалі медныя манеты на дзве з трох кучак. Потым пачаў здаваць карты, беручы іх з кожнай кучкі па чарзе. У трэцяй, на якую не паклалі грошай, аказаўся званковы валет. Лукіч перастаў здаваць карты і паклаў манеты сабе ў кішэню.

— Выйграе банк,— аб'явіў ён і перадаў карты Нінічу. Гэта была зусім простая гульня.

Прыёмшчык патушыў акурак і, пакуль Нініч тасаваў карты, запаліў другую цыгарэту.

— З экспрэса ёсць якія навіны?

— У Белградзе ўсё ціха,— сказаў Лукіч.

— А тэлефон працуе?

— А вось з ім справы дрэнь.— Тэлеграф перастаў гудзець. І Лукіч уздыхнуў з палёгкай.— Ну, вось і гэты нарэшце супакоіўся.

Салдат раптам перастаў тасаваць карты і няўпэўнена вымавіў:

— Добра, што мяне не было ў Белградзе.

— Змаганне, хлопча мой,— весела сказаў прыёмшчык.

— Яно дык, можа, і так, але ўсё-такі гэта нашы людзі, праўда? — нясмела запырэчыў Нініч.— Іншая справа, калі б гэта былі балгары.

— Ці ты заб'еш, ці цябе заб'юць,— сказаў прыёмшчык.— Ну, што марудзіш — здавай, хлопча мой.

Нініч пачаў здаваць. Некалькі разоў ён збіваўся з ліку: пэўна, задумаўся.

— Да таго ж, мы зусім не ведаем, чаго яны хацелі? Чаго дамагаліся?

— Яны ж чырвоныя,— умяшаўся Лукіч.— Беднякі. Вашы стаўкі, панове,— машынальна дадаў ён.

Лукіч паклаў усе выйграныя ім медзякі на тую самую кучку, што і прыёмшчык. Ён пераглянуўся з ім і падміргнуў яму — той павялічыў стаўку. Нініч быў надта засяроджаны на сваіх няўключных думках і не заўважыў, як у час здачы

было відаць, у якую кучку трапіў валет. Прыёмшчык не змог утрымацца ад смеху.

— Зрэшты, я і сам бядняк,— сказаў Нініч.

— Мы зрабілі стаўку,— нецярпліва перабіў яго Лукіч, і Нініч пачаў здаваць.

Вочы ў яго шырока расплюшчыліся, калі ён убачыў, што абодва выйгралі: на імгненне на яго твары адбілася цьмянае падазрэнне, ён адлічыў манеты і падняўся.

— Ты болей гуляць не хочаш? — спытаў Лукіч.

— Час вяртацца ў каравулку.

Прыёмшчык усміхнуўся:

— Ён прагуляў усе грошы. Налі яму на дарогу яшчэ, Лукіч.

Лукіч наліў Нінічу другую шклянку і спыніўся з заткнутай бутэлькай у руцэ. Зазваніў тэлефон.

— Д'ябал,— вылаяўся ён.— Ізноў гэтая баба.

Паставіўшы бутэльку на стол, ён пайшоў у другі пакой. Бледныя промні сонца пранікалі праз акно, яны дакраналіся да кошыкаў і чамаданаў, награвашчаных за прылаўкам. Нініч узяў шклянку, а прыёмшчык сядзеў, паклаўшы палец на калоду карт, і прыслухоўваўся.

— Алё, алё! — закрычаў Лукіч.— Каго вам трэба? Тэлеграф? Я нічога не чуў. Не магу ж я тырчаць каля яго ўвесь час. У мяне хапае справы на станцыі. Скажыце гэтай бабе, каб яна пасылала тэлеграму ў зручны час. Што такое? — Яго голас раптам змяніўся.— Прашу прабачэння, пан маёр. Мне ў голаў не прыходзіла... (Прыёмшчык захікаў.) Вядома. Неадкладна, пан маёр, зараз жа. Зараз жа пашлю, пан маёр. Калі вы пачакаеце каля тэлефона дзве мінуткі, пан маёр...

Нініч уздыхнуў і выйшаў на марознае паветра маленькай станцыі: тут не было нават платформ. Ён забыўся надзець пальчаткі, і перш чым паспеў іх нацягнуць, яго пальцы адубелі ад холаду. Ногі яго павольна валачыліся на свежым паўрасталым, а потым паўзамёрзлым снезе. «Не, я рады, што мяне не было ў Белградзе,— падумаў ён.— Усё гэта незразу-

мела: яны беднякі, і я таксама бядняк; у іх жонкі і дзеці, і ў мяне ёсць жонка і маленькая дачка. Яны, пэўна, чакалі нейкай карысці сабе, тыя, чырвоныя». Сонца, якое паднялося над дахам мытні, кранула яго твар, аднак ад яго промняў цяплей не зрабілася. Запасны паравоз стаяў, нібыта бадзяжны сабака, выдыхаючы пару над рэйкамі. Да прыбыцця Усходняга экспрэса ніводнага цягніка на Белград не будзе. Праз паўгадзіны ўзнімаецца шум і сумятня, прыбудуць мытнікі, пагранічнікі выйдучь з каравулки і пастрояцца перад ёй, потым цягнік запыхае і знікне, і за цэлы дзень будзе толькі яшчэ адзін цягнік, невялічкі тутэйшы цягнік, на Вінкавічы. Нініч засунуў рукі ў пустыя кішэні. Пасля можна было б выпіць яшчэ ракіі і згуляць у карты, але ў яго ўжо не было грошай. Ізноў лёгкае падазрэнне, што яго абдурылі, мільганула ў галаве.

— Нініч! Нініч!

Ён азірнуўся і ўбачыў, як памочнік начальніка станцыі бяжыць за ім без паліто і пальчатак, правальваючыся ў ледзяную жыжу. Нініч падумаў: «Ён абабраў мяне, але адчуў сорам перад богам і хоча аддаць мне грошы». Ён спыніўся і ўсміхнуўся Лукічу, нібыта хацеў сказаць: «Кінь ты, не бойся, я на цябе не сярдую».

— Ты што, дурань, глухі, ці што! Я думаў, не дакрычуся,— злосна сказаў маленькі памочнік начальніка станцыі і падбег да яго, задыхаючыся ад лютасці.— Зараз жа ідзі да маёра Петкавіча. Яго клічуць да тэлефона. Я не змог дазваніцца да каравулки.

— Тэлефон з учарашняга дня не працуе,— растлумачыў Нініч,— з таго часу, як пачалася завая.

— Вось расцяпы! — узарваўся Лукіч.

— Сёння павінен быў прыехаць майстар з горада, заняцца гэтым.— Нініч прамаўчаў.— Маёр і кроку не зробіць па снезе. У яго кабінеце горача ад печы.

— Елуп. Ідыёт,— абарваў яго Лукіч.— Там звоніць начальнік паліцыі з Белграда. Яны хацелі паслаць тэлеграму, але вы гарланілі на ўсё горла, хіба тут што-небудзь пачуеш?

Ідзі хутчэй.— Нініч паспяшаўся да каравулкі, памочнік закрычаў яму наўздагон: — Бягом, ідыёт, бягом!

Нініч кінуўся бегчы, але яму заміналі цяжкія боты. «Глядзі ты,— думаў ён,— ставяцца да мяне, як да сабакі.— Аднак секунду пасля яму ў голаву стрэльнула іншая думка: — Увогуле, ім добра гуляць са мною ў карты: пэўна, зарабляюць у дзень столькі, колькі я ў тыдзень, і жалаванне атрымліваюць поўнасьцю»,— падумаў ён, нагадаўшы, колькі вылічваюць у яго самога за ежу, кватэру і дровы.

— Маёр у сябе? — спытаў ён, уваходзячы ў каравулку, і баязліва пагрукаў у дзверы. Ён мог перадаць паведамленне цераз сяржанта, але таго не было ў каравулцы, ды і невядома, калі яшчэ з'явіцца магчымасць выканаць такое адказнае даручэнне,— за гэта могуць павысіць па службе, тут, глядзіш, павялічаць жалаванне, значыцца, будзе болей ежы, новая сукенка жонцы.

— Заходзьце.

Маёр Петкавіч сядзеў за пісьмовым сталом тварам да дзвярэй. Ён быў невысокага росту, хударлявы, з вострымі рысамі твару і насіў пенснэ. Відаць, у яго родзе была прымесь чужой крыві — валасы ў яго былі бялявыя. Ён чытаў нейкі стары нямецкі падручнік па стратэгіі і карміў сабаку кавалачкамі кілбасы. Нініч з зайздрасцю паглядзеў на печ, у якой весела патрэскаў агонь.

— Ну, што здарылася? — узлавана спытаў маёр, нібыта школьны настаўнік, якому перашкодзілі правяраць вучнёўскай сшыткі.

— Звоніць начальнік паліцыі, пан маёр, і выклікае вас да тэлефона ў кантору начальніка станцыі.

— А хіба наш тэлефон не працуе? — спытаў маёр, адклаўшы кнігу і не вельмі ўдала імкнучыся схаваць сваю цікаўнасць і ўсхваляванасць: яму хацелася стварыць уражанне, нібыта ён у блізкіх адносінах з начальнікам паліцыі.

— Не, пан маёр, майстар з горада яшчэ не прыехаў.

— Шкада! А дзе сяржант?

— Ён на хвілінку выйшаў, пан маёр.

Маёр Петкавіч схапіў пальчаткі і нацягнуў іх на рукі.

— Вам лепей пайсці са мной. Можна, мне спатрэбіцца сувязны. Вы ўмееце пісаць?

— Крышачку магу, пан маёр.

Нініч баяўся, што маёр возьме сабе іншага пасыльнага, аднак той толькі сказаў:

— Тады хутчэй.

Нініч і сабака пайшлі следам за маёрам цераз каравулку і перасеклі рэйкі. У пакоі начальніка станцыі Лукіч, які паранейшаму сядзеў у кутку, старанна рабіў выгляд, што працуе, а прыёмшчык багажу круціўся каля дзвярэй, падлічваючы здадзеныя месцы на вялікім аркушы паперы.

— Лінія зусім свабодная, пан маёр,— сказаў Лукіч, кінуўшы за спінай у маёра пахмурны погляд на Нініча. Ён зайздросціў салдату — той стаяў блізка да апарата.

— Алё, алё, алё,— кісла вымавіў у трубку маёр Петкавіч.

Салдат злёгка нахіліў галаву да тэлефона. Цераз вялікую адлегласць паміж гранцай і Белградам даносіўся гук гэтага добра пастаўленага і ўладарнага голасу з такім дакладным вымаўленнем, што нават Нініч, які быў за два крокі ад апарата, мог улавіць асобна кожнае слова. Яны падалі адно за адным, нібы паток шпілек, якія ўтыкаліся ў глыбокую цішыню. Лукіч і прыёмшчык багажу дарэмна затаілі дыханне: запасны паравоз на лініі ўжо спыніў сваё пыхканне.

— Гаворыць палкоўнік Хартэп.

«Гэта і ёсць начальнік паліцыі,— падумаў Нініч.— І я чую яго голас. Як жа будзе ганарыцца мною мая жонка сёння ўвечары. Гэтая гісторыя абыдзе ўсе казармы, тут ужо на яе можна паспадыявацца. Ёй асабліва няма чым ганарыцца мною, яна здавальняецца тым, што ў яе ёсць»,— падумаў ён прастадушна, не пераацэньваючы сябе.

— Так, так, гэта маёр Петкавіч.

Уладарны голас зрабіўся цішэй. Цяпер Нініч улоўліваў толькі ўрыўкі асобных фраз:

— Ні ў якім разе... Белград... Трэба пашукаць у цягніку...

— Даставіць яго ў казарму?

Голас загучаў больш рэзка.

— Не. Трэба, каб яго бачыла як мага меней людзей...
На месцы.

— Але паслухайце,— запярэчыў маёр Петкавіч.— У нас тут для гэтага нічога не падрыхтавана. Што мы тут будзем з ім рабіць?

— ...усяго некалькі гадзін...

— Трыбунал? Ну гэта ўжо супраць усякіх інструкцый.

Голас у трубцы ціха засмяўся.

— Я сам... з вамі... за сьнеданнем...

— А калі яго апраўдаюць?

— ...я сам,— няясна вымавіў голас,— вы, маёр, капітан Алексіч.— Голас загучаў яшчэ цішэй.— Без шуму... у вузкім коле...— І потым вымавіў ясней:— Ён хутчэй за ўсё не адзін... падазроныя асобы... з любой нагоды... мытня. Прыміце пад увагу. Толькі без залішняга шуму і мітусні.

— Есць яшчэ што-небудзь да мяне, палкоўнік Хартэп? — з прыкметным асуджэннем спытаў маёр Петкавіч.

Голас зрабіўся болей ветлівым.

— Так, так. Наконт сьнедання. Мяркую, што ў вас там няма вялікага выбару... На станцыі... як след прапаліце ў печы... што-небудзь гарачае... я еду машынай, прывязу халодную закуску і віно.— Завісла паўза.— Так памятайце, вы адказваеце за ўсё.

— За такую супрацьзаконную акцыю...— пачаў быў маёр Петкавіч.

— Не, не, не,— сказаў голас.— Я, вядома, меў на ўвазе сьнеданне.

— У Белградзе ўсё спакойна? — нацягнена спытаў маёр.

— Моцна спяць,— адказаў голас.

— Магу я задаць яшчэ адно пытанне? Алё, алё, алё,— паўтарыў раздражнёным тонам маёр Петкавіч і потым з грукатам кінуў трубку.— Дзе той салдат? Хадземце са мной.

Ізноў разам з Нінічам і сабакам ён акунуўся ў холад, перасек пуці, прайшоў праз каравулку і зачыніў з трэскам за сабой дзверы пакоя. Потым вельмі хутка накідаў некалькі запісак і загадаў Нінічу аднесці іх па прызначэнні. Ён так

спяшаўся і быў такі раздражнёны, што дзве забыўся запча-
татаць. Нініч, вядома, іх прачытаў — вечарам жонка будзе
ганарыцца сваім мужам. Адна запіска была адрасавана на-
чальніку мытні, але яна была зачытаная, другая — капі-
тану ў казарму з загадам неадкладна падвоіць ахову станцыі
і выдаць кожнаму салдату па дваццаць абоймаў патронаў.
Нінічу зрабілася ніякавата: ці не азначала гэта, што пачала-
ся вайна, што наступаюць балгары? Ці чырвоныя? Ен нага-
даў падзеі ў Белградзе і вельмі ўстрывожыўся. Зрэшты,
чырвоныя — гэта ж нашы людзі, яны беднякі, у іх ёсць жонкі
і дзеці. Апошняя запіска была адрасавана повару ў казар-
му — гэта была падрабязная інструкцыя пра сняданак на
траіх, які трэба падаць у кабінет маёра ў гадзіну трыццаць.
«Майце на ўвазе, гэта на вашу асабістую адказнасць», — так
заканчвалася запіска.

Калі Нініч выйшаў з кабінета, маёр Петкавіч ізноў пачаў
чытаць стары нямецкі падручнік па стратэгіі і карміць сабаку
кавалачкамі кілбасы.

2

Корал Маскер заснула задоўга да таго, як цягнік прыйшоў
у Будапешт. Калі Майет пачаў асцярожна выцягваць сваю
здранцвелую руку з-пад яе галавы, яна прачнулася. Была
шэрая, як мёртвы зыб свінцовага мора, раніца. Потым жвава
злезла з паліцы і пачала апранацца, кожны рух усё болей
аддалаў яе ад утомных падзей мінулай ночы. Ад хвалявання
і спешкі ёй не адразу ўдавалася знаходзіць патрэбныя рэчы.
Апранаючыся, яна весела напывала: «Як мне пашчасціла,
як пашанцавала!» Рывок цягніка адкінуў яе да акна, але яна
хуценька толькі кінула позірк на пахмурнае ранішняе неба.
Тут і там спаквала гаслі агні, але было яшчэ недастаткова
відно, каб распазнаваць асобныя будынкi. Асветлены ліхтар-
рамі мост цераз Дунай зіхацеў, нібыта спражачка ад падвяз-
кі. «Куды мне трэба, я іду і сваю песеньку пяю». Недзе на
беразе ракі свяціўся белы дом. Яго можна было прыняць за

ствол дрэва ў фруктовым садзе, калі б не два светлыя агеньчыкі ў пакоях на ніжнім паверсе. Пакуль яна сачыла за імі, агеньчыкі патухлі. «Пэўна, засядзеліся за святочным сталом. Цікава, што там зараз адбываецца?» — падумала яна і ўсміхнулася, адчуваючы сябе далучанай да ўсяго дзёрзкага, адважнага, маладога. «Усё, што трывожыць цябе — мяне зусім не трывожыць. Лета змяняе вясну — ты бачыш усмешку маю». Цяпер яна ўжо надзела на сябе ўсё, апроч туфель, і павярнулася да ложка і да Майета.

Ён спаў неспакойна, падбароддзе ў яго было няголенае, адзене скамячанае, і Корал з цяжкасцю магла паверыць, што ён мае дачыненне да хвалявання і болю мінулай ночы. Гэта быў зараз зусім чужы чалавек, які ўварваўся ў яе жыццё, і ён мог лёгка адмовіцца ад тых слоў, якія нашэптаў ёй у начной цемры. Ён наабяцаў ёй так многа. Але яна сябе пераконвала: такі падарунак лёсу наўрад ці яшчэ выпадзе на яе долю. Ізноў прыходзілі ў голаў словы пажылых і спрактыкаваных кабет: «Яны табе перад гэтым наабяцаюць поўны мех». І адмысловы маральны кодэкс яе класа перасцерагаў: «Ты не павінна напамінаць яму пра яго абяцанні». Але яна ўсё-такі падышла і пяшчотна прыгладзіла яго валасы, каб яны хоць крышачку зрабіліся падобныя на тыя, якія ў марах абрамлялі твар яе каханага. Калі Корал дакранулася да яго лба, ён расплюшчыў вочы, і яна смела сустрэла яго погляд: яна вельмі баялася ўбачыць у ім адчужанасць — раптам ён яе не пазнае і ўжо паспеў забыцца на тое, хто яна і што яны рабілі разам. Яна падбадзёрвала сябе прымаўкай: «Святое месца не пусте», — аднак яе радасна здзівіла тое, што яму не спатрэбілася ніякіх намаганняў, каб успомніць усё.

— Так, нам абавязкова трэба запрасіць скрыпача.

Яна з палёгкай запляскала ў далоні:

— І не забудзься пра доктара.

Корал прысела ўскрай паліцы і ўсунула ногі ў туфлі. «Я такая шчаслівая». Ён усё памятае, ён збіраецца стрымаць свае абяцанні. Яна зноў пачала спяваць: «Пры сонечным свят-

ле я жыву, пры месячным святле я люблю. Жыву я надзвычай цудоўна».

Кандуктар ішоў па калідоры і гукаў у дзверы купэ:

— Будапешт! Будапешт!

Усе агні пазліваліся разам. Над другім берагам ракі гарэлі тры зоркі, быццам іх згубіла зацягнутае хмарамі неба.

— Што гэта? Вунь там. Зараз праедзем. Хутчэй.

— Гэта замак,— сказаў ён.

— Будапешт.

Езеф Грунліх, які драмаў у сваім кутку, адразу прачнуўся і падышоў да акна. Міма, паміж высокімі шэрымі будынкамі, прамільгнула вада. Агні, якія гарэлі на верхніх паверхах, раптам зніклі за аркай вакзала. Потым цягнік праслізнуў па дах вялізнай гулкай залы і спыніўся. З вагона тут жа выскачыў нагружаны багажом містэр Оўпі, жвавы, спрытны і дабрадушны: ён шпурнуў на платформу два чамаданы, мяшок з прыладамі для гольфа, тэнісную ракетку ў чахле. Езеф усміхнуўся і выпнуў грудзі: постаць містэра Оўпі нагадала яму пра яго злачынства. Міма прайшоў чалавек у форме турысцкага агенцтва Кука, суправаджаючы высокую маркотную кабету і яе мужа. Яны, спатыкаючыся, ішлі за ім па пятах, разгубленыя і напалоханыя свістком паравоза і крыкамі на незнаёмых мовах. Езеф падумаў, што яму варта выйці з цягніка. І адразу, паколькі справа датычылася бяспекі, думкі яго перасталі быць іранічныя ці напышлівыя; дробненькія акуратныя колцы ў яго мазгу закруціліся і, нібыта кантрольны апарат у банку, пачалі з бездакорнай дакладнасцю рэгістраваць дэбет і крэдыт. У цягніку ён адчуваў сябе практычна зняволеным: паліцыя магла яго арыштаваць на любой станцыі, таму, чым хутчэй ён будзе на волі, тым лепей. Як аўстрыйец, ён без асаблівых перашкодаў прайдзе праверку ў Будапешце. Калі ён паедзе да Канстанцінопаля, дык тройчы падвергнецца рызыцы аглядаў на мытні. Меха-нізм у яго мазгу зноў правяраў лічбы, дадаваў, улічваў і

прыйшоў да высновы, што трэба аддаць перавагу дэбету. Паліцыя ў Будапешце кваліфікаваная і спрактыкаваная, у балканскіх краінах яна прадажная — там няма чаго баяцца мытні. Да таго ж, ён там будзе далей ад месца злачынства. У Стамбуле ў яго ёсць сябры. Езеф Грунліх вырашыў ехаць далей. Прыняўшы гэта рашэнне, ён ізноў паглыбіўся ў сон пераможцы: у галаве ў яго мітусіліся імгненна выхапленыя рэвальверы, нечыя галасы гаварылі пра яго: «Гэта Езеф. Ужо пяць гадоў ён ніводнага разу не быў зняволены. Гэта ён забіў Кольбера ў Вене».

— Будапешт.

Доктар Цынер на хвіліну-другую прыпыніў сваю пісаніну. Гэта маленькая паўза была данінай павагі да горада, дзе нарадзіўся яго бацька. Пакінуўшы Венгрыю маладым чалавекам, бацька пасяліўся ў Далмацыі. У Венгрыі ён працаваў на зямлі, якая яму не належала. У Спліце і, нарэшце, у Белградзе ён навучыўся шавецкаму рамяству і пачаў працаваць на сябе. Аднак усё-такі тое ранейшае, яшчэ больш паднявольнае існаванне і атрыманая ў спадчыну ад бацькі кроў венгерскага селяніна дазволілі доктару Цынеру адчуць дыханне шырокай цывілізацыі, водгукі якой даносіліся ў цёмныя, смярдзючыя балканскія завулкі. Ён быў нібы афінскі раб, які зрабіўся вольным чалавекам у нецывілізаванай краіне: той сумаваў па статуях, паэзіі, філасофіі, — адным словам, па культуры, да якой сам не меў дачынення. Станцыя пачала адплываць ад доктара Цынера, міма праносіліся назвы на мове, якой бацька яго не навучыў: «Restoracioj», «Pôsto», «Informoj»¹. Зусім блізка ад вагона мільганула афіша «Teatroj Kaj Amuzejoj»², і ён машынальна запомніў незнаёмыя назвы тэатраў і кабарэ, якія адчыняцца якраз тады, калі цягнік будзе падыходзіць да Белграда: «Опера», «Ройял

¹ Рэстаран, пошта, бюро даведак (скаж. эсперанта).

² Тэатры і кабарэ (скаж. эсперанта).

Орфеум», «Табарэн» і «Жардэн дэ Пары». Ён згадаў, як бацька разважаў у цёмных сутарэннях за майстэрняй: «У Будзе жывуць весела». Яго бацька гэтак жа трохі павесяліўся ў цэнтры горада, ён без зайздрасці назіраў, прыціснуўшыся тварам да вітрыны рэстарана, якія падаюць там дзівосныя стравы, бачыў скрыпачоў, якія пераходзілі ад століка да століка, і прастадушна радаваўся з усімі. Цынера злавала, што бацька яго задавальняўся малым.

Доктар папісаў яшчэ мінут дзесяць, а потым склаў паперы і сунуў іх у кішэню плашча. Ён хацеў быць падрыхтаваным да любой выпадковасці, ведаў, што яго ворагі не будуць з ім далікатнічаць: яны заб'юць яго ў якой-небудзь глухой вулачцы, абы толькі не ўбачыць яго на лаве падсудных. У яго цяперашнім становішчы была адна перавага — яны не ведалі пра ягоны прыезд: яму трэба аб'явіць пра сваё дабравольнае вяртанне ў Белград, перш чым яны даведаюцца, што ён прыехаў, бо тады ўжо будзе немагчыма тайна забіць нікому не вядомага чалавека, у іх не застанецца іншага выйсця, як толькі аддаць яго пад суд. Ён адчыніў чамадан і ўзяў «Бедэкер». Потым чыркнуў запалкай і паднёс яе да ражка схемы: глянцавая папера гарэла марудна. Чыгунка на схеме ўспыхнула язычком полымя, і ён убачыў, як сквер каля пошты ператварыўся ў чорны попел. Потым зеляніна парка «Калімагдан» зрабілася карычневай. Вулічкі трушчоб загарэліся апошнія, і ён падзьмуў на полымя, каб прыспешыць яго.

Калі схема згарэла, ён кінуў попел пад сядзенне, паклаў пад язык горкую таблетку і паспрабаваў заснуць. Яму было нявесела, а то б ён, адчуўшы раптоўную палёжку, усміхнуўся, калі б убачыў, міль за пяцьдзсят ад Будапешта, пагорак у форме напарстка, парослы ельнікам, які парушыў аднастайнасць неабсяжнай Дунайскай раўніны. Каб абагнуць гэты пагорак, шаша рабіла вялікі круг, потым кіравала ў горад. І дарога, і пагорак цяпер былі белыя ад снегу, які лахманамі, нібы грачыныя гнёзды, павіснуў на дрэвах. Ён запомніў дарогу, пагорак і лес — гэта было першае, што ён убачыў, адчуўшы поўную бяспеку, калі ўцякаў, перайшоўшы граніцу,

пяць гадоў таму. Яго спадарожнік, які сядзеў за рулём, парушыў упершыню маўчанне з таго часу, як яны выехалі з Белграда, і сказаў: «Будзем у Будзе праз гадзіну з чвэрцю».

Да гэтага часу доктар Цынер не адчуваў бяспекі. Цяпер палягчала ў яго на сэрцы зусім з іншай нагоды. Ён думаў не пра тое, што да граніцы ўсяго семдзесят міль. Ён быў ужо амаль дома. Яго пачуцці ў той момант узялі верх над розумам. Дарэмна было гаварыць самому сабе: «У мяне няма дома, я еду ў турму». Прычынай гэтай мінутнай радасці, якая агарнула яго, было набліжэнне да піўной Кругера ў садзе, да парку, залітага па вечарах зялёным святлом, да крутых вулачак з развешанай упоперак іх бялізнай. «Урэшце, я ўсё гэта ўбачу зноў,— падумаў ён,— калі мяне павязуць з турмы ў суд». І тут ён прыгадаў з раптоўнай журбою, што на месцы піўной цяпер — жылыя будынкi.

За снеданнем Корал і Майет сядзелі па розных баках стала як чужыя і адчувалі праз гэта вялікую палёжку. Напярэдадні, за вячэрай, яны паводзілі сябе, як даўнія сябры, якім не было чаго сказаць адно аднаму. За снеданнем яны гаварылі бесперапынна, як быццам цягнік паглынаў не мілі, а гадзіны, і ім даводзілася запаўняць тыя гадзіны размовамі, якіх хапіла б на цэлае жыццё разам.

— А калі я прыеду ў Канстанцінопаль, што я буду рабіць? Ты ўжо наняў мне пакой?

— Не думай пра гэта. Я заказаў нумар у гатэлі. Ты паселішся разам са мной, і ў нас будзе падвойны нумар.

Яна пагадзілася з ім, ад радасці ў яе перахапіла дыханне, але зараз яна не магла стрымаць сваіх пачуццяў, сядзець моўчкі. Скалы, будынкi, голыя пашы праносіліся міма з хуткасцю сорак міль у гадзіну, а колькі яшчэ ім трэба было абгаварыць.

— Мы прыедзем на світанку? Што мы будзем рабіць цэлы дзень?

— Разам паснедаем. Потым мне трэба будзе пайсці ў кан-

тору, даведацца, як там ідуць справы. А ты можаш тым часам пахадзіць па магазінах. Я прыйду надвячоркам, мы паабедзем і пойдзем у тэатр.

— Так? А ў які тэатр?

Ёй было дзіўна бачыць, як усё крута змяніла гэтая ноч. Яго твар ужо не быў падобны на твары тых юнакоў, з якімі яна была знаёмая даволі блізка, нават жэст яго рукі — ён бесперапынна прапаноўваў нешта, раскрываючы далонь, — зрабіўся зусім іншы. Яго запал, калі ён расказваў, колькі ён патраціць на яе грошай, якія асалоды яе чакаюць, — быў цудоўны, і яна верыла яму.

— У нас будуць найлепшыя месцы ў тваім тэатры.

— У «Дзяўчат Дана»?

— Так. А потым мы ўсіх іх запросім на вячэру, калі ты захочаш.

— Не. — Корал адмоўна пакруціла галавой: тут яна рызыкавала страціць яго, бо многія дзяўчаты Дана маглі аказацца прыгажэйшыя за яе. — Пасля тэатра давай пойдзем дамоў і ляжам спаць.

Яны пырхнулі разам, расплюхаўшы з кубкаў карычневыя кроплі кавы на абрус. Яна смяялася шчыра і адкрыта, шчаслівая тым, што боль застаўся ззаду.

— Ведаеш, колькі мы ўжо праседзелі за сьнеданнем? — спытала яна. — Цэлую гадзіну. Раней за мной такога не вадзілася. Кубак гарбаты ў ложку а дзесятай гадзіне — вось і ўвесь мой сьнеданак. Яшчэ зверху дзве скібкі падсмажанага хлеба і крышачку апельсінавага соку — гэта калі ў мяне добрая кватэрная гаспадыня.

— А калі ў цябе не было працы?

Яна ўсміхнулася.

— Тады я абыходзілася без апельсінавага соку. Мы ўжо недалёка ад граніцы?

— Зусім блізка. — Майет запаліў цыгарэту. — Ты курыш?

— Уранку не. Я пайду, а ты пакуры.

Корал паднялася, і ў гэты момант цягнуў з грукатам пераязджаў стрэлку, яе адкінула да Майета. Яна ўхапілася за

яго руку, каб захаваць раўнавагу, і праз яго плячо ўбачыла, як імкліва праскочылі міма і зніклі з вачэй сігнальная будка і чорная пуныя, заваленыя снегам. Хвілінку яна патрымалася за яго руку, пакуль галава ў яе перастала круціцца.

— Любы, прыходзь хутчэй. Я буду цябе чакаць.

Корал раптам захацелася сказаць яму: «Хадзем са мной». Яна баялася заставацца адна, пакуль цягнік будзе стаяць. Чужыя людзі могуць зайсці і сесці на месца Майета, і яна не зможа нічога ім растлумачыць. І не зразумее, што ёй скажуць мытнікі. Але тут жа падумала: Майет хутка разлюбіць яе, калі яна будзе ўвесь час заяўляць на яго свае правы. Назаляць мужчынам даволі небяспечна, яе шчасце не такое трывалае, каб асмеліцца рызыкаваць ім хоць каліва. Яна азірнула: ён сядзеў злёгка нахіліўшы галаву і пагладжваў пальцамі залаты партабак. Пазней яна была шчаслівая тым, што кінула на яго гэты развіталны погляд: ён павінен служыць узорам вернасці, яна назаўсёды захавае ў сэрцы яго вобраз, і гэта дасць ёй права сказаць: «Я ніколі не пакідала цябе». Цягнік спыніўся, калі яна ўвайшла ў сваё купэ і зірнула праз акно на маленькую брудную станцыю. На дзвюх лямпах было напісана чорнымі літарамі: «Субоціца». Будынку станцыі ледзь узвышаліся над шэрагам хлявоў, тут жа была платформа. Група мытнікаў у зялёнай форме і паўтузін салдат ішлі паміж пуцямі. Мытнікі, відаць, не спяшаліся пачынаць агляд. Яны смяяліся і ажыўлена размаўлялі, ідучы да службовага вагона. Каля пуцей у шарэнзе стаялі сяляне, пазіраючы на цягнік, жанчына карміла грудзямі дзіця. Наўкол валэндаліся салдаты, адзін з іх адагнаў ад цягніка сялян, але тыя зноў скупіліся каля чыгункі, адышоўшы метраў на дваццаць ад станцыі. Пасажыры пачалі выказваць нецярплінасць: цягнік і так ужо затрымаў на паўгадзіны, а яшчэ ніхто нават і не збіраўся прыступаць да агляду багажу ці праверкі дакументаў. Некалькі пасажыраў выбраліся на адхон і перайшлі цераз рэйкі, шукаючы які-небудзь буфет. Высокі хударлявы немец з круглай галавой безупынна хадзіў туды-сюды па платформе ўздоўж цягніка.

Корал Маскер убачыла, як доктар выйшаў з вагона ў мяккім брылі, у плашчы, у шэрых баваўняных пальчатках. Ён і немец увесь час праходзілі адзін міма аднаго, але абодва нібыта існавалі ў розных вымярэннях — так мала ўвагі звярталі яны адзін да аднаго. На некаторы час яны аказаліся побач, пакуль чыноўнік правяраў іх пашпарты, аднак і тут яны належалі да розных светаў: немец абураўся і ўголас выказваў нецярплівасць, доктар абьякава ўсміхаўся сам сабе.

Корал выйшла на платформу, наблізілася да доктара. Яго ўсмешка, добрая і рассяяная, падалася ёй такой недарэчнай, як скульптурная фігурка на трухлявых балясінах.

— Выбачайце, што я звяртаюся да вас, — сказала яна, крыху збянтэжаная яго чапурыстай паважнасцю. Ён пакланіўся і паклаў рукі ў шэрых пальчатках за спіну: яна заўважыла дзірку на вялікім пальцы. — Я думала... мы думалі... ці не адмовіцеся вы павячэраць з намі сёння вечарам?

Усмешка знікла з яго твару, і яна зразумела: ён падбірае пераканаўчыя словы, каб адмовіцца.

— Вы былі такі добры да мяне, — дадала яна.

На адкрытым паветры было вельмі холадна, і яны абое пачалі хадзіць уздоўж платформы: замерзлая гразь трашчала пад яе туплямі і пэчкала ёй панчохі.

— Я быў бы вельмі рады, — сказаў ён, дакладна вымаўляючы кожнае слова, — і мне вельмі шкада, што не магу прыняць вашага запрашэння. Сёння вечарам я выходжу ў Белградзе. Мне было б вельмі прыемна... — Ён спыніўся, насупіўся і, здавалася, забыў, што хацеў сказаць далей, сунуў пальчатку ў дзіркай на пальцы ў кішэню плашча. — Мне было б вельмі прыемна...

Двое ішлі ўздоўж пуці насустрач ім.

Доктар узяў яе пад руку і асцярожна павярнуў назад. Яны пайшлі ў другі бок уздоўж цягніка. Ён усё яшчэ быў пахмурны, так і не закончыў пачатую фразу. Замест гэтага вымавіў іншае:

— Даруйце, мае акуляры зусім запацелі, хто там на перадазе?

— Некалькі мытнікаў выйшлі з службовага памяшкання і накіраваліся да нас.

— І болей нікога? Яны ў зялёнай форме?

— Не, у шэрай.

Доктар спыніўся.

— Ах, вось яно што! — Ён узяў яе руку ў сваю, сціснуў яе далоняй, і Корал адчула ў руцэ канверт. — Хутчэй вяртайцеся ў вагон. Схавайце гэта. Калі будзеце ў Стамбуле, адпраўце яго па пошце. А зараз ідзіце. Хутка, але зрабіце выгляд, што вы не спяшаецеся.

Корал паслухалася яго, не разумеючы, што здарылася. Адышоўшы крокаў на дваццаць, яна параўнялася з людзьмі ў шэрых шынялях і зразумела — гэта салдаты. Вінтовак не было відно, але па чыхлах штыхоў яна здагадалася, што салдаты ўзброеныя. Яны заступілі ёй дарогу, і яна была падумала, ці не збіраюцца яны яе затрымаць. Яны нешта ўсхвалявана абмяркоўвалі, аднак калі ёй засталося некалькі крокаў да іх, адзін салдат саступіў убок, каб даць ёй прайсці. Яна крыху супакоілася, аднак усё ж была злёгка ўстрыможаная пісьмом, заціснутым у яе руцэ. Можна, яе прымусілі правезці якую-небудзь кантрабанду? Наркоцікі? Тут адзін салдат пайшоў за ёй. Яна чула, як рыпіць мёрзлая грязь пад яго ботамі, і пачала сябе пераконваць: усё гэта дарэмныя страхі, калі б яна была яму патрэбная, ён бы яе аклікнуў, і яго маўчанне падбадзёрыла яе. Але ўсё-такі яна пайшла шпарчэй. Іх купэ было ў наступным вагоне, і яе каханы зможа па-нямецку растлумачыць гэтаму салдату, хто яна такая. Але Майета ў купэ не было, ён усё яшчэ паліў цыгарэту ў вагоне-рэстаране. З хвілінку яна вагалася: «Дайду да рэстарана і пастукаю ў акно», — аднак аказалася, што нельга было вагацца нават хвіліну. Нечая рука дакранулася да яе локця, і нечы голас мякка вымавіў некалькі слоў на чужой мове.

Корал абярнулася, збіраючыся пратэставаць, прасіць, гаговая, калі спатрэбіцца, вырвацца і пабегчы да вагона-рэстарана, але яе страх крыху паменшыўся, калі яна глянула ў

вялікія добрыя вочы салдата. Ён усміхнуўся, кіўнуў і паказаў на будынку станцыі.

— Што вам ад мяне трэба? Скажыце па-англійску.

Ён пахітаў галавой, ізноў усміхнуўся і махнуў рукой у бок будынкаў станцыі. Яна ўбачыла, як доктар сустрэўся з салдатамі і разам з ім накіраваўся туды. У гэтым магло і не быць нічога жаклівага, ён ішоў паперадзе іх, яны не вялі яго пад канвоем. Салдат кіўнуў, усміхнуўся і з вялікай цяжкасцю выгаварыў тры словы па-англійску:

— Усё зусім добры, — вымавіў ён і паказаў на будынку.

— Можна мне толькі папярэдзіць свайго сябра? — папрасіла яна.

Ён пакруціў галавой, усміхнуўся, узяў яе пад руку і беражліва павёў прэч ад цягніка.

Чакальная зала была парожняя, калі не лічыць доктара. Усярэдзіне залы шугаў у печы агонь. Акно было аздоблена ўзорамі, намалёванымі марозам. Корал увесь час памятала пра заціснутае ў руцэ пісьмо. Салдат асцярожна і далікатна ўвёў яе ў залу і прычыніў дзверы, не замкнуўшы іх.

— Што ім ад мяне трэба? — спытала яна. — Мне нельга спазніцца на цягнік.

— Не бойцеся, — адказаў доктар. — Я ім усё растлумачу, і яны адпусцяць вас праз пяць мінут. Калі вас захочуць абшукаць, не супраціўляйцеся. Пісьмо ў вас адабралі?

— Не.

— Лепей аддайце яго мне. Я не хачу ўблытваць вас у непрыемнасці.

Яна працягнула яму руку, і якраз у гэты момант дзверы адчыніліся, увайшоў салдат, усміхнуўся, падбадзёрваючы яе, і адабраў у яе пісьмо. Доктар Цынер звярнуўся да яго, і салдат хутка адказаў яму нешта: у яго былі прастадушныя і маркотныя вочы. Калі ён ізноў выйшаў, доктар Цынер сказаў:

— Яму самому ўсё гэта не па душы. Ён атрымаў загад назіраць за намі праз замочную шчыліну.

Корал Маскер села на драўляную лаву і выпрастала ногі да печы.

— Вы зусім спакойная.

— А які сэнс хвалявацца? Яны ўсё роўна нічога не разумеюць. Мой сябра хутка пачне мяне шукаць.

— Гэта праўда,— з палёгкай вымавіў ён. І, счакаўшы крыху, дадаў: — Вы, пэўна, здзіўляецеся, чаму я не прашу прабачэння за прычыненую вам непрыемнасць... Бачыце, ёсць нешта такое, што я лічу больш важным, чым любая непрыемнасць. Баюся, што вы мяне не зразумеце.

— Куды ўжо мне? — сказала яна з горкім гумарам, згадаўшы мінулую ноч. У марозным паветры пачуўся доўгі свісток, і яна са страхам схамянулася. — Гэта не наш цягнік? Мне ніяк нельга спазніцца.

Доктар Цынер падышоў да акна. Ён ачысціў далоняй запацелую ўнутраную паверхню шыбы і паглядзеў скрозь марозныя ўзоры.

— Не, гэта падае сігнал паравоз на другім пуці. Пэўна, паравозы мяняюць. На гэта пойдзе шмат часу. Не бойцеся.

— Ах, я нічога не баюся,— сказала яна, ізноў сеўшы на мулкую лаву. — Мой сябар хутка тут з'явіцца. Тады ўжо будзе іх чарга баяцца. Ён жа, ведаеце, вельмі багаты чалавек.

— Вось як?

— Так, і паважаны. Ён узначальвае фірму. Яны маюць справу з разынкамі. — Яна засмяялася. — Ён прасіў мяне ўспамінаць пра яго, калі я буду есці пудзінг з разынкамі.

— Вось як?

— Але. Ён мне падабаецца. Ён такі добры да мяне. Зусім не падобны на іншых яўрэяў. Яны наогул добрыя, але ён... як бы сказаць вам... ён сціплы і сарамлівы.

— Відаць, ён вельмі шчаслівы чалавек.

Дзверы адчыніліся, і два салдаты ўпіхнулі ў залу нейкага мужчыну. Доктар Цынер шпарка прайшоў наперад, паставіў нагу ў праём дзвярэй і ціха загаварыў з салдатамі. Адзін салдат нешта адказаў яму, а другі пхнуў яго назад у залу і замкнуў дзверы на ключ.

— Я спытаўся ў іх, чаму нас тут затрымалі. Растлумачыў, што вам трэба паспець на цягнік. Адзін сказаў: нічога важ-

нага, афіцэр хоча задаць вам некалькі пытанняў. Цягнік пойдзе не раней, чым праз паўгадзіны.

— Дзякуй.

— А я? — шалёна ўсклікнуў мужчына, які толькі што прыбыў. — А я?

— Наконт вас я нічога не ведаю, гер Грунліх.

— Усё гэтыя мытнікі. Яны прыйшлі і пачалі мяне абшукваць. Забралі рэвальвер. Пытаюцца: «Чаму вы не зрабілі дэкларацыі, што ў вас рэвальвер?» Я кажу: «Ніхто не пагодзіцца падарожнічаць па сваёй волі па вашай краіне без рэвальвера».

Корал Маскер засмялася. Езеф Грунліх злосна глянуў на яе, потым абцягнуў пакамячаную камізэльку, зірнуў на гадзіннік і прысеў. Паклаўшы рукі на тоўстыя калені, ён зрабіўся маўклівы і задуманны.

«Ён, пэўна, дакурыў ужо сваю цыгарэту, — думала Корал. — Вярнуўся ў купэ, хапіўся, што мяне няма. Відаць, пачакаў мінут дзесяць, а потым спытаў у каго-небудзь з салдат на станцыі, ці не ведае ён, дзе я. Праз некалькі мінут ён мяне знойдзе». Яе сэрца скаланулася, калі ключ павярнуўся ў замку, яна была здзіўлена, што ён так хутка напаў на яе след, — але ў залу ўвайшоў не Майет, а мітуслівы светлавалосы афіцэр. Ён аддаў праз плячо нейкі загад — двое салдат увайшлі за ім і сталі каля дзвярэй.

— Але што тут здарылася? — спытала Корал у доктара Цынера. — Яны думаюць, што мы вязём кантрабанду?

Яна не разумела, пра што гэтыя іншаземцы гавораць паміж сабой, і раптам ёй зрабілася страшна, яна разгубілася, усвядоміўшы, што, нават калі б гэтыя людзі і захацелі ёй дапамагчы, яны не разумеюць яе, не ведаюць, чаго яна хоча.

— Скажыце ім, што мне трэба ехаць гэтым цягніком. Папрасіце іх паведаміць майму сябру, — сказала яна доктару Цынеру.

Не слухаючы яе, ён нерухома стаяў каля печы, засунуўшы рукі ў кішэні, і адказваў на пытанні афіцэра. Яна павярнулася да немца, які, седзячы ў кутку, утаропіўся ў наскі сваіх чаравікаў.

— Скажыце вы ім, што я ні ў чым не вінаватая, калі ласка.

Той на імгненне падняў вочы і з нянавісцю паглядзеў на яе. Нарэшце доктар Цынер сказаў ёй:

— Я спрабаваў растлумачыць ім, што вы нічога не ведаеце пра тую запіску, якую я перадаў вам, але яны кажуць, што павінны яшчэ затрымаць вас, пакуль начальнік паліцыі не задасць вам пытанні.

— Ну, а як наконт цягніка? — умоўна спытала яна.— А як жа цягнік?

— Думаю, што ўсё абызецца. Цягнік будзе стаяць тут яшчэ паўгадзіны. Я прасіў яго паведаміць вашаму сябру, і ён абяцаў падумаць над гэтым.

Яна падышла да афіцэра і кранула яго за руку.

— Я павінна ехаць гэтым цягніком. Павінна. Зразу-мейце мяне, калі ласка.

Ён скінуў яе руку і пачаў ёй выгаворваць рэзкім, уладарным тонам, прычым пенснэ ківала ў такт яго гаворкі, але за што канкрэтна ён яе ўпікаў, яна не разумела. Потым афіцэр выйшаў з залы.

Корал прыхілілася тварам да шкла. Скрозь прасветы ў марозных узорах было відаць, як уздоўж пуці туды-сюды ходзіць немец. Яна паспрабавала знайсці вачыма вагон-рэстаран.

— Ён прыйшоў? — спытаў доктар Цынер.

— Зараз ізноў пойдзе снег,— сказала яна і адышла ад акна. Ёй раптам абрыдла яе недарэчнае, бязглуздае становішча.— Чаго ім ад мяне трэба? Навошта трымаюць мяне тут?

— Гэта нейкая прыкрая недарэчнасць. Яны перапалоханыя. У Белградзе было паўстанне,— паспрабаваў супакоіць яе доктар.— Ім патрэбен толькі я. Вось у чым уся справа.

— Але ж чаму? Вы ж англічанін.

— Не. Я тутэйшы,— сказаў ён з адценнем горычы.

— А ў чым ваша віна?

— Я паспрабаваў змяніць рэжым,— растлумачыў доктар, даючы зразумець, як ён не любіць ярлыкоў.— Я камуніст.

— Але навошта? Навошта? — ускрыкнула яна, гледзячы на доктара з жахам, не ў сілах схаваць, наколькі пахіснуўся яе давер да таго адзінага чалавека, які, акрамя Майета, мог і хацеў ёй дапамагчы. Нават яго добрыя адносіны да яе ў цягнуці здаваліся ёй падазронамі. Яна падышла да лаўкі і села як мага далей ад немца.

— Каб растлумачыць вам навошта, спатрэбіцца шмат часу.

Яна не слухала яго, не хацела ўдумвацца ў сэнс ніводнага яго слова. Цяпер яна ставілася да яго, як да тых галадранцаў, што наладжваюць дэманстрацыі на Трафальгарскім пляцы, ходзяць з брыдкімі плакатамі: «Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!», «Верныя паплечнікі Уолтгемстваў», «Бэлемскае аддзяленне лігі маладых рабочых». Гэтыя прайдзісветы хочучь павесіць усіў багацеяў, забараніць тэатры і прымусіць яе займацца свабоднай любоўю ў летнім лагерах, а потым ісці на дэманстрацыі па Оксфард-стрыт пад сцягам з надпісам: «Брытанскія работніцы».

— Болей часу, чым я маю, — дадаў ён.

Корал не звярнула ўвагі на яго словы. У той момант яна ставіла сябе непараўнана вышэй за яго. Яна была каханкай багацея, а ён — працоўны. Калі яна нарэшце ўспомніла пра яго, дык сказала са шчырым абурэннем і з пагардай:

— Думаю, вас пасадзяць у турму.

— Лічу, што мяне расстраляюць.

Яна са здзіўленнем утаропілася ў яго, забыўшыся на тое, што ў іх розныя перакананні:

— Чаму?

Ён усміхнуўся крыху самазадаволена:

— Яны баяцца такіх, як я.

— У Англіі чырвоным дазваляюць гаварыць, што хочаш і колькі хочаш. І паліцыя стаіць і слухае іх.

— Ну, тут істотная розніца. Мы не абмяжоўваем сябе толькі размовамі.

— Але ж будзе суд?

— Нешта нахштальт суду. Мяне павязуць у Белград.

Недзе прагучаў ражок, і пранізлівы свісток працяў марознае паветра.

— Відаць, манеўруюць, — сказаў доктар Цынер, спрабуючы супакоіць яе.

Паласа дыму працягнулася звонку міма вокнаў, і ў зале зрабілася цёмна, загучалі галасы, людзі пабеглі ўздоўж чыгункі. Буферы паміж вагонамі забразгалі, сутыкнуліся, напружыліся, і тонкія сцены затрэсліся ад руху поршняў, ад грукату цяжкіх колаў. Калі дым разышоўся, Корал Маскер ціха прысела на драўляную лаву. Гаварыць нічога не хацелася, і ногі ў яе былі халодныя як лёд. Але крыху пазней яна адчула ў маўчанні доктара Цынера асуджэнне.

— Ён вернецца за мной. Вось пабачыце, — вымавіла яна з цеплынёй у голасе.

Нініч сунуў вінтоўку пад паху і пачаў пляскаць рукамі ў пальчатках.

— Ад гэтых новых паравозаў шмат шуму, — сказаў ён, гледзячы, як цягнік выцягнуўся, нібы гума, апісаў дугу і знік.

Стрэлкі застагналі і вярнуліся на ранейшае месца. На сустрэчным пuccі падняўся семафор. З будкі выйшаў чалавек, сышоў па прыступках, перасек лінію і знік з вачэй у напрамку да невялікага дамка.

— Пайшоў абедаць, — з зайздрасцю сказаў напарнік Нініча.

— За ўвесь час, пакуль я тут, ніколі не было, каб паравоз нарабіў столькі шуму, — сказаў Нініч.

Тут ён пачуў словы напарніка:

— Маёру панеслі гарачы абед з казармы.

Але Нініч не паведаміў яму пра прыезд з Белграда начальніка паліцыі — ён зберагаў гэтую навіну для жонкі.

— Ты шчаслівец. Я часта думаю, як добра з'есці сапраўды абед. Думаю, няблага было б і мне ажаніцца, калі бачу, як твая жонка прыходзіць да цябе кожны ранак.

— Няблага, — стрымана пагадзіўся Нініч.

— Скажы, што яна табе прыносіць?

— Бохан хлеба і кавалак кілбасы. Часам трэшкі масла. Яна неблагая дзяўчына.

Аднак на душы ў яго было неспакойна. «Я яе не варты, я хацеў бы быць багатым, каб купіць ёй сукенку і пацеркі, пайсці з ёй у тэатр у Белградзе. Спачатку ён з зайздрасцю падумаў пра дзяўчыну-іншаземку, замкнёную ў зале чакання, пра яе адзенне, якое здалася яму шыкоўным, пра яе зялёныя пацеркі, але, параўнаўшы дзяўчыну з сваёй жонкай, ён хутка кінуў зайздросціць ёй, а ў душы яго зацэплілася добрае пачуццё да іншаземкі. Паляпваючы сваімі вялікімі няўключнымі рукамі, ён з захапленнем думаў пра прыгажосць і кволасць жанчын.

— Прачніся,— прашаптаў напарнік, і абодва салдаты выпрасталіся і сталі нерухома па стойцы «смірна» ў той час, калі з дарогі да станцыі павярнула машына, крышачы ледзяную корку на зямлі і раскідваючы пырскі.

— Каго там чэрці прынеслі? — прашаптаў напарнік Нініча, ледзь варушачы вуснамі, але Нініч з гонарам падумаў: «А я ведаю, і раней ведаў, што гэты высокі з ордэнскімі калодкамі афіцэр — начальнік паліцыі», ён нават ведае прозвішча другога афіцэра, які, быццам гумавы мячык, выскачыў з машыны і трымаў дзверцы адчыненыя, пакуль палкоўнік Хартэп не вылез.

— Ну і месцейка,— весела сказаў палкоўнік Хартэп, але тут жа незадаволена паглядзеў спачатку на грязь, а потым на свае начышчаныя да бляску боты.

Капітан Алексіч надзьмуў круглыя чырвоныя шчокі.

— Не маглі б ужо хаця дошкі пакласці.

— Ну што вы, мы ж паліцыя. Нас не любяць. Бог ведае які яшчэ нас сняданак чакае. Ну ты, салдат,— ён паказаў пальцам на Нініча,— дапамажы шафёру выгрузіць гэтыя скрынкі. Пастарайцеся, каб віно не боўталася і бутэлькі стаялі.

— Маёр Петкавіч, пан палкоўнік...

— Не звяртайце ўвагі на маёра Петкавіча.

— Даруйце,— вымавіў рэзкі, незадаволены голас маёра за Нінічам.

— Зразумела, маёр,— палкоўнік Хартэп усміхнуўся і пакланіўся,— але я перакананы, дараваць вам няма чаго.

— Гэты салдат вартуе арыштаваных.

— Значыцца, вы затрымалі некалькі чалавек. Мае віншаванні.

— Двух мужчын і адну дзяўчыну.

— У такім разе, я лічу, што надзейны замок, вартавы, штых, вінтоўка і дваццаць абоймаў патронаў вырашаць усе праблемы.

Маёр Петкавіч аблізаў губы.

— Паліцыя, вядома, лепей ведае, як ахоўваць турму. Я пасую перад прафесіяналам. Выгружайце ўсё з машыны,— загадаў ён Нінічу,— і перанясіце да мяне ў кабінет.

Ён павёў афіцэраў за рог залы чакання і знік з вачэй. Нініч глядзеў ім услед, пакуль шафёр не крыкнуў яму:

— Не магу ж я сядзець у машыне і чакаць цэлы дзень. Варушыцеся! Вы, салдаты, зусім адвыклі ад працы.

Ён пачаў выгружаць скрынкі з машыны, адзначаючы ўсё, што там было.

— Паўскрынкі шампанскага. Халодная качка. Фрукты. Дзве бутэлькі каньяку. Кілбаса, пячэнне да віна. Зялёная салата. Алівы.

— Вось здорава! — усклікнуў напарнік Нініча.— Неблагая ежа!

Нейкае імгненне зямелы Нініч стаяў, утаропіўшыся ва ўсё гэтае багацце. Потым ціха сказаў:

— Сапраўдны банкет.

Ён ужо перанёс каньяк, шампанскае, качку ў кабінет маёра, калі ўбачыў сваю жонку. Яна ішла па дарозе і несла яму абед, загорнуты ў белую палаценку. Яна была маленькая, цёмнавалосая, з вясёлай хітрынкай у вачах, плечы ахутаныя ў хустку, на нагах вялікія боты. Нініч паставіў скрынку з фруктамі і пайшоў ёй насустрач.

— Я затрымаюся ненадоўга,— сказаў ён ціха, так, каб

яго не пачуў шафёр.— Пачакай мяне. Я павінен табе нешта расказаць.

Ён з сур'ёзным выглядам вярнуўся да працы.

Жонка села ўскрай дарогі, назіраючы за ім, але калі ён выйшаў з кабінета маёра, дзе стол быў рассунуты і афіцэры пілі перад снеданнем віно, яна ўжо знікла, пакінуўшы абед на абочыне дарогі.

— Дзе мая жонка? — спытаў ён у свайго напарніка.

— Пагаварыла з шафёрам і потым пайшла назад у баракі. Нібыта была нечым усхваляваная.

Нініча ахапіла расчараванне. Ён смакаваў наперад, як будзе расказаць жонцы, навошта прыехаў палкоўнік Хартэп, а цяпер вось шафёр апярэдзіў яго. І так заўсёды. Жыццё салдата — сабачае жыццё. Гэтыя цывільныя атрымоўваюць вялікае жалаванне, абгульваюць салдат у карты, дрэнна да іх ставяцца і нават ублытваюцца ў справы салдата і яго жонкі. Але яго абурэнне было нядоўгае. Ён зможа расказаць ёй яшчэ і пра іншыя сакрэты, толькі варта навастрыць вушы і не зяваць. Ён крыху счакаў, а потым перанёс апошняю скрынку ў кабінет маёра. Шампанскае там лілося ракой. Усе трое гаварылі разам, пенснэ маёра Петкавіча звалілася яму на калені.

— Такія грудзі, такія сцёгны,— гаварыў капітан Алексіч.— Я сказаў пану палкоўніку, калі б я быў на вашым месцы...

Маёр Петкавіч, абмакнуўшы палец у віно, крэмзаў на абрусе нейкія лініі.

— Першае правіла: ніколі не рабі ўдараў па флангах, бі ў цэнтр.

Палкоўнік Хартэп быў зусім цвярозы. Ён смаліў, адкінуўшыся на спінку крэсла.

— Вазьміце крышачку французскай гарчыцы, пятрушкі...

Але малодшыя афіцэры не звярталі на яго ніякай увагі. Ён злёгка ўсміхнуўся і напоўніў келіхі.

Ізноў пайшоў снег, і паверх нанесеных ветрам сумётаў доктар Цынер бачыў, як ахопленыя цікаўнасцю сяляне з Субоціцы з цяжкасцю прабіраліся цераз чыгуначныя пугі і цягнуліся да залы чакання. Адзін селянін так блізка падышоў да акна, што мог зазірнуць у залу і разгледзець твар доктара. Іх аддзяляла некалькі футаў, заізелая аконная шыба, размаляваная марознымі ўзорамі. Доктар Цынер мог бы палічыць маршчынкі на твары селяніна, убачыць колер яго вачэй і вывучыць з прафесійнай цікавасцю нейкую балячку на шчаце. Абодва салдаты адганялі сялян прыкладамі вінтовак. Сяляне адыходзілі да чыгункі, але потым ізноў прарываліся назад, безнадзейна ўпартыя і бязглуздыя.

У зале вельмі доўга панавала маўчанне. Доктар Цынер вярнуўся да печы. Дзяўчына сядзела сціснуўшы рукі і малілася, каб яе каханы як найхутчэй вярнуўся да яе, і па тым, як Корал спрабавала схваць гэта, доктар здагадаўся, што яна не прызвычалася маліцца і рабіла гэта амаль што ўпершыню. Яна была вельмі спалоханая, і ён з халоднай спагадай усвядоміў, як моцна яна баіцца.

Жыццёвы вопыт падказваў яму дзве рэчы: малітвы, як правіла, застаюцца без адказу, а такі выпадковы каханы і не думае вяртацца да яе.

Доктар Цынер шкадаваў, што ўблытаў яе ў гэтую справу, але толькі ў такой ступені, як мог бы шкадаваць пра неабходнасць ілгачь. Ён заўсёды пагаджаўся з неабходнасцю ахвяраваць сваёй асабістай маральнай чысцінёй. Толькі партыя, якая прыйшла да ўлады, мае права на згрызоты сумлення. Калі б яны былі ў яго, ён тым самым прызнаў бы, што сумняваецца ў надзвычайнай важнасці сваёй справы. Але такія разважанні яго засмучалі, і вось чаму: ён разумеў, што заздросціць дабрачынным людзям, якім ён мог бы быць гэтаксама, калі б быў заможны і ўладарны. Ён з радасцю быў бы шчодры, міласэрны, дакладна прытрымліваўся б законаў гонару, калі б яго дзейнасць увянчалася поспехам, калі б свет можна было перарабіць па тым узору, пра які ён марыў і да якога так палымяна імкнуўся.

— Вы шчаслівая, калі верыце, што ён вам дапаможа,— злосна сказаў ён.

Але, са здзіўленнем, ён зразумеў, што Корал, сама таго не ведаючы, дапамагла яму развязаць адчай, заснаваны на старанна распрацаваных, але памылковых высновах.

— Я не веру,— адказала яна,— але ж трэба мець хоць якую-небудзь надзею.

Яго ўразіла, як хутка яна зраклася сваёй веры і зрабіла гэта не таму, што з цяжкасцю авалодала творамі пісьменнікаў-рацыяналістаў і вучоных дзевятнацатага стагоддзя: яна была народжаная дзеля бязвер'я гэтаксама непазбежна, як ён дзеля веры. Некалі ён ахвяраваў усім, каб зрабіцца такім жа няверуючым, і на імгненне яму захацелася пасеяць у яе душы парасткі сумнення, той паўверы, якая прымусіла б яе спадзявацца на свой розум. Але гэтае жаданне хутка прайшло, і ён паспрабаваў падбадзёрыць яе.

— Ваш сябар прыедзе па вас з Белграда.

— А можа, у яго не будзе часу.

— Тады ён тэлеграфуе брытанскаму консулу.

— Магчыма,— вымавіла яна з сумненнем.

Падзеі мінулай ночы, успаміны пра пяшчоты Майета зніклі з яе памяці, нібы асветлены сонцам мол пагрузіўся ў цемру. Яна паспрабавала згадаць яго вобраз, але дарэмна: ён знік, нібы растаў ў натоўпе людзей, якія прыйшлі на вакзал, каб праводзіць яе ў дарогу. Незадоўга да гэтага яна пачала разважаць, чым жа ён вылучаецца сярод усіх знаёмых ёй яўрэяў. Нават яе цела, якое адпачыла і вычылася, але страціла разам з болем свой таемны спакой, ясна адчувала, што ніякай розніцы няма: усе яны падобныя адзін на аднаго. Яна паўтарыла ўголас: «Вядома ж»,— бо саромелася свайго нявер'я. І ва ўсякім разе наракаць няма чаго,— яна ж не ў горшым становішчы, чым іншыя зняволеныя, хіба што спозніцца на дзень у вар'етэ. «Такіх, як ён, процьма»,— думала яна, адчуваючы, аднак, што ёй усё-такі дарагія гэтыя далёка не бязвоблачныя ўспаміны.

Немец, седзячы, спаў у кутку. Павекі ў яго пацепваліся,

готовыя расплюшчыцца пры самым нязначным гуку. Ён звыклы адпачываць у самых нязручных месцах і выкарыстоўваў усякую магчымасць для перадышкі. Калі адчыніліся дзверы, яго вочы адразу насцярожыліся.

Увайшоў вартаўнік, махнуў рукой і нешта крыкнуў. Доктар Цынер паўтарыў яго словы па-англійску:

— Нам загадана выходзіць.

У адчыненыя дзверы надзьмула снегу, і на парозе ўзнік шэры грудок. Яны ўбачылі сялян, што скупіліся каля чыгункі. Ёзэф Грунліх падняўся, абцягнуў пінжак і пхнуў доктара Цынера локцем у бок.

— А ці не ўцячы нам зараз, усім разам, пакуль ідзе снег?

— Яны пачнуць страляць.

Вартаўнік ізноў нешта крыкнуў ім і махнуў рукой.

— Яны ж усё адно будуць страляць, га? Навошта нас выводзіць адгэтуль?

Доктар Цынер павярнуўся да Корал Маскер:

— Думаю, што вам баяцца няма чаго. Вы пойдзеце?

— Вядома.— Потым яна папрасіла ўмольна: — Пачакайце мяне хвілінку, я згубіла насоўку.

Высокая хударлявая постаць доктара сагнулася, нібыта шэры цыкуль, апусцілася на калені і выцягнула насоўку з-пад лавы. Нязграбнасць доктара прымусіла яе ўсміхнуцца, і, забыўшыся на свае турботы, яна падзякавала яму з перабольшанай гарачнасцю. Калі пакінулі залу, доктар Цынер пайшоў, нахіліўшы галаву, хаваючы твар ад снегу і ўсміхаючыся сваім думкам. Адзін вартаўнік ішоў паперадзе, а другі следам за імі, з вінтоўкай наперавес, з прымкнутым штыхом. Яны размаўлялі паміж сабой цераз галовы арыштаваных на мове, якую яна не разумела, і вялі яе невядома куды. Сяляне караскаліся на адхон, шлёпалі па гразі, пераступаючы праз рэйкі: яны падыходзілі бліжэй, ім карцела паглядзець на арыштаваных, і яна крыху баялася іх смуглявых твараў і таго невядомага і таемнага, што адбывалася.

— Чаму вы ўсміхаецеся? — спытала яна ў доктара Цынера, спадзеючыся пачуць, што ён знайшоў спасаб вызваліць

іх усіх, дагнаць цягнік, павярнуць назад стрэлкі гадзінніка.

— Сам не ведаю. А хіба я ўсміхаюся? Напэўна, таму, што я зноў дома.

На імгненне яго вусны сцяліся, але потым ізноў расцягнуліся ў лёгкай усмешцы, а вочы, якія аглядалі ўсё наўкол праз запацелае шкло акулераў, здаваліся вільготныя, і ў іх не адлюстроўвалася нічога, акрамя нейкага незразумелага пацуцця шчасця.

3

Майет глядзеў, як попел цыгары рабіўся ўсё даўжэйшы, і разважаў. Яму вельмі падабаліся тыя мінуты, калі застаешся сам-насам і, не чакаючы ніякай знявагі ні ад каго, адчуваеш, што цела тваё задаволенае, а страсці затухлі. Мінулай ноччу ён марна спрабаваў працаваць: паміж лічбамі ўвесь час мільгаў твар дзяўчыны, — цяпер яна заняла адпаведнае ёй месца. Калі надыдзе вечар, яна зноў зробіцца жаданай і прыйдзе да яго — думваючы пра гэта, ён адчуваў пяшчоту і ўдзячнасць за тое, што, пакінуўшы яго, яна не пакінула за сабой непрыемнага следу. Цяпер, нават не гледзячы на свае паперы, ён памятаў лічбы, якія раней не мог размясціць у адпаведным парадку. Ён памнажаў, дзяліў, адымаў, і доўгія калонкі лічбаў самі сабой узнікалі на аконным шкле, за якім непрыкметна праходзілі, як прывіды, постаці мытнікаў і насільшчыкаў. Потым нехта папрасіў яго паказаць пашпарт — тут попел асыпаўся з яго цыгары, і ён вярнуўся ў купэ паказаць мытніку свой багаж. Корал там не было, і ён падумаў, што яна ў туалце. Мытнік паказаў на яе сакваяж.

— А гэта чый?

— Сакваяж не замкнёны. Дама выйшла. Але там няма чаго глядзець.

Застаўшыся зноў адзін, ён прылёт у кутку і заплюшчыў вочы — так яму зручней было абдумаць справы Экмана, — але калі цягнік адышоў ад Субоціцы, ён заснуў. Яму снілася, што ён падымаецца па лесвіцы ў кватэру Экмана. Вузкая,

не накрытая дываном, неасветлена, яна магла б весці ў кватэру каля Лейстэр-сквера, якая карысталася благой рэпутацыяй, а не ў штаб найбуйнейшых у Еўропе імпарцёраў рынак. Ён не памятаў, як прайшоў праз дзверы. У наступны момант ён ужо сядзеў сам-насам з Экманам. Паміж імі ляжаў агромісты стос папер, а Экман пагладжваў свае цёмныя вусы і пастукваў па стале вечным пяром, у той час як павук аблытваў павуцінай на стале пустую чарніліцу. Кантора была цьмяна асветлена электрычнай лямпачкай, а ў куточку на металічнай кушэтцы сядзела місіс Экман і вязала дзіцячую кофтакчу.

«Я прызнаю ўсё,— сказаў Экман. Раптам яго крэсла паднялося, ён аказаўся высока над галавой Майета і пачаў грукіць аўкцыйным малатком.— Адказвайце на мае пытанні: вы прысягалі. Не ўвільвайце. Адказвайце: так ці не. Вы спакусілі дзяўчыну?»

«Як вам сказаць?»

Экман выскубнуў аркуш паперы з сярэдзіны стоса, павышморгваў яшчэ некалькі папер, пакуль стос не захістаўся і не зваліўся на падлогу з такім грукатам, нібыта пасыпаліся цагліны.

«Вось справа рук Джэрвіса. Хітрая работа, скажу я вам. Вы ўжо заключылі кантракт з членамі праўлення, але ўсё адцягваеце, не хочаце яго падпісаць».

«Усё было згодна з законам».

«А тыя дзесяць тысяч фунтаў Стаўрагу, калі вы ўжо мелі прапанову на пятнаццаць тысяч?»

«Гэта звычайная дзелавая аперацыя».

«А дзяўчына з Спаніердз-роўд? А тысяча фунтаў клерку Моўлта за інфармацыю?»

«Чым жа я горшы за вас? Адказвайце хутчэй. Не ўвільвайце. Адказвайце: так ці не. Мілорд і шаноўныя прысяжныя засядацелі, злачынец на лаве падсудных...»

«Я прашу слова. У мяне ёсць што сказаць. Я невінаваты».

«Па якім артыкуле? Якога кодэксу? Паводле права Справдлівасці? Па Законе Царкоўнай Дзесяціны? Адміралцей-

скага ці Каралеўскага суду? Адказвайце мне хутчэй. Не ўвільвайце. Адказвайце: так ці не. Тры ўдары малатком. Прададзена. Прададзена. Гэтая цудоўная прыбытковая фірма, джэнтэльмены».

«Пачакайце хвілінку. Я скажу вам. Кароль Георг. Год 111, абзац 4, Вікторыя 2504. І сярод махляроў ёсць сумленныя людзі».

Экман, раптам зрабіўшыся зусім маленькім у гэтай мізэрнай канторы, загаласіў, заламваючы рукі. І ўсе прачкі, якія тапталіся ў ручаі на глыбіні па калена, паднялі галовы і загаласілі, а ў гэты час сухі вецер змятаў пясок з марскіх пляжаў, з шумам гнаў яго на ліставы лес, і голас, хутчэй за ўсё голас Экмана маліў яго зноў і зноў: «Вярніся». Потым пустыня загойдалася пад нагамі, і ён расплюшчыў вочы. Цягнік стаяў. Снег заляпіў вагоннае шкло. Корал яшчэ не вярнулася.

Раптам нехта ў хвасце цягніка пачаў рагатаць і здэкавацца з некага. Да яго далучыліся іншыя, і яны свісталі і лаяліся. Майет паглядзеў на гадзіннік. Ён праспаў болей дзвюх гадзін. І пэўна, нагадаўшы голас, які чуў у сне, пачаў хвалявацца за Корал. З паравознай трубы ішоў дым, і чалавек у спячоўцы з заляпаным сажай тварам стаяў каля паравоза, безнадзейна аглядаючы яго. Некалькі пасажыраў трэцяга класа аклікнулі яго, ён павярнуўся, пахітаў галавой, паціснуў плячыма — выгляд у яго быў зычлівы, але разгублены. Начальнік цягніка шпарка ішоў уздоўж пуці, адыходзячы ад паравоза. Майет спыніў яго:

— Што здарылася?

— Нічога. Нічога асаблівага. Невялікая няспраўнасць.

— Мы надоўга затрымаемся тут?

— Не, зусім ненадоўга. На гадзіну, магчыма, на паўтары гадзіны. Мы выклікалі па тэлефоне другі паравоз.

Майет зачыніў акно і выйшаў на калідор. Корал нідзе не было відаць. Ён прайшоў уздоўж цягніка, заглядаючы ў купэ, спрабуючы адчыніць дзверы туалетаў, пакуль не дайшоў да вагонаў трэцяга класа. Тут ён згадаў чалавека са скрыпкай

і доўга шукаў яго ў смярдзючых купэ з жорсткімі драўлянымі лаўкамі, і нарэшце знайшоў — гэта быў невялікі несамавіты чалавек з запаленымі вачыма.

— Сёння ўвечары я наладжваю вячэру, — сказаў яму Майет па-нямецку, — і хачу, каб вы пайгралі мне. Я заплачу вам пяцьдзсят пара¹.

— Семдзсят пяць, ваша правасхадзіцельства.

Майет спышаўся, яму хацелася як найхутчэй знайсці Корал.

— Ну, добра, хай будзе семдзсят пяць.

— Вы жадаеце што-небудзь журботнае, меланхалічнае, кранальнае да слёз, ваша правасхадзіцельства?

— Ні ў якім разе. Я хачу што-небудзь радаснае, вясёлае.

— Ах, вось яно што? Гэта абыдзецца даражэй.

— Чаму?

— Яго правасхадзіцельства, відаць, іншаземец. Ён не разумее. Такая завядзёнка ў нашай краіне: браць за вясёлыя спевы даражэй, чым за маркотныя. О, гэта надта стары звычай. Паўтара дынара.

І раптам, нягледзячы на нецярплівасць і тугу, Майетам авалодала жаданне патаргавацца. Грошы тут не мелі ніякага значэння, гаворка ішла пра нейкія там паўкроны, але гэта было дзелавое пагадненне, і ён не збіраўся ўступаць.

— Семдзсят пяць пара. Ні на грош болей.

Скрыпач ветліва ўсміхнуўся: іншаземец прыйшоўся яму па сэрцы.

— Дынар трыццаць пара. Гэта маё апошнія слова, ваша правасхадзіцельства. Я прынізіў бы сваю прафесію, калі б запрасіў меней.

Пах чэрствага хлеба і пракіславага віна ўжо не раздражняў Майета: такі пах быў на рынку яго продкаў. Гэта была сапраўдная паэма дзелавых зносін — выйгрыш ці пройгрыш тут не меў аніякага значэння, — ішла барацьба за пары,

¹ Югаслаўская манета, адна сотая дынара.

а кожная з іх каштавала меней чвэрці пенса. Майет пераступіў парог купэ, але не сеў.

— Восемдзесят пара.

— Ваша правасхадзіцельства, кожнаму чалавеку трэба жыць. Адзін дынар дваццаць пяць. Я пасаромеўся б узяць меней.

Майет прапанаваў скрыпачу цыгарэту.

— Шклянку ракіі, ваша правасхадзіцельства.

Майет кіўнуў і, не грэбуючы, узяў тоўстую шклянку з адбітым краем.

— Восемдзесят пяць пара. Хочаце — пагаджайцеся, хочаце — не.

Яны пілі і палілі разам, цудоўна разумеючы адзін аднаго, і таргаваліся ўсё болей люта.

— Вы абражаеце мяне, ваша правасхадзіцельства. Я ж усё-такі музыка.

— Восемдзесят шэсць пара — гэта маё апошняе слова.

Трое афіцэраў сядзелі за сталом, келіхі былі ўжо прынятыя. Два салдаты з вінтоўкамі з прымкнутымі штыхамі стаялі каля дзвярэй. Доктар Цынер з цікаўнасцю сачыў за палкоўнікам Хартэпам: апошні раз ён бачыў яго на судзе над Камнецам, калі ён, насуперак правасуддзю, спрытна кіраваў сваімі ілжэсведкамі. Гэта было пяць гадоў таму, аднак гады мала што змянілі ў яго знешнім выглядзе. Валасы гэтаксама прыгожа серабрыліся на яго скронях, толькі ў куточках вачэй з'явілася некалькі дабрадушных зморшчыкаў.

— Маёр Петкавіч, — сказаў ён, — прачытайце, калі ласка, абвінаваўчае заключэнне падсудным. Прапануйце даме крэсла.

Доктар Цынер выняў рукі з кішэняў плашча і працёр акуляры. Ён прымусіў свой голас гучаць цвёрда, аднак не змог стрымаць лёгкага трымцення рук.

— Абвінаваўчае заключэнне? — спытаў ён. — Што вы маеце на ўвазе? Хіба гэта суд?

Маёр Петкавіч, трымаючы ў руцэ паперу, абарваў яго:

— Змоўкніце!

— Гэта разумнае пытанне, маёр,— сказаў палкоўнік Хартэп.— Доктар быў за мяжой. Бачыце,— працягваў ён мякка і вельмі зычліва,— мы мусілі былі прыняць рашучыя захады, каб забяспечыць вашу бяспеку. У Белградзе ваша жыццё было б у небяспецы. Народ настроены супраць паўстання.

— Усё адно я не разумею, якое вы маеце права абыходзіцца без папярэдняга следства.

— Гэта ваенны трыбунал. Ваеннае становішча было абвешчана ўчора на світанку,— растлумачыў палкоўнік Хартэп.— Маёр Петкавіч, пачынайце.

Маёр Петкавіч пачаў чытаць доўгі, напісаны ад рукі дакумент, многія месцы яму цяжка было разабраць.

— «Арыштаваны Рычард Цынер... змова супраць урада... пазбег пакарання за ілжэсведчанне... фальшывы пашпарт. Арыштаваны Ёзеф Грунліх абвінавачваецца ў нашэнні зброі. Арыштаваная Корал Маскер абвінавачваецца ў саўдзеле з Рычардам Цынерам у змове супраць урада».— Ён паклаў паперу на стол і сказаў палкоўніку Хартэпу: — Я не ўпэўнены ў законнасці складу гэтага суду. Абвінавачаныя павінны мець абаронцу.

— Так, ваша праўда, гэта, вядома, памылка. Магчыма, вы, маёр?..

— Не. Суд павінен складацца, прынамсі, з трох афіцэраў, сама меней.

— Не турбуйцеся. Я абыдуся без абаронцы,— перабіў яго доктар Цынер,— гэтыя двое не разумеюць ніводнага слова з таго, што вы гаворыце. Яны не будуць супраць таксама.

— Гэта не па правілах,— сказаў маёр Петкавіч.

Начальнік паліцыі паглядзеў на гадзіннік.

— Я прыняў пад увагу ваш пратэст, маёр. Цяпер мы можам пачынаць.

Тоўсты афіцэр кіўнуў, паднёс да рота руку і падміргнуў Хартэпу.

— Дзевяноста пара.

— Адзін дынар.

Майет патушыў цыгарэту. Ён ужо найграўся.

— Ну, згодзен. Адзін дынар. Сёння а дзевятай гадзіне вечара.

Ён хутка вярнуўся ў сваё купэ. Але Корал там усё яшчэ не было. Пасажыры выходзілі з цягніка, размаўлялі, смяяліся, пацягваліся. Машыніста акружыў невялікі натоўп, і ён з гумарам тлумачыў прычыну аварыі. Хоць наўкол не было відаць ніводнага будынка, некалькі сялян ужо з'явіліся каля цягніка, яны прадавалі бутэлькі з мінеральнай вадой і ледзянцы на палачках. Шаша праходзіла паралельна чыгунцы, іх раздзяляла толькі града снежных сумэтаў. Шафёр нейкага грузавіка гудзеў клаксонам і гучна крычаў:

— Хутка дамчым да Белграда! Сто дваццаць дынараў. Хутка даставім у Белград!

Гэта была нечуваная цана, і адзін мажны камерсант адгукнуўся на прапанову шафэра. Каля шашы пачаўся доўгі гандаль. «Мінеральныя воды! Мінеральныя воды!» Немец з коротка падстрыжанай галавой крочыў узад і ўперад, незадаволена размаўляючы сам з сабой. Майет пачуў у сябе за спінай нечы голас, які сказаў па-англійску:

— Ізноў пойдзе снег.

Ён азірнуўся з надзеяй, што гэта Корал, але то была жанчына, якую ён сустрэў у вагоне-рэстаране.

— Не надта весела затрымацца тут,— сказаў ён.— Спатрэбіцца некалькі гадзін, пакуль прышлюць другі паравоз. А што, калі паехаць да Белграда на машыне?

— Гэта што, прапанова, запрашэнне?

— У складчыну.

— Але ў мяне няма ні гроша.

Яна абярнулася і памахала рукой:

— Містэр Сейвары, хадземце сюды, можна наняць у складчыну машыну. Вы, вядома, заплаціце маю долю?

Містэр Сейвары локцямі праціснуўся праз натоўп пасажыраў, якія скупіліся вакол машыніста.

— Не магу ўцяміць, пра што гаворыць гэты хлапец. Нешта наконт катла,— сказаў ён.— Паехаць разам на машыне? — працягваў містэр Сейвары ўжо павольней.— Напэўна, гэта будзе каштаваць даволі дорага?

Ён пільна паглядзеў на жанчыну, нібыта чакаючы ад яе адказу на сваё пытанне. «Ён, вядома, прыкідвае, уважвае, якую карысць ён будзе мець з гэтага»,— падумаў Майет. Ваганні містэра Сейвары, насцярожанае маўчанне жанчыны абудзілі ў ім інстынкт суперніцтва. Яму захацелася паказаць ёй сваё багацце, як паўлін разгортвае хвост, і асляпіць яе раскошаю сваіх скарбаў.

— Шэсцьдзесят дынараў — з вас дваіх.

— Я толькі пайду і пагавару з начальнікам цягніка, можа, ён ведае, як доўга...

Пайшоў снег.

— Калі вы захочаце падзяліць са мной кампанію, міс...

— Джанет Пардаў,— сказала яна і падняла каўнер футра да самых вушэй. Яе шчокі гарэлі, разрумяненыя снегам. Майет мог уявіць сабе абрысы яе ахутанага футрам цела і параўнаць яе з хударлявай голай Корал. «Мне давядзецца Корал узяць з сабой»,— падумаў ён.

— Так, так, яна выйшла з цягніка ў Субоціцы. Я ведаю, каго вы маеце на ўвазе. Вы абедалі з ёй учора.— Яна ўсміхнулася яму.— Гэта, пэўна, ваша каханка?

— Яна выйшла з сакважам?

— Ды не, здаецца. У яе з сабой нічога не было. Я заўважыла, як яна прайшла з мытнікам на станцыю. А яна забаўная малышка, праўда? З вар'етэ? — спытала Джанет, але даволі абьякава. Па яе тоне Майет зразумеў, што яна асуджае не дзяўчыну, а яго самога за тое, што ён марна траціць грошы.

Гэта яго ўзлавала, нібыта яна крытыкавала яго разынкі, быў кінуты цень на яго праніклінасць і дабрачыннасць. «Зрэшты, я выдаткаваў на яе не болей, чым патраціў бы на вас, калі б узяў вас з сабой у Белград,— падумаў ён,— а ці расплаціліся б вы са мной такім самым спосабам і з такой

самай шчодрасцю, як яна?» Аднак розніца паміж імі выклікала ў ім жаданне і горыч, таму што гэтая дзяўчына была бліскучая статуэтка з срэбра, а Корал — у лепшым выпадку прывабным кавалачкам каляровага шкла. Корал абуджала чыста сентыментальныя пачуцці, а ў Джанет была нейкая ўнутраная каштоўнасць. «Яна не з тых, каму трэба не толькі грошы, але і прыгожае цела, якое задаволіла б яе пажадлівасць, розум, адукаванасць. Я яўрэй, і мяне навучылі толькі таму, як рабіць грошы». Але тым не меней яе пагарда ўзлавала яго і дапамагла адмовіцца ад недасяжнага.

— Яна, пэўна, адстала ад цягніка. Мне трэба вярнуцца за ёй.

Ён не папрасіў прабачэння за парушанае абяцанне і хутка рэціраваўся. Добра, што было яшчэ не позна.

Камерсант усё яшчэ таргаваўся з шафёрам. Той панізіў суму да ста дынараў, а той падняў да дзевяноста. Майету было няёмка ўблытвацца ў іх здзелку, ён разумеў: абодва яны будуць пагарджаць ім за тое, што ён пара гарачку і паводзіць сябе такім чынам не да твару самавітаму бізнесмену.

— Я дам вам сто дваццаць дынараў, калі вы адвезце мяне ў Субоціцу і назад. — Калі ён убачыў, што шафёр збіраецца працягваць торг, ён павялічыў суму: — Сто пяцьдзсят дынараў, калі вы даставіце мяне туды і назад да адыходу гэтага цягніка.

Машына была старая, пабітая, але вельмі магутная. Яны ехалі супраць ветру з хуткасцю шэсцьдзсят міль у гадзіну па дарозе, якая не рамантавалася цэлую вечнасць. Спружыны сядзення былі зламаныя, і Майета кідала з боку на бок, калі машына правальвалася ў ямы, вылазіла з іх, хілілася набок. Яна бурчала і задыхалася, як чалавек, даведзены да знямогі бязлітасным гаспадаром. Снег паваліў мацней: тэлеграфныя слупы ўздоўж чыгункі мільгалі, нібыта цёмныя правалы ў белай сцяне снегу. Майет нахіліўся да шафёра і крыкнуў панямецку, перакрываючы роў старой машыны:

— Вы што, сляпы?

Раптам машыну рэзка занесла ўбок і кінула ўпоперак ша-

шы, а шафёр крыкнуў яму ў адказ, што баяцца няма чаго, на дарозе нікога няма, але ён не пацвердзіў, што ўсё добра бачыць.

Тым часам вецер узмацніўся. Шаша, закрытая ад іх сцяной снегападу, цяпер то ўздымалася перад імі, то зноў бегла ўніз, падобная на хвалю з пенай калючага снегу. Майет крычаў шафёру, каб той ехаў цішэй. «Калі б зараз шына спуціла, нам абодвум канец», — падумаў ён. Ён бачыў, як шафёр паглядзеў на гадзіннік і націснуў на акселератар. Стары аўтамабіль адказаў яму, дадаўшы яшчэ некалькі міль у гадзіну, падобна да тых моцных упартых старых, пра якіх кажуць: «Гэта ўжо апошнія: такую пароду мы болей не выведзем». Майет ізноў закрычаў: «Цішэй!» — але шафёр паказаў на свой гадзіннік і давёў машыну, што грукатала на ўсю моц, да небяспечнай, звышнатуральнай мяжы хуткасці. Гэтаму чалавеку трыццаць дынараў — розніца паміж тым, ці паспеюць яны, ці ўпусцяць цягнік — азначалі некалькі месяцаў забяспечанага жыцця: ён рызыкаваў бы сваім жыццём і жыццём свайго пасажыра і за меншую суму. Раптам, калі вецер падхапіў снег і адкінуў яго ўбок, у прасвеце, на адлегласці дзесяці метраў, перад імі з'явілася павозка. Майет ледзь паспеў заўважыць ачмурэлыя вочы быкоў, разлічыць, у якім месцы іх рогі разаб'юць лабавое шкло, як пажылы чалавек злямантаваў, кінуў пугу і саскочыў з калёс. Шафёр крута павярнуў руль, машына пераскочыла цераз снежны вал, пакацілася як шалёная на двух колах, у той час як два астатнія з шумам круціліся ў паветры па-над зямлёй. Машына нахілялася ўсё болей і болей, пакуль Майету не здалося, што зямля ўстае на дыбкі, як гарачае малако, потым аўтамабіль пераскочыў цераз снежны сумёт, спачатку два колы дакрануліся да зямлі, потым усе чатыры, і машына панеслася па шашы з хуткасцю шэсцьдзесят міль у гадзіну, а снег самкнуўся за імі, накрыўшы быкоў, драбіны і здзіўленага старога, здранцвелага ад жаху.

— Едзьце цішэй, — задыхаючыся, сказаў Майет, але шафёр абярнуўся, усміхнуўся яму і бясстрашна махнуў рукой.

Афіцэры сядзелі за сталом, вартаўнікі стаялі каля дзвярэй, а доктар адказваў на пытанні, якія яму бесперапынна задавалі. Корал Маскер заснула. Гэтая ноч змарыла яе, яна не разумела ніводнага слова з таго, што гаварылася, не ведала, чаму яна тут, была напалоханая і пачала ўжо прыходзіць у адчай. Спачатку ёй прыснілася, нібыта яна — маленькая дзяўчынка і ўсё было вельмі проста і вельмі трывала, усё можна было растлумачыць. А потым ёй прыснілася, што яна старая і аглядваецца на сваё жыццё, ёй ужо ўсё вядома, што правільна і што няправільна і чаму здараецца тое і гэтае, і зноў усё было вельмі проста і падпарадкоўвалася законам маралі. Але гэты другі сон не быў падобны на першы: яна ўжо амаль прачнулася і прымушала сон паказваць тое, што ёй хацелася ўбачыць. І ўсе яе сны праходзілі на фоне размовы, якая здалёк даносілася да яе. У апошнім сне, абароненая старасцю, яна пачала згадваць і падзеі мінулай ночы і дня, і ёй здалося, што ўсё ўладзілася, і Майет прыехаў па яе з Белграда.

Доктару Цынеру таксама дазволілі сесці ў крэсла. Па выразе твару мажнага афіцэра ён зразумеў, што з ілжывым абвінавачаннем было амаль пакончана, — таўстун перастаў звяртаць увагу на допыт, ён толькі ківаў галавой, ікаў і зноў ікаў. Палкоўнік Хартэп па-ранейшаму захоўваў уяўную зычлівасць і трымаўся правасуддзя. Ён не пакутаваў ад згрызот сумлення, але ён і не хацеў прыносіць падсуднаму празмерных пакутаў. Калі б гэта было магчыма, ён да канца пакінуў бы доктару Цынеру нейкае каліва надзеі. Маёр Петкавіч бесперапынна выступаў з пратэстамі, ён ведаў, гэтаксама як і кожны з іх, загадзя прысуд, але вырашыў надаць яму хоць бы выгляд законнасці, каб усё праходзіла згодна правілам, змешчаным у настаўленні 1929 года.

Сядзячы спакойна, сціснуўшы кулакі, паклаўшы панашаны мяккі брыль на падлогу каля сваіх ног, доктар Цынер вёў з афіцэрамі безнадзейную барацьбу. Адзінае рашэнне, на якое ён мог спадзявацца, было прызнанне неаб'ектыўнасці гэтага суду — яго ж збіраліся паціху закапаць у зямлю на

пагранічнай станцыі, калі сцямнее, і ніхто ні пра што не даведаецца.

— За ілжэсведчанне мяне не судзілі. Гэта не ўваходзіць у кампетэнцыю ваеннага трыбунала,— сказаў ён.

— Вас судзілі ў вашу адсутнасць,— запярэчыў палкоўнік Хартэп.— І прыгаварылі да пяці год зняволення.

— Лічу, што вы знойдзеце патрэбным перадаць маю справу ў грамадзянскі суд для вынясення канчатковага прыговору.

— Ён мае рацыю,— умяшаўся маёр Петкавіч.— Такія злачынствы не ў нашай кампетэнцыі. Калі вы паглядзіце раздзел пятнаццаты...

— Я вам давяраю, маёр. Тады мы часова адкладзём абвінавачанне ў ілжэсведчанні. Застаецца фальшывы пашпарт.

— Вы павінны даказаць, што я не прыняў брытанскага падданства,— хутка запярэчыў доктар Цынер.— Дзе вашы сведкі? Вы маеце намер тэлеграфавець брытанскаму паслу?

Палкоўнік Хартэп усміхнуўся:

— Гэта патрабуе шмат часу. Мы пакуль адкладзём пытанне пра фальшывы пашпарт. Вы згодны, маёр?

— Не. Я лічу, што будзе больш правільна, калі мы адкладзём суд па больш дробным абвінавачанні, пакуль ён не будзе асуджаны,— я хацеў сказаць: пакуль не будзе вынесены прыговор па больш сур'ёзным абвінавачанні.

— Для мяне гэта тое самае,— сказаў палкоўнік Хартэп.— А як вы, капітан?

Капітан кінуў, усміхнуўся і заплюшчыў вочы.

— А цяпер абвінавачанне ва ўдзеле ў змове,— сказаў палкоўнік Хартэп.

Маёр Петкавіч перабіў яго:

— Я ўсё гэта абдумаў. Лічу, што ў абвінаваўчым акце трэба выкарыстаць слова «зрада».

— Ну, добра, хай будзе «зрада».

— Не, не, палкоўнік, цяпер ужо нельга ўносіць папраўкі ў абвінаваўчы акт. Давядзецца пакінуць «удзел у змове».

— Вышэйшая мера?

— І ў тым і ў другім выпадку.

— Ну добра. Доктар Цынер, вы прызнаеце сябе вінаватым ці не прызнаеце?

Доктар Цынер з хвілінку падумаў. Потым сказаў:

— А якая розніца?

Палкоўнік Хартэп паглядзеў на гадзіннік, потым узяў са стала пісьмо.

— На погляд суду, гэтага дастаткова для вынясення прысуду.

У яго быў выгляд чалавека, які хоча далікатна, але няўмольна пакласці канец дзелавой размове.

— Я думаю, што маю права на тое, каб пісьмо прачыталі і падверглі перакрываванаму допыту салдата, які адабраў гэтае пісьмо.

— Безумоўна,— ахвотна пагадзіўся маёр Петкавіч.

— Я не буду ўскладняць вам справу,— усміхнуўся доктар Цынер.— Я прызнаю сваю віну.

«Але калі б ваенны трыбунал засядаў у Белградзе,— сказаў ён сабе,— і журналісты ў сваёй ложы занатоўвалі б усё, я б змагаўся за кожны пункт». Цяпер, калі яму не было да каго звяртацца, ён адчуў прыліў красамоўства, яму ў галаву прыходзілі рэзкія словы і словы, якія маглі выклікаць слёзы.

Ён ужо быў не тым узлаваным чалавекам са звязаным языком, якому не ўдалося закляймоць місіс Пітэрс.

— Суд аб'яўляе перапынак,— сказаў палкоўнік Хартэп.

У нядоўгім маўчанні было чуваць, як вецер, быццам злы вартавы сабака, гойсае вакол станцыйных будынкаў. Перапынак быў вельмі кароткі, ён доўжыўся роўна столькі, колькі спатрэбілася палкоўніку Хартэпу, каб накідаць некалькі слоў на аркушы паперы і пасунуць яго па стале на подпіс абодвум афіцэрам. Двое салдат стаялі крыху вальней.

— «Суд прызнае арыштаваных вінаватымі,— прачытаў палкоўнік Хартэп.— Арыштаваны Езеф Грунліх прыгаворваецца да аднаго месяца зняволення, пасля чаго будзе высланы на радзіму. Арыштаваная Юрал Маскер прыгаворваецца

да турэмнага зняволення на дваццаць чатыры гадзіны, пасля чаго будзе выслана на радзіму. Арыштаваны...»

Доктар Цынер перабіў яго:

— Магу я звярнуцца да суду, перш чым будзе абвешчаны прысуд?

Палкоўнік Хартэп кінуў погляд у акно — яно было зачынена, зірнуў на вяртаўнікоў — іх бясстрасныя, абьякавыя твары выказвалі неразуменне і адчужанасць.

— Можаче, — дазволіў ён.

Твар маёра Петкавіча пабарвавеў.

— Немагчыма, — сказаў ён, — абсалютна немагчыма. Загад 27^а. Арыштаванаму трэба гаварыць да перапынку.

Начальнік паліцыі паглядзеў міма вострага профілю маёра, туды, дзе на крэсле, сагнуўшыся, склаўшы рукі ў шэрых баваўняных пальчатках, сядзеў доктар Цынер. Звонку прагудзеў паравоз, які павольна рухаўся па чыгуначным пуці. За акном шамацеў снег. Ён глянуў на доўгі шэраг ордэнскіх калодак на сваім шынялі і на дзірку ў пальчатцы доктара Цынера.

— Гэта будзе поўнае парушэнне правілаў, — прабурчаў маёр Петкавіч, адной рукой ён намацаў пад сталом свайго сабаку і пачаў тузаць, кудлаціць яго за вушамі.

— Прымаю да ведама ваш пратэст, — сказаў палкоўнік Хартэп і потым звярнуўся да доктара Цынера: — Вы ведаеце гэтаксама добра, як і я, — зычліва пачаў ён, — што б вы ні гаварылі, гэта ўжо не зменіць прысуду. Але калі вам так хочацца нешта сказаць, калі гэта прынясе вам задавальненне, можаце гаварыць.

Доктар Цынер чакаў пярэчанняў ці зневажальных рэплік і ў сваім апошнім слове меўся даць ім рашучы адпор. Аднак ласкавасць, ветлівасць палкоўніка на імгненне пазбавілі яго дару слова. Ён ізноў пазайздросціў тым вартасцям, якімі валодаюць толькі людзі моцныя, упэўненыя ў сабе. Зычлівасць палкоўніка, які моўчкі глядзеў на яго, скавала яму язык. Капітан Алексіч расплюшчыў вочы і зноў заплюшчыў іх. Доктар пачаў павольна гаварыць:

— Гэтыя ўзнагароды вы атрымалі за заслугі перад радзімай пад час вайны. У мяне няма ўзнагарод, таму што я вельмі моцна люблю сваю радзіму. Я не хачу забіваць людзей толькі за тое, што яны гэтаксама любяць сваю радзіму. Я змагаюся не за новыя тэрыторыі, а за новы свет.

Яго прамова перарвалася: тут не было публікі, якая магла б падбадзёрыць яго, і ён усведамляў, наколькі напышлівыя яго словы: яны не маглі служыць доказам вялікай любові і вялікай нянавісці, якія заўсёды кіравалі ім у яго жыцці. У яго мазгу прамільгнулі журботныя і цудоўныя твары людзей, змарнелыя ад голаду, заўчасна састарэлыя, поўныя адчаю. Ён ведаў гэтых людзей, дапамагаў ім, але не здатны быў іх выратаваць. Свет ператварыўся ў хаос, таму што такая плейма высакародных людзей — беспрацоўныя, у той час як буйныя фінансісты і вайскоўцы квітнеюць.

— Вас нанялі, каб падтрымліваць нікчэмны і агідны стары свет, поўны несправядлівасці і неразбярыхі,— казаў ён,— бо такія людзі, як Вускавіч, крадуць працоўныя жабрацкія грашы ў беднякоў, дзесяць гадоў спяшаюцца жыць раскошным, сытым, бязглуздым жыццём, а потым пускаюць сабе кулю ў лоб. І вам плацяць за тое, каб вы абаранялі вось такую сістэму, якая падтрымлівае людзей накштальт яго. Вы саджаеце ў турму дробнага зладзюжку, а вялікія злодзеі жывуць у палацах.

— Тое, што гаворыць арыштаваны, не мае ніякага дачынення да справы. Гэта палітычная прамова,— умяшаўся маёр Петкавіч.

— Хай гаворыць.

Палкоўнік Хартэп засланіў рукою твар і заплюшчыў вочы. Доктар Цынер падумаў: «Ён робіць выгляд, што спіць — хоча замаскіраваць сваю раўнадушнасць», але той ізноў расплюшчыў вочы, калі доктар гнеўна звярнуўся да яго:

— Як жа вы ўстарэлі з сваімі граніцамі і з сваім патрыятызмам! Самалёты не ведаюць граніц, нават вашы фінансісты іх не прызнаюць.

Потым доктар Цынер заўважыў, што палкоўнік Хартэп не-

чым засмучаны, і пры думцы, што, магчыма, Хартэп не жадае яго смерці, яму зноў зрабілася цяжка падбіраць патрэбныя словы. Ён бездапаможна пераводзіў вочы з аднаго месца на другое, ад карты на сцяне да паліцы з гадзіннікам, застаўленай кнігамі ў падраных вокладках па стратэгіі і па ваеннай гісторыі. Нарэшце яго погляд спыніўся на двух вартавых. Адзін глядзеў міма, не звяртаючы на яго ўвагі, ён спрабаваў глядзець у адну кропку і трымаць вінтоўку пад правільным вуглом. Другі ж не зводзіў з яго вялікіх, наіўных, маркотных вачэй. Гэты твар ён далучыў да той уяўнай журботнай працэсіі, і тут ён зразумеў — ён мае аўдыторыю больш каштоўную, чым журналісты: перад ім быў бядняк, якога трэба адлучыць ад няправеднай справы і пераканаць, каб ён служыў справядлівай справе. І тады ў доктара адразу знайшліся словы, абстрактныя, але мілагучныя, — яны некалі пераканалі яго самога, а цяпер павінны былі пераканаць іншага. Аднак зараз ён паводзіў сябе хітрэй, з асцярогай, уласцівай яго класу, не глядзеў на салдата, які стаяў на варце, а толькі зрэдку, крадком, кідаў на яго хуткі, нібыта хвост яшчаркі, позірк, звяртаючыся да яго ў множным ліку: «Браты!» Ён пераконваў яго, што беднасць — не ганьба, але і старацца разбагацець таксама не сорамна, што беднасць — не злачынства і няма ніякай патрэбы адчуваць сябе прыгнечаным. Калі ўсе зрабляцца бяднякамі — бяднякоў не будзе наогул. Багацці свету належаць усім. Калі падзяліць іх паміж усімі людзьмі, тады знікнуць бяднякі, і ў кожнага чалавека будзе дастаткова, і не трэба будзе саромецца сваіх суседзяў.

Палкоўнік Хартэп страціў да яго цікавасць: у доктара Цынера зніклі характэрныя рысы, нахшалт шэрых шарсцяных пальчатак з дзіркай на вялікім пальцы, і ён ператварыўся ў звычайнага вулічнага прамоўцу. Глянуўшы на гадзіннік, палкоўнік Хартэп сказаў:

— Я думаю, што даў вам дастаткова часу.

Маёр Петкавіч прамармытаў нешта сабе пад нос, ён раптам са злосцю пхнуў нагой сабаку і буркнуў:

— Адчапіся! Вечна ты лезеш да мяне.

Капітан Алексіч прачнуўся і сказаў з вялікай палёгкай:
— Ну вось, нарэшце, і закончылі.

Доктар Цынер, які ўтаропіўся ў адну кропку на падлозе, злева ад вартаўніка, павольна вымавіў:

— Гэта быў не суд. Яны прыгаварылі мяне да смерці перш чым пачалі судзіць. Памятайце, я паміраю, каб адкрыць перад вамі шлях у будучыню. Смерці я не баюся. Жыццё маё не вартае таго, каб баяцца смерці. Мне здаецца, што ад мяне мёртвага болей карысці.— Але пакуль ён гаварыў, яго ясны розум падказаў яму, што наўрад ці яго смерць каму-небудзь прынясе карысць.

— «Арыштаваны Рычард Цынер прыгаворваецца да смяротнага пакарання,— прачытаў палкоўнік Хартэп.— Прыгавор будзе прыведзены ў выкананне афіцэрам, які камандуе гарнізонам у Субоціцы, праз тры гадзіны».

З мінуту ўсе сядзелі моўчкі, як на канцэрце, калі выкананне закончана і публіка не ўпэўнена, ці надышоў час апладзіраваць. Кюрал Маскер прачнулася. Яна не магла адразу ўцяміць, што тут адбываецца. Афіцэры размаўлялі паміж сабой, перагортвалі паперы. Потым адзін з іх аддаў каманду, вартаўнікі адчынілі дзверы і пайшлі насустрач ветру і снегу да белых зацярушаных будынкаў.

Арыштаваная выйшлі за імі, тулячыся адно да аднаго сярод снежнай завеі, што агарнула іх. Не паспелі яны крыху адысці, як Езеф Грунліх тузануў доктара Цынера за рукаў.

— Чаму вы нічога не гаворыце мне? Што будзе са мной? Вы ідзяце і маўчыце,— бурчаў ён, цяжка дыхаючы.

Грунліх замоўк, з пільнай увагаў разглядаючы размяшчэнне будынкаў. Ён спатыкнуўся на рэйках і сярдзіта прабурчаў нешта сабе пад нос.

— А я? Што будзе са мной? — спытала Кюрал.

— Вас адправяць дадому заўтра.

— Але я не магу туды ехаць. Мне трэба на працу. Я страчу яе. А як жа мой сябра?

Яна з самага пачатку баялася гэтага падарожжа — баялася не зразумець, што ёй казалі насільшчыкі, баялася ня-

звыклай ежы — і не ведала, чым усё гэта скончыцца. У той момант, калі памочнік капітана аклікнуў яе на мокрым прычале ў Остэндэ, яна гатовая была павярнуць назад. З таго часу адбылося шмат розных падзей, а цяпер ёй давядзецца вяртацца ў тую самую кватэру, да скібак падсмажанага белга хлеба і апельсінавага соку на сьнеданне, да доўгага чакання на лесвіцы каля агенцтва разам з Айві, і Фло, і Філам, і Дзікам. Усе яны ветлівыя юнакі і дзяўчаты, з імі цалуешся і называеш іх проста па імені, хоць і зусім іх не ведаеш. Блізкасць з кім-небудзь адным можа парушыць свет сяброўскіх адносін: пачынаеш адчуваць агіду да жаночых пацалункаў і да іх гучнага шчэбету, звыклае жыццё робіцца крыху нерэальнае і вельмі сумнае. Нават доктар, які крочыў перад ёй, у гэтым нерэальным свеце не выклікае ў яе цікавасці. Але, калі яны дайшлі да залы чакання, яна ўспомніла, што трэба спытаць у яго:

— А вы? Што будзе з вамі?

— Мяне затрымаюць тут, — няпэўна адказаў ён, забыўшыся прапусціць яе перад сабою, калі яны ўваходзілі ў залу.

— Куды яны мяне пасадзяць? — спытаў Езеф Грунліх, калі дзверы за імі зачыніліся.

— А мяне?

— На гэтую ноч, я думаю, у казармы. Цягніка да Белграда няма.

Печ ужо астыла. Ён паглядзеў у акно, спрабуючы ўбачыць сцялян, але ім, пэўна, надакучыла чакаць, і яны пайшлі па дамах.

— Нічога не зробіш, — з палёгкай вымавіў ён і дадаў сумным гумарам: — Быць дома — гэта ўжо нешта.

На імгненне ён убачыў, як стаіць перад бясконцай прасторай, поўнай сасновых парт, перад радам злосных твараў, і нагадаў той час, калі сэрца ў яго ныла ад іх дзіцячага свавольства, патаемных сігналаў і прытоенага смеху — калі настаўнік не можа падтрымліваць парадку ў класе, яго абавязкова звальняюць. Але яго ворагі даравалі яму тое, чаго ён ніколі

раней не меў: бяспеку. Не трэба было нічога вырашаць. Ён жыў у спакоі.

Доктар Цынер пачаў напяваць нейкі матыў.

— Гэта старадаўняя песня, — растлумачыў ён Корал Маскер. — Каханы кажа: «Я не магу прыйсці ўдзень, бо я бедны і твой бацька нацкуе на мяне сабак. Але ўначы я падыду да твайго акна і папрашу цябе ўпусціць мяне да сябе». А дзяўчына адказвае: «Калі забрэшучь сабакі, стой, схваўшыся ў цень сцяны, я спушчуся да цябе, і мы разам пойдзем у гушчар фруктовага саду».

Ён праспяваў першы куплет злёгка хрыплаватым голасам, таму што даўно не спяваў. Езеф Грунліх, седзячы ў кутку, пахмурна паглядзеў на спевака, а здзіўленая Корал, стоячы каля астылай печы, слухала з задавальненнем, бо доктар, здавалася, памаладзеў і быў поўны аптымізму. «Уначы я прыйду да твайго акна і папрашу цябе ўпусціць мяне да сябе». Ён звяртаўся не да сваёй каханай, словы гэтыя былі бяссільныя выклікаць у памяці твар дзяўчыны з тых гадоў, калі ён займаўся палітыкай і цалкам падначаліў сябе адзінай мэце, але яго бацькі з дакорам хіталі добрымі маршчыністымі тварамі: яны ўжо не ставіліся з глыбокай пашанай да адукаванага чалавека, доктара, амаль джэнтльмена. Потым крышку цішэй ён яшчэ раз праспяваў партыю дзяўчыны. Яго голас гучаў не так хрыпла, ён, пэўна, калісьці быў прыгожы. Адзін вартаўнік падышоў да акна і зазірнуў у залу, а Езеф Грунліх раптам заплакаў характэрнымі тэўтонскімі слязамі, думаючы пра сірот, засыпаных снегам, пра прынцэс з ледзяным сэрцам і зусім не ўспамінаючы пра Кольбера, чыё цела зараз везлі па брудных гарадскіх вуліцах у пахавальнай машыне ў суправаджэнні двух пахавальных агентаў і аднаго праважатага ў таксі, пажылога халасцяка, цудоўнага гульца ў шашкі. «Стой, схваўшыся ў цень сцяны, і я спушчуся да цябе». У свеце панаваў хаос: беднякі паміралі з голаду, а багацеі не рабіліся ад гэтага больш шчаслівыя, злодзея маглі і пакараць, і ўзнагародзіць тытуламі, у Канадзе палілі пшаніцу, у Бразіліі — каву, а ў беднякоў яго роднай краіны

не хапала грошай на хлеб, і яны паміралі з голаду ў халодных пакоях. Свет раскалоўся, і ён некалі рабіў усё магчымае, каб навесці ў ім парадак, але цяпер з гэтым пакончана. Цяпер ён нічога не мог зрабіць, але ён быў шчаслівы. «Мы пойдзем туды, у гушчар фруктовага саду». У памяці зноў не ўзнікла ніякай дзяўчыны, якая прынесла б яму палёжку, а толькі журботныя і цудоўныя твары беднякоў, якія навывалі на яго спакой. Ён зрабіў усё, што яму было пад сілу, нічога большага ад яго і не чакалі. Беднякі надзялілі яго ўсведамленнем безвыходнасці, адкрылі перад ім таямніцы сваёй духоўнай прыгажосці, сваіх радасцей і бед і павялі яго ў цемру, поўную шапацення лістоты. Вартаўнік прыціснуўся тварам да акна, і доктар Цынер перастаў спяваць.

— Цяпер ваша чарга, — сказаў ён Корал.

— О, я не ведаю такіх песень, якія б вам спадабаліся, — сур'ёзна сказала яна, у той жа час шукала ў памяці што-небудзь крыху старамоднае і журботнае, што-небудзь, што пасавала б да яго кранальнай сумнай песенькі.

— Але ж павінны мы неяк бавіць час.

Корал раптам заспявала нягучным, але чыстым голасам, падобным на гук музычнай скрынкі:

Хто будзе маім,
Я пакуль не рашыла,
Я з Майклам ганяла
Ўсю ноч на машыне.
Я з Пітэрам ў парку
На лаўцы сядзела.

А ўвечары з Джонам
На зоркі глядзела.

А потым знянацку
Сустрэлася з Гары,
З ім горкага піва
Напілася ў бары.
Дый некалі будзе уцехам канец,
І дзеўчына пойдзе з хлапцом пад вянец.

— Гэта Субоціца? — закрычаў Майет, калі скрозь завею паказаліся некалькі гліняных будынкаў.

Шафёр кіўнуў і паказаў рукой наперад. На сярэдзіну шашы выбегла дзіцё, і машына рэзка павярнула ўбок, каб не наехаць на яго. Пранізліва запішчала кураня, і шэрае пер'е разляцелася па снезе. З хаткі выйшла бабуля і закрывала ім наўздагон.

— Што яна сказала?

Шафёр павярнуў галаву і ўсміхнуўся:

— «Праклятыя жыды».

Стрэлка спідометра задрыжала і пачала адступаць: пяцьдзесяць міль, сорок, трыццаць, дваццаць.

— Тут паўсюль салдаты, — сказаў шафёр.

— Вы думаеце, што тут абмежаванне хуткасці?

— Не, не. Гэтыя праклятыя салдафоны! Як толькі ўбачаць добрую машыну, адразу рэквізуюць. Тое самае з коньмі. — Ён паказаў на палі, ахутаныя снегам. — Сяляне — яны ўсе галадаюць. Я працаваў тут некалі, але потым вырашыў: гэта не па мне, лепей буду жыць у горадзе. Увогуле, вёска гіне. — Ён кіўнуў галавой у бок чыгункі, якой не было відно ў снежным буране: — Адзін-два цягнікі на дзень — вось і ўсё. Не дзіва, што тут чырвоныя бунтуюць.

— А ў вас гэтаксама былі бунты?

— Бунты? Вочы б мае не глядзелі на ўсё гэта! Таварныя склады ўсе гараць, паштамт разбіты ўшчэнт. Паліцыя ў паніцы. Белград на ваенным становішчы.

— Я хачу паслаць адгэтуль тэлеграму. Але ці дойдзе яна?

Машына, пыхкаючы, праклала сабе дарогу, узлазячы на другой перадачы на маленькі пагорак, потым паехала па вуліцы з закуранымі цаглянымі хацінамі, пазаклеенымі аб'явамі і адозвамі.

— Калі вы хочаце паслаць тэлеграму, то на вашым месцы я паслаў бы яе адгэтуль. У Белградзе чэргі газетчыкаў, паштамт разбураны, і ўладам давялося канфіскаваць стары рэстаран Міколы. Разумеце, што гэта значыць? Ды дзе ўжо вам, вы ж іншаземец. Галоўнае — не клапы, хай бы яны былі: кажуць, яны нават карысныя для здароўя...

— Ці хопіць у мяне часу паслаць адгэтуль тэлеграму і паспець на цягнік?

— Гэты цягнік яшчэ доўга стаяць будзе. Яны запатрабавалі другі паравоз, але ніхто ў горадзе і слухаць не хоча. Паглядзелі б вы, што робіцца на станцыі, які там гармідар. Лепей адвёз бы я вас у Белград. Я б вам і горад паказаў. Я там ведаю ўсе лепшыя бардэлі.

— Спачатку я паеду на пошту, — перапыніў яго Майет. — А потым паспрабуем пашукаць маю даму ў гатэлях.

— Тут усяго адзін гатэль.

— А потым пашукаем на станцыі.

Адпраўка тэлеграмы заняла некаторы час. Спачатку ён меўся паслаць распараджэнне Джойсу, каб не даць Экману абвінаваціць фірму ў паклёпе. Нарэшце ён спыніўся на такой фармулёўцы: «Экману неадкладна прадаставіць месячны адпачынак. Калі ласка, адразу бярыце на сябе яго паўнамоцтвы. Буду заўтра». Такімі словамі ён выклаў сваё распараджэнне, але ўсё гэтае трэба было зашыфраваць кодам фірмы. Аднак калі зашыфраваная тэлеграма была пададзена ў акенца тэлеграфіста, той адмовіўся прыняць яе: усе тэлеграмы праходзілі праз цензуру і зашыфраваныя паведамленні не перадаваліся. Нарэшце Майет выбраўся з пошты, але ў гатэлі, дзе тхнула засохлымі раслінамі і клапаморам, пра Корал нічога не ведалі. «Яна, пэўна, яшчэ на станцыі», — падумаў Майет. Ён выйшаў з машыны за сто метраў ад вакзала, каб пазбавіцца ад шафёра, — той аказаўся надта гаваркі і назойліва навязваў сваю дапамогу, — і пачаў адзін прабірацца скрозь вецер і снег. Калі праходзіў паўз двух вартаўнікоў, якія стаялі каля дзвярэй нейкага будынка, ён спытаў у іх, як прайсці ў залу чакання. Адзін сказаў, што цяпер ніякай залы ўжо няма.

— А куды мне звярнуцца па даведку?

Той, што быў вышэйшы ростам, прапанаваў яму звярнуцца да начальніка станцыі.

— А дзе яго кабінет?

Салдат паказаў на другі будынак, але ветліва дадаў, што начальніка станцыі зараз няма, ён у Белградзе.

Майет стрымаў абурэнне, — вартаўнік здаваўся такім зычлівым. Яго напарнік плюнуў, выказваючы сваю пагарду, і прабурчаў пад нос нешта наконт яўрэяў.

— А куды ж мне ў такім разе звярнуцца па даведку?

— Тут ёсць маёр, а яшчэ памочнік начальніка станцыі, — нягэўна прамовіў вартаўнік.

— Маёра вам не ўдасца пабачыць, ён пайшоў у казармы, — сказаў другі салдат.

Майет, не доўга думаючы, наблізіўся да дзвярэй: за ёй чуліся ціхія галасы. Змрочны вартаўнік раптам узлаваўся, ён груба ўдарыў Майета па нагах прыкладам вінтоўкі.

— Ідзі адсюль. Нам не трэба, каб тут шнырылі розныя шпегі. Правальвай адгэтуль, жыдоўская морда.

Захоўваючы поўны спакой, уласцівы людзям яго нацыянальнасці ў такіх абставінах, Майет адышоў ад дзвярэй. Гэта быў знешні спакой — прыроджаная рыса, — пра яе існаванне ён нават не падазраваў, аднак у душы адчуў абурэнне і гнеў чалавека, які ведае сабе сапраўдную цану. Ён быў памкнуўся да салдата, каб кінуць яму ў твар, падобны на звярыную морду, якія-небудзь з'едлівыя словы, аднак своечасова спыніўся, са здзіўленнем і жахам адчуўшы небяспеку: у маленькіх пранізлівых вочках гарэла дзікая нянавісць і прага забойства, — нібыта ўвесь прыгнёт, пагромы, уціск, ярмо, зайздасць і забабоны, што спарадзілі ўсё гэта, скупіліся ў цёмнай яме, выкапаў у зямлі, і ён глядзеў у гэтую яму, стоячы на самым краі. Ён адскочыў назад, не зводзячы вачэй з салдата, пальцы якога намацвалі курок.

— Я пагавару з памочнікам начальніка станцыі. — Але яго інстынкт падказваў яму хутчэй пайсці да машыны і вяртацца ў цягнік.

— Не ў тэй бок! — крыкнуў яму зычлівы вартаўнік. — Ідзіце вунь туды, цераз рэйкі.

Майет быў рады, што буран роў на чыгунцы і шалёна дзьмуў паміж ім і салдатамі. Там, дзе ён стаяў, вецер быў

не асабліва моцны, ён затрымліваўся ў праходах паміж будынкамі. Майет сам дзівіўся сваёй упартасці, не разумеючы, чаму ён марудзіць на пустой, поўнай небяспекі станцыі. Ён пераконваў сябе, што не мае ніякіх абавязацельстваў перад гэтай дзяўчынай, добра ўсведамляючы, што яна пагадзілася б з ім. «Мы разлічыліся, — сказала б яна, — вы купілі мне білет, а я дала вам магчымасць няблага прабавіць час». Але яго прыцягвала да яе гэтая яе маўклівая пакорлівасць. Перад такой пакорлівасцю ён павінен быў быць толькі шчодры і ўдзячны. Ён перайшоў лінію і пагрукаў у нейкія дзверы. За сталом, спінай да дзвярэй, сядзеў чалавек і піў віно. Майет сказаў тонам, як яму здавалася, рашучым і значным:

— Я хачу атрымаць даведку.

У яго не было падстаў баяцца афіцыйнага чыноўніка, але, калі гэты чалавек павярнуўся і, убачыўшы Майета, кінуў на яго хітры і нахабны позірк, ён прыйшоў у адчай. Над пісьмовым сталом вісела люстра, і на секунду Майет ясна ўбачыў там свой адбітак — нізенькі, тоўсты, насаты, у цяжкім футры, — і ён адразу здагадаўся: гэтыя людзі ненавідзяць яго не толькі таму, што ён — яўрэй, але для іх, якія ўжо прымірыліся з беднасцю і нікчэмнасцю свайго жыцця, ён быў яшчэ і ўвасабленнем багацця.

— Якую даведку? — спытаў клерк.

— Я хачу атрымаць даведку наконт дзяўчыны з Усходняга экспрэса, якая адстала ад цягніка тут сёння раніцай.

— Як гэта так? — нахабна спытаў клерк. — Калі нехта выходзіць з цягніка тут, дык ён сюды, значыць, і едзе, а не адстае ад цягніка. А сёння цягнік гэты стаяў тут болей за паўгадзіны.

— Але ж дзяўчына выйшла з яго?

— Не.

— А вы маглі б прагледзець здадзеныя білеты і праверыць?

— Не. Я ўжо казаў вам, што ніхто не выходзіў. Чаго вам яшчэ ад мяне трэба? У мяне няма часу з вамі размаўляць. Я чалавек заняты.

Майет раптам падумаў, што і ён не супраць таго, каб паслухацца гэтага клерка і спыніць пошукі: ён зробіў усё, што толькі ад яго залежала, і зараз яму захацелася адчуць сябе вольным. На імгненне ён параўнаў Корал з маленькім завулкам, які вабіць да сябе мужчын, што праходзяць міма, але аказваецца — гэта тупік з глухой сцяной у канцы. Існуюць жа яшчэ і іншыя жанчыны, яны падобныя на вуліцы з мноствам магазінаў — бліскучых і зіхатлівых,— такія вуліцы заўсёды вядуць куды-небудзь. І тут ён згадаў Джанет Пардаў. Ён дасягнуў ужо таго веку, калі ўзнікае пільная патрэба ажаніцца і займець дзяцей, разбіць свой намёт і памножыць сваё племя. Але пачуцці ў яго былі надта патрабавальныя, далікатныя: яны абуджалі ў ім сумненні адносна той, якая зусім не спадзявалася на замужжа, а імкнулася проста сумленна разлічыцца з ім і падарыць яму сваю прыхільнасць. І ён ізноў прыгадаў яе дзіўны і нечаканы стогн і выгук: «Я кахаю цябе». Ён вярнуўся ад дзвярэй да стала клерка, вырашыўшы зрабіць усё, што ад яго залежала, да канца. Можна, яна трапіла ў цяжкае становішча, сядзіць на мялі, без грошай, магчыма, яе напалохалі.

— Людзі бачылі, як яна выходзіла з цягніка.

— Што вам ад мяне трэба? Каб я пайшоў шукаць яе ў такую завіруху? — буркнуў чыноўнік. — Кажу вам, мне пра яе нічога не вядома. Не бачыў я ніякай дзяўчыны.

Голас яго памякчэў, калі ён убачыў, як Майет дастае бумажнік. Майет выняў асігнацыю ў пяць дынараў і разгладзіў яе пальцамі.

— Калі вы скажаце мне, дзе яна, вы атрымаеце дзве такія асігнацыі.

Клерк пачаў злёгка заікацца, на вачах у яго навярнуліся слёзы, і ён сказаў з горкім шкадаваннем:

— Калі б я мог, калі б гэта толькі было мне па сіле, паверце мне, я быў бы шчаслівы дапамагчы вам. — Яго твар асвятліўся, і ён з надзеяй прапанаваў: — Вам трэба паспрабаваць навесці даведкі ў гатэлі.

Майет засунуў бумажнік у кішэню — ён зробіў усё, што мог, — і пайшоў шукаць машыну.

За апошнія некалькі гадзін сонца паспела ўжо схавацца за хмарамі, але пра яго прысутнасць сведчылі бляск снегу і бялізна сумэтаў. Цяпер яно садзілася, і снег паглынаў шэры колер неба. Пакуль засветла, Майету не дабрацца да цягніка. Але нават надзея паспець на цягнік знікла: падышоўшы да машыны, ён даведаўся, што рухавік застыў, хоць радыатар быў пакрыты анучамі.

4

— Добра вам спяваць,— сказаў Езеф Грунліх.

Хоць ён і ганіў доктара і Корал за пасіўнасць, яго вочы пачырванелі ад слёз, і не без шкадавання ён развітаўся з прывідамі маленькіх прадаўшчыц запалак і прынцэс з ледзяным сэрцам. «Так лёгка ім не ўдасца мяне злавіць». Ён пачаў мераць крокамі залу чакання. Паслініўшы вялікі палец, ён пачаў абмацваць драўляную абіўку сцен.

— Я ні разу не сядзеў у турме. Вы, напэўна, здзіўляецеся, але гэта праўда. У маім узросце мне гэта зусім непатрэбна. Ды яшчэ збіраюцца выслаць мяне ў Аўстрыю.

— А вас там шукаюць?

Езеф Грунліх аправіў камізэльку, пры гэтым яго срэбны крыжык варухнуўся.

— Вам, прынамсі, я магу прызнацца. Мы ж з вамі заадно, га? — Ён крыху нахіліў галаву, нібыта ад прыліву сціплаці.— Я забіў чалавека ў Вене.

— Значыць, вы — забойца? — з жахам спытала Корал.

«Мне б дужа хацелася расказаць ім усё, як было: я ж так спрытна ўсё зрабіў, навошта трымаць у сакрэце? — разважаў Езеф Грунліх.— Як хутка ўсё адбылося! «Зірніце туды, гер Кольбер!» Тузаю за шнурок, цэлюся, страляю двойчы, перадсмяротная сутарга, чалавек забіты — і ўсё за нейкія дзве секунды. Але ж лепей не расказваць». Ён згадаў перасцерагальны дэвіз сваёй прафесіі — непарушнае правіла, якое стрымлівае занадта самаўпэўненых: «Ніколі не ведаеш, што цябе чакае наперадзе».

Ён засунуў палец за каўнер і бесклапотна сказаў:

— Я мусіў быў пайсці на гэта. Пытанне гонару.— Грунліх крыху павагаўся.— Ён... Як бы вам сказаць? Ён зрабіў пуза маёй дачцэ.

Ён ледзь стрымаўся ад смеху, калі прыгадаў Кольбера, маленькага і хударлявага, і яго раззлаваны вокліч: «Зрабіць з маёй кватэры бардэль!»

— Вы на самай справе забілі яго толькі таму, што ён зняславіў вашу дачку? — здзіўлена спытала Корал.

Езеф Грунліх рассеяна падняў рукі ўгору, паглядаючы ўверх на акно і прыкідваючы, ці высока яно ад падлогі.

— А што мне заставалася рабіць? Яе гонар, мой гонар...

— Божухна, якое шчасце, што ў мяне няма бацькі!

— А шпілька ў вас ёсць? — раптам спытаў Грунліх.

— Якая шпілька?

— Ці сцізорык?

— Няма ў мяне ніякіх шпілек. Навошта яны мне?

— У мяне ёсць ножык для паперы,— прапанаваў доктар Цынер. Падаючы яго Грунліху, ён спытаў: — Вы не скажаце, колькі часу мы тут ужо сядзім? Мой гадзіннік спыніўся.

— Гадзіну,— адказаў Грунліх.

— Значыць, засталася яшчэ дзве гадзіны,— задуменна сказаў доктар Цынер.

Двое іншых не пачулі яго. Езеф на дыбачках падышоў да дзвярэй з нажом для паперы ў руках, а Корал назірала за ім.

— Хадзіце сюды, паненка,— сказаў Езеф і, калі яна падышла да яго, шэптам спытаў: — Ёсць у вас які-небудзь тлушч?

Яна выцягнула з сумачкі бляшанку з крэмам, і ён густа памазаў ім замок у дзвярах, пакінуўшы чыстым толькі невялікую частку замка. Ён ціхенька засмяяўся, сагнуўся амаль удвая, разглядаючы замок.

— Вось гэта замок! — радасна шапнуў ён.— Вось так замок!

— А навошта вам крэм?

— Каб не было шуму. Крэм дапаможа мне дзейнічаць без шуму.— Ён вярнуўся да астылай печы і махнуў ім рукой, падзваваючы да сябе.— Калі б мы змаглі адцягнуць увагу вартаўніка, нам удалося б уцячы.

— Нас бы застрэлілі,— сказаў доктар Цынер.

— Яны не могуць застрэліць усіх адразу,— запярэчыў Грунліх і ў адказ на іх маўчанне дадаў толькі два словы: — Цемра. Снег.— І адышоў на крок, чакаючы іх рашэння.

Яго мазгі працавалі дакладна. Ён першы выйдзе за дзверы, першы пабяжыць — яму бегчы значна лягчэй, чым пажылому чалавеку і дзяўчыне, вартаўнік будзе страляць на бліжэйшым ад яго ўцекачы.

— Я параіў бы вам заставацца тут,— сказаў доктар Цынер, звяртаючыся да Корал.— Вам тут нічога не пагражае.

Грунліх разявіў быў рот, каб запярэчыць, але не сказаў нічога. Усе трое глядзелі праз акно на вартаўніка, які хадзіў узад і ўперад з вінтоўкай цераз плячо.

— Колькі вам спатрэбіцца часу, каб адчыніць дзверы? — спытаў доктар Цынер.

— Пяць мінут.

— У такім разе пачынайце.

Доктар Цынер пагрукаў у акно — падышоў другі вартаўнік. Яго вялікія зычлівыя вочы наблізіліся да шкла і ўважліва глянулі ў залу чакання. У пакоі было цямней, чым знадворку, і ён нічога не ўбачыў, акрамя няясных фігур, якія безупынна сноўдаліся туды-сюды, каб сагрэцца. Доктар Цынер наблізіў рот да акна і загаварыў з ім на яго роднай мове:

— Як вас завуць?

Нож для паперы скрыпеў: «скрытч», «скрытч», «скрытч»,— але, калі ён саскокваў з замка, яго віск заглушаўся крэмам.

— Нініч,— адказаў скрозь шкло няясны голас.

— Нініч,— павольна паўтарыў доктар Цынер.— Нініч. Я, здаецца, ведаў вашага бацьку ў Белградзе.

Гэтая прымітыўная хлусня не выклікала ў Нініча ніякага сумнення, ён прыціснуўся носам да шкла, але нічога

не ўбачыў у зале чакання: яму засціў твар доктара.

— Бацька памёр шэсьц гадоў таму.

Доктар Цынер рызыкаваў вельмі нямногім, бо ён добра ведаў жыццё беднякоў у Белградзе і яму было вядома, як яны харчаваліся.

— Так. Ён хварэў, калі мы з ім пазнаёміліся. Рак страўніка.

— Рак?

— Болі.

— Так, так, у жываце. Яны пачыналіся звечара, і ўвесь твар яго пакрываўся потам. Маці ўвесь час ляжала побач з ім і выцірала яму твар. Падумаць толькі, вы яго ведалі, шаноўны пане. Хочаце, я адчыню акно, каб нам лацвей было гаварыць?

Нож у Грунліха ўсё скрыпеў, скрыпеў і скрыпеў: выкручаная шруба звалілася на падлогу, бразнуўшы, як шпілька.

— Не, не трэба. Гэта можа не спадабацца вашаму напарніку.

— Ён пайшоў у горад, у казармы, да маёра. Тут нейкі іншаземец наводзіць даведкі. Мой напарнік думае, што тут нешта не тое.

— Іншаземец? — спытаў доктар Цынер. У яго перахапіла дыханне, з'явілася нейкая надзея. — Ён ужо паехаў?

— Толькі што пайшоў назад да сваёй машыны, туды, на шашу.

Зала чакання была ў цемры. Доктар Цынер на хвілінку адварнуўся ад акна і ціха спытаў:

— Як у вас? Можаце хутчэй?

— Яшчэ дзве хвілінкі, — адказаў Грунліх.

— Тут нейкі іншаземец з машынай на шашы. Наводзіў даведкі.

Корал сціснула рукі і ціха сказала:

— Ён вярнуўся па мяне. Вось бачыце? А вы казалі, ён не прыедзе. — Дзяўчына ціхенька засмяялася, і, калі доктар Цынер шэптам папрасіў яе не шумець, яна сказала: — Гэта не істэрыка, гэта я ад шчасця.

Яна падумала: «Зрэшты, мая жажлівая прыгода прынесла нейкую карысьць: яна даказала, што Майет у мяне закаханы, іначай ён нізавошта сюды не вярнуўся б. Ён, пэўна, спазніўся на цягнік, і нам давядзецца разам правесці ноч у Белградзе, а можа, і дзве ночы», — і яна пачала марыць пра шыкоўныя гатэлі, пра абеды і пра яго руку ў яе руцэ.

Доктар Цынер ізноў павярнуўся да акна:

— Зусім перасохла ў горле: надта хочацца піць. У вас ёсць віно?

Нініч пакруціў галавой:

— Не, — і дадаў няпэўна: — У Лукіча ёсць бутэлька ракіі — там, цераз дарогу.

Ад цэмы, што хутка гусцела, адлегласць здавалася даўжэйшаю. Месяца не было, і рэйкі не блішчалі: здавалася, да лямпы ў кабінеце начальніка станцыі было метраў сто, а не дзесяць, як на самой справе.

— Паспрабуй дастаць нам віна.

Той пахітаў галавой:

— Мне забаронена адыходзіць ад дзвярэй.

Доктар Цынер не прапанаваў яму грошай. Ён толькі крыкнуў скрозь шкло, як ён лячыў бацьку Нініча:

— Калі боль рабіўся няцерпны, я даваў яму таблеткі.

— Такія маленькія і круглыя?

— Так. Таблеткі морфію.

Нініч задумаўся, прыціснуўшы твар да шыбы. Па яго вачах было відно, як думкі ў галаве ў яго замітусіліся, нібыта рыбы ў цеснай пасудзіне.

— Падумаць толькі, гэта вы давалі яму тых таблеткі. Ён звычайна прымаў толькі адну, калі пачыналіся болі, і яшчэ адну на ноч. Тады толькі ён мог заснуць.

— Так яно і было.

— Колькі ўсяго я магу расказаць жонцы!

— А як наконт віна? — нагадаў яму доктар Цынер.

— Калі вы збяжыце, пакуль мяне не будзе, мне не мінуць бяды.

— Як жа мы зможам збегчы? Дзверы замкнёныя, а акно надта маленькае.

— Тады я паспрабую дастаць вам віна.

Доктар Цынер прасачыў, як ён адыходзіць, і, цяжка ўздыхнуўшы, павярнуўся да астатніх:

— Ну вось, ён пайшоў.

Ён уздыхнуў, пашкадаваўшы, што страціў упэўненасць у сабе. Барацьба аднаўлялася. Зрабіць усё магчымае, каб уцячы,— быў яго абавязак. Але ўцёкі выклікалі ў яго агіду.

— Хвіліначку,— сказаў Грунліх. Рыпенне каля дзвярэй працягвалася.

— Знадворку нікога няма. Вартаўнікі на другім баку чыгункі. Калі выйдзеце, павернеце налева і яшчэ раз налева паміж будынкамі. Машына стаіць на шашы.

— Я ўсё гэта ведаю,— сказаў Грунліх, і другая выкручаная шруба, бразнуўшы, звалілася на падлогу.— Гатова.

— Вам бы лепей застацца тут,— сказаў доктар Цынер, звяртаючыся да Курал.

— Я не магу: мой сябар чакае мяне там, на шашы.

— Гатова,— паўтарыў Грунліх, злосна пазіраючы на іх.

Усе трое скупіліся каля дзвярэй.

— Калі пачнецца страляніна, бяжыце зігзагамі,— параіў доктар Цынер.

Грунліх штуршком адчыніў дзверы, і вецер пачаў замятаць снег. Знадворку было святлей, чым у зале. Лямпа начальніка станцыі на тым баку чыгункі асвятляла ў акне постаць вартаўніка. Грунліх першы нырнуў у завіруху. Ён прыгнуў галаву амаль да каменяў і скокнуў наперад, нібыта мяч. Астатнія пабеглі за ім. Бегчы было нялёгка. Вецер і снег, іх ворагі, аб'ядналіся, каб загнаць іх назад: вецер запавольваў іх бег, а снег сляпіў вочы. Курал цяжка ўздыхнула: яна наткнулася на грувацкую высокую чыгунную калону з хобатам, як у слана, што служыла для падачы вады ў паравозы. Грунліх ужо быў далёка наперадзе, доктар Цынер крыху адставаў. Яна чула, як цяжка ён дышае. Снег заглушаў іх крокі, але яны не адважваліся гукнуць шафёра аўтамабіля.

Перш чым Грунліх дабег да праходу паміж будынкамі, бразнулі дзверы, нехта закрычаў, грывнуў стрэл. Першы рывок Грунліха адабраў у яго шмат сілы. Адлегласць паміж ім і Корал паменшылася. Вартаўнік стрэліў двойчы, і Корал пачула свіст куль высока над галавой. Яна яшчэ падумала, можа, ён наўмысна страляе вышэй іх. Яшчэ нейкіх секунд дзесяць, і яны забягуць за рог, знікнуць з вачэй вартаўніка, і тады іх заўважаць з машыны. Яна пачула, як ізноў адчыніліся дзверы, куля трапіла ў снег непадалёк ад яе, і яна з апошніяе сілы паскорыла свой бег. Дзяўчына была ўжо амаль побач з Грунліхам, калі яны дабеглі на рог. Доктар Цынер ускрыкнуў ззаду, і Корал спярша падумала была, што ён яе падбадзёрвае, але, перш чым абагнуць рог, яна азірнулася і ўбачыла, што ён абедзвюма рукамі трымаецца за сцяну. Яна прыпынілася і паклікала: «Гер Грунліх!» — але той, не звяртаючы на яе ўвагі, завярнуў за рог і знік з вачэй.

— Бяжыце далей! — загадаў доктар Цынер.

Святло, якое ззяла на гарызонце, меней зацягнутым хмарамі, патухла.

— Абапрыцеся на маю руку, — прапанавала яна.

Доктар паслухаўся, але ён быў надта цяжкі для яе, хоць і спрабаваў дапамагчы ёй, трымаючыся другой рукой за сцяну. Яны дабраліся да рага. За сотню метраў скрозь імжу і снег мігцелі заднія агні машыны. Корал спынілася.

— Не магу болей, — сказала яна.

Ён нічога не адказаў, але калі яна адняла руку, ён саслізнуў на снег. Некалькі секунд яна разважала: можа, праўда, пакінуць яго тут? Яна пераконвала сябе: ён жа не пашкадаваў бы яе, не чакаў бы яе. Але ж ёй не пагражала такая вялікая небяспека, як яму. Яна нахілілася над ім, глянула ў яго збялелы маршчыністы твар і ўбачыла на яго вусах кроў. Пачуліся галасы, і яна зразумела, што ў яе няма часу прыняць рашэнне. Доктар Цынер сядзеў, прыхінуўшыся спіной да драўляных дзвярэй, зачыненых на засаўку. Яна ўцягнула яго ўсярэдзіну і зноў зачыніла дзверы, але не рызыкнула засунуць засаўку на месца. Нехта прабег міма,

непадалёк шумеў рухавік машыны. Потым машына забурчала мацней, і, аддаляючыся, бурчанне перайшло ў ледзьве чутны шоргат. Пуня была без вокнаў. Зрабілася зусім цёмна, і пакідаць доктара цяпер ужо было позна.

Яна пашнарыла ў яго ў кішэнях і знайшла пачак запалак. У адным кутку пуні было складзена нешта амаль на палову яе вышыні. Чыркнуўшы другой запалкай, яна ўбачыла напханья нечым мяхі, нагрувашчанья ў два рады да вышыні дваінога чалавечага росту. У правай кішэні доктара Цынера яна знайшла газету. Яна адарвала старонку і скруціла яе,— цяпер святла хапала, і яна змагла адцягнуць доктара ў куток пуні. Яна баялася, што ў любы момант вартаўнік можа адчыніць дзверы. Але доктар Цынер быў надта цяжкі. Яна паднесла запалены скрут да яго вачэй, каб паглядзець, ці не страціў ён прытомнасці,— з'едлівы дым прывёў яго да памяці. Ён расплюшчыў вочы і здзіўлена паглядзеў на яе.

— Я хачу схаваць вас сярод мяхоў,— шапнула яна.

Ён, здавалася, не зразумеў яе, і яна павольна і дакладна паўтарыла гэтыя словы.

— Ich spreche kein Englisch¹,— сказаў ён.

«Ох, чаму я яго не кінула. Магла ўжо быць у машыне. Ён, напэўна, памірае, зусім нічога не цяміць, не разумее, пра што я кажу». І яна жахнулася, што застанецца ў пуні сам-насам з мерцвяком. Агонь патух, яго знішчыў попел. Седзячы на кукішках, яна намацала газету, адарвала яшчэ старонку і зноў скруціла яе. Яна забылася, куды паклала запалкі, і, поўзаючы, пачала шнарыць па падлозе вакол сябе. Доктар Цынер кашлянуў, і нешта заварушылася каля яе рук. Яна падумала, што гэта пацук, і ледзь не закрычала ад страху, але калі нарэшце знайшла запалкі і запаліла скрут, дык убачыла — гэта шавеліцца доктар. Ён зігзагамі адпаўзаў у канец пуні. Яна паспрабавала дапамагчы яму, але ён, відаць, не заўважаў яе прысутнасці. Пад час гэтага маруднага

¹ Я не гавару па-англійску (ням.).

перасоўвання доктара па падлозе яна здзіўлялася, чаму ніхто не заглянуў у пуню.

Доктар Цынер зусім знясілеў, пакуль дапоўз да мяхоў. Ён уткнуўся ў іх тварам, з рота ў яго цякла кроў. Ізноў уся адказнасць лягла на яе. Яна падумала, ці не памірае ён, і, амаль у самае вуха, спытала:

— Паклікаць каго на дапамогу?

Яна баялася, што ён адкажа па-нямецку, але на гэты раз ён прамовіў зусім ясна:

— Не, не трэба.

«Зрэшты, ён жа доктар, ён павінен усё ведаць»,— падумала яна.

— Чым я магу вам дапамагчы?

Ён пахітаў галавой і заплюшчыў вочы. Кроў ужо не лілася, і ёй здалося, што яму палепшала. Яна сцягнула мяхі зверху і пачала майстраваць нешта накшталт пячоры дастатковай велічыні, каб схаваць іх абаіх — яе і доктара, — і награвасціла мяхоў каля ўвахода — так, каб ад дзвярэй нельга было іх убачыць. Мяхі са збожжам былі важкія, і Корал не паспела закончыць працы, калі знадворку пачуліся галасы. Яна ўлезла ў нару, скрыжаваўшы пальцы на шчасце. Дзверы адчыніліся, і ліхтарык асвятліў мяхі над яе галавой. Потым дзверы зачыніліся, і ў пуні зноў запанавала цішыня. Яна доўга не магла набрацца духу, каб закончыць сваю працу.

— Мы спазняемся на цягнік, — сказаў Майет, гледзячы, як шафёр марна круціць ручку: старцёр не працаваў.

— Назад паедзем шпарчэй.

Нарэшце машына пачала прачынацца, забурчала, заснула і зноў прачнулася.

— Зараз паедзем, — сказаў шафёр, узлазячы на сядзенне і ўключыўшы фары. Але пакуль ён прымушаў рухавік працаваць без перабояў, ззаду пачуўся нейкі воплеск.

— Што гэта? — спытаў Майет. Ён падумаў, што гэта выхлап машыны.

Потым воплеск паўтарыўся, а крыху пазней пачуўся іншы гук, нібыта з бутэлькі вылецеў корак.

— Страляюць на станцыі,— сказаў шафёр, уключыўшы старцёр. Майет адпіхнуў яго руку.

— Мы пачакаем.

— Пачакаем? — здзівіўся шафёр.— Гэта салдаты. Нам лепей як мага хутчэй выбрацца адгэтуль,— паспешліва дадаў ён.

Ён і не падумаў нават, што і Майет болей за ўсё на свеце хацеў зрабіць тое самае. Майет спалохаўся: па тым, як да яго паставіліся тыя салдаты, ён пазнаў той самы, настрой, які папярэднічае заўсёды пагромам,— але ён усё-такі ўпарціўся, бо не быў поўнасьцю перакананы, што зрабіў усё магчымае, каб знайсці дзяўчыну ў Субоціцы.

— Яны набліжаюцца да нас,— сказаў шафёр.

Нехта бег па дарозе са станцыі. Спачатку снегапад хаваў яго ад іх. Потым яны ўбачылі, як да машыны зігзагамі бяжыць чалавек. Ён дабег да іх вельмі хутка. Маленькі і тоўсты, ён учапіўся за дзверцы, спрабуючы ўлезці ў машыну.

— Што здарылася? — спытаў у яго Майет.

У незнаёмага крышку заплятаўся язык.

— Едзьце адгэтуль як мага хутчэй.

Дзверцы заела, ён пераваліўся цераз верх і, задыхаючыся, плюхнуўся на задняе сядзенне.

— Там хто-небудзь яшчэ застаўся? — спытаў Майет.— Вы адзін?

— Так, так, зусім адзін. Едзьце адгэтуль як найхутчэй.

Майет павярнуўся і паспрабаваў разглядзець яго твар.

— А дзяўчыны там не было?

— Не. Ніякай дзяўчыны я там не бачыў.

Недзе каля станцыйных будынкаў пачуўся стрэл, і куля зачাপіла крыло аўтамабіля. Шафёр, не чакаючы загаду, рэзка націснуў нагой на педаль, і машына рванула з месца. Яна рыкашэтам пераскоквала па шашы з адной ямы ў другую. Майет ізноў пачаў углядацца ў твар незнаёмага.

— Вы ехалі ў Стамбульскім экспрэсе?

Чалавек кіўнуў.

— І вы не сустракалі ніякай дзяўчыны на станцыі?

Той раптам разгаварыўся:

— Я раскажу вам усё, што там здарылася.

Гаворка ў яго была цьмяная: шмат якія фразы заглушала гудзенне машыны. Ён раскажаў, што яго затрымалі, бо ён не прад'явіў мытнікам нейкія карункі; салдаты здэкаваліся з яго і нават усчалі страляніну, калі ён уцёк ад іх.

— І вы не бачылі ніякай дзяўчыны?

— Не. Не было там дзяўчыны.

Вочы яго абсалютна шчыра адказалі на пільны погляд Майета. Трэба было б доўга ўглядацца яму ў вочы, каб знайсці ў іх непранікальнай глыбіні проблск злосці, агеньчык хітрасці.

Хоць драўляныя сцены дрыжалі ад ветру, у цёмнай пуні без акон сярод мяхоў было цёпла. Доктар Цынер варочаўся з боку на бок, імкнучыся пазбавіцца ад болю ў грудзях, але ён пакутаваў увесь час. Толькі ў той момант, калі ён паварочваўся, яму рабілася крыху лягчэй. Калі ён ляжаў нерухома, боль вяртаўся. Таму ўсю ноч ён бесперапынна круціўся. Часам ён усведамляў, што на дварэ вецер, і прымаў шоргат снегу за шамаценне галькі на марскім узбярэжжы. У такія хвіліны, лежачы ў цёмнай пуні, ён успамінаў гады выгнання і пачынаў скланяць нямецкія назоўнікі ці спрагаць французскія няправільныя дзеясловы. Аднак яго прага барацьбы аслабела, і, замест таго каб упарта і злосна змагацца супраць пакут, ён плакаў.

Корал Маскер паклала яго галаву зручней, але ён ізноў варушыў ёю і варочаўся, бесперапынна нешта мармытаў, слёзы ліліся па яго шчоках і цяклі па вусах. Яна ўжо не спрабавала дапамагчы яму, сілячыся знайсці ў мінулым прытулак ад свайго страху. І цяпер, калі б іх думкі атрымалі нейкія матэрыяльныя абрысы, пуны напоўнілася б дзівоснай мешанінай: пад каляровымі асветленымі літарамі, якія

складалі шыльду «Тут выступае Малышка», святар, перакінуўшы расу цераз руку, шыгнуў з кавалачкам крэйды да класнай дошкі; група дзяцей ганялася за нейкім вучнем, яны здзекаваліся з яго, выбягалі з дзвярэй на кафедру і зноў на калідор, насіліся ўверх і ўніз па лесвіцы, якая вяла ў кантору агента па найме. У шкляной будцы на змрочным беразе мора жанчына лаялася з суседам, а ў гэты час біў звон, склікаючы людзей на малітву ў капліцу.

— Wasser¹,— прашаптаў доктар Цынер.

— Чаго вы хочаце? — Яна схілілася над ім, углядаючыся ў яго твар.— Паклікаць каго-небудзь?

Ён яе не чуў.

— Хочаце піць?

Ён не зважаў на яе і ўвесь час паўтараў: «Wasser». Яна ведала, што ён трызніць, але нервы яе былі вельмі напружаныя, і яна злавалася, што ён не можа адказаць ёй.

— Ну, добра, тады ляжыце тут. Я зрабіла ўсё, што было мне пад сілу,— у гэтым я ўпэўнена.

Яна адпаўзла ад яго як мага далей і паспрабавала заснуць, але сцены пуні дрыжалі, і гэта не давала ёй спаць. Енкі ветру ўзмацнілі яе адзіноту, і яна падпаўзла назад да доктара Цынера, каб знайсці спакой каля жывой істоты.

— Wasser,— шаптаў ён ізноў.

Яна кранула рукой яго твар і здзівілася, якая гарачая і сухая была ў яго скура. «Напэўна, яму хочацца піць»,— падумала яна і з хвілінку разважала, дзе ўзяць вады, пакуль не ўцяміла, што вада падала з неба вакол яе і грувасцілася сумётамі каля сцен пуні. У яе ўзнікла няяснае сумненне: ці можна даваць ваду хворым з высокай тэмпературай? Але калі яна згадала, якая сухая ў яго скура, літасць перажыла сумненні.

Хоць вакол Корал паўсюль была вада, хутка дастаць яе аказалася нялёгкай справай. Ёй давялося спаліць два скруты і, пакуль яны гарэлі, вылезці з нары. Яна адважна

¹ Вады (ням.).

адчыніла дзверы. Цяпер яна ўжо амаль жадала, каб іх знайшлі. Але ноч была цёмная, і наўкол нікога не было відно. Яна зачэрпнула жменяю снегу, вярнулася ў пуню і зачыніла дзверы. Калі яна іх зачыняла, скразняк задзьмуў яе паходню.

Яна паклікала доктара Цынера, але той не азваўся. І яна жажнулася думкі, што ён, пэўна, ужо нежывы. Заслажняючы рукою твар, яна рушыла наперад, але натыкнулася на сцяну. Яна крыху пастаяла, але тут жа ўзрадаваўся, пачуўшы нейкі рух, і пайшла ў той бок, але зноў натыкнулася на сцяну. Усё болей жахаючыся, яна падумала: «Напэўна, гэта варушыцца пацук». Снег у яе руцэ пачаў ужо раставаць. Яна зноў паклікала доктара, і на гэты раз той азваўся шэптам. Яна адхілілася — ён аказаўся зусім блізка ад яе — і, выцягнуўшы руку, адразу намацала барыкаду з мяхоў. Яна засмяялася, але тут жа загадала сабе: «Не ўпадай у істэрыку. Усё зараз залежыць ад цябе» — і паспрабавала супакоіцца, запэўніваючы сябе, што ўпершыню ёй даручана выконваць галоўную ролю, якая па плячы толькі зорцы, аднак у цемры і без апладысметнаў іграць было цяжка.

Пакуль Корал шукала нару сярод мяхоў, большая частка снегу растала ці высыпалася, але яна прыціснула рэшту да вуснаў доктара. Відаць, яму ад гэтага палегчала. Ён ляжаў ціха і вельмі спакойна, пакуль снег на яго губах раставаў і прасочваўся праз зубы ў рот.

Яна запаліла папяровы скрут, каб паглядзець на яго твар, і здзівілася, які ў яго свядомы погляд. Яна пачала з ім размаўляць, але ён быў засяроджаны на сваіх думках і нічога ёй не адказаў.

Цынер сур'ёзна абдумвала сваё становішча, сэнс другой няўдачы. Ён ведаў, што памірае: да яго вярнулася памяць ад дотыку халоднага снегу да языка, і пасля мінутнай разгубленасці ён успомніў усё. Па тым, дзе баліць, ён вызначыў месца, куды трапіла куля, зразумеў, што ў яго ліхаманка і што ўнутры смяротная крывацеча. На імгненне ён падумаў, што яго абавязак — змахнуць снег з вуснаў, але потым

уцяміў: няма болей ніякіх абавязкаў, апроч як перад самім сабой.

Калі дзяўчына запаліла скрут, ён падумаў: «Грунліху пашчасціла ўцячы». Яго цешыла думка, як цяжка будзе ўцекачу-хрысціяніну вымаліць у бога дараванне за яго, доктара, смерць. Ён усміхнуўся. Але потым яго хрысціянскае выхаванне ўзяло верх над іроніяй, і ён пачаў прыгадваць падзеі апошніх некалькіх дзён, спрабуючы вызначыць, дзе ён зрабіў памылку і чаму іншым пашанцавала. Ён бачыў, як экспрэс, у якім яны ехалі, імчыць, нібы ракета, якая рассякае цёмнае неба. На ім, Цынеры, выпрабоўвалі розныя хітрыкі, на якія толькі былі здатныя, спрабуючы і тое і другое, балансуючы то ў адным, то ў другім кірунку. Тут трэба было мець адметны нюх. Быць вельмі гнуткім, да ўсяго прыста-соўвацца. Снег на вуснах зусім растаў і ўжо не даваў палёгкі. Перш чым скрут дагарэў да канца, вочы ў яго памутнелі, і вялікая пуны з грудай мяхоў апусцілася ў цемрадзь. Ён не ўсведамляў, што знаходзіцца ў пуні. Яму здавалася, нібыта яго кінулі, і пуны знікла з яго вачэй. Галава ў яго памутнела, і ён пачаў імкліва падаць у бясконцасць, задыхаючыся, у пустэчу, якую прадзімалі скразнякі, бо яму не пад сілу ўтрымаць раўнавагу — пад нагамі ў яго быў то карабель, то камета, то зямны шар ці ўсяго толькі экспрэс з Остэндэ ў Стамбул. Яго бацька і маці схілілі над ім маршчыністыя, худыя твары, яны несліся разам з ім у нябёсы, паўз зоркі, якія імкліва праносіліся міма, і бацькі гаварылі, якія яны шчаслівыя і поўныя ўдзячнасці, — ён жа зрабіў усё магчымае і застаўся верны сваёй справе. Ён задыхаўся і не мог нічога сказаць у адказ, яго цягнула ўніз зямная вага, і ён пакутаваў ад нясцерпнага болю. Ён хацеў сказаць ім, што вярнасць яго была праклёнам, што яму неадкладна трэба змяніць свой шлях. Але пакуль ён падаў і падаў у страшэнных пакутах, яму давялося выслухваць іх няшчырыя спа-чуванні.

У пуні нельга было вызначыць, як цёмна было ўжо знадворку. Калі Корал чыркнула запалкай і паглядзела на

гадзіннік, яе засмуціла, як марудна цягнуцца час. Запалак засталася мала, і яна не адважылася запаліць другую. Яна разважала, ці не лепей было б выйсці з пуні і здацца ў палон, бо ў яе цяпер ужо не было ніякай надзеі зноў убачыць Майета. Вярнуўшыся сюды, ён зрабіў болей, чым можна было ад яго чакаць. Наўрад ці ён вернецца сюды другі раз. Але яе палохаў знешні свет, яна баялася не салдат — яе страшылі агенты па найме, доўгія лесвіцы, кватэрная гаспадыня. Яна баялася вяртацца да ранейшага жыцця. Пакуль яна ляжала тут, побач з доктарам Цынерам, у ёй захоўвалася штосьці ад Майета — памяць, якая іх аб'ядноўвала.

«Вядома, я магу напісаць яму, — казала яна сабе, — але, пэўна, пройдуць месяцы, перш чым ён вернецца ў Лондан». Ёй цяжка было дапусціць, што ён захавае ранейшыя пачуцці і жаданні, раз яе няма побач з ім. Яна гэтакасама ведала, што можа дамагацца іх сустрэчы, калі ён вернецца ў Лондан. Ён зразумее, што абавязаны, прынамсі, запрасіць яе на снеданне. «Але ж я не дамагаюся яго грошай», — гэтыя словы яна прашаптала ўголас у цёмнай пуні, лежачы побач з паміраючым. Адзінота, усведамленне таго, што па нейкай прычыне — адзін бог ведае чаму — яна пакахала Майета, на нейкае імгненне выклікала ў яе пачуццё пратэсту: «А чаму і не? Чаму б мне не напісаць яму? Можа, гэта яму будзе прыемна? Можа, я ўсё яшчэ падабаюся яму? А калі не, дык чаму мне не пазмагацца за яго? Я стамілася быць узорнай, наводзіць сябе занадта правільна». Яе думкі былі вельмі блізкія да думак доктара Цынера, калі яна пераконвала сябе, што ўсё гэта марныя спадзяванні.

Але Курал вельмі добра ведала, што такі ўжо ў яе характар, такой ужо, відаць, яна нарадзілася і павінна прымірыцца з гэтым. Яна паводзіла сябе недарэчна і ў іншым: няўмольная там, дзе трэба быць мяккай, уступчывай, калі трэба быць цвёрдай. Нават цяпер яна не магла думаць з зайздасцю і захапленнем пра тое, як гэта Грунліху ўдалося збегчы адгэтуль на машыне ў цемры, седзячы побач з Майе-

там. Яе думкі з упартай настойлівасцю вярталіся да Майета, такога, якім яна бачыла яго апошні раз, калі той сядзеў у вагоне-рэстаране, пагладжваючы пальцамі залаты партабак. Аднак яна ні на хвіліну не забывалася, што ў Майета няма тых вартасцей, якія апраўдалі б яе адданасць. Такая ўжо яна была ад прыроды, а ён праявіў да яе дабрыню. У яе мільганула думка, што і доктар Цынер быў такі самы, як яна, надта даверлівы з людзьмі. А да яго, пэўна ж, паставіліся зусім іначай, калі б ён быў хітрэйшы. Скрозь цемру яна чула яго цяжкое дыханне і зноў думала без горычы і асуджэння: «Такога нельга дараваць».

Перад фарами раптам вынырнула развілка дарог. Шафёр павагаўся крыху болей, чым трэба, і павярнуў руль так рэзка, што машыну занесла юзам на двух колах. Ёзеф Грунліх пераляцеў з аднаго канца сядзення на другі, вохнуўшы ад страху. Ён не адважваўся расплюшчыць вочы да таго часу, пакуль усе чатыры колы не дакрануліся да зямлі. Яны збочылі з галоўнай шашы, і машына заскакала па калдобінах палявой дарогі. У асляпляльнам святле фар дрэвы з маладымі пупышкамі лістоты здаваліся выразанымі з кардону. Майет, нахіліўшыся назад з пярэдняга сядзення, растлумачыў:

— Ён хоча ад'ехаць далей ад Субоціцы і перасячы чыгунку на пераходзе для жывёлы. Так што трымайцеся мацней.

Дрэвы зніклі, і яны раптам з грукатам з'ехалі з шашы на пустое, заснежанае поле. Жывёла ператварыла дарогу ў суцэльную непразлазную гразь, але цяпер гэтая гразь падмерзла. Раптам знізу іх асвятлілі два чырвоныя ліхтарыкі, кавалачак рэек заблішчаў смарагдавымі кроплямі. Агні замітусіліся, то адступаючы, то набліжаючыся. Пачуўся нечы голас.

— Прарвёмся праз іх? — абьякавым тонам спытаў шафёр. Нага яго была гатовая націснуць акселератар.

— Не, не! — усклікнуў Майет.

У яго не было падстаў нарывацца на непрыемнасці з-за незнаёмага чалавека. Ён убачыў салдат з ліхтарыкамі. У шэрых шынялях, з рэвальверамі. Машына спынілася паміж імі, пераскочыўшы першую рэйку і застыўшы ў нахіленым становішчы, нібыта выцягнутая на бераг лодка. Адзін салдат нешта сказаў, а шафёр перавёў яго словы на нямецкую мову.

— Ён хоча праверыць вашы дакументы.

Езеф Грунліх спакойна адкінуўся на сядзенні, перакрываўшы ногі. Адною рукою ён ляніва перабіраў срэбны ланцужок. Калі адзін з салдат злавіў яго погляд, ён злёгка ўсміхнуўся і кінуў яму: Грунліха можна было прыняць за заможнага і гаварлівага гандляра, які падарожнічае ў кампаніі свайго сакратара. Майет жа нерваваўся, схаваўшыся ў каўнер футра, ён успомніў вокліч той кабеты: «Праклятыя жыды», варожы погляд вартаўніка, нахабнасць клерка. Якраз у такіх забытых богам мясцінах, сярод скаваных марозам палёў і худога быдла яшчэ жывая была тая моцная старажытная нянавісць, ад якой цывілізаваны свет спакваля пазбаўляўся. Салдат скіраваў святло свайго ліхтарыка яму ў твар і з нецярплівай пагардай паўтарыў свой загад. Майет выцягнуў пашпарт, салдат узяў яго і, трымаючы дагары нагамі, уважліва вывучаў ільва і аднарога, потым вымавіў па-нямецку адзінае знаёмае яму слова:

— Engänder?¹

Майет кінуў, салдат кінуў пашпарт на сядзенне і паглыбіўся ў вывучэнне дакументаў шафёра — яны разгортваліся ў доўгую палоску, нібыта дзіцячая кніжка з малюнкамі. Езеф Грунліх непрыкметна нахіліўся наперад і ўзяў з пярэдняга сядзення пашпарт Майета. Ён шырока ўсміхнуўся, калі чырвонае святло ліхтарыка асвятліла яго твар і ўпала на пашпарт. Вартаўнік паклікаў напарніка, яны стаялі і разглядвалі Грунліха, асветленага ліхтарыкам, ціха перагаворваючыся паміж сабой, не звяртаючы ўвагі на яго грывасы.

¹ Англічанін? (ням.)

— Чаго ім трэба? — незадаволена спытаў ён з застылай усмешкай на тлустым твары.

Адзін салдат аддаў загад, які пераклаў шафёр:

— Устаньце!

З пашпартам Майета ў адной руцэ, перабіраючы другой срэбны ланцужок, ён падпарадкаваўся загаду, і яны асвятлілі яго ліхтарыкам з ног да галавы. Ён быў без паліто і дрыжаў ад холаду. Адзін салдат засмяяўся і пхнуў яго пальцам у жывот.

— Яны правяраюць, ці сапраўды яно належыць яму? — растлумачыў вадзіцель.

— Што?

— Ваша пуза.

Езефу Грунліху давялося зрабіць выгляд, што ён прымае гэтую абразу за жарт, і ён усміхнуўся. Яго павага да сябе была абражана нейкімі двума боўдзіламі, якіх ён болей ніколі не ўбачыць. Некаму іншаму давядзецца паплаціцца за такую абразу, а ён заўсёды ганарыўся тым, што ніколі не спускаў крыўдзіцелям: зараз гэта яго ўзяло за жывое. Ён адвёў душу, папрасіўшы шафёра па-нямецку:

— А вы не можаце іх збіць?

І працягваў шырока ўсміхацца салдатам і памахваць пашпартам, пакуль тыя нешта абмяркоўвалі, аглядаючы яго з ног да галавы. Потым яны адступілі, кіўнулі шафёру, і той уключыў старцёр. Машына пераехала рэйкі, спусцілася з насыпу, потым павольна выбралася на доўгую, з глыбокімі каляінамі, палявую дарогу, і Езеф Грунліх, азірнуўшыся назад, убачыў два чырвоныя агенчыкі, якія гойдаліся ў цемрадзі, нібыта папяровыя ліхтарыкі.

— Чаго ім ад нас было трэба?

— Некага шукалі, — адказаў шафёр.

Езеф Грунліх усё гэта добра ведаў. Хіба ж не ён забіў Кольбера ў Вене? Хіба ж не ён уцёк усяго гадзіну таму з Субоціцы на вачах у вартаўнікоў? Хіба ж не ён быў такі кемлівы, спрытны хлапец, жвавы і паваротлівы? Яны перакрылі машынам усе шляхі, а ён усё роўна здолеў выслізнуць. Аднак

у глыбіні душы ў яго ўсё-такі было лёгкае сумненне: калі б яны шукалі яго, дык абавязкова затрымалі б. Не, яны шукалі некага іншага. Лічылі некага іншага больш важным злачынцам. Разаслалі, відаць, апісанне таго старога лайдака, доктара, а не Езефа Грунліха. Але ж гэта ён забіў Кольбера дый яшчэ выхваляўся: «За пяць год яшчэ ніводнага разу не сядзеў я ў турме!» Вялікая хуткасць яго ўжо не палохала. Калі яны імчалі скрозь імжу ў старой рыпучай машыне, ён ціха сядзеў і змрочна разважаў над тым, як многа ў жыцці несправядлівага.

Корал Маскер прачнулася з нейкім дзівосным пачуццём і не адразу ўцяміла, дзе знаходзіцца. Яна села, і мех са збожжам зарыпеў пад ёй. Гэта быў адзіны гук — шоргат снегападу спыніўся. Корал са страхам прыслухалася і зразумела, што засталася зусім адна. Доктар Цынер памёр: яна ўжо больш не чула яго дыхання. Аднекуль здалёк, скрозь змрок, да яе даляцеў гук рухавіка, які пераклучыўся на іншую хуткасць. Гук дакрануўся да яе слыху, нібыта гэта быў спачувальны дотык хатняга сабакі, ён лашчыцца да яе і абнюхвае яе. «Калі доктар Цынер памёр, нічога мяне тут болей не затрымлівае. Я пайду пашукаю машыну. Калі там салдаты, яны нічога мне не зробіць, а можа, гэта...» Страснае жаданне не дазволіла ёй закончыць фразы, якая нагадала раскрытую дзюбу галоднай птушкі. Яна абаперлася на руку, каб утрымаць раўнавагу, прысела на кукішкі і дакранулася да твару доктара. Ён не зварухнуўся, і, хоць твар быў яшчэ цёплы, яна навобмацак адчула, што вакол вуснаў у яго запяклася кроў, быццам старая сухая скура. Яна ўскрыкнула, але тут жа прымусіла сябе заспакоіцца і засяродзіцца, яна знайшла запалкі і запаліла скрут з газеты. Але рука ў яе дрыжала. Нервы не вытрымалі тых бедаў, якія зваліліся на яе, хоць яна і стрымлівала сябе. Ёй здавалася, што ўвесь мінулы тыдзень яна мусіла была ўвесь час нешта вырашаць, нечага баяцца, хаваючы свой страх. «Узяць хоць бы гэтую працу

ў Канстанцінопалі. Ехаць туды ці адмовіцца? У агента чакае вялізная чарга дзяўчат». Яна нагадала Майета, які соваў у яе руку білет, кватэрную гаспадыню з яе парадамі, страх перад невядомым, які раптам агарнуў яе на прычале ў Остэндэ, калі памочнік капітана крычаў ён нешта наўздагон, каб яна не забывалася пра яго.

У святле паходні яе зноў уразіў усёразумеючы погляд доктара. Але разуменне гэтае застыла, яно назаўсёды заста-нецца нязменным. Яна адвяла вочы, потым глянула зноў, але нічога не змянілася. «Я не думала нават, што яму так блага. Мне нельга тут заставацца». Яна нават падумала, ці не абвінавацяць яе ў яго смерці. Гэтыя чужаземцы, з незразумелай ёй мовай, здатныя на ўсё. Але з нейкай дзіўнай цікаўнасці яна марудзіла, пакуль не дагарэў скрут. «Ці была ў яго калі ў жыцці дзяўчына?» Ад гэтай думкі ён страціў колішнюю значнасць і паважнасць і ўжо не быў для яе жахлівым мерцвяком. Яна разглядала яго твар уважлівей, чым адважылася б калі-небудзь раней. Непакіснасць сышла ад яго разам з жыццём. Яна ўпершыню заўважыла, што рысы яго твару былі надзіва рэзкія. Калі б яго твар не быў такі худы, ён не рабіў бы гэткага агіднага ўражання: пэўна, толькі вечныя клопаты і мізэрнае харчаванне надавалі яго твару глыбакадумнасць і пэўную адухоўленасць. Нават на смяротным ложы, у мігатлівым блакітным святле скрута з газеты, твар яго здаваўся вельмі сур'ёзным. «Напэўна, у адрозненні ад большасці мужчын, у яго ніколі не было дзяўчыны. Калі б ён быў блізка з жанчынай, якая хоць крышку пакпіла б з яго, ён не ляжаў бы цяпер тут, не браў бы ў жыцці ўсё так блізка да сэрца, навучыўся б не злавацца, дазволіў бы падзеям ісці сваім парадкам — толькі так і трэба было яму жыць». Яна дакранулася да яго доўгіх вусаў. Яны былі смешныя, яны былі кранальныя, і таму знешні выгляд яго ніколі не быў трагічны. Потым скрут дагарэў, і для яе доктар быў ужо пахаваны, — ад усяго, што яна прачытала на яго твары, і ад усяго, што яна потым думала пра яго, яе ўвагу адцягнуў няясны гук блізкай машыны і нечых крокаў. Значыць, яе крык усё-такі пачулі.

Вузкая палоска святла пранікла праз няшчыльна зачыненыя дзверы. Пачуліся галасы. Нейкая машына ехала па дарозе з ціхім бурчаннем. Крокі пачалі аддаляцца, недзе адчыніліся дзверы, і скрозь тонкія сцены пуні яна пачула, як нехта ходзіць паміж мяхамі ў суседнім пакоі, паблізу забурчаў сабака. Ёй прыйшлі на памяць пляскатыя, аднастайныя палікаля Нотынгема, нядзеля, маленькая кампанія шахцёраў, з якімі яна некалі пайшла паляваць на пацукоў, сабака па мянушцы Спот. Сабака то забягаў у свіран, то выбягаў адтуль, а яны стаялі ўсе кружком, узброеныя палкамі. Цяпер знадворку пра нешта спрачаліся, але яна не магла пазнаць ніводнага знаёмага голасу. Машына спынілася, хоць рухавік працягваў ціха працаваць.

Потым дзверы пуні адчыніліся, і святло скокнула ўверх на мяхі. Яна прыўзнялася на локці і ўбачыла скрозь шчыліну ў сваёй барыкадзе бледнага афіцэра ў пенсэ і таго салдата, які стаяў на варце каля дзвярэй залы чакання. Яны накіраваліся да яе, і тут нервы яе здалі: яна не змагла вытрываць тых пакутлівых хвілін, пакуль яны будуць яе шукаць. Яны былі ўжо зусім блізка ад яе, і, калі яна ўсхапілася і крыкнула: «Я тут!» — афіцэр скокнуў да яе, выхапіўшы рэвальвер. Потым ён убачыў, хто гэта, і задаў ёй нейкае пытанне, застыўшы пасярод пуні з накіраваным на яе рэвальверам. Корал здалося, што яна зразумела яго, і яна сказала:

— Ён памёр.

Афіцэр нешта загадаў — салдат падышоў і пачаў павольна раскідваць мяхі. Гэта быў той самы салдат, які спыніў яе па дарозе да вагона-рэстарана, і ў першы момант яна адчула да яго нянавіць, пакуль ён не ўзняў галавы і не ўсміхнуўся ёй сарамлівай усмешкай, нібыта просячы ў яе прабачэння, у той час як афіцэр, стоячы ззаду, падганяў яго рэзкімі нецярыплівымі загадамі. Раптам, калі салдат адцягнуў адыхаду з пячоры апошні мех, іх твары амаль сутыкнуліся, і ў гэтую секунду ў яе ўзнікла такое пачуццё, быццам ён збіраецца выдаць ёй нейкую тайну.

Калі маёр Петкавіч убачыў, што доктар ляжыць нерухома,

ён перасек пуню і накіраваў свой ліхтарык на яго мёртвае цела. Доўгія вусы зрабіліся светлымі ад моцнага промня, а расплюшчаныя вочы адлюстравалі яго, быццам металічныя пласцінкі. Маёр працягнуў рэвальвер салдату. Лагоднасць, рэшта немудрагелістага шчасця, якія хаваліся за беднасцю, рассыпаліся ўшчэнт. Здавалася, усе падлогі ў нейкім будынку праваліліся, толькі сцены заставаліся стаяць. Салдата агарнуў жах, яму было не па сіле вымавіць ні слова, не мог зварухнуцца з месца. Рэвальвер так і застаўся на далоні ў маёра Петкавіча. Маёр стрымаў сябе. Ён цвёрда глядзеў на салдата, з цікаўнасцю вывучаючы яго скрозь залатое пенснэ. Маёр дасканала ведаў усе пачуцці людзей, якія жывуць у казармах. Апроч пашарпаных кніг па германскай стратэгіі, на яго паліцах стаялі некалькі томікаў па псіхалогіі: ён, як спаведнік, ведаў самыя інтымныя падрабязнасці іх жыцця. Ведаў, наколькі яны жорсткія, наколькі добрыя, наколькі хітрыя і прастадушныя, ведаў, як яны веселяцца — ракія, гульні ў карты, віно і жанчыны, ведаў іх славалюбныя мары, хоць, вядома, яны зводзіліся да таго, каб расказаць жонцы якую цікавую ці кранальную гісторыю. Ён ведаў лепей за ўсіх, як пакараць кожнага з іх і як зламаць волю падначаленага. Раней ён злаваўся, калі салдат марудна адцягваў мяхі, але цяпер злосць прайшла. Ён пакінуў рэвальвер у сябе на далоні і зусім спакойна паўтарыў загад, гледзячы скрозь залатую аправу пенснэ.

Салдат апусціў галаву, выцер рукой нос і, хваравіта насупіўшыся, кінуў погляд на другі канец пуні. Потым узяў рэвальвер і, прыціснуўшы яго да рота доктара Цынера, спыніўся. Ён крыху павагаўся, паклаў руку на плячо Корал і рыўком павярнуў яе тварам уніз. Лежачы на падлозе, яна пачула стрэл. Салдат выратаваў яе ад гэтага відовішча, але яе ўяўленне запоўніла ўсё. Яна ўсхапілася і пабегла да дзвярэй, на бягу яе заванітавала. Яна спадзявалася, што ў цемры ёй будзе лягчэй, але тут, нібыта ўдар па галаве, на яе абрушылася святло ад фар машыны. Прыхіліўшыся да дзвярэй, яна паспрабавала супакоіцца, адчуваючы сябе бясконца

адзінокай, чым у тых мінуты, калі яна прачнулася і ўбачыла, што доктар Цынер памёр. Ёй адчайна, да болю захацелася быць зараз з Майетам. Людзі ўсё яшчэ спрачаліся каля машыны, у паветры чуўся лёгкі пах спіртнога.

— Чорт падзяры... — прамовіў нечый голас.

Людзі расступіліся, і сярод іх з'явілася міс Уорэн. Твар у яе быў чырвоны, узбуджаны і пераможны. Яна схапіла Курал за руку:

— Што тут адбываецца? Не, не. Не трэба расказваць нічога зараз. Вам блага. Вы неадкладна пойдзеце са мной, далей ад гэтых жахаў.

Паміж ёй і машынай стаялі салдаты. З пуні выйшаў афіцэр і далучыўся да іх. Міс Уорэн хутка шагнула:

— Абяцайце ўсё, што хочаце. Не мае ніякага значэння тое, што вы скажаце.

Яна паклала вялікую руку на рукаў афіцэра і пачала ліслівым тонам у нечым яго пераконваць. Ён спрабаваў перапыніць яе, але яна яго перабівала. Ён зняў пенснэ і збянтэжана працёр яго. Пагрозы былі б дарэмныя, можна было б пратэставаць усю ноч, але яна прапанавала яму адзінае выйсце, адмовіцца ад якога было б пайсці супраць яго натуры, — цвярозы розум. Апроч разумнага ўчынку, які яна яму прапанавала, яна гэтаксама раіла яму прыняць пад увагу і іншую, больш значную акалічнасць — вышэйшыя дыпламатычныя меркаванні. Ён ізноў працёр пенснэ, кіўнуў і здаўся. Міс Уорэн схапіла яго за руку і моцна паціснула яе, глыбока ўдавіўшы яму ў скурчаны ад болю палец свой пярсцёнак-пячатку.

Курал апусцілася на зямлю. Міс Уорэн дакранулася да яе, але дзяўчына паспрабавала скінуць яе руку. Шум сціхнуў, зямля ў маўчанні напывала на яе. Аднекуль здалёк нечый голас вымавіў: «У вас хворае сэрца», і яна зноў расплюшчыла вочы, чакаючы ўбачыць маршчыністы твар доктара. Аднак аказалася, што яна ляжыць на заднім сядзенні машыны, і міс Уорэн накрывае яе пледам. Яна наліла келіх каньяку і паднесла да рота Курал. Машына, скрануўшыся з месца, штурх-

нула іх адна да адной, каньяк расплюхаўся па яе падбародзі. Корал усміхнулася чырвонай п'янай фізіяноміі, якая клапатліва глядзела на яе.

— Паслухайце, любая, спачатку я возьму вас з сабой у Вену. Я магу тэлеграфавачь гэтую карэспандэнцыю адтуль. Калі які-небудзь паршывы нягоднік паспрабуе вас падкупіць, нічога яму не адказвайце. Не адкрывайце рота нават для таго, каб сказаць «не».

Словы гэтыя былі незразумельныя Корал. Яна адчувала боль у грудзях. Бачыла, як знікаюць агні станцыі, калі машына павярнула назад да Вены, і з упартай адданасцю спрабавала здагадацца, дзе зараз Майет. Ад болю ёй цяжка было дыхаць, але яна вырашыла не гаварыць ні слова. Гаварыць нешта, апісваць сваю боль, прасіць дапамогі азначала б на нейкі час прагнаць з галавы яго твар, яе вушы не чулі б яго голасу, які шаптаў, што яны будуць рабіць разам у Канстанцінопалі. «Я першая яго не забуду», — упарта думала яна, адганяючы прывіды: ярка-чырвоны водбліск машыны, якая імчыцца па цёмнай дарозе, погляд доктара Цынера ў святле скрута з газеты. Нарэшце адчайная барацьба з болем, з нястрымным жаданнем закрычаць, з памутнелай свядомасцю адабралі ў яе нават тыя прывіды, якія яна спрабавала прагнаць.

«Я памятаю, я не забылася». Але яна не магла болей стрымлівацца і адзін раз застагнала. Стогн быў такі слабы, што стук рухавіка заглушыў яго. Ён не дайшоў да вушэй міс Уорэн гэтаксама, як і сказаныя пазней шэптам словы: «Я не забылася».

— Толькі для нашай газеты, — сказала міс Уорэн, барабанычы пальцамі па пледу. — Я хачу, каб гэта было надрукавана толькі ў нас. Гэта мой матэрыял, — заявіла яна з гонарам, песцячы недзе ў глыбіні свядомасці — за газетнымі артыкуламі і за свінцовым друкарскім шрыфтам — мару пра Корал у піжаме, якая налівае каву, пра Корал, якая размешвае кактэйлі, пра Корал, якая спіць у адрамантаванай кватэры.

Частка пятая

КАНСТАНЦІНОПАЛЬ

— Алё, алё. Містэр Карлтан Майет ужо прыехаў?

Маленькі, вяртлявы армянін з кветкай у пятліцы адказаў на такой самай акуратнай і чыстай англійскай мове, як і яго візітоўка:

— Не. На жаль, не. Што-небудзь перадаць?

— Цягнік, пэўна, ужо прыйшоў?

— Не. Спазняецца на тры гадзіны. Здаецца, паравоз паламаўся непадалёк ад Белграда.

— Скажыце яму, што містэр Джойс...

— Што мне параіць вам, лэдзі, на сёння пасля полудня? — сказаў жвавы армянін, які заняўся новымі гасцямі, перагнуўшыся цераз бар'ер і канфідэнцыяльна звяртаючыся да дзвюх маладых амерыканак, якія з захапленнем, разявіўшы рот, глядзелі на яго, узняўшы прыгожа вышчыпаныя бровы. — Вам трэба было б наняць гіда, ён паказаў бы вам базары.

— А можа, вы, містэр Каледжан? — прамовілі яны амаль адначасова. Іх вялікія, поўныя цікаўнасці вочы сачылі за ім, пакуль ён браў тэлефонную трубку.

— Алё, алё. Міжнародны тэлефон? Слухаю. Не, містэр Карлтан Майет яшчэ не прыехаў. Мы чакаем яго з хвіліны на хвіліну. Што-небудзь перадаць? Вы зноў патэлефануеце ў шэсць? Дзякуй. Ах, калі б я толькі мог, — сказаў ён амерыканкам, — я з вялікім задавальненнем. Аднак у мяне шмат працы тут. Праўда, у мяне ёсць стрыечны брат, я яму скажу, ён сустрэнецца з вамі заўтра раніцай і павязе вас на базары. А сёння паполудні раю вам узяць таксі да Блакітнай мячэці, і потым паехаць праз Іпадром, і таксама наведаць Рымскія калодзежы. Потым, калі вы вып'еце гарбаты ў рускім рэстаране ў Пера і вернецца сюды да вячэры, я параіў бы вам увечары наведаць тэатр. А зараз, калі вы не запярэчыце, я закажу вам таксі на другую палову дня.

Абедзве адначасова адкрылі рот і казалі:

— Гэта будзе проста выдатна, містэр Калебджан.— І, пакуль ён тэлефанаваў у гараж свайму стрыечнаму брату ў Пера, яны прайшлі праз хол і накіраваліся да бруднага ларка і пачалі разважаць, ці не купіць яму пачак цукерак.

Вялізарны, раскошны гатэль з кафлянай падлогай, з інтэрнацыянальнай абслугой і з рэстаранам, аздобленым у стылі Блакітнай мячэці, цяпер, калі ўрад пераехаў у Анкару і Канстанцінопаль ператварыўся па сутнасці ў турэцкі Пірэй, рэпутацыя гатэля ва ўсім свеце пагоршылася. Персанал паменшылі, і можна было прайсці праз вялікі і пусты хол, не напаткаўшы ніводнага рассыльнага. Аднак каля бюро абслугоўвання, як заўсёды, элегантны Калебджан падтрымліваў колішнюю высокую рэпутацыю гатэля.

— Містэр Карлтан Майет прыехаў, Калебджан?

— Яшчэ не, цягнік спазняецца. Будзеце чакаць?

— А ў яго нумар з гасцёўняй?

— О, вядома, з гасцёўняй! Рассыльны, праводзь госьця ў нумар містэра Майета.

— Перадайце яму маю візітоўку, калі ён прыедзе.

Амерыканкі вырашылі не купляць Калебджану пачка з турэцкімі цукеркамі, але ж ён быў такі ветлівы і далікатны, што ім карцела неяк аддзячыць яму. Яны стаялі ў роздуме, пакуль ён ізноў не ўзнік перад імі.

— Ваша таксі, лэдзі. Я дам шафёру ўсе адпаведныя ўказанні, вы ўбачыце, ён у вышэйшай ступені чалавек надзейны.

Калебджан правёў іх на вуліцу і прасачыў, каб яны без затрымкі адбылі. Нетаропкі вулічны рух і мітусня, падобная да пылу, што асядаў паўсюль, не сціхалі. Калебджан вярнуўся ў маўклівую цішыню хола. На імгненне гатэль здаўся яму амаль такім самым, якім ён быў у мінулыя гады ў разгар сезона.

Чвэрць гадзіны ніхто не з'яўляўся. Нейкая муха, захопленая холадам, з шумам білася аб шыбу. Калебджан пазваніў наверх, у пакой эканомкі, каб праверыць, ці ўключылі ацяпленне, потым сеў, сціснуўшы рукі паміж каленямі, ні пра што не думаючы і нічога не робячы.

Дзверы-вяртушкі закруціліся — увайшла цэлая група людзей. Майет ішоў паперадзе. За ім — Джанет Пардаў і містэр Сейвары.

Тры насільшчыкі неслі багаж. Майет упіваўся шчасцем. Ён пачуваў сябе ў сваёй стыхіі. Міжнародны гатэль, хоць крыху і заняпалы, быў звыклым для яго аазісам. Кашмар у Субоціцы пачаў ужо забывацца і зрабіўся зараз нейкім нерэальным, калі ён убачыў, што Калебджан спяшаецца яму насустрач. Яму было прыемна, што Джанет Пардаў бачыць, як яго прымаюць у лепшых заморскіх гатэлях.

— Як пажываеце, містэр Карлтан Майет? Мы бясконца шчаслівыя...

Калебджан паціснуў Майету руку, нізка пакланіўся, яго асляпляльныя белыя зубы бліснулі шчырым задавальненнем.

— Рады бачыць вас, Калебджан. Дырэктара, як заўсёды, няма? Гэта мае сябры, міс Пардаў і містэр Сейвары. Увесь гатэль трымаецца на Калебджане,— растлумачыў ён ім.— Вы нас добра ўладкуеце? Прасачыце, каб у пакоі ў міс Пардаў быў пачак цукерак.

— Мяне сустракае дзядзька...— няпэўна пачала была Джанет Пардаў, аднак Майет адразу ж ёй запярэчыў:

— Можа пачакаць яшчэ адзін дзень. Сёння ўвечары вы будзеце тут, у мяне ў гасцях.

Ён ізноў пачаў выпускаць свой паўлінавы хвост: упэўненасці яму надавалі пальмы, калоны і пачціvasць Калебджана.

— Вам двойчы тэлефанавалі, містэр Карлтан Майет, і нейкі джэнтэльмен чакае вас у вашым нумары.

— Добра. Дайце мне яго візітоўку. Паклапаціцеся пра маіх сяброў. У мяне мой звычайны нумар?

Ён хутка пайшоў да ліфта, расцягнуўшы вусны ў вясёлай усмешцы. За апошнія дні адбылося надта многа такога, што выклікала сумненні і што цяжка было асэнсаваць, а цяпер ён ізноў заняўся сваёй звычайнай справай. «Напэўна, гэта Экман»,— падумаў ён, не патурбаваўшыся нават зазірнуць у картку, і раптам цвёрда вырашыў, што яму скажа. Ліфт цяжка падняўся на другі паверх, пасыльны павёў Майета па

пыльным калідоры і адчыніў дзверы нумара. Сонца залівала святлом увесь пакой, праз адчыненае акно даносіліся гудкі аўтамабіляў. З канапы падняўся каржакаваты бландзін у цвідавым гарнітуры.

— Містэр Карлтан Майет? — спытаў ён.

Майет здзівіўся. Ён ніколі не бачыў гэтага чалавека. Глянуўшы на візітоўку, ён прачытаў: «Містэр Лео Стэйн».

— А, містэр Стэйн.

— Здзівіліся, калі ўбачылі мяне? Спадзяюся, вы не лічыце мяне занадта нетактоўным?

Ён выглядаў вельмі зычлівым і сардэчным. «Зусім як сапраўдны англічанін»,— падумаў Майет, аднак незнаёмага выдаваў нос — нос са шнарам, які зрабіўся прамы пасля аперацыі. Варожасць паміж яўрэем, які не хаваў сваёй нацыянальнасці, і яўрэем, які маскіраваў яе, адразу ж была выказаная ў чароўных усмешках, сардэчных шчырых поцісках рук і ў адведзеных адзін ад аднаго вачах.

— Я чакаў убачыць свайго агента.

— Ах, бедалага Экман, бедалага Экман,— уздыхнуў Стэйн, пахітаўшы бялявай галавой.

— Што вы маеце на ўвазе?

— Тое, дзеля чаго я прыйшоў. Папрасіць вас зайсці да місіс Экман. Я вельмі за яе хвалюся.

— Вы хочаце сказаць, што містэр Экман памёр?

— Знік. Не вярнуўся дамоў учора ўвечары. Вельмі ўсё гэта здзіўна.

Было холадна. Майет зачыніў акно і, сунуўшы рукі ў кішэні футры, пачаў хадзіць па пакоі туды-сюды: тры крокі ў адзін бок, тры ў другі.

— Нічога здзіўнага. Думаю, ён не змог бы даць мне справаздачу,— павольна прамовіў ён.

— Некалькі дзён таму ён прызнаўся мне, што адчувае ваш недавер да яго. Ён быў пакрыўджаны, вельмі пакрыўджаны.

— Я ніколі не давяраю яўрэю, які перайшоў у хрысціянства,— павольна, дакладна падбіраючы кожнае слова, сказаў Майет.

— Аднак жа дазвольце, містэр Майет: гэта ўжо занадта катэгарычна, — запярэчыў быў Стэйна, адчуваючы некаторую няёмкасць.

— Дапускаю, што, магчыма, ён у сваіх перамовах пайшоў крыху далей, чым паведаміў мне, — сказаў Майет, спыніўшыся пасярод пакоя спінай да Стэйна, але так, каб ён змог бачыць усю постаць Стэйна, да пояса адлюстраваную ў люстры з пазалочанай рамай.

— О, перамовы, — адбітак Стэйна ў люстры быў не такі абьякавы, як яго голас, — яны ўжо скончаны.

— Ён паведаміў вам, што мы не будзем купляць?

— Але ж ён купіў.

Майет кінуў. Ён не здзівіўся. За знікненнем Экмана павінна хавацца шмат чаго.

— На самой справе я вельмі хвалюся за бедалагу Экмана. Думка, што ён, магчыма, пакончыў жыццё самагубствам, мне невыносная, — павольна сказаў Стэйна.

— Думаю, у вас няма падстаў хвалявацца. Напэўна, ён проста адышоў ад спраў. Крыху, праўда, занадта паспяшаўся.

— Разумеецца, ён быў устрывожаны.

— Чым жа?

— Ну, у яго з'явілася такое пачуццё, нібыта вы яму не давяраеце. І потым, у яго не было дзяцей. Ён хацеў мець дзяцей. Шмат прычын на трывогу. Трэба быць міласэрным.

— Але ж я не хрысціянін, містэр Стэйна. Я не веру, што міласэрнасць — галоўная дабрачыннасць. Магу я паглядзець дакумент, які ён падпісаў?

— Вядома.

Містэр Стэйна выцягнуў з кішэні цвідавага пінжака доўгі канверт, складзены ўдвай. Майет сеў за стол, расклаў на ім паперы і пачаў уважліва іх чытаць. Ён не рабіў ніякіх заўваг, твар яго не выказваў нічога. Цяжка было ўявіць, які ён быў шчаслівы, калі вярнуўся да лічбаў, — іх ён разумеў, і яны былі пазбаўленыя ўсякіх пачуццяў. Закончыўшы чытаць, ён адкінуўся ў крэсле і пачаў вывучаць свае пазногці: перад

ад'ездам, у Лондане, ён зрабіў манікюр, але яны патрабавалі да сябе ўвагі.

— Як прайшло ваша падарожжа? Спадзяюся, бунт у Белградзе вас не закрунуў? — спакойна спытаў Стэйн.

— Не, — абьякава адказаў Майет.

Гэта была праўда. Усё тое незразумелае, што адбылося ў Субоціцы, здавалася яму нерэальным. Вельмі хутка ён пра ўсё забудзецца, — гэта ж ніяк не звязана са звычайным жыццём, ды і нельга ўсё гэта растлумачыць.

— Вы, вядома, разумееце, што мы можам знайсці нейкую недакладнасць і скасаваць гэтае пагадненне?

— Не думаю. Бедалага Экман быў вашай даверанай асобай. Вы далі яму правы весці перамовы.

— У яго не было паўнамоцтваў падпісаць пагадненне. Не, містэр Стэйн, баюся, што вам ад гэтага не будзе ніякай карысці.

Стэйн сеў на канапу і перакрываў ногі. Ад яго цвідавага гарнітура пахла тытунём.

— Я не хачу вам нічога навязваць. Мой дэвіз: ніколі не падводзіць свайго калегу бізнесмена. Я адразу ж скасаваў бы пагадненне, містэр Майет, калі б яно было несправядлівае. Але, бачыце, калі ўжо бедалага Экман падпісаў гэты дакумент, фірма Моўлта адмовілася ад далейшых перамоваў. Цяпер ужо другі раз яны не вернуцца да гэтай справы.

— Аднак жа мне добра вядома, як Моўлты зацікаўлены ў разынках.

— Ну, бачыце, пры такіх абставінах, скажу вам пасяброўску, містэр Майет: калі вы скасуеце гэтае пагадненне, мне давядзецца за яго пазмагацца. Дазвольце закурыць?

— Вазьміце цыгару.

— А можна, я запалю люльку?

Ён пачаў набіваць люльку светлым мяккім тытунём.

— Я думаю, што Экман меў за гэта неблагія камісійныя?

— Ах, бедалага Экман! Я і сапраўды хацеў бы, каб вы наведалі місіс Экман. Яна вельмі нервуецца, — ухіліўся ад адказу Стэйн.

— У яе не будзе падстаў хвалявацца, калі яна атрымае добрыя камісійныя.

Стэйн усміхнуўся і запаліў люльку. Майет пачаў перачытваць пагадненне. Сапраўды, яго можна было скасаваць, але суды — справа ненадзейная. Добры адвакат можа прынесці шмат клопату. Некаторыя лічбы не хацелася б друкаваць. Зрэшты, справа Стэйна мела пэўную каштоўнасць для фірмы. Але яму не падабалася цана і тое, што пасада дырэктара заставалася за Стэйнам. Нават з цаной можна было б пагадзіцца, але Майет не хацеў, каб чужы ўблытваўся ў іхнюю фірму.

— Вось што я зраблю. Мы скасуем гэта пагадненне і складзем новае.

Стэйн пахітаў галавой:

— Паслухайце, містэр Майет, калі ласка, гэта будзе не зусім справядліва ў адносінах да мяне.

Майет вырашыў, што рабіць. Не варта трывожыць бацьку судовым працэсам. Ён пагодзіцца з гэтым дакументам пры ўмове, што Стэйн адмовіцца ад пасады дырэктара. Але яму пакуль не хацелася адкрываць свае карты. Стэйн мог занаравіцца.

— Не думайце пра гэта, містэр Стэйн, адкладзем рашэнне на дзёнкі-другі.

— Ну добра. Але я няўпэўнены, ці будзе ў мяне час падумаць. Наколькі я ведаю сучасных дзяўчат, часу ў мяне не будзе. Сёння пасля полудня я сустракаю сваю пляменніцу. Яна ехала з вамі ў адным цягніку ад Кёльна. Гэта дачка бедалагі Пардаў, — весела сказаў Стэйн.

Майет дастаў партабак і, пакуль выбіраў і падразаў цыгару, вырашыў, што яму рабіць далей. Ён ужо пачаў ставіцца з пагардай да Стэйна. Той быў занадта гаваркі і паведамляў шмат зусім непатрэбнага. Не дзіва, што ў яго справы прыйшлі ў заняпад. Але адначасова няясная цяга Майета да пляменніцы Стэйна ўзмацнілася. Даведаўшыся, што яе маці была яўрэйка, ён раптам адчуў у ёй свайго чалавека. Яна рабілася больш зразумелая і даступная, і ён саромеўся таго,

што мінулым вечарам паводзіў сябе з ёю так нацягнена. Пасля вяртання з Субоціцы яны павячэралі разам у вагоне-рэстаране, і ён увесь час намагаўся паводзіць сябе як мага больш натуральна.

— О, я сустракаўся з міс Пардаў у цягнуку. Яна зараз унізе. Мы разам ехалі з вакзала,— павольна сказаў ён.

Надышла чарга Стэйна абдумваць свае словы. Тое, што ён паведамляў, мела тайны сэнс.

— Бедная дзяўчынка, у яе няма бацькоў. Мая жонка вырашыла, што мы павінны запрасіць яе пажыць з намі. Я, прынамсі, яе апякун.

Яны сядзелі насупраць, паміж імі быў стол. На сталe ляжала пагадненне, падпісанае Экманам. Яны не звярталі на яго ніякай увагі: справа, здавалася, была адкладзена да лепшых часоў, але Стэйн і Майет усведамлялі, што іх спрэчка засталася незакончаная. Кожны здагадваўся пра думкі другога, але абодва выказваліся намёкамі.

— Ваша сястра, пэўна, была цудоўная жанчына.

— Яна вельмі падобная на нашага бацьку.

Ніводзін з іх не прызнаваўся, што меў на ўвазе прыгажосць Джанет Пардаў. Нават пра яе дзеда і бабулю нагадалі раней, чым пра яе.

— Ваша сям'я з Лейпцыга? — спытаў Майет.

— З Лейпцыга. Але мой бацька перавёў нашу справу сюды.

— Вы лічыце, што ён памыліўся?

— Ну, паслухайце, містэр Майет, вы ўжо пазнаёміліся з лічбамі. Справы нашы ідуць няблага. Але я хачу прадаць фірму і пайсці на спакой, пакуль яшчэ магу атрымаць хоць якія асалоды жыцця.

— Што вы маеце на ўвазе? Якія асалоды? — з цікаўнасцю спытаў Майет.

— Ну, скажам, справы мяне зусім не цікавяць.

— Вас не цікавяць справы? — здзіўлена паўтарыў Майет.

— Гольф і невялічкі дамок за горадам — вось пра што я мару.

Здзіўленне Майета мінула, і ён ізноў заўважыў, што Стэйн расказвае занадта шмат пра сябе. Экспансіўнасць Стэйна была яму на руку, ён ізноў вярнуўся да пагаднення.

— У такім разе навошта вам заставацца дырэктарам? Думаю, што мы маглі б пагадзіцца з вамі наконт грошай, калі б вы адмовіліся ад пасады дырэктара.

— Мне ўсё адно, буду я дырэктарам ці не, — растлумачыў Стэйн, пыхкаючы люлькай у прамежках паміж фразамі і скоса пазіраючы на попел цыгары Майета, які рабіўся ўсё даўжэйшы. — Але, ведаецца, дзеля захавання традыцыі мне хочацца, каб хто-небудзь з членаў маёй сям'і ўваходзіў у праўленне. — Ён доўга і шчыра хіхікаў. — А ў мяне няма сына. Няма нават пляменніка.

— Вам трэба натхніць на гэта вашу пляменніцу, — задуменна сказаў Майет.

Абодва засмяліся, а потым спусціліся ўніз. Джанет Пардаў нідзе не было відно.

— Міс Пардаў пайшла? — спытаў ён у Калебджана.

— Не, містэр Майет. Міс Пардаў толькі што прайшла ў рэстаран з містэрам Сейвары.

— Папрасіце іх пачакаць са снеданнем мінут дваццаць, і мы з містэрам Стэйнам далучымся да іх.

Яны крыху паспрачаліся пра тое, каму з іх першаму прайсці ў дзверы: сяброўскія адносіны паміж Майетам і Стэйнам хутка ўзмацняліся.

Калі яны селі ў таксі, каб паехаць на кватэру місіс Экман, Стэйн пачаў размову:

— А гэты Сейвары, хто ён?

— Пісьменнік.

— Ён што, заляцаецца да Джэйна?

— Не, проста сябра. Яны пазнаёміліся ў цягніку. — Майет паклаў рукі на калені і сядзеў моўчкі, сур'ёзна абдумваючы пытанне пра жаніцьбу. «Яна цудоўная, далікатная, можа быць добрай гаспадыняй, яна напалову яўрэйка», — думаў ён.

— Я яе апякун, — працягваў Стэйн. — Можа, мне з ім пагаварыць.

— Ён даволі заможны.

— Так яно-то так, але ён пісьменнік. Мне гэта не падабаецца. Я б хацеў, каб яна выйшла замуж за чалавека, які займае надзейнае месца ў свеце бізнесу.

— Здаецца, іх пазнаёміла жанчына, з якой яна жыла ў Кельне.

— О, праўда. Яна сама зарабляе сабе на пражытак з таго часу, як памерлі яе няшчасныя бацькі, — збянтэжана сказаў Стэйн. — Я ў гэта не ўблытваўся. Гэта карысна дзяўчыне, але жонка вырашыла, што мы павінны пазнаёміцца з ёю бліжэй, і я запрасіў яе сюды. Падумалі, можа, мы знойдзем ёй лепшую працу і непадалёк ад нас.

Яны аб'ехалі мініяцюрнага паліцэйскага, які стаяў на скрынцы і рэгуляваў дарожны рух, і падняліся на прыгорак. Унізе, паміж высокім непрыкметным жылым будынкам і тэлеграфным слупам купалы Блакітнай мячэці плавалі ў паветры, нібыта гронка блакітных мыльных бурбалак.

Стэйн усё яшчэ пачуваў сябе крыху збянтэжаным.

— Гэта карысна дзяўчыне, — паўтарыў ён. — А ў апошнія гады фірма забірала ўвесь мой час. Але калі з гэтай здзелкай будзе пакончана, — весела дадаў ён, — я прызначу ёй якую-небудзь рэнту.

Таксі заехала ў невялічкі цёмны дворык, дзе стаяла адзіная урна пад смецце, але доўгая лесвіца, па якой яны падняліся, асвятлялася вялікімі вокнамі, і ўвесь Стамбул быў у іх на далоні. Ім былі відаць сабор Святой Сафіі, і Пажарная вежа, і доўгая паласа вады на захад ад Залатога Рога ў накірунку да Эйюба.

— Выдатнае месца. Лепшай кватэры ў Канстанцінопалі не знойдзеш, — сказаў Стэйн і націснуў кнопку званка.

А Майет прыкінуў, колькі яна каштуе і колькі іх фірма выдаткоўвала на аплату гэтай кватэры.

Дзверы адчыніліся. Стэйн назваў сваё прозвішча пакаёўцы, і яны пайшлі па светлым, абцягнутым панелямі калідоры, які злавіў у пастку сонца паміж вокнамі, нібыта нейкага рыжага звярка.

— Вы сябра сям'і?

— Так. Мы з бедалагам Экманам у апошні час былі ў самых блізкіх адносінах,— сказаў Стэйн, шырока расчыняючы дзверы ў вялікую халодную гасцёўню, дзе раяль, букет кветак і некалькі металічных крэслаў нібыта плавалі ў вясеннім бледнавата-жоўтым паветры.

— Ну вось, Эма, я прывёў да вас містэра Карлтана Майета, ён хацеў наведаць вас.

У пакоі не было цёмных куткоў, нідзе нельга было схавацца ад патоку мяккага шчодрата сонечнага святла, і місіс Экман не знайшла нічога лепшага, як схавацца за раялем, які распасцёрся паміж імі, нібыта паліраваная падлога. Яна была маленькая, сівая і модна апранутая, але яе адзенне не пасавала да яе выгляду. Яна нагадала Майету старую пакаёўку ў іх доме, якая даношвала старую сукенку, падараваную гаспадыняй. Пад пахай у яе было нейкае шывто. Яна тонкім галаском павітала гасцей, не зводзячы вачэй з таго месца, дзе стаяла, нібыта не рашаючыся выйсці на залітую сонечным святлом падлогу.

— Ну як, Эма, у вас ёсць якія-небудзь весткі пра мужа?

— Не. Яшчэ не. Не,— адказала яна і дала з бездапаможнай усмешкай: — Ён так не любіць пісаць.

Яна прапанавала ім сесці і пачала хаваць іголки, ніткі, клубкі шэрсці і абрэзкі флаanelі ў вялікі кошык пад шывто. Стэйн няўпэўнена паглядаў то на адно, то на другое металічнае крэсла.

— Не магу зразумець, навошта бедалага Экман панакупляў усёй гэтай дрэні,— шапнуў ён Майету.

— Вам не трэба хвалявацца, місіс Экман. Я перакананы, што сёння ваш муж дасць пра сябе вестку,— сказаў Майет.

Яна спыніла складваць шывто і пачала сачыць за губамі Майета.

— Праўда, Эма, як толькі бедалага Экман даведаецца, як добра мы паладзілі з містэрам Майетам, ён паспяшаецца дадому.

— О, хай сабе ён нават не прыходзіць сюды,— з адчаем

прашаптала місіс Экман з свайго кутка, аддаленага ад бліскачай падлогі.— Я б сама паехала да яго куды заўгодна. Хіба гэта дом! — усхвалявана ўсклікнула яна, махнуўшы рукой і згубіўшы іголку і два маленькія гузікі.

— Так, я згодны,— заўважыў Стэйн і глыбока ўздыхнуў.— Не разумею, чаму вашаму мужу падабаецца ўся гэтая металічная дрэнь. Па мне дык лепей купіць некалькі рэчаў з чырвонага дрэва і два крэслы, у якіх чалавек можа падрамаць.

— Але ж у майго мужа добры густ,— з адчаем сказала місіс Экман. Яна пазірала з-пад моднага капялюшыка, нібыта мышка, якая заблудзілася ў шафе.

— Дык вось, я перакананы, вам не варта турбавацца пра мужа. Ён расхваляваўся з-за спраў — вось і ўсё. Няма ніякіх падстаў лічыць, што ён... што з ім нешта здарылася благое,— нецярыліва ўмяшаўся Майет.

Місіс Экман выслізнула з-за раяля і прайшла па пакоі, ламаючы рукі.

— Я баюся не гэтага,— сказала яна, стаўшы паміж імі, а потым павярнулася і хутка пайшла назад у свой куток. Майет быў здзіўлены.

— А чаго ж вы баіцеся?

Яна пахітала галавой, паказаўшы на светлы пакой з металічнай мэбляй.

— Мой муж такі сучасны,— сказала яна са страхам і гордасцю. Потым гордасць пакінула яе, і, схваўшы рукі ў кошык пад шытво, поўны гузікаў і клубкоў шэрсці, яна сказала: — Можа, ён проста мяне кінуў.

— Ну, і што вы на гэта скажаце? — спытаў Стэйн, калі яны спускаліся па лесвіцы.

— Бедная жанчына.

— Так, так, бедная жанчына,— паўтарыў Стэйн з шчырым хваляваннем і паднёс да вачэй насоўку.

Яму хацелася есці, але Майету трэба было нешта яшчэ зрабіць да сьнеданьня, а Стэйн хадзіў з ім паўсюль. Ён адчуваў, што ў кожным таксі, у якім яны ехалі, іх блізкасць узмац-

няецца, і зусім незалежна ад іх планаў наконт Джанет Пардаў сяброўства з Майетам магло прынесці Стэйну некалькі тысяч фунтаў у год. Такі з грукатам спусцілася па брукаванай вуліцы і выехала на забіты народам пляц каля галоўнага паштамта, а потым уніз па пагорку зноў да Галатэ і да докаў. Па бруднай лесвіцы яны падняліся ў маленькую кантору, набітую картатэкамі і папкамі для дакументаў, з адзіным акном, што выходзіла на глухую сцяну і параходную трубу, якая высоўвалася з-за гэтай сцяны. На падаконніку ляжаў тоўсты слой пылу. У гэтым пакоі Экман вёў справы, у выніку чаго з'явілася яго вялікая халодная гасцёўня. Гэта было падобна таму, як пажылая яўрэйка нараджае сваё апошняе дзіця, а з яго вырастае выдатны мастак. Вялізны гадзіннік, які разам з пісьмовым сталом займаў большую частку пакоя, прабіў двойчы, але Джойс быў ужо тут. Машыністка схавалася ў нешта накшталт шафкі для захоўвання багажу ў глыбіні пакоя.

— Есць якія весткі ад Экмана?

— Ніякіх, сэр,— адказаў Джойс.

Майет прагледзеў некалькі пісьмаў, а потым пакінуў Джойса, як вернага сабаку, прынюхвацца да пісьмовага стала Экмана і да яго грахоў.

— А цяпер паснедаем,— прапановаў Майет. Стэйн аблізаў губы.— Прагаладаліся?

— Я сёння вельмі рана снедаў,— адказаў Стэйн без папроку ў голасе.

Аднак Джанет Пардаў і Сейвары іх не дачакаліся. Яны ўжо пілі каву з лікёрам у выкладзеным пліткамі рэстаране, калі тыя далучыліся да іх і пачалі гучна радавацца, што Майет і пляменніца Стэйна сустрэліся ў цягніку і пасябравалі. Джанет Пардаў нічога не сказала, яна толькі паглядзела скоса на Стэйна і ўсміхнулася Майету. Яму здалася, што яна хацела сказаць: «Як мала ён пра нас ведае», і ён усміхнуўся ёй у адказ, першы чым успомніў, што ведаць асабліва і няма чаго.

— Значыць, вы двое ехалі адной кампаніяй ад самога Кёльна? — сказаў Стэйн.

— Ну, я думаю, што ваша пляменніца больш сустракалася са мною, — умяшаўся ў размову містэр Сейвары.

Але Стэйн гаварыў сваё, не зважаючы на яго.

— Добра пазнаёміліся паміж сабой, га?

Джанет Пардаў злёгка раскрыла мякка акрэсленыя вусны і ціхенька сказала:

— О, у містэра Майета была там другая сяброўка, ён ведаў яе лепей за мяне.

Майет адварнуўся, каб загазаць снаданне, а калі зноў пачаў услухоўвацца ў яе словы, яна гаварыла з цудоўнымі пяшчотнымі хітрыкамі:

— О, ведаеце, яна была яго палюбоўніцай.

Стэйн лагодна засмяўся:

— Глядзіце, які гарэза. Глянёце на яго, ён нават пачырванее.

— Уявіце сабе, яна ад яго збегла, — кпіла Джанет Пардаў з Майета.

— Збегла? Хіба ён яе біў?

— Ну, калі вы ў яго спытаеце, ён паспрабуе ахутаць усё тайнай. Калі паравоз зламаўся, ён паехаў на машыне назад да Субоціцы, каб яе знайсці. Яго вельмі доўга не было. А з якой таемнасцю распавядаў пра свае прыгоды! Ён дапамог нейкаму чалавеку ўцячы ад мытнікаў.

— Ну, а дзяўчына? — спытаў Стэйн, дурасліва паглядаючы ў бок Майета.

— Сапраўды, я адчуваю сябе няёмка з-за гэтага, — пагадзіўся Майет. — Патэлефаную консулу ў Белград.

— Тэлефануйце лепей сваёй бабулі! — весела ўсклікнуў містэр Сейвары і трывожна паглядзеў на таго і на другога.

Ён меў такую звычку: калі ён поўнасцю давяраў сваім субяседнікам, то дазваляў сабе які-небудзь прастамоўны выраз — у мінулым яму гэта дапамагала за прылаўкам магазіна і сярод приказчыкаў. Яму дагэтуль часам было прыемна адчуваць, што ён — знакаміты пісьменнік, што жыве ў леп-

шых гатэлях, гаворыць як роўня з людзьмі, з якімі некалі не асмельваўся нават загаварыць, хіба што цераз рулоны баўны ці груды абгортачнай паперы. Важныя дамы, што запрашалі яго на літаратурныя вечары, захапляліся гэтай яго манерай выказвацца. Які сэнс быў строіць з сябе пісьменніка, які ўзвысіўся ад гандлёвага прылаўка, калі не захаваць ледзь прыкметных рысаў характару сваіх продкаў, не нагадаць, што некалі праводзіў распрадажы?

Стэйн сярдзіта глянуў на яго.

— Думаю, што вы зусім правільна зробіце,— сказаў ён Майету.

Сейвары збянтэжыўся. Гэтыя людзі належалі да той меншасці, якая ніколі не чытала яго кніг, не ведала, што ён прэтэндуе на ўвагу да сваёй асобы. Яны проста палічылі яго вульгарным. Ён сеў глыбей у сваім крэсле і спытаў у Джанет Пардаў:

— А доктар? Хіба ваша сяброўка не цікавілася доктарам?

Аднак Джанет заўважыла, што астатнія ставяцца да яго зняважліва, і не захацела згадваць тую доўгую сумную гісторыю, якую ёй расказала місіс Уорэн. Яна рэзка яго абарвала:

— Я не магу ўспомніць усіх, кім цікавілася Мейбл. Нічога не памятаю пра гэтага доктара.

Стэйн быў толькі супраць вульгарных выказаў містэра Сейвары. Яму вельмі спадабалася лёгкая, у рамках прыстойнасці, балбатня пра нейкую дзяўчыну. Яна ўмацоўвала важную для яго дружбу з Майетам. Калі падалі першую страву, ён вярнуўся да гэтай размовы:

— А зараз раскажыце болей падрабязна пра тую, што захапіла ў палон сэрца Майета.

— Яна даволі міленькая,— сказала Джанет Пардаў, спрабуючы быць велікадушнай.

Сейвары глянуў на Майета, ці не пакрыўдзіўся той. Але Майет быў надта галодны, ён з асалодай еў сваё позняе снеданне.

— Яна танцуе на сцэне, здаецца? — спытаў яго Стэйн.

— Так. У вар'етэ.

— Я ж казала, што яна з вар'етэ,— заўважыла Джанет Пардаў.— Крыху праставатая. Вы яе і раней ведалі?

— Не, не,— паспешна адказаў Майет.— Чыста выпадковая сустрэча.

— Такое часта здараецца ў далніх цягніках! — з палёгкай усклікнуў Стэйн.— А колькі яна вам каштавала?

Ён злавіў погляд пляменніцы і падміргнуў ёй. Калі яна ў адказ усміхнулася яму, ён узрадаваўся. Як было б сумна, калі б яна была адной з тых старамодных дзяўчат, пры якіх нельга гаварыць усё, што хочаш. Болей за ўсё яму падабаліся лёгкія непрыстойнасці ў прысутнасці жанчын, аднак, вядома, пры ўмове, каб гэта ўсё не выходзіла за пэўныя рамкі. Ён незадаволенна глянуў на містэра Сейвары.

— Дзесяць фунтаў,— сказаў Майет, кінуўшы афіцыянту.

— Ох, напамілы бог, як дорага! — усклікнула Джанет Пардаў і з павагай паглядзела на яго.

— Я пажартаваў,— сказаў Майет.— Я не даваў ёй ніякіх грошай. Проста купіў ёй білет. Дый наогул мы проста пасябралі. Яна вельмі добры чалавек.

— Ха-ха,— засмяўся Стэйн.

Майет асушыў свой келіх. Па блакітных плітках да іх набліжаўся афіцыянт, які каціў перад сабой столік на калёсіках.

Майет адчуваў сапраўдную асалоду ад натуральнай вольнай бесцырымоннай атмасферы і лёгкага паху розных страў. У адной з суседніх залаў ігралі канцэрт Рахманінава. Можна было ўявіць, што ты ў Лондане. Гукі музыкі навявалі ўспаміны: людзі высоўваліся з вокнаў цягніка, злосна кпілі са скрыпача, гаварылі паміж сабой.

— Яна закахалася ў мяне.

Ён ніколі не думаў, што вымавіць гэтыя словы ўголас у гэтым пустым блакітным рэстаране, ён быў крыху збянтэжаны і злёгка ўзрушаны, калі зразумеў, што вымавіў іх уголас. Гэтыя словы прагучалі недарэчна, а ён зусім не хацеў выхваляцца, дый чым тут асабліва выхваляцца, калі цябе пакахала дзяўчына з вар'етэ. Ён пачырванеў, калі ўсе пачалі з яго кпіць.

— Ах, ужо гэтыя дзяўчаты,— сказаў Стэйн, пакруціўшы галавой.— Ведаюць, як акруціць мужчыну. Гэта ўсё чароўнасьць сцэны. Памятаю, калі я быў малады, часамі прастойваў каля артыстычнага пад'езда, каб толькі ўбачыць якую-небудзь распусніцу з кардэбалета. Шакалад. Вячэры.— Ён на імгненне прыпыніўся, убачыўшы добры кавалак дзікай качкі ў сябе на талерцы. А потым дадаў: — Агні Лондана.

— Калі ўжо размова пайшла пра тэатр, Джанет, я запрашаю вас сёння вечарам схадзіць са мной куды-небудзь,— сказаў Майет.

Ён назваў яе па імі, адчуваючы сябе з ёй вольна, калі даведаўся, што маці ў яе яўрэйка, а дзядзька ў яго ўладзе.

— Пайшла б з радасцю, але я ўжо абяцала містэру Сейвары паабедаць з ім.

— Мы маглі б пайсці ў начное кабарэ.

Але ён не збіраўся дазволіць ёй абедаць з містэрам Сейвары. Цэлы дзень ён быў заняты справамі і не змог пабыць з ёю. Яму давялося правесці ў канторы шмат гадзін, разблытаваючы ўсе справы, якія Экман так адмыслова забытаў. Дый яшчэ трэба было зрабіць пэўныя візіты. А палове чацвёртай, праязджаючы на машыне цераз іпадром, ён убачыў, як акружаны дзецьмі містэр Сейвары фатаграфуе, ён рабіў здымкі хутка, паспеў тры разы націснуць грушу, пакуль таксі праязджала міма, і кожны раз дзеці здэкаваліся з яго. Толькі а палове сёмай Майет вярнуўся ў гатэль.

— Міс Пардаў у сябе, Каледджан?

Каледджан ведаў усё, што адбываецца ў гатэлі. Яго поўная дасведчанасць тлумачылася толькі яго няўрымслівасцю: ён раптам ныраў кудысьці з парожняга хола, з шумам насіўся ўверх і ўніз па лесвіцах, пранікаў у самыя дальнія гасцёўні, а потым вяртаўся да сваёй канторкі і гультайнічаў, заціснуўшы рукі паміж каленямі.

— Міс Пардаў пераапранаецца да абеду, містэр Карлтан Майет.

Аднойчы, калі адзін з членаў урада пасяліўся ў гатэлі, Каледджан здзівіў пунктуальнага супрацоўніка брытанскага

пасольства, калі той тэлефанаваў: «Яго правасхадзіцельства ў туалце. Але ён будзе там не болей трох мінут». Каледжан трушком бегаў па калідорах, падслухоўваў каля дзвярэй ван-ных, потым вяртаўся да сваёй канторкі, дзе знемагаў без справы і займаўся толькі тым, што раскладваў па паліцах у сваёй галаве крохі атрыманых звестак. У гэтым быў сэнс жыцця Каледжана.

Майет пагрукаў у дзверы нумара Джанет Пардаў.

— Хто там?

— Можна зайсці?

— Заходзьце. Не зачынена.

Джанет Пардаў амаль закончыла апранацца. Яе вячэрняя плацце ляжала ўпоперак ложка, а сама яна сядзела перад люстрам і пудрыла сабе рукі.

— Вы што, на самой справе збіраецеся абедаць з містэрам Сейвары?

— Я ж абяцала яму!

— Мы маглі б паабедаць у «Пера-паласе», а потым пайсці ў «Пці Шан».

— Вось было б цудоўна! — сказала Джанет Пардаў і пачала фарбаваць вейкі.

— Хто гэта? — Майет паказаў на вялікую фатаграфію ў складанай рамцы: жанчына з квадратным тварам. Валасы крута завітыя, фатограф спрабаваў зарэтушаваць рэзкія абрысы яе падбародка.

— Гэта Мейбл. Яна ехала са мной у цягніку да Вены.

— Здаецца, я яе там не бачыў.

— Цяпер у яе кароткая стрыжка. Гэта старая фатаграфія. Мейбл не любіць здымацца.

— Яна выглядае змрочнай.

— Я паставіла тут яе фота на выпадак, калі буду сябе паводзіць блага. Яна піша вершы. На другім баку напісаны вершы, прысвечаныя мне. Па-мойму, неблагія. Я нічога не ра-зумею ў паэзіі.

— Можна мне прачытаць?

— Калі ласка. Вас, пэўна, пазабавіць, што нехта прысва-

чае мне вершы.— Джанет Пардаў паглядзелася ў люстра.

Майет перавярнуў фатаграфію і прачытаў:

Стройная, сціпая, але, як вада, халодная
І недасягальная, хоць і чароўная,
Русалка, ведаю тваю я бяду:
Імкнешся ты ў мора, а жывеш у стаўку.
Тут затхлы вір, ды крышку пацярпі,
Ты хутка будзеш у шырокім вольным моры.

— Верш нерыфмаваны. Ці з рыфмамі? А ўсё-такі, пра што гэты верш?

— Я думаю, што гэта камплімент,— адказала Джанет Пардаў, паліруючы пазногці.

Майет прысеў ускрай ложка і пачаў разглядаць Джанет. «Што б яна рабіла, калі б я паспрабаваў яе спакусіць?» — падумаў ён. Адказ ён ведаў: яна б засмяялася. Смех — лепшая зброя нявінных дзяўчат.

— Вы не пойдзеце абедаць з містэрам Сейвары? У мяне такія людзі выклікаюць агіду. Выскачка з-пад прылаўка.

— Любы, я ж яму паабяцала. І апроч таго, ён геній.

— Вы зараз спусціцеся са мной уніз, хутка сядзеце ў таксі, і мы паедзем абедаць у «Пера-Палас».

— Бедалага, ён мне ніколі не даруе гэтага. А было б забаўна.

«Вось так яно будзе лепей,— падумаў Майет, папраўляючы чорны гальштук.— Зараз усё так проста, калі я ведаю, што ў яе маці яўрэйка». Было так лёгка размаўляць з ёю за абедам і весці яе пад руку, калі яны ішлі пешкі ад «Пера-Палас» да «Пці Шан» каля англійскага пасольства. Ноч была цёплая, вецер сціх. Усе столікі ў садзе былі занятыя. Субоціца зрабілася яшчэ болей нерэальная, калі ён нагадаў, як снег біў яму ў твар. На сцэне францужанка ў смокінгу важна хадзіла з ляскай пад пахай і спявала песеньку пра «маю цётчачку» — дзякуючы Спінелі гэтая песенька зрабілася папулярная ў Парыжы гадоў пяць таму. Туркі смяяліся і лапаталі, як гарластыя хатнія птушкі, пацягваючы каву і ківаючы

маленькімі, нібыта пакрытымі пер'ем галовамі, а іх жонкі, з азызлымі, тупаватымі тварамі, толькі нядаўна вызваленымі ад чадры, сядзелі і моўчкі пазіралі на спявачку. Майет і Джанет Пардаў ішлі ўздоўж саду, шукаючы свабодны столік, пакуль французжанка пранізліва крычала, смяялася і скакала, аднак яе непрыстойныя жарты не знаходзілі водгуку ў абыякавых і невясёлых глядачоў. Пера крута спускалася ўніз, каля іх ног агні рыбацкіх лодак на Залатым Рагу ўспыхвалі, як кішэнныя ліхтарыкі. Вакол сноўдаліся афіцыянты, разносячы каву.

— Наўрад ці знойдзем столік. Давядзецца пайсці ўсярэдзіну тэатра.

Нейкі таўстун памахаў ім рукой і ўсміхнуўся.

— Вы яго ведаеце?

Майет крыху павагаўся і потым адказаў:

— Здаецца, ведаю... Яго прозвішча Грунліх.

Ён ясна бачыў гэтага чалавека толькі двойчы: адзін раз, калі той садзіўся ў машыну, і другі раз, калі ён вылазіў з яе, каб перасесці ў цягнік, што стаяў на станцыі. Яго ўспаміны пра гэтага чалавека былі цьмяныя, здавалася, што некалі ён ведаў яго бліжэй, але гэта было даўно і ў нейкай іншай краіне. Ледзь яны мінулі яго столік, Майет адразу ж забыўся пра яго.

— Вунь свабодны столік.

Пад сталом іх ногі дакрануліся. Французжанка, віхляючы клубамі, знікла, а з-за куліс на сцэну колам пракаціўся мужчына. Ён падняўся на ногі, зняў брыль і сказаў нешта па-турэцку, і ўсе засмяяліся:

— Што ён сказаў?

— Я не пачуў.

Мужчына кінуў у паветра брыль, злавіў яго, сагнуўшыся амаль удвая, і выкрыкнуў адно толькі слова. Усе туркі зарагаталі, і нават іх жонкі з азызлымі тварамі ўсміхнуліся.

— Што ён сказаў?

— Гэта, мабыць, на дыялекце. Я не зразумеў.

— Мне зараз хочацца чаго-небудзь кранальнага. Занадта шмат выпіла за абедам і зрабілася сентыментальнаю.

— Тут добрая ежа, праўда? — з гордасцю сказаў Майет.

— Чаму вы не знялі нумар тут? Кажуць, гэта лепшы гатэль.

— Ну, ведаеце, наш таксама неблагі, і мне падабаецца Каледбжан. Ён заўсёды ўздзейнічае на мяне, як заспакаяльнае.

— Але ж усё-такі тут лепшая публіка...

На сцэне танцавала група дзяўчат у шортах і ў гвардзейскіх шапках. На шыях у іх віселі світкі, аднак туркі за столікамі не зразумелі сэнсу гэтага відовішча — ім было нязвыкла бачыць гвардзейцаў у шортах.

— Думаю, што гэта англійскія дзяўчаты, — сказаў Майет і раптам нахіліўся наперад.

— Вы знаёмы з кім-небудзь з іх?

— Я думаў... спадзяваўся... — Але ён, прынамсі, спалохаўся, калі з'явіліся «Дзяўчаты Дана». Корал не гаварыла яму, што збіраецца танцаваць у «Пці Шан», аднак хутчэй за ўсё яна яшчэ і сама гэтага не ведала. Ён нагадаў, як яна, набраўшыся храбрасці, углядалася ў поўную розных гукаў цемру.

— Мне падабаецца «Пера-Палас».

— Мне давалося неяк тут жыць, але са мной здарылася адна непрыемнасць, таму я тут не жыву болей.

— Скажыце мне, якая непрыемнасць. Ну, не ламайцеся, раскажыце.

— Дык вось. Слухайце. Са мной была сяброўка. Здавалася, вельмі мілая істота.

— З вар'етэ?

«Дзяўчаты Дана» заспявалі:

Сэрца палае, калі малады,
І не баішся ніякай бяды.

— «Ідзіце сюды, да нас», — спявалі «Дзяўчаты Дана». Некалькі англійскіх маракоў, якія сядзелі ў канцы залы, запляскалі ў далоні і закрычалі:

— Пачакайце нас. Мы ідзём.

Адзін марак і праўда пачаў прабірацца паміж столікамі да сцэны:

Як у цябе жыццё?
Скажы ты часна.
У гатэлі ты адзін,
А нумар твой двухмесны.

Марак упаў на спіну, і ўсе засмяяліся: ён быў зусім п'яны.

— Гэта было жахліва,— працягваў расказаць Майет.— Яна раптам звар'яцела каля дзвюх гадзін ночы. Крычала і біла ўсё наўкол. Начны парцье падняўся наверх, і ўсе пастаяльцы павыходзілі на калідор. Яны падумалі: я зрабіў з ёй нешта благое.

— А што вы зрабілі?

— Нічога. Я моцна спаў. Гэта выглядала жахліва. З таго часу я нават на адну ноч не магу заставацца тут.

— «Ідзіце сюды. Ідзіце сюды».

— Якая яна была з сябе?

— Я нічога пра яе не памятаю.

— Вы не ўяўляеце, як мне абрэдла жыць з жанчынай,— ціха сказала Джанет Пардаў.

Іх рукі выпадкова сустрэліся на сталі і так і засталіся побач. Праекцыйныя ліхтарыкі, якія віселі ў кустах, адбіваліся ў яе каралях. У самым канцы саду, за яе плячыма, Майет убачыў Стэйна, які прабіраўся паміж столікамі з люлькай у руцэ. Гэта была масіраваная атака. Яму трэба было б толькі нахіліцца да яе і зрабіць ёй прапанову, і тады будзе ўладкавана не толькі яго сямейнае жыццё, але і нешта большае: ён купіць фірму Стэйна за прапанаваную ім цану, і той будзе цалкам задаволены,— бо яго пляменніца будзе членам праўлення. Стэйн падышоў бліжэй і памахаў яму люлькай: яму давялося абысці п'яніцу, які валяўся на зямлі, і ў час гэтай перадышкі ў Майета не ўзнікла ніякай іншай думкі, якая б прычыла яго будучаму сямейнаму шчасцю. Ён згадаў Корал і іх нечаканую дзівосную сустрэчу: тады ён не думаў, што ўсё гэта так звыкла, як дым цыгарэты, але яе твар ён памятаў

цьмяна, магчыма, таму што ў цягніку было амаль цёмна. Яна была бландзінка, яна была тоненькая, але ён не мог успомніць рысаў яе твару. «Я зрабіў для яе ўсё, што змог,— запэўніваў ён сябе,— і, прынамсі, мы ўсё адно рассталіся б праз некалькі тыдняў. А мне ўжо час заводзіць сям'ю».

Стэйнізноў памахаў люлькай, а «Дзяўчаты Дана» тупнулі ножкамі і засвіталі ў світкі.

Памятаю, на вакзале
Мы нашу цётку сустракалі.
Фью, фью, фью.

— Не вяртайся да яе. Застанься са мной,— сказаў Майет.

Падышоў экспрэс Стамбульскі,
Нам насустрач брылі, блузкі.
Фью, фью, фью.

Яна кіўнула галавой, і рукі іх з'ядналіся. «Цікава, кантракт ужо ў кішэні ў Стэйна?» — падумаў Майет.

ХТО ПРАЙГРАЕ, БЯРЭ УСЕ

Шаноўны браце!

Паколькі мы былі аб'яднаныя з табою чвэрць стагоддзя агульнымі справамі і сяброўствам, я прысвячаю табе гэтую фрывольнасць без твайго дазволу. У адрозненне ад маіх крытыкаў-католікаў ты, я ўпэўнены, калі будзеш чытаць гэтую невялікую гісторыю, не зблытаеш мяне з яе героем, гэтаксама мне не трэба тлумачыць табе тое, што гэтая аповесць была напісана не з мэтай патураць пралюбадзейству, нашэнню толькі верхняй часткі піжамы ці рэгістрацыі шлюбаў у мэрыі. Аповесць таксама не мела мэтай адбіць ахвоту гуляць на грошы.

З любоўю і ўдзячнасцю
Грэм Грын

Частка першая

1

Па-мойму, гэтая невялікая зеленаватая статуя чалавека ў парыку, вярхом на кані — адна з найвялікшых славукасцей ва ўсім свеце.

Я сказаў Кэры:

— Бачыш, як блішчыць у каня правае калена? Да яго, відаць, надта часта дакраналіся, як да ступака Святога Пятра ў Рыме. Кажуць, гэта прыносіць удачу.

Яна далікатна і пяшчотна пацерла гэтае калена, нібыта паліруючы яго.

— Хіба ты верыш у забабоны? — спытаў я.

— Веру.

— А я не.

— Я веру ва ўсе прымхі. Я заўсёды пазбягаю прахо-

дзіць пад драбінамі. Я кідаю соль праз правае плячо. Я стараюся не наступаць на шчыліны паміж плітамі тратуара. Любы, ты ажаніўся з самай прымхлівай жанчынаю ў свеце. Многія людзі пазбаўлены ў жыцці шчасця. А мы — шчаслівыя. І я не збіраюся рызыкаваць ні калівам нашага шчасця.

— Ты так рупліва пацерла гэтае калена, што нас абавязкова чакае вялікая ўдача за зялёнымі сталамі.

— Я не дамагаюся такой удачы,— сказала яна.

2

У той вечар я прыгадаў, што наша шчасце пачалося два тыдні таму ў Лондане. Мы павінны былі павянчацца ў царкве Святога Лукі на Мэйда-Хіл, а потым правесці мядовы месяц у Борнмуце. Не, на першы погляд, мы не планавалі ніякіх асаблівых асалод, дый мне, сказаць па шчырасці, было ўсё адно куды ехаць, абы Кэры была побач. Нашы сродкі дазвалялі паехаць у Ле Тукэ, але, на наш погляд, лепей было б спыніцца на Борнмуце, дзе мы былі б зусім адны, бо нашы знаёмыя Рэмеджы і Труфіты збіраліся адпачываць разам з намі ў Ле Тукэ.

— Апроч таго, ты пакінуў бы там усе грошы ў казіно,— сказала Кэры,— і мы змушаны былі б вярнуцца дамоў.

— Лічбы — мая стыхія. Я цэлымі днямі сярод іх.

— Табе не будзе сумна ў Борнмуце, праўда?

— Не. Вядома, не.

— Шкада, што гэта ў цябе ўжо другі мядовы месяц. А ці весела правёў ты свой першы ў Парыжы?

— Мы правялі там толькі ўікэнд,— абачліва сказаў я.

— Ты яе вельмі кахаў?

— Паслухай,— сказаў я.— З тых часоў мінула ўжо больш за пятнаццаць гадоў. Тады ты яшчэ нават не хадзіла ў школу. Я ж не мог увесь гэты час чакаць спаткання з табой.

— Але ты ж яе кахаў?

— У той вечар, калі яна мяне кінула, я запрасіў на абед Рэмеджа і пачаставаў яго самым лепшым шампанскім,

якое я толькі мог знайсці. Потым я вярнуўся дамоў і праспаў дзесяць гадзін запар. Па начах яна мела звычку брыкацца, і, шчыра сказаўшы, мне проста не хапала месца ў адным ложку з ёю, каб як след выспацца.

— Адкуль ты ведаеш, можа, я таксама брыкаюся па начах?

— Ты — зусім іншая рэч. Мне нават хочацца, каб ты брыкалася, бо тады буду заўсёды ўпэўнены, што ты побач. Уяві сабе, якую плойму часу мы марнуем на сон. Чвэрць нашага жыцця!

Мае словы прымусілі яе надоўга задумацца. У адрозненне ад мяне лічбы ніколі не былі яе стыхіяй.

— Болей, — нарэшце азвалася яна, — шмат болей. Я люблю паспаць гадзін дзесяць.

— Гэта яшчэ горш, — сказаў я. — Дадай да гэтага яшчэ восем гадзін на працы без цябе. А ежа? Гэтая прыкраса справа — патрэба есці...

— Добра, я паспрабую брыкацца, — паабяцала яна.

Гэтая размова адбылася акурат у той дзень, калі пачалося наша так званае шчасце, пад час ленчу. Мы звычайна сустрэкаліся непадалёк ад маёй канторы, у бары «Валанцёр». Кэры любіла піць сідр і з зайздросным апетытам ела халодныя сасіскі. На маіх вачах яна за раз з'ядала ажно пяць сасісак, а зверху яшчэ і яйка ўсмятку.

— Калі б мы былі заможныя, — сказаў я, — ты не марнавала б часу на кухню.

— Ты толькі падумай, мы яшчэ болей трацілі б часу на ежу. Гэтыя сасіскі... Глядзі, раз — і іх ужо няма. За такі час мы б нават не паспелі ўправіцца з ікрой.

— А яшчэ *sole meuniere*¹, — сказаў я.

— Маленькае засмажанае вясновае кураня з зялёным гарошкам.

— А *soufflé Rothschild*².

¹ Галавень, запечаны ў цесце (фр.).

² Суфле Ротшыльд (фр.).

— Ох, калі ласка, не трэба быць багатымі,— сказала яна.— Мы разлюбілі б адно аднаго, калі б займелі грошы. Я зрабілася б такая таўшчэзная, і валасы ў мяне павылазілі б...

— Гэта не мела б аніякага значэння.

— Не кажы,— сказала яна.— Сам ведаеш — мела б.

Размова сама па сабе неяк знянацку закончылася. Кэры была не такая ўжо маладая, каб не назапасіць пэўнага жыццёвага вопыту, і яе ўзрост дазваляў ёй добра разумець, што такая мудрасць не павінна выказвацца ўголас, калі людзі шчаслівыя.

Я вярнуўся ў велічны гмах сваёй канторы, дзе паўсюль ззяла шкло, шкло і шкло, з бліскучай мармуровай падлогай і сучаснымі скульптурамі ў альковах і нішах, падобнымі на статуі святых у каталіцкіх саборах. Я працаваў памочнікам бухгалтара (пераспелым памочнікам бухгалтара), і сама веліч гэтага будынка рабіла мой далейшы рух па службовай лесвіцы амаль неверагодным. Каб падняцца вышэй першага паверха, мне трэба было б зрабіцца самому якой-небудзь вытанчанай скульптурай.

У маленькіх і не дужа камфартабельных канторах у Сіці адны клеркі паміраюць, іншыя займаюць іх месцы на службовай лесвіцы: спрактыкаваныя джэнтльмены цікуюць з-за сталёвых боксаў на малодшых калег і клапацяцца пра іх, як у раманах Дзікенса. Аднак тут, у велізарным вытворчым памяшканні з бязгучным ціканнем камп'ютэраў, з лясканнем тэлетайпаў, з ціхім стракатаннем машынак, кожны адчувае, што няма ніякіх шанцаў чалавеку, які не скончыў спецыяльнага каледжа для прывілеяваных асоб.

Не паспеў я заняць сваё месца, як па селектары разнеслася:

— Містэра Бертрама запрашаюць у дзесяты пакой. Гэта значыць мяне.

— Хто там сядзіць у дзесятым пакоі? — спытаў я. Ніхто не ведаў. Хтосьці сказаў:

— Гэта, пэўна, на восьмым паверсе.

У голасе адчувалася глыбокая пашана, нібыта гаворка вялася пра вяршыню Эверэст — восьмы паверх узнёся ў неба настолькі высока, наколькі дазвалялі тагачасныя прадпісанні муніцыпальнага савета Лондана.

— Хто там сядзіць у дзесятым пакоі? — запытаўся я ў ліфцёра.

— Хіба вы не ведаеце? — пахмурна пацікавіўся ён.— Вы тут даўно працуеце?

— Пяць гадоў.

Мы пачалі падымацца ўгору. Ён сказаў:

— Вы павінны ведаць, хто сядзіць у дзесятым пакоі.

— Але мне гэта невядома.

— Працаваць пяць гадоў і не ведаць такога.

— Напрамілы бог, скажыце.

— Прыехалі. Восьмы паверх, налева.

Калі я выходзіў з ліфта, ён змрочна кінуў наўздагон:

— Гэта ж трэба, не ведае гаспадара дзесятага пакоя.

Ён крыху памякчэў, калі прыкрываў дзверцы ліфта:

— Хто ж яшчэ там можа быць? Вядома, Гом.

Гэта прымусіла мяне заповоліць крок.

У мяне няма ніякай веры ў шчасце. Я зусім не прымхлівы чалавек. Але проста непазбежна, калі табе сорок гадоў і ты не дасягнуў ніякіх поспехаў па службе, ты пачынаеш пакрысе верыць, што народжаны пад нешчасліваю зоркай. Я не быў асабіста знаёмы з Гомам, я толькі здаля бачыў яго двойчы. І не было ніякіх падстаў — наколькі мне вядома, — каб мы з ім калі пазнаёміліся. Ён быў старэйшы за мяне і, відаць, памрэ першы. Без асаблівай ахвоты я мушу буду ўнесці грошы на яго помнік. Аднак тое, што мяне раптам выклікалі з першага паверха на восьмы, узрушыла мяне. Цікава, якую жажліваю памылку я зрабіў, каб атрымаць вымову ў дзесятым пакоі? Акурат тады ў мяне з'явілася сур'ёзнае прадчуванне, што мы з Кэры ніколі не павянчаемся ў царкве Святога Лукі, гэтаксама як не паедзем на два тыдні ў Борнмут. Прынамсі, я меў рацыю.

Гома называлі Гомам тыя, хто яго не любіў, і ўсе астатнія, хто ставіўся да яго абыякава. Яго ўчынкi, як надвор'е, прадказаць было немагчыма. Калі ў канторы ставілі новыя тэлейтэйпы ці замянялі старыя, але яшчэ надзейныя і звыклыя камп'ютэры на новыя, усе ўздыхалі: «Зноў гэты Гом, відаць», — перш як распачаць вывучэнне тых найноўшых цацак. На Каляды раздаваліся надрукаваныя паперкі, адрасаваныя асабіста кожнаму работніку фірмы (пэўна, усё машынапіснае бюро шчыравала цэлы дзень, але заўсёды пад гэтымі прывітаньнямі з нагоды свята ставілася факсіміле «Герберт Друтэр»). І мяне заўсёды крыху здзіўляла тое, што паштоўкі не былі падпісаныя яго мянушкай — Гом. У гэты знамянальны час, калі ўсім супрацоўнікам фірмы шчодро раздаваліся грашовыя прэміі і цыгары, колькасць якіх немагчыма было прадбачыць, можна было пачуць, як яго завуць поўным імем — Вялікі Стары¹.

І сапраўды было штосьці велічнае ў яго грыве валасоў, якімі ён нагадваў славу тага музыканта. Калі іншыя збіралі карціны, каб унікнуць падаткаў на спадчыну, ён іх калекцыяніраваў дзеля асалоды. Ён меў звычку раптоўна знікаць на месяц на сваёй яхце ў кампаніі пісьменнікаў і актрыс і іншых дзівакоў накшталт гіпнатызэра або чалавека, што вырасціў новую асаблівую ружу ці вынайшаў нешта новае ў галіне эндакрыналогіі. Мы, на першым паверсе, вядома, ніколі асабліва не сумавалі па ім: мы проста нічога пра гэта не ведалі б, калі б не падрабязныя справаздачы ў газетах — танныя нядзельныя штотыднёвікі сачылі за шляхам Гомавай яхты ад порта да порта. Газетчыкі, як звычайна, вышуквалі на борце яхты Друтэра нейкія скандальныя сенсацыі, але там ніколі не адбывалася ніякіх скандальных здарэнняў: ён пазбягаў усякіх непрыемнасцей у свой вольны ад працы час. Ён любіў цішыню і спакой.

¹ Гом — па-англійску Gom — абрэвіатура ад Great Old Man — Вялікі Стары.

Мая пасада дазваляла мне ведаць крыху болей за іншых сваіх калег: аплата дызельнага паліва і віна ішла пад агульным артыкулам на прадстаўнічыя выдаткі. Неяк гэта выклікала абурэнне сэра Уолта Бліксана. Мой шэф — галоўны бухгалтар — расказаў мне пра гэта. Бліксан быў другой па значнасці асобай у нашай фірме: яго кабінет быў у 45-м пакоі. Ён валодаў такою самаю колькасцю акцый, як і Друтэр, але з ім не параіліся наконт выдаткаў на дызельнае паліва. Ён быў невялікага росту, прышчаваты і несамавіты, да таго ж яго заўсёды грызла зайздрасць. Ён мог бы дазволіць сабе набыць яхту, але ж хто пажадаў бы падарожнічаць разам з ім. Калі ён выказаўся супраць дызельнага паліва, Друтэр велікадушна саступіў яму, аднак прапанаваў выкінуць з рахунку фірмы выдаткі на прыватны бензін. Сам ён карыстаўся аўтамабілем фірмы, бо жыў у Лондане, а Бліксанаў дом быў у Хэмшыры. Тое, што Друтэр абачліва называў кампрамісам, было дасягнута, але ўсё засталася па-ранейшаму, як і было. Калі Бліксан ухітрыўся здабыць сабе рыцарскае званне, на некаторы час перавага была за ім, пакуль не пайшлі пагалоскі, што Друтэр адмовіўся быць побач з ім у тым самым ўзнагародным спісе. Адно толькі было праўда — неяк на званым прыёме, на які былі запрошаны Бліксан і мой шэф, Друтэр уголос ганіў рыцарскі тытул, які збіраліся прысвоіць нейкаму мастаку: «Гэтага быць не можа. Ён не прыме яго. Ён адмовіцца. Ордэн «За заслугі» ці яшчэ хіба што С. Н.¹ — адзіныя ўзнагароды, сапраўды вартыя пашаны». Крыўда ўзмацнялася яшчэ і таму, што Бліксан ніколі нават і не чуў пра такую ўзнагароду, як С. Н.

Аднак Бліксан чакаў свайго часу. Яшчэ адзін пакет акцый забяспечыў бы яму кантроль над усёй фірмаю, і мы былі ўпэўненыя, што кожны вечар ён маліў бога (ён быў царкоўны стараста ў Хэмшыры), каб гэтыя акцыі былі выкінуты на біржу, пакуль Друтэр падарожнічае ў адкрытым моры на сваёй яхце.

¹ Companion of Honour — Кавалер ордэна Пашаны (англ.).

З распаччу на сэрцы я пастукаў у дзверы дзесятага пакой і ўвайшоў, але нават распач не перашкодзіла мне запомніць дэталі, даведацца пра якія будзе надта цікава на першым паверсе. Пакой зусім не быў падобны на афіцыйны кабінет — там стаяла кніжная шафа, запоўненая зборамі твораў англійскіх класікаў, і вытанчаны густ Друтэра выяўляўся ў тым, што на паліцах былі, скажам, Тролап і Стывенсан, а не Дзікенс ці Скот, — гэтым самым падкрэсліваліся яго асабістыя прыхільнасці. На дальняй сцяне вісела малавядомая карціна Рэнуара і невялікі цудоўны пейзаж Будэна. Адразу кідалася ў вочы, што ў гэтым кабінэце не было пісьмовага стала. Затое была канапа. Невялікі стосік дзелавых папер ляжаў на століку ў стылі эпохі Рэгенцтва, а Бліксан і мой шэф з нейкім незнаёмым няёмка прымасціліся на краі лёгкіх крэслаў. Самога Друтэра амаль што не было відно — ён разваліўся ў самым глыбокім і вялікім крэсле, трымаючы над галавой нейкія паперы, і злосна глядзеў на іх скрозь таўшчэзныя акуляры — такіх тоўстых акуляраў я раней ніколі не бачыў на чалавечым твары.

— Гэта фантастычна, і такога проста не можа быць, — гаварыў ён глыбокім гартанным голасам.

— Я не разумею, навошта надаваць такую важнасць... — сказаў Бліксан.

Друтэр зняў акуляры і пільна глянуў цераз пакой на мяне.

— Хто вы? — спытаў ён.

— Гэта містэр Бертрам, мой памочнік, — паведаміў яму галоўны бухгалтар.

— Што яму тут трэба?

— Вы прасілі мяне паслаць па яго.

— Памятаю, — сказаў Друтэр. — Але гэта было паўгадзіны таму.

— Я адлучаўся на ленч, сэр.

— Ленч? — перапытаў Друтэр, быццам бы гэтае слова было яму зусім новае і незнаёмае.

— Гэта было пад час ленчу, містэр Друтэр, — сказаў галоўны бухгалтар.

— І яны ходзяць на ленч?

— Так, містэр Друтэр.

— Усе?

— Па-мойму, большасць з іх.

— Вельмі цікава. А я нават і не ведаў. Вы ходзіце на ленч, сэр Уолтэр?

— Вядома, хаджу, Друтэр. Ну, нарэшце, напрамілы бог, ці не зможам мы пакінуць гэтую справу ў руках містэра Арнольда і містэра Бертрама? Усё разыходжанне складае сем фунтаў, пятнаццаць шылінгаў і чатыры пенсы. Я галодны, Друтэр.

— Галоўнае не ў суме, сэр Уолтэр. Мы з вамі нясём адказнасць за вялікі бізнес. Мы не маем права перакладаць сваю адказнасць на плечы іншых. Акцыянеры...

— Вы верзяце зараз несусветную лухту, Друтэр. Акцыянеры — гэта толькі я і вы...

— І яшчэ адзін, сэр Уолтэр. Вы не павінны ніколі забываць пра яго. Містэр Бертранд, калі ласка, сядайце і прагледзьце гэты рахунак. Ён часам не праходзіў праз вашы рукі?

З палёгкай я ўбачыў, што гэты рахунак належыць невядомай кампаніі, з якой у мяне нічога не было.

— Я ніколі не меў справы з кампаніяй «Джэнерал Энтэрпрайзіз», сэр.

— Нічога. Затое вы добра разбіраецеся ў лічбах — кажуць, ніхто тут, лепей за вас, іх не ведае. Калі ласка, прагледзьце рахунак. Можа, вы заўважыце ў ім якую-небудзь памылку.

Самае горшае, пэўна, мінула. Друтэр сам ужо знайшоў памылку і, на самой справе, не быў асабліва заклапочаны яе выпраўленнем.

— Частуйцеся цыгараю, сэр Уолтэр. Бачыце, без мяне вы пакуль што абысціся не можаце.

Ён запаліў цыгару.

— Вы знайшлі памылку, містэр Берtrand?
— Так, знайшоў. У разліку агульных выдаткаў.
— Трапілі ў самую кропку. Затрымайцеся, містэр Берtrand.

— Калі вы нічога не маеце супраць, Друтэр. У мяне заказаны столік у «Берклі»...

— Вядома, сэр Уолтэр, калі вы такі галодны... Я павінен закончыць гэтую справу.

— Пойдзем, Найзміт?

Незнаёмы падняўся, зрабіў непрыкметны паклон у бок Друтэра і бачком выслізнуў услед за Бліксанам.

— А вы, Арнольд, вы яшчэ не хадзілі на ленч?

— Гэта не мае ніякага значэння, містэр Друтэр.

— Вы павінны дараваць мне. Гэта ніколі не прыходзіла мне ў голаў... гэты... як яго?.. час на ленч — здаецца, вы так яго называеце?

— Сапраўды, гэта не мае...

— Містэр Берtrand ужо хадзіў на ленч. Мы з ім вырашым гэтую праблему. Калі ласка, скажыце міс Булэн, што я не адмоўлюся ад шклянкі малака. А як вы, містэр Берtrand, наконт шклянкі малака?

— Не. Дзякуй, сэр.

Я апынуўся сам-насам з Гомам. Я адчуваў сябе безабаронным, калі ён назіраў, як я перабіраю ў руках паперы — на восьмым паверсе, на горнай вяршыні — падобны на тых біблейскіх прарокаў, якім правадыр загадае: «Прадкавайце! Прарочце! Раствлумачце свяшчэннае пісанне!»

— Дзе вы снедаеце, містэр Берtrand?

— У «Валанцёры».

— Гэта добры рэстаран?

— Гэта бар.

— У іх добрая ежа?

— Толькі лёгкія закускі.

— Вельмі цікава.

Ён змоўк, і я нанова пачаў усё складваць, пераносіць, вылічаць. Некаторы час я быў у цяжкім становішчы. Чала-

вечыя істоты могуць зрабіць найпрасцейшую памылку, скажам, забыць перанесці нейкую лічбу, але ўсе гэтыя найноўшыя машыны, хіба яны не здатныя...

— Я адчуваю сябе нібыта ў адкрытым моры, містэр Берtrand, — сказаў Друтэр.

— Мушу прызнацца, сэр, і я трохі збянтэжаны.

— О, я не меў на ўвазе тое, што вы думаеце. Зусім не тое. Не трэба спяшацца. Вы справіцеся з усім гэтым. Час ёсць. Я меў на ўвазе тое, што, калі сэр Уолтэр выйшаў з майго пакоя, я адразу адчуў нейкую палёжку і супакаенне. Я пачынаю думаць пра сваю яхту.

Дым цыгары павіс паміж намі.

— «Luxe, calme et volupté»¹, — сказаў ён.

— Я не магу знайсці ніякага ordre² ці beauté³ ў гэтых лічбах, сэр.

— Вы чыталі Бадлера, містэр Берtrand?

— Чытаў.

— Ёй мой любімы паэт.

— А мне болей падабаецца Расін, сэр. Пэўна, таму, што я па спецыяльнасці матэматык.

— Не надавайце надта вялікага значэння яго класіцызму. У творах Расіна сустракаюцца мясціны, містэр Берtrand, дзе... расхінаецца прорва.

У мяне было адчуванне, што ён мяне вывучае, пакуль я пераправяраў усё зноў і зноў. Нарэшце ён вынес вердыкт:

— Надзвычай цікава...

Аднак цяпер ужо я сапраўды поўнасцю пагрузіўся ў справу. Я ніколі не мог зразумець абыякавасці да лічбаў у недаведчаных. Самы апошні дурань цьмяна разумее паэзію сонечнай сістэмы — «гэтай арміі нязменнага закону», — і ўсё адно ён не здольны ўбачыць чароўнасць у дзяржаўным кроку лічбавых калон: лічбы рухаюцца ўгору, перакрыжоўваюцца,

¹ «Хараство, спакой і асалода» (фр.).

² Парадку (фр.).

³ Прыгажосці (фр.).

нейкая лічба выступае на чале калоны,— і ўсё гэта разам выглядае нібыта дбайна падрыхтаванае, мудрагелістае практыкаванне ў вайсковых калонах на маршы. Цяпер я сачыў за адной маленькай лічбаю, што ўпарта ўхілялася ад мяне.

— Якія камп'ютэры выкарыстоўваюць на «Джэнерал Эн-тэрпрайзіз», сэр?

— Гэта дакладна ведае міс Булэн.

— Я перакананы, што ўся справа ў камп'ютэрах маркі «Рэволг». Мы ўжо не карыстаемся імі гадоў пяць. Калі яны ў нас былі, у іх назіралася тэндэнцыя рабіць нязначныя памылкі, і толькі ў камбінацыях лічбаў 2 і 7, і тое не заўсёды, а толькі пры адыманні і складанні. А зараз, зірніце, сэр, гэтае спалучэнне сустракаецца тут чатыры разы, але толькі ў адным месцы зроблена памылка...

— Калі ласка, не трэба мне гэтага тлумачыць, містэр Берtrand. Я ўсё адно нічога ў гэтым не разумею.

— Ніхто не зрабіў ніякай памылкі, вінаватая толькі машына. Прапусціце гэтыя лічбы праз адну з вашых новых машын і выкіньце на сметнік усе машыны маркі «Рэволг», бо яны ўжо даўно адпрацавалі свой тэрмін.

Я адкінуўся на канаве, задыхаючыся ад пачуцця трыумфу. Зараз я адчуваў сябе роўняй з любым чалавекам. Сапраўды, гэта было адмыслова праведзенае расследаванне. Даволі простае для людзей дасведчаных: да мяне ўсе слепа верылі ў дасканаласць машыны, але няма машын дасканалых ва ўсіх адносінах — у кожным злучэнні, заклёпцы, шрубцы ляжыць першародны грэх. Я імкнуўся растлумачыць усё гэта Друтэру, але не змог.

— Дужа цікава, містэр Берtrand. Мне прыемна, што мы вырашылі гэтую праблему, пакуль сэр Уолтэр задавальняў свае плоцевыя жаданні. Вы сапраўды не хочаце выпіць шклянку малака?

— Не, дзякуй, сэр. Мне трэба вяртацца на першы паверх.

— Не спяшайцеся. Вы выглядаеце стомленым, містэр Берtrand. Калі вы апошні час былі ў адпачынку?

— Мой сёлетні адпачынак якраз вось-вось пачнецца, сэр.

Сказаць па праўдзе, я збіраюся выкарыстаць яго для жаніцьбы.

— Сапраўды? Вельмі цікава. Вы атрымалі свой гадзіннік?

— Гадзіннік?

— Наколькі мне вядома, у нашай фірме заўсёды дораць гадзіннік з такой нагоды. Вы ўпершыню жэніцеся, містэр Берtrand?

— Не... другі раз.

— Ага, добра. Другі раз дае значна болей шанцаў.

Гом, безумоўна, прывабліваў да сябе людзей. Ён прымушаў вас размаўляць з ім шчыра і рабіў выгляд, што сапраўды зацікаўлены ў вашых справах — і, я думаю, ён і быў такі некалькі хвілін. Ён быў вязень у сваім пакоі, і нязначныя факты вонкавага свету даходзілі да яго сьвядомасці і ўражвалі сваёй навізнай, ён радаваўся ім, як вязень радуецца мышы ці даражыць кожным лісткам, што выпадкова трапляе ў камеру праз краты. Я сказаў:

— Мы збіраемся правесці мядовы месяц у Борнмуце.

— Ах, на мой погляд, гэта не дужа ўдалая думка. Надта ўжо ў класічным стылі. Вам трэба павесці маладую жонку на поўдзень... скажам, заліў Рыо-дэ-Жанейра...

— Баюся, што я не магу дазволіць сабе гэтага, сэр.

— Сонца пайшло б вам на карысьць, містэр Берtrand. Вы выглядаеце бледным. Можна было б паехаць у Паўднёвую Афрыку, але гэта будзе не лепей, чым Борнмут.

— Баюся, што ў любым выпадку...

— Выдаткі я вазьму на сябе, містэр Берtrand. Вы з вашай прыгожай маладой жонкай паедзеце на маёй яхце. Усе мае госці высаджваюцца ў Ніцы і Монтэ-Карла. Я забяру вас адтуль трыццатага. Мы паплывём уздоўж узбярэжжа Італіі, у Неапалітанскі заліў, на востраў Капры...

— Баюся, сэр, гэта ажыццявіць будзе цяжкавата. Я вам вельмі ўдзячны, але, зразумейце, мы вянчаемся акурат трыццатага.

— Дзе?

— У царкве Святога Лукі, Майда-Хіл.

— Святога Лукі! Вы зноў надта класічны, мой друг. Вам нельга паводзіць сябе так класічна з прыгожай маладой жонкаю. Я думаю, што яна маладая, містэр Берtrand?

— Так.

— І прыгожая?

— Па-мойму, так, сэр.

— У такім разе вы проста абавязаны зарэгістраваць свой шлюб у Монтэ-Карла. У мэрыі. А я буду за сведку. Трыццатага. Вечарам мы адпывём у Партавіна. Гэта будзе куды лепей, чым царква Святога Лукі ці Борнмут.

— Але, сэр, пэўна, узнікнуць некаторыя цяжкасці з афармленнем адпаведных папер...

Але ён ужо званіў міс Булэн. Думаю, што з яго выйшаў бы неблагі акцёр: ён ужо ўяўляў сябе ў ролі Гаруна-аль-Рапыда, які можа ўзняць чалавека з неведомасці і прызначыць яго валадаром правінцыі. У мяне таксама з'явілася думка, што ён меў яшчэ на мэце абудзіць зайздасць у Бліксана. Гэта было працягам таго, як ён паставіўся да рыцарскай годнасці свайго партнёра. Бліксан, пэўна, задумаў запрасіць на абед прэм'ер-міністра. А Гом імкнуўся давесці, што ён ні ў што не ставіць званне рыцара. Гэта абяцэнiла б лубы поспех у вялікім свеце, якога толькі мог дамагчыся Бліксан.

Міс Булэн з'явілася з другой шклянкай малака.

— Міс Булэн, калі ласка, узгадніце з нашым аддзяленнем у Ніцы ўсё, што трэба, каб містэр Берtrand змог зарэгістраваць свой шлюб у Монтэ-Карла трыццатага а чацвёртай гадзіне папоўдні.

— Трыццатага, сэр?

— Могуць узнікнуць пэўныя цяжкасці з афармленнем яго пражывання ў Монтэ-Карла — яны павінны ўладзіць гэтае пытанне. Хай залічаць яго ў свой штат, нібыта ён працаваў у іх апошнія пяць месяцаў. Пра гэта яны павінны паведаміць Брытанскаму консульству. Вам лепей абгаварыць усё па тэлефоне з містэрам Цісо, але я не павінен болей напамінаць вам пра гэта. І яшчэ вось што, перадайце сэру Уолтэру Бліксану, што мы знайшлі істотны дэфект у машынах маркі

«Рыволг». Усе гэтыя машыны павінны быць заменены неадкладна. Хай ён пракансультуецца наконт гэтага з містэрам Бертрандам, які параіць, як усё лепей зрабіць. І пра гэта я не павінен вам болей напамінаць. З-за блытаніны ў нас сёння была надта ўтомная раніца. Ну, містэр Бертранд, развітваюся з вамі да трыццатага. Не забудзьце захапіць з сабою збор твораў Расіна. Пакіньце ўсе паперы міс Булэн.

Усё як мае быць уладкавана. Так, прынамсі, лічыў ён. Але апошнія слова было за Кэры.

5

Назаўтра была субота. Я сустрэўся з Кэры ў «Валанцёры» і праводзіў яе да самага дома. Быў адзін з тых вясновых дзён, калі вясковыя пахі можна адчуць нават на лонданскіх вуліцах — свежы водар дрэў і кветак пранікаў на Оксфард-стрыт з Гайд-парка, сабора Сент-Джэмса і Кенсінгтан-Гардэна.

— Ах,— сказала яна.— Як бы мне хацелася быць зараз дзе-небудзь далёка-далёка, там, дзе вельмі весела, і вельмі цёпла, і вельмі...

Я мусіў быў прытрымаць яе, бо яна магла трапіць пад аўтобус. Я заўсёды ратаваў яе ад аўтобусаў і таксі — часам здзіўляўся, як яна наогул застаецца жывая, калі мяне няма побач.

— Што ж,— сказаў я,— мы можам гэта здзейсніць.

І пакуль мы чакалі змены агнёў святлафора, я сказаў ёй усё.

Не ведаю, чаму я чакаў, што яна рашуча паўстане супраць прапановы Гома: пэўна, таму, што ёй надта ўжо падабалася царкоўнае вяселле з хорам і пірагом і ўсёй той лухтою.

— Як будзе цудоўна,— сказаў я,— уяві толькі сабе, пажаніцца ў Монтэ-Карла, а не на Майда-Хіл. А потым нас чакае падарожжа на яхце...

Я ніколі не быў там, таму падрабязнасці былі даволі няпэўныя. Яна сказала:

— І каля Борнмута ёсць мора. Прынамсі, мне так казалі.

— Італьянскае ўзбярэжжа...

— У кампаніі з тваім містэрам Друтэрам.

— Мы будзем жыць з ім у розных каютах,— сказаў я.— І да таго ж, мне здаецца, гэтэлі ў Борнмуце будуць перапоўненыя.

— Любы, мне вельмі хочацца абвянчацца ў царкве Святога Лукі.

— Уяві сабе гарадскую залу ў Монтэ-Карла, мэра, апранутага ў святочнае адзенне...

— Хіба гэта ўсё мае значэнне?

— А хіба не?

— Вядома, гэта было б даволі смешна, калі б гэта ўсё не мела ніякага значэння, але ж мы маглі б павянчацца ў царкве Святога Лукі пасля вяртання дадому.

— А да вянчання мы жылі б у граху.

— Я хацела б жыць у граху.

— Калі табе так карціць,— сказаў я,— я гатовы на гэта заўсёды. Хоць сёння апоўдні.

— Ах, толькі не ў Лондане,— сказала яна.— Гэта б азначала проста займацца каханнем. Жыць у граху...— гэта квяцісты парасонік ад сонца і 80 градусаў у цяні і вінаград... і жахліва смелы купальнік. Дарэчы, у мяне няма такога купальніка.

Я палічыў, што ўсё ўладкавалася, але раптам яе позірк затрымаўся на аднім з тых завостраных шпіляў, што вытыраліся з-за платанаў на пляцы наперадзе...

— Мы ўжо паслалі ўсім запрашэнні. Што скажа цётка Мэрыён? (Яна жыла з цёткай Мэрыён з таго самага часу, як яе бацькі загінулі ў вайну.)

— Проста скажы ёй праўду. Ёй болей спадабалася б атрымліваць паштоўкі з Італіі, чым з Борнмута.

— Гэта зняважыць пачуцці вікарыя.

— Думаю, што ён ад гэтага не памрэ.

— Дый ніхто і не паверыць, што мы з табой сапраўды ажаніліся,— дадала яна пасля кароткага роздуму (у дабрачыннасці ёй не адмовіш!).— Гэта будзе смешна.

Потым яе настрой ізноў змяніўся, і яна задуменна сказала:

— Ты возьмеш сабе гарнітур напракат. А я ўжо справіла сабе вясельны ўбор.

— Есць яшчэ час перашыць яго ў вячэрняе плацце. Зрэшты, у любым выпадку ты яго пераробіш у вячэрняе плацце.

Невыразныя абрысы нейкай царквы паўсталі перад нашымі вачамі: гэта быў нязграбны будынак, але не больш пачварны, чым царква Святога Лукі. Ен быў шэры і суровы і ўвесь абляпаны сажою, чырванаватыя прыступкі колеру гліны выходзілі на вуліцу, а на фасадзе перад уваходам шыльда абвяшчала: «Прыходзь да мяне кожны, хто ў турботах». Гэта ўсё адно што сказаць: «Пакінь надзею...» Толькі што скончылася цырымонія вячання, і каля ўвахода сабралася цьмяная чарга дрэнна апранутых дзяўчат з дзіцячымі каляскамі — і дзеці і сабакі пранізліва вішчалі і скавыталі, і тут жа былі пажылыя матроны, якія мелі выгляд, нібыта яны сабраліся тут, каб праклясці маладых. Я сказаў:

— Давай паназіраем. Такое можа здарыцца і з намі.

Мноства дзяўчат у доўгіх ружавата-ліловых сукенках і карункавых галандскіх каптурыхах выйшлі з царквы і выстраіліся абапал прыступак: яны са страхам паглядалі на маладых нянек з дзецьмі і на матрон, а адна ці дзве не вытрывалі і нервова захіхікалі — цяжка было б папракаць іх за гэта. Два фатографы ўстанавілі камеры, каб зняць цырымонію выхаду маладых на фоне аркі, аздобленай каменнымі лісцікамі канюшыны. І вось нарэшце паявіліся ахвяры, а следам за імі і натоўп сваякоў.

— Гэта жахліва,— сказала Кэры,— проста жахліва. Падумаць толькі, на іх месцы маглі б быць ты і я.

— Ну, ты яшчэ без валляка, ды і я, чорт падзяры, не такі ўжо бездапаможны, каб дапусціць такое.

Нявесціны дружкі выпцягнулі пакецікі з папяровымі пялёсткамі руж і пачалі кідаць іх на маладых, якія ішлі да аўтамабіля, упрыгожанага белымі стужкамі.

— Ім пашэнціла,— сказаў я.— З рысам зараз цяжка, але,

пэўна, цётка Мэрыён зможа дамовіцца з бакалейшчыкам.

— Не думаю, каб яна зрабіла гэта.

— Нікому нельга давяраць на вяселлі. Яно выклікае ў людзях незразумелую атавістычную жорсткасць. Бачыш, вось зараз яны не даюць нявесце сесці ў машыну, стараюцца абразіць жаніха. Глядзі,— сказаў я, хапаючы Кэры за руку.

Маленькі хлопчык з маўклівай згоды адной пахмурнай матроны падкраўся незаўважаны да дзверцаў аўтамабіля і, як толькі жаніх нахіліўся, каб улезці ў машыну, хлопчык кароткім узмахам шпурнуў поўную жменю рысу ў твар маладому.

— Калі ў цябе толькі шклянка рысу,— сказаў я,— трэба пачакаць, пакуль не ўбачыш вачэй свайго ворага.

— Але ж гэта проста жах,— сказала Кэры.

— Гэта і ёсць, дарагое дзіцятка, тое, што завецца царкоўным шлюбом.

— Але ж наша вяселле будзе зусім не такое. Яно будзе вельмі ціхае — толькі блізкія сваякі.

— Ты забылася на дарогі і агароджы. Гэта хрысціянская традыцыя. Гэты хлопчык ніякі не сваяк. Павер мне. Я ведаю. Я ўжо сам аднойчы вянчаўся ў царкве.

— Ты вянчаўся ў царкве? Ніколі ты не казаў пра гэта,— сказала яна.— У такім разе мне болей даспадобы аформіць наш шлюб у мэрыі.

— Не, у маім жыцці такое здарыцца раз і назаўсёды.

— О божухна,— сказала Кэры,— дакраніся хутчэй да чаго-небудзь драўлянага.

Так яно і здарылася, што два тыдні пасля Кэры гладзіла калена ў каня тут, у Монтэ-Карла, молячы пра шчасце, і мы сядзелі сам-насам у агромістай гасцёўні гатэля. І я гаварыў Кэры:

— Усё будзе добра. Не хвалюйся. Мы зараз адны з табою.

Гэта было сапраўды так, калі не прымаць у разлік рэгістратара, і адміністратара, і кансьержа, і двух мужчын з нашым багажом, і пажылой пары на канаве, бо містэр Друтэр, як

мне сказалі, яшчэ не прыехаў, а наперадзе нас чакала цудоўная ноч, якую мы правядзём з Кэры ўдваіх у адным нумары гатэля.

6

Мы абедалі на тэрасе гатэля і назіралі, як людзі ўваходзілі ў казіно. Кэры сказала:

— Можа, зойдзем туды, проста так, пацікавіцца. Зрэшты, мы з табой не належым да заўзятых гульцоў.

— Куды ўжо нам,— сказаў я,— з нашымі пяццюдзсяццю фунтамі.

Мы вырашылі не траціць яе грошы, каб мець магчымасць паехаць у Ле Туке на тыдзень узімку.

— Ты ж бухгалтар,— сказала Кэры.— Ты павінен ведаць дасканала ўсе сістэмы гульні на рулетцы.

— Усе гэтыя сістэмы патрабуюць шмат грошай,— сказаў я.

І раптам я падумаў пра наш нумар, які міс Булэн ужо забраніравала для нас, а я нават не ведаю, колькі ж ён будзе нам каштаваць. Нашы пашпарты былі яшчэ на розныя прозвішчы, таму, па-мойму, было б разумна мець два асобныя нумары, але гасцёўня — гэта было ўжо занадта. Магчыма, яна спатрэбіцца нам пасля вяселля. Я сказаў:

— Каб іграць па сістэме, трэба мець у кішэні мільён франкаў. Да таго ж стаўкі маюць пэўныя межы. Дый банкір ніколі не прайграе.

— Па-мойму, нехта ўжо сарваў банк аднойчы.

— Толькі ў камічных куплетах,— сказаў я.

— Было б вельмі жахліва, калі б мы сапраўды былі заўзятыя гульцы,— сказала яна.— І табе ўвесь час давялося б думаць толькі пра грошы. Ты гэтага рабіць не будзеш, праўда?

— Не,— сказаў я. І гэта была праўда. Тым вечарам мяне хвалявала адзінае пытанне: ці пераспім мы гэтую ноч разам. Дагэтуль мы яшчэ ніколі не спалі з ёй разам. Такія ўжо адносіны склаліся ў нас. Хоць у мяне быў ужо вопыт іншых

дашлюбных адносін. Я згодзен быў чакаць яшчэ доўгія месяцы, каб нарэшце правесці разам з ёю рэшту майго жыцця. Але сёння ўвечары мне цяжка ўжо было трываць далей. Я быў узрушаны, як юнак — раптам я адчуў, што мне зусім невядома, што ў Кэры наўме. Яна была на дваццаць гадоў маладзейшая за мяне і ніколі яшчэ не была замужам — усё было ў яе руках. Я нават не ведаў, як разумець тое, што яна сказала. Напрыклад, калі мы прыйшлі ў казіно, яна сказала: «Мы прабудзем тут толькі дваццаць мінут, не болей. Я вельмі стомілася». Ці гэта быў намёк у маю карысць, ці супраць мяне? Ці, можа, гэта была звычайная канстатацыя факту? Ці хвалявала яе тое самае пытанне, што і мяне? А можа, яна ўсё ўжо вырашыла загадзя і ў яе гэтага пытання ўжо не існавала? Ці, можа, яна лічыць, што я сам павінен узяць ініцыятыву ў свае рукі?

Я падумаў, калі нас праводзілі ў нумар, што там усё само сабой вырашыцца, але ўсё, што яна сказала з вясёлай усмешкай, было:

— Любы, якое марнатраўства!

Міс Булэн мяне запэўніла: «Гэта толькі на адну ноч. Потым вы будзеце на борце яхты».

Нумар складаўся з вялікага пакоя з двума ложкамі, маленькага пакойчыка з адным ложкам і сярэдняга памеру гасцінай паміж імі: усе тры пакоі мелі агульны балкон. Мне здавалася, нібыта мы занялі цэлы фасад гатэля. Спярга яна мяне засмуціла, сказаўшы:

— Нам трэба было ўзяць два адзіночныя нумары.

А потым яна зазначыла, супярэчачы самой сабе:

— Але каб ложка былі двуспальныя.

А потым я зноў упаў духам, калі яна сказала, пазіраючы на кушэтку ў гасцёўні:

— Я нічога не маю супраць, каб паспаць тут.

Нічога лепшага не прыходзіла мне ў галаву, і таму мы абмяркоўвалі далей розныя сістэмы гульні. Хоць мне было зусім не да гэтых праклятых сістэм.

У казіно мы паказалі свае пашпарты, атрымалі білеты і

ўвайшлі ў пакой, які тут называецца *cuisine*¹, дзе робяцца невялікія стаўкі.

— Гэта акурат для мяне,— сказала Кэры, і яна мела радчыю. Сталыя наведнікі сядзелі вакол сталоў з сваімі таблічкамі, графікамі і персанальнымі алоўкамі, якімі яны памячалі кожны нумар, на які выпадаў выйгрыш. Некаторыя з іх выглядалі, як курцы опіуму. Я звярнуў увагу на маленькую, смуглявую старую лэдзі ў саламяным капялюшыку, сорак гадоў таму аздобленаму стакроткамі, яе левая рука ляжала на краі стала, быццам ручка парасона, а ў правай яна трымала фішку коштам у сто франкаў. Калі ігральны шарык перакруціўся чатыры разы, яна паставіла фішку і прайграла. Потым ізноў пачала чакаць свайго часу. Малады чалавек нахіліўся над яе плячом і паставіў сотню на апошнія дванаццаць нумароў, выйграў і адышоў ад стала.

Але калі мы праходзілі паўз бар, ён быў там, трымаючы ў руцэ шклянку піва і сандвіч.

— Адзначае, відаць, выйгрыш у тры сотні франкаў,— сказаў я.

— Не чапляйся да яго па дробязях. Паглядзі на яго, памойму, гэта першая ежа ў яго сёння.

Мне да смерці хацелася яе, і я раптам ускіпеў па-дурному, бо ў іншых абставінах яна б ніколі не глянула на яго двойчы. Відаць, гэта было прадвесце нашага будучага сумеснага жыцця. Я сказаў:

— Ты б не абазвала мяне прыдзірам, калі б ён не быў такі малады і прывабны.

— Любы,— здзіўлена сказала яна.— Я толькі...— І тут яна цвёрда сцяла губы.— Ты сапраўды паводзіш сябе зараз як дробязны прыдзіра,— сказала яна.— Хай мяне возьмуць чэрці ў пекла, калі я папрашу ў цябе прабачэння.

Яна наўмысна спынілася і ўтаропілася ў маладога чалавека, пакуль той не ўзняў свой рамантычны галодны твар і не глянуў на яе.

¹ Кухня (фр.).

— Так,— зазначыла яна,— ён малады і прывабны.

І адразу выйшла з казіно. Я пайшоў следам за ёй, прыгаворваючы сабе пад нос, шэптам:

— Чорт жа мяне тузануў за язык...

Цяпер я ўжо ведаў, як мы правядзём з ёю гэтую ноч.

У глухім маўчанні мы падняліся ў ліфце, мінулі калідор і ўвайшлі ў гасцёўню свайго нумара.

— Ты можаш заняць вялікі пакой,— сказала яна.

— Не, вазьмі яго сабе.

— Мяне цалкам задавальняе маленькі пакойчык. Мне не падабаюцца вялікія пакоі.

— У такім разе мне давядзецца перанесці твае рэчы. Бо іх паклалі ўжо ў вялікім пакоі.

— Ат, тады хай будзе як ёсць,— сказала яна, і ўвайшла туды, і зачыніла за сабой дзверы, нават не сказаўшы мне «дабранач».

Я пачаў злавацца на яе, гэтаксама як і на сябе.

— Неблагая першая шлюбная ноч,— сказаў я ўголас, шпурнуўшы нагой чамадан, але тут я згадаў, што мы яшчэ не пажаніліся, і ўсё здалося недарэчным і марным.

Я апрануў піжаму і выйшаў на балкон. Фасад казіно быў увесь заліты святлом: казіно выглядала ці то як палац балканскага вяльможы, ці то як супер-кінатэатр, на краі яго зялёнага даху, над порцікам і галерэяй, узвышалася бязглуздая постаць — скульптура чалавека, падобнага на швейцара. У яркім святле ўсё гэта кідалася ў вочы, нібыта было выціснутае на новенькім бліскучым сярэбраным долары. Усе яхты ў гавані былі таксама асветленыя. Над узгоркам Манака ў неба ўзляцела ракета. Усё выглядала да таго рамантычна, што я ледзь не заплакаў.

— Феерверк, любы,— сказаў знаёмы голас, і на балконе паказалася Кэры.

Паміж намі быў балкон гасцёўні.

— Феерверк,— паўтарыла яна.— Нібыта ў гонар нашага шчасця.

Такім чынам я даведаўся, што ў нас ізноў усё цудоўна.

— Кэры,— сказаў я. Нам даводзілася амаль крычаць, каб пачуць адно аднаго,— даруй мне, калі ласка...

— Як ты думаеш, ці будзе «агнявое кола»?

— Магчыма, і будзе...

— Ты бачыш агні ў гавані?

— Бачу.

— Як ты думаеш, яхта містэра Друтэра ўжо прыбыла?

— Відаць, яго яхта з'явіцца заўтра ў самы апошні момант.

— А мы зможам ажаніцца без яго? Я хачу сказаць, без яго, як нашага сведкі. Усякае бывае — можа зламацца рухавік у яго на яхце, ці ён пацерпіць крушэнне ў адкрытым моры, ці патрапіць у шторм, ды і мала ці што можа з ім здарыцца!

— Думаю, абыдземся як-небудзь і без яго.

— Ты ўпэўнены, што ўсё ўладкуецца, праўда?

— Вядома, так. Міс Булэн усё прадугледзела. Заўтра а чацвёртай гадзіне.

— Я ўжо асіпла ад крыку, а ты, любы? Перайдзі на другі балкон.

Праз гасцёўню я перайшоў на другі балкон. Яна сказала:

— Я думаю, усе мы разам будзем абедаць заўтра — ты, я і твой Гом?

— Калі ён прыедзе да абеду.

— Вось было б смеху, калі ён не паспее, калі ён крыху спозніцца. Мне вельмі даспадобы гэты гатэль.

— Па-мойму, нам яшчэ хопіць грошай на дні два, не болей.

— Той бяды! Ах! Гэтыя жахлівыя рахункі! Па іх жыць можна,— сказала яна, а потым дадала: — Але ж сапраўды не так ужо і весела, па-мойму, жыць у граху. У таго маладога чалавека, відаць, шмат даўгоў?

— Кінь ты ўжо гаварыць пра яго.

— О, я да яго зусім абьякавая, любы. Мне не падабаюцца маладыя людзі. Па-мойму, я больш схільная да бацькоўскіх пачуццяў.

— Далібог, Кэры,— сказаў я.— Не такі ўжо я і стары, каб быць табе за бацьку.

— О не, ты — стары, сказала яна.— Палавая спеласць пачынаецца ў чатырнаццаць гадоў.

— У такім разе праз пятнаццаць гадоў, пасля сённашняй ночы, ты можаш стаць бабуляй.

— Сённа ноччу? — перапытала яна нервова і адразу замоўкла. Яшчэ адзін феерверк выбухнуў у небе. Я сказаў:

— Вось яно, тваё «агнявое кола».

Яна ўзняла галаву і глянула на феерверк без ніякай цікаўнасці.

— Пра што ты думаеш, Кэры?

— Дзіўна,— сказала яна.— Нам з табой давядзецца пражыць разам доўгія гады. Любы, як ты лічыш, у нас будзе пра што гаварыць усе гэтыя гады?

— Мы ж з табой будзем не толькі размаўляць.

— Любы, я кажу сур'ёзна. Ці ёсць у нас з табою нешта агульнае? Я зусім нічога не цяплю ў матэматыцы. І я не разумею паэзіі, якой захапляешся ты.

— Гэтага табе зусім і не трэба... Ты сама — паэзія!

— Не, сапраўды, я кажу сур'ёзна.

— Мы яшчэ не вычарпалі ўсіх тэм для размоў, а мы ж з табой увесь час адно толькі і робім, што гаворым і гаворым.

— Было б так жакліва,— сказала яна,— калі мы з табою зробімся звычайнай сямейнай парай. Ты разумееш, што я маю на ўвазе. Ты ўвесь час будзеш корпацца ў сваіх паперах, а я буду вязаць.

— Ты ж нават не ведаеш, як вяжуць.

— Ну, тады раскладваць пасьянс. Ці слухаць радыё. Ці глядзець тэлевізар. У нас ніколі не будзе тэлевізара, праўда?

— Ніколі.

Ракеты ў небе спакваля тухлі, запала доўгае маўчанне. Калі я адвёў вочы ад агнёў у гавані, яна сядзела на кукішках на падлозе балкона, схіліўшы набок галаву, і моцна спала. Я дакрануўся да яе валасоў. Яна імгненна ўсхапілася.

— Ох, якая я дурнічка! Я задрамала.

— Ужо даўно час класціся спаць.

— Не, праўда ж, я зусім не хачу спаць.

— Ты ж сама казала, што задрамала.

— Гэта свежае паветра. Так прыемна на свежым паветры.

— Тады пераходзь да мяне на балкон.

— Добра. А хіба можна? — спытала яна няпэўна.

— Навошта нам гэтыя два балконы.

— Не ведаю.

— Пераходзь сюды.

— Я пералезу.

— Не. Не трэба... Ты можаш...

— Не прыч мне,— сказала яна.— Я ўжо тут.

Пэўна, калі горнічныя прыйшлі раніцай прыбіраць нашы пакоі, яны падумалі, што мы з'ехалі з глузду: тры ложка на дваіх — і ні на адзін ніхто нават не клаўся спаць.

7

Паснедаўшы, мы ўзялі таксі і паехалі ў мэрыю — я хацеў пераканацца, што міс Булэн нічога не наблытала. Аднак усё было ў парадку: шлюбная цырымонія мае быць а чацвёртай гадзіне дакладна. Нас папрасілі не спазняцца, бо рэгістрацыя наступнага шлюбу прызначана на чатыры трыццаць.

— А ці не зайсці нам у казіно? — спытаўся я ў Кэры.— Цяпер, калі ўсё ўладкавана, мы маглі б прайграць, скажам, якую тысячу франкаў.

— Давай спярша зойдзем у порт і паглядзім, ці не прыехаў яшчэ ён.

Мы спушціліся па прыступках, якія нагадалі мне Манмартр,— калі не зважаць на тое, што ўсё наўкол было такое бліскачае, і чыстае, і зіхатлівае, і новае, а не шэрае, і старадаўняе, і гістарычнае. І паўсюль усё нагадвала пра казіно — у кнігарнях прадавалі сістэмы гульні ў канвертах, на якіх абвешчалася: «Выйгрыш 2500 франкаў гарантаваны што-тэднява»; нават у магазінах дзіцячых цацак гандлявалі маленькімі столікамі для гульні ў рулетку, у тытунёвых

кіёсках можна было купіць попельніцы ў выглядзе кола для рулеткі, а ў магазінах жаночых тавараў былі выстаўлены шалі, аздобленыя лічбамі і надпісамі: *manqué, pair, impair, rouge, noir*¹.

У гавані стаяла каля тузіна яхтаў, тры былі пад брытанскімі сцягамі, але ніводная не была «Чайкаю» Друтэра.

— Які жах, калі ён забыўся, — сказала Кэры.

— Міс Булэн ніколі не дазволіць яму гэтага. Я думаю, што ён зараз высаджае сваіх гасцей у Ніцы. Аднак яшчэ ўчора ўвечары ты сама хацела, каб ён спазніўся.

— Праўда, але сёння раніцай мне здалося гэта жахлівым. Можна, нам сёння не трэба ўсё-такі хадзіць у казіно, так, на ўсякі выпадак.

— Давай пойдзем на кампраміснае рашэнне, — сказаў я. — Тысяча франкаў. Нельга ж з'ехаць з Манака, ні разу не згуляўшы на рулетцы.

Мы пабадзяліся па казіно колькі часоў перад тым, як распачаць гульню. Гэта было ў рабочай палове дня — турыстаў яшчэ не было, і *Salle Privée*² стаяла зачыненая, а за сталамі сядзелі адны сталыя наведнікі. Усе яны з такім напружаннем аддаваліся гульні, нібыта іх ленч залежаў ад таго — выйграюць яны ці не. Для іх гэта была доўгая, цяжкая і нудная праца — з раніцы кубачак кавы, а потым ізноў тая самая праца да абеду — і толькі ў тым выпадку, калі іх сістэма прыносіла плён, яны дазвалялі сабе ленч. Адзін раз — я ўжо забыўся, з якой нагоды, — Кэры ўсміхнулася, і нейкі стары з партнёркай па розных баках стала ўзнялі галовы і кінулі на яе ледзяныя позіркі. Яны былі да глыбіні душы абражаны яе фрывольнасцю: у іх рулетка была не проста гульня. Нават калі сістэма прыносіла поспех, якая цяжкая праца была за гэтым выйгрышам у 2500 франкаў у тыдзень! Узброеныя сваімі дыяграмамі і графікамі, яны не спадзя-

¹ Промах, цот, лішка, чырвонае, чорнае (*фр.*).

² Прыватная зала (*фр.*) — зала для абраных, дзе робяцца буйныя стаўкі.

валіся толькі на шчаслівы выпадак, іншая справа, што зноў і зноў выпадак ублытваўся ў гульню і выграбаў лапаткаю іх фішкі.

— Любы, давай зробім стаўку.

Яна паставіла трыста франкаў на лічбу, адпаведную яе ўзросту, і скрыжавала на шчасце пальцы. Я быў больш абачлівы, паставіўшы адну фішку *carré*¹ на тую самую лічбу, а дзве астатнія на *noir* і *impair*. Мы абое прайгралі на яе ўзросце, а мае дзве іншыя стаўкі выйгралі.

— Ты выйграў цэлае багацце! Які ж ты ў мяне жахліва разумны!

— Я выйграў дзвесце і прайграў сто.

— Ну, пойдзем вып'ем па кубачку кавы. Калі выйграеш, трэба абавязкова спыніцца.

— Мы зусім нічога не выйгралі. Мы прайгралі чатыры фішкі.

— Але ж ты выйграў!

За каваю я сказаў:

— Ведаеш, а ці не купіць мне сістэму гульні — проста так, дзеля цікаўнасці? Я б хацеў зразумець, як ёй карыстаюцца...

— Калі хто і можа вынайсці нейкую сістэму, дык гэта толькі ты!

— Я магу знайсці верагодныя шляхі выйгрышу, але толькі тады, калі стаўкі будуць неабмежаваныя. І яшчэ ў тым выпадку, калі ты мільянер.

— Любы, няўжо ты сапраўды хочаш адкрыць нейкую сістэму і зрабіцца мільянерам? Смешна нават дапусціць, што можна зрабіцца ім за два дні, але было б зусім смешна, калі б гэта спраўдзілася. Паглядзі на тых, хто жыве ў гатэлі, на ўсіх тых багацеяў — на жанчын з падцягнутай на твары скурай, рэдкімі нафарбаванымі валасамі і з іх жахлівымі маленькімі сабачкамі... — Яна зноў выявіла адну з раптоўных

¹ У квадраце (фр.).

успышак сваёй неспадзяванай мудрасці: — Відаць, багатыя людзі вельмі баяцца старасці.

— У бедных шмат іншых, яшчэ горшых страхаў.

— Да такіх страхаў мы ўжо прызвычаліся. Любы, давай пойдзем і яшчэ раз глянем на гавань. Ужо час ленчу. Магчыма, пабачым яхту Друтэра. Гэтае месца... Мне яно дужа не даспадобы.

Мы нахіліліся над бельведэрам і зірнулі ўніз на гавань — ніякіх змен мы там не ўбачылі. Мора было вельмі блакітнае і вельмі ціхае. Па воднай роўнядзі данёсся да нас голас стырнавога, і мы пачулі, як шклянкі прабілі восем гадзін. Далёка, з-за наступнага мыса выплыў белы караблік — меншы за пластмасавую цацку ў дзіцячай ванначцы.

— Ты думаеш, гэта яхта містэра Друтэра? — спытала Кэры.

— Магчыма. Па-мойму, гэта яна і ёсць.

Я памыліўся: гэта была не яна. Калі мы вярнуліся сюды пасля ленчу, у гавані не было ні «Чайкі», ні той яхты, якую мы бачылі раней: відаць, яна адплывала кудысьці ў Італію. Вядома, у нас яшчэ не было падстаў асабліва хвалявацца: мы ўсё адно пажэнімся, нават калі ён не з'явіцца да вечара. Я сказаў:

— Калі ён недзе затрымаўся, ён бы мог даць тэлеграму.

— Пэўна, ён проста на нас забыўся, — сказала Кэры.

— Гэта немагчыма, — сказаў я, але мой розум падказваў, што з Гомам усё можа здарыцца. Я сказаў:

— Думаю, нам трэба папярэдзіць парцье, каб за намі пакінулі толькі адзін пакой — так, на ўсякі выпадак.

— Маленькі пакойчык, — удакладніла Кэры.

Парцье быў відавочна збянтэжаны:

— Адзін пакой, сэр?

— Так, толькі адзін. Маленькі.

— Маленькі? Для вас і для мадам, сэр?

— Так. — Я мусіў быў яму растлумачыць: — Мы збіраемся ажаніцца сёння апоўдні.

— Мае віншаванні, сэр.

— Містэр Друтэр павінен хутка сюды прыехаць.

— Мы не чулі ніводнага слова ад містэра Друтэра, сэр. Ён звычайна нам паведамляе... Мы яго не чакаем.

Гэтаксама як і я. Але я нічога не сказаў Кэры. Якая розніца, зрэшты,— з Гомам ці без Гома. Сёння ў нас вяселле. Я прапанаваў Кэры вярнуцца ў казіно і прайграць там яшчэ некалькі соцень франкаў, але яна сказала, што хоча пагуляць па тэрасе і паглядзець на мора. Яна па-ранейшаму спадзявалася сустрэць «Чайку». Але па ўсім відаць, «Чайка» ўжо ніколі не прыйдзе. Тая размова з Гомам нічога не вартая. Дабрыня Друтэра нічога не вартая, адзін з капрызаў Гома, нібыта дзікая птушка, мільгануў у снежнай прасторы яго свядомасці, не пакінуўшы ніякіх слядоў. Ён проста на нас забыўся. Я сказаў:

— Ужо час ісці ў мэрыю.

— У нас нават няма сведкаў,— сказала Кэры.

— Якая-небудзь пара абавязкова знойдзецца ў мэрыі,— сказаў я з упэўненасцю, якой на самой справе ў мяне не было.

Я палічыў, што было б дужа шыкоўна падкаціць да мэрыі на запрэжаным экіпажы, і мы ўселіся пад бруднавата-белым тэнтам рамантычнага старамоднага драндулета, на які мы натрапілі каля казіно. Але нам вельмі не пашанцавала. Конь быў скура ды косці, а я зусім забыўся, што дарога ідзе пад гару. Насустрач нам папалася каляска. У ёй сядзеў стары джэнтльмен з слыхавым апаратам. Каляску суправаджала пажылая кабета. Яны рухаліся ўніз значна хутчэй, чым мы ехалі ўгору. Калі яны параўняліся з намі, я пачуў, што яны размаўляюць па-англійску. Кабета заканчвала нейкую гісторыю. Яна казала:

— ...і з таго часу яны дажывалі свой век няшчаснымі.

Стары хіхікнуў і папрасіў:

— Раскажы мне гэтую гісторыю як-небудзь яшчэ.

Я кінуў позірк на Кэры, спадзеючыся, што яна нічога не пачула, але яна пачула ўсё.

— Любая,— сказаў я,— не будзь прымхліваю хоць бы сёння.

— У прымхах ёсць шмат сэнсу. Хто ведае, можа, лёс пасылае нам свае папярэджанні, каб мы маглі іх улічыць. Нібыта нейкі таемны код. Я заўсёды прыдумваю новыя прыкметы. Вось, напрыклад,— яна на хвіліну задумалася,— калі на шляху мы першай напаткаем кандытарскую, а не кіёск з кветкамі, то нам пашчасціць.

Я пачаў назіраць, і, прынамсі, кіёск з кветкамі сустрэўся раней.

Я спадзяваўся, што яна гэтага не заўважыць, але яна сказала журботна:

— Лёс не ашукаеш.

Экіпаж ехаў усё цішэй і цішэй: мы хутчэй дабраліся б пехатой.

Я зірнуў на гадзіннік: засталася ўсяго дзесяць мінут. Я сказаў:

— Табе трэба было сёння прынесці ў ахвяру кураня і паглядзець, якія беды хаваюцца ў яго вантробах.

— Табе добра насміхацца,— сказала яна.— Магчыма, што ў нас гараскопы не супадаюць.

— Ты ж не збіраешся адмяніць нашу жаніцьбу? Хто ведае? Можа, нам зараз сустрэнецца касавокі чалавек.

— А хіба гэта блуга?

— Проста жажліва,— адказаў я і папрасіў вазака: — Калі ласка, хутчэй.

— Ох,— вымавіла яна.

— Што здарылася?

— Хіба ты яго не бачыў, калі ён азірнуўся? Ён жа касавокі!

— Але ж, Кэры, я пажартаваў!

— Гэта не мае ніякага значэння. Гэта якраз тое, пра што я казала: ты выдумваеш код, а лёс ім карыстаецца.

Я сказаў злосна:

— Якая розніца! Мы ўсё адно спазняемся.

— Спазняемся?! — Яна схапіла мяне за запясе і зірнула на мой гадзіннік.— Любы, нам нельга спазняцца. Стойце. Arrêtez. Давай разлічымся з ім.

— Мы ж не можам узбегчы на гару,— сказаў я, але яна ўжо выскачыла з экіпажа і пачала сігналіць кожнаму аўтамабілю, які праяжджаў міма. Ніхто на яе не звяртаў ніякай увагі. Бацькі сямействаў самазадаволена праяжджалі міма. Дзеці прыціскалі насы да вокнаў аўтамабіляў і строілі ёй грывасы.

Яна сказала:

— Гэта марная трата часу. Нам трэба бегчы.

— Навошта ўся гэтая мітусня? Наш шлюб па ўсіх прыкметах будзе нешчаслівы — ты ж разгадала ўсе злавесныя прымхі, ці не так?

— Мне ўсё адно,— сказала яна.— Па мне дык лепей быць нешчаслівай з табою, чым шчаслівай з кім-небудзь іншым.

Вось такая яна і была — адной фразай магла знянацку суцішыць сварку, зняць дрэнны настрой. Я ўзяў яе за руку, і мы пабеглі. Але б мы ніколі не паспелі ў мэрыю, калі б мэблевы фургон не спыніўся і не падвёз нас туды. Хіба каму-небудзь яшчэ даводзілася праяжджаць на сваё вяселле, сядзячы на старамодным бронзавым ложку?

— З гэтага часу будзем лічыць, што нам прыносяць удачу толькі бронзавыя ложка, — зазначыў я.

— Якраз бронзавы ложка і стаіць у маленькім пакоі нашага нумара ў гатэлі, — сказала Кэры.

У нас яшчэ заставалася дзве мінуты, калі вадзіцель фургона дапамог нам вылезці на невялікім пляцы, які, здавалася, знаходзіўся на вяршыні свету. На поўдзень нічога не было вышэйшага, па-мойму, ажно да Атласных гор. Высачэзныя гмахі ўтыкаліся ў глыбокае цёмна-сіняе неба, як калючкі ад кактусаў, а вузкая тэракатавая вуліца раптам абрываўлася на краі вялізнай скалы Манака. З царквы на супраць нас пазірала дзева Марыя ў бледнавата-блакітным адзенні, ахутаная, нібыта шалем, анёламі, якія луналі вакол яе. Стаяла цяплынь, дзьмуў мяккі ветрык, і было вельмі ціха — здавалася, усе нашы — мае і Кэры — пуцявіны сышліся на гэтым пляцы.

На нейкі момант, памятаю, мы абое сумеліся і збаяліся адразу ўваходзіць у будынак мэры. Усярэдзіне яго нам не было б так хораша, як тут, на пляцы. Так яно і здарылася. Мы ўладкаваліся на драўлянай лаве, і неўзабаве яшчэ адна пара прысела побач з намі — дзяўчына ў белым плаці і мужчына ў строгім чорным гарнітуры. Мне зрабілася няёмка, бо я раптам усвядоміў, што апрануты не так, як трэба. Потым чалавек з высокім крухмальным каўняром нарабіў шмат гвалту наконт нашых папер, і на імгненне нам падалося, што наш шлюб ніколі не будзе аформлены. Потым усчалася мітусня, бо высветлілася, што ў нас няма сведак. Нарэшце былі запрошаны два пахмурныя клеркі. Нас увялі ў вялікую залу, дзе не было нічога, апроч люстры і стала. Шыльда, якая вісела над дзвярыма, абвяшчала: Salle des Mariages¹. Мэр — надта стары чалавек, які на выгляд быў выліты Клемансо, апрануты ў мантыю з блакітна-чырвонай стужкаю цераз плячо, — цярпліва стаяў і чакаў, пакуль мужчына з каўняром прачытае нашы прозвішчы і даты нараджэння. Потым мэр хуценька адбарабаніў па-французску нешта накшталт цэлага кодэксу законаў, якіх мы павінны былі прытрымлівацца, — пэўна, гэта былі артыкулы з Code Napoléon².

Пасля гэтага мэр сказаў невялікую прамову на вельмі дрэннай англійскай мове пра наш абавязак перад грамадствам і пра нашу адказнасць перад дзяржавай. Нарэшце ён паціснуў мне руку, пацалаваў Кэры ў шчаку, і мы зноў выйшлі да пары, што чакала нас на невялікім ветраным пляцы.

Урачыстай цырымоніі не атрымалася: не было ні аргана, як у царкве Святога Лукі, ні гасцей.

— Я зусім не адчуваю, што выйшла замуж, — сказала Кэры, але тут жа дадала: — Але мне дужа прыемна не адчуваць сябе замужняй.

¹ Зала для шлюбаў (фр.).

² Напалеонаў кодэкс (фр.).

На вуліцах, і ў барах, і ў аўтобусах, і ў магазінах су-стракаецца шмат людзей, твары якіх нагадваюць пра Першародны Грэх, і так рэдка дзе ўбачыш твар, што нясе ў сабе нязменную адзнаку Першароднай Цноты... Твар Кэры быў такі — яна ўсё жыццё, ажно да глыбокай старасці, будзе глядзець на свет вачыма дзіцяці. Ёй ніколі не бывае сумна: кожны дзень у яе новы: нават смутак быў адвечны, тым болей кожная радасць і пагатоў існавала спрадвеку і назаўсёды. «Жахлівы» — было яе ўлюбёным азначэннем, і ў яе вуснах гэта не было звычайнае клішэ — папраўдзе быў жах у яе асалодах, яе страхах, яе трывогах, яе смеху — жахлівае здзіўленне, жах першай сустрэчы з незнаёмымі з'явамі. Большасць з нас вышуквае ва ўсіх з'явах толькі падабенства, кожная новая жыццёвая сітуацыя нагадвае нам якую-небудзь колішнюю, з якой мы сутыкаліся раней, але Кэры ва ўсім знаходзіла толькі адметнае, нібы дэгустатар вінаў, што здатны адчуць самы няўлоўны букет.

Мы вярнуліся ў гатэль, але «Чайка» ўсё яшчэ не прыйшла, і Кэры сустрэла гэтую непрыемнасць як нешта нечаканае, нібыта даведалася пра гэта ўпершыню. Потым мы пайшлі ў бар і трошкі выпілі — бадай, гэта была наша першая выпіўка разам. Яна з асалодай піла джын і кактэйль «Дубанэ», якія мне зусім не падабаліся. Я сказаў:

— Ён, мусіць, прыедзе ўжо толькі заўтра.

— Любы, у нас хопіць грошай аплаціць рахунак?

— Ат, не хвалюйся, сёння мы яшчэ як-небудзь пераб'ёмся.

— Мы маглі б паспрабаваць выйграць патрэбныя нам грошы ў казіно.

— Мы ходзім у танны пакой. Мы не можам дазволіць сабе вялікай рызыкі.

Па-мойму, мы прайгралі ў той вечар каля дзвюх тысяч франкаў, а назаўтра раніцай і апоўдні мы глядзелі на гавань, але «Чайкі» там не было.

— Ён забыўся,— сказала Кэры.— Іначай ён прыслаў бы тэлеграму.

Я ведаў, што яна мае рацыю, але я не разумеў, што нам рабіць, а калі настаў яшчэ адзін дзень, я разумеў яшчэ меней.

— Любы,— сказала Кэры,— нам лепей пайсці ў казіно, пакуль яшчэ ёсць грошы.

Але я ўпотаў ад яе папрасіў рахунак (з той нагоды, што мы, маўляў, не можам дазволіць сабе прайграваць па-за межамі нашых магчымасцей), і я ведаў, што мы ўжо жывём у доўг. Нічога не заставалася рабіць, адно толькі чакаць. Я даў тэлеграму міс Булэн, і тая адказала, што містэр Друтэр у моры і звязацца з ім няма ніякай магчымасці. Я чытаў гэтую тэлеграму Кэры, калі стары з слыхавым апаратам заняў крэсла на верхняй пляцоўцы прыступак, назіраючы за людзьмі, што шпацыравалі пад промнямі паўдзённага сонца.

Ён раптам спытаў:

— Вы знаёмы з Друтэрам?

Я сказаў:

— Так, містэр Друтэр мой шэф.

— Гэта па-вашаму, ён ваш шэф,— сказаў той рэзка.— Вы працуеце ў фірме «Сітра», ці не так?

— Так.

— У такім разе, я ваш шэф, малады чалавек. Вы верыце Друтэру?

— Вы — містэр Боўлз?

— Канечне, я містэр Боўлз. Ідзіце і прывядзіце маю сядзелку. Ужо час ісці да ігральных сталоў.

Калі мы зноў засталіся адны, Кэры спыталася:

— Хто гэта быў той жахлівы стары? Ён сапраўды твой гаспадар?

— Пэўным чынам, так. У фірме мы называем яго А. Н. Другі. Яму належыць невялікая частка акцый «Сітры» — вельмі нязначная частка, але яна дазваляе яму падтрымліваць баланс паміж Друтэрам і Бліксанам. Пакуль ён

трымае бок Друтэра, Бліксан нічога не можа зрабіць, але калі Бліксану пашчасціць выкупіць гэтыя акцыі, Гому можна толькі будзе паспачуваць. Гэта так, між іншым,— дадаў я.— Нішто не прымусіць мяне спачуваць яму цяпер.

— У яго проста кароткая памяць, любы.

— Такая забыўлівасць бывае толькі тады, калі табе зусім да лямпачкі іншыя людзі. Ніхто з нас не мае права забываць ні пра каго. Апроч самога сябе. Гом ніколі пра сябе не забудзе. Ат, халера з ім, хадзем у казіно.

— Мы не можам сабе дазволіць гэтага.

— Зараз мы з табой у такіх даўгах, што нам ужо ўсё адно.

У той вечар мы не рабілі вялікіх ставак: мы проста стаялі і назіралі за сталымі наведнікамі. Малады чалавек быў ізноў у cuisine. Я бачыў, як ён абмяняў тысячу франкаў на стофранкавыя фішкі і неўзабаве, прайграўшы іх, выйшаў — ніякай кавы і булачак ён не дазволіў сабе ў той вечар. Кэры сказала:

— Як ты думаеш, ён сёння ляжа спаць галодны?

— Тое самае чакае і нас з табою,— сказаў я,— калі не прыйдзе «Чайка».

Я назіраў, як яны гуляюць па сваіх сістэмах, крышачку прайграючы, крышачку выйграючы, і падумаў: дзіўна, як жа яны падтрымліваюць у сабе веру, што некалі ім удасца зняць банк. Яны былі падобныя на тэолагаў, якія цярпліва імкнуцца спасцігнуць розумам рэлігійную тайнасць. Па-мойму, у жыцці кожнага з нас настае момант, калі мы задумваемся: уяві сабе, зрэшты, што існуе бог, што тэолагі маюць рацыю. Паскаль быў заўзяты карцёжнік, які паставіў усе свае грошы на рэлігійную сістэму. Я лічыў сябе найлепшым матэматыкам з усіх наведнікаў казіно, таму не верыў у тайнасць, але калі ўсё-такі гэтая тайнасць існуе, я здольны разгадаць яе хутчэй за іх усіх. У думках я паўтараў, як малітву: гэта не дзеля грошай — мне не трэба багацця — толькі некалькі дзён з Кэры, без аніякіх турбот.

З усіх сістэм, якімі карысталіся ў гэтым казіно, была толькі адна, якая давала плён, і яна не залежала ад так

званага «закону шанцаў». Пажылая кабета з вялікім птушыным гняздом нафарбаваных бялявых валос і двума залатымі зубамі сноўдалася вакол самага люднага стала. Калі каму-небудзь выпадаў буйны выйгрыш, яна падыходзіла да яго і — пакуль круп'е глядзеў у іншы бок — крatala яго за локаць і даволі нахабна выпрошвала двухсотфранкавую фішку. Пэўна, міласэрнасць, як горб, лічыцца шчаслівай. Атрымаўшы фішку, яна разменьвала яе на дзве стофранкавыя, адну клала ў кішэню, а другую ставіла en plaine¹. Яна не магла прайграць свае сотні, а вось аднойчы паставіла і выйграла 3500 франкаў. Амаль кожны вечар яна дадавала па тысячы франкаў да тых, што былі ў яе кішэні.

— Ты бачыў яе? — спытала Кэры, калі мы пайшлі ў бар выпіць кавы — мы ўжо кінулі піць джын з «Дубанэ». — Чаму б і мне не заняцца гэтым самым?

— Ну, да гэтага мы яшчэ не дакаціліся.

— Я прыняла цвёрдае рашэнне, — сказала Кэры. — Мы болей не будзем есці ў гатэлі.

— Будзем галадаць?

— Не, будзем піць каву з булачкамі ў кафэ ці лепей, можа, малако — яно болей спажывае.

Я сказаў сумна:

— Не пра такі мядовы месяц я марыў. У Борнмуце нам было 6 лепей.

— Не бядуй, любы. Усё будзе добра, калі прыйдзе «Чайка».

— У мяне ўжо няма веры ў гэтую байку.

— У такім разе што мы будзем рабіць праз два тыдні?

— Па-мойму, пойдзем у турму. Магчыма, турма пад апекаю казіно, і на прагулкі нас будуць вадзіць вакол рулеткі.

— Хіба ты не можаш пазычыць грошы ў Другога?

— У Боўлза? Ён нікому ў жыцці не пазычаў без закладу.

¹ У ардынары (фр.).

Ён бязлітаснейшы за Друтэра і Бліксана разам узятых — іначай яны ўжо даўно дабылі б яго акцыі.

— Няўжо няма ніякага выйсця, любы?

— Мадам, выйце ёсць.

Я ўзняў вочы ад халоднай кавы і ўбачыў чалавечка невялікага росту ў пашарпаным, але франтаватым гарнітуры і ў такіх самых чаравіках. Нос у яго здаваўся непамерна вялікім для яго твару: цяжар жыцця ўздуў вены і затуманіў яму вочы. Пад пахай ён элегантна трымаў ляску для шпанцыру без наканечніка, але затое з адмысловай рукаяткай у выглядзе качынай галавы. Ён звярнуўся да нас з нядбайнай ветлівасцю:

— Прабачце маю недаравальную назойлівасць, але ў вас, здаецца, былі непрыемнасці за ігральнымі сталамі, а ў мяне ёсць вам добрая вестка, месье і мадам.

— Аднак мы збіраемся ўжо пайсці...— пачала была Кэры.

Пазней яна мне растлумачыла, што выкарыстаная ім біблейская фраза прымусіла яе скалануцца, нагнала на яе жаху і нагадала пра д'ябала, які вельмі любіць цытаваць свяшчэннае пісанне.

— Вам варта трохі затрымацца, бо вось тут, у маёй галаве, месціцца выдатная сістэма. І я гатовы аддаць вам яе амаль задарма — за якіх-небудзь дзесяць тысяч франкаў.

— Для нас гэта надта вялікія грошы,— сказаў я.— У нас такіх грошай няма.

— Але ж вы спыніліся ў «Гатэлі дэ Пары». Я вас там бачыў.

— Маюцца на ўвазе наяўныя грошы,— хуценька ўдакладніла Кэры.— Вы ведаеце, як яно звычайна бывае з англійскай валютай.

— Тысяча франкаў.

— Не,— сказала Кэры.— Прашу прабачэння.

— Ведаеце, што мне прыйшло ў голаў,— сказаў я.— Давайце я пачастую вас добрай выпіўкай за вашу сістэму.

— Віскі,— падхапіў чалавечак без ваганняў.

Я надта позна ўцяміў, што порцыя віскі каштуе 500 франкаў. Ён усеўся за столік, паставіўшы ляску паміж каленямі, здавалася, што качка была гатова падзяліць з ім пітво. Я сказаў:

— Згодзен. Я слухаю. Выкладвайце.

— Замала віскі.

— Болей не будзе.

— Усё надта проста,— сказаў чалавечак,— як і ўсе выдатныя адкрыцці ў матэматыцы. Вы спярша ставіце на адну лічбу, а калі яна выйграе, вы ставіце ўвесь выйгрыш на пэўнае спалучэнне з шасці лічбаў. Для адзінкі такое спалучэнне — ад 31 да 36, для двойкі — ад 13 да 18, для тройкі...

— Чаму?

— Вы павінны верыць мне на слова. За шмат гадоў я вывучыў тут усё дасканала. За пяцьсот франкаў я прадам вам табліцу ўсіх лічбаў, што выйгравалі з чэрвеня мінулага года.

— А калі, скажам, лічба не выпадзе?

— Пачакайце і пачніце гуляць па сістэме толькі тады, калі выпадзе патрэбная лічба.

— На гэта можна змарнаваць гады і гады.

Чалавечак падняўся, пакланіўся і сказаў:

— Для гэтага патрэбен капітал. Мой капітал быў недастатковы. Калі б замест пяці мільёнаў, у мяне было дзесяць мільёнаў, я б не прадаваў сваю сістэму за порцыю віскі.

Ён адышоў ад стала з пачуццём уласнай годнасці, ляска без наканечніка пастуквала па паліраванай падлозе, а качка пільна пазірала на нас, нібыта хацела застацца з намі.

— Па-мойму, мая сістэма лепшая,— сказала Кэры.— Калі тая кабета можа ёю карыстацца, дык чаму і мне...

— Гэта жабрацтва. Мне б не хацелася, каб мая жонка была жабрачка.

— Я ўсяго яшчэ толькі зусім новая жонка. І я не лічу гэта за жабрацтва — гэта ж не грошы, а толькі фішкі.

— Ведаеш, нешта ўсё-такі ёсць у тым, што расказаў гэты чалавек. Уся справа ў тым, каб паменшыць тое, што прайграеш, і павялічыць верагоднасць выйгрышу.

— Можа, усё гэта і так, любы, але мая сістэма дазваляе мне зусім нічога не прайграць.

Яе не было амаль паўгадзіны, а потым вярнулася ледзь не бягом:

— Любы, кінь маляваць свае кручкі. Я хачу дадому.

— Гэта ніякія не кручкі. Я распрацоўваю адну ідэю.

— Любы, калі ласка, пойдзем адсюль хутчэй, а то я заплачу.

Калі мы апынуліся знадворку, яна пацягнула мяне цераз парк, паміж пальмаў і кветнікаў, якія ў яркіх промнях пражэктараў выглядалі як цукеркі. Яна сказала:

— Любы, мяне напаткала жахлівая няўдача.

— Што здарылася?

— Я ўсё рабіла так, як тая кабета: дачакалася, пакуль нехта выйграў шмат грошай, потым кранула яго за локаць і папрасіла: «Дайце мне». Але ён нічога мне не даў, а сказаў даволі жорстка: «Ідзі дамоў да сваёй маці»,— а круп'е заўважыў гэта. Таму я перайшла да другога стала. А там нейкі мужчына сказаў мне проста: «Пазней. Пазней. На тэрасе». Любы, ён прыняў мяне за шлюху. А калі я зрабіла трэцюю спробу...— о, гэта было жахліва! Адзін з тых слуг, хто запальвае цыгарэты наведнікам, крануў мяне за руку і сказаў: «Хопіць вам ужо, думаю, мадэмуазель, на сённяшні вечар». Болей за ўсё мяне абразіла тое, што ён назваў мяне «мадэмуазель». Я хацела шпурнуць яму ў твар пасведчанне аб шлюбе, але я пакінула яго ў ванне ў гатэлі.

— У ванне?

— Так, у пакеце для губкі,— не ведаю чаму, але я ніколі не губляю гэтую сумку,— яна захоўваецца ў мяне гадамі. Але гэта не таму мне хочацца плакаць. Любы, давай прысядзем вось тут, на гэтай лаўцы. Я не магу плакаць на хаду —

гэта тое самае, як есці шакалад на свежым паветры. У цябе не хапае дыхання, і ты не адчуваеш смаку шакаладу.

— Напрамілы бог,— сказаў я.— Калі гэта не самае благое, дык што ж там яшчэ здарылася? Ты разумееш, што нам болей ніколі не дазваляць зайсці ў казіно — якраз у той самы момант, калі я пачаў распрацоўваць сістэму, сапраўдную сістэму.

— О, так далёка яшчэ не зайшло, любы. Слуга падміргнуў мне каля дзвярэй вельмі прыязна. Я ўпэўнена, што ён не мае нічога супраць таго, каб я хадзіла ў казіно,— але я ніколі болей туды не пайду, ніколі ў жыцці.

— Скажы мне — чаму?

— Той прыемны малады чалавек бачыў усё.

— Які малады чалавек?

— Той галодны малады чалавек. І калі я выйшла ў весты-бюль, ён пайшоў за мной і сказаў так далікатна: «Мадам, у мяне засталася толькі адна стофранкавая фішка, але яна — ваша».

— Ты адмовілася ад яе?

— Я хацела адмовіцца, але не змагла. Ён быў такі далікатны: адразу выйшаў, перш чым я паспела падзякаваць яму. Я размяняла тую фішку і кінула манеты ў ігральны аўтамат пры ўваходзе. Даруй мне, што я так румзаю, але я проста не магу стрымацца. Ён быў жахліва далікатны і, пэўна, жахліва галодны, і яму самому былі вельмі патрэбныя тыя грошы, але ён усё-такі даў мне апошняю сотню франкаў. Калі я выйграла пяцьсот франкаў, я пачала яго шукаць, каб аддаць яму палову выйгрышу, але яго нідзе не было відно.

— Ты выйграла пяцьсот франкаў? Гэта якраз хопіць нам заўтра на каву і булачкі.

— Любы, ты такі скнара. Хіба ты не разумееш, што цяпер ён заўсёды будзе лічыць мяне такой самай жахлівай гарпіяй, як Птушынае Гняздо, якую мы бачылі тут, у казіно?

— Па-мойму, ён проста да цябе заляцаўся.

- Ты сексуальны маньяк. Нічога такога ён зусім і ў галаве не меў. Ён надта галодны, каб рабіць такія захады.
- Гавораць, што голад абвастрае нашы пачуцці.

9

Каб падтрымаць сваю рэпутацыю, мы па-ранейшаму снедалі ў гатэлі, але пачувалі сябе ніякавата нават перад ліфцёрам. Мне ніколі не падабаліся ліўрэі — яны заўсёды нагадвалі мне, што на свеце ёсць тыя, хто камандуе, і тыя, кім камандуюць, а цяпер я быў перакананы: кожны чалавек у фарменным адзенні ведае, што мы не можам аплаціць рахунак у гатэлі. Мы заўсёды цяпер насілі ключы ад нумара з сабою, каб ніколі не звяртацца да парцье, а паколькі мы абмянялі ўсе нашы чэкі на акрэдытывы, дык нават не адважваліся наблізіцца да касіра. Кэры знайшла на ніжняй пляцоўцы вялікай лесвіцы непрыкметны бар, які называўся «Тэксі бар», і тут мы елі ленч і абед. Міне шмат гадоў, пакуль мне зноў захочацца з'есці булачку, але нават і цяпер я заўсёды аддаю перавагу гарбаце перад каваю.

Калі мы трэці раз з'елі там свой ленч, выходзячы з бара, мы натрапілі на памочніка бухгалтара з нашага гатэля, які праходзіў па вуліцы. Ён павітаўся і пайшоў далей, але я ведаў, што наш час ужо прабіў.

Потым мы сядзелі ў парку пад промнямі сонца, і я шчыраваў над сваёй сістэмай, адчуваючы, што час не чакае. Я сказаў Кэры:

— Дай мне тысячу франкаў. Мне трэба праверыць маю сістэму.

— Любы, — сказала яна, — хіба ты не ведаеш, што ў нас засталася толькі пяць тысяч франкаў? Неўзабаве ў нас не будзе нават на булачкі.

— І дзякуй богу, бо я ўжо не пераношу іх выгляду.

— Тады давай пяройдзем на марожанае. Яно каштуе не болей. І, заўваж, мы можам нават унесці змену ў нашу дыету,

любы. Марожанае з кавай на ленч, марожанае з клубніцай на абед. Любы, я з такім нецярпеннем чакаю абеду.

— Калі я паспею закончыць працу над сваёй сістэмай, мы будзем есці біфштэкс...

Я ўзяў тысячу франкаў і пайшоў у казіно. З папераю ў руцэ я ўважліва назіраў за гульнёй чвэрць гадзіны перад тым, як зрабіць першую стаўку, а потым зусім спакойна і метадычна пачаў прайграваць, і калі ў мяне ўжо не заста-лося ніводнай фішкі, мае лічбы пайшлі ў належнай пасля-доўнасці.

Я вярнуўся да Кэры і сказаў:

— Той д'ябал меў рацыю. Уся справа ў капітале.

Яна журботна зазначыла:

— Ты робішся падобны да ўсіх астатніх гульцоў.

— У якім сэнсе?

— Ты ўвесь час думаеш пра лічбы, яны табе сняцца. Ты прагнуўся сярод ночы і ўскрыкнуў: «Zéro deux»¹. Ты ўсё нешта занатоўваеш на кавалачках паперы за абедам.

— Ты называеш гэта абедам?

— У маёй сумцы засталася чатыры тысячы франкаў. Трэба, каб нам хапіла іх да прыходу «Чайкі». Мы не будзем болей хадзіць у казіно. Я не веру ў тваю сістэму. Тыдзень таму ты казаў, што пабіць банк немагчыма.

— Я яшчэ тады не вынайшаў...

— Зараз ты паўтараеш словы д'ябала. Неўзабаве ты будзеш прадаваць сваю сістэму за келіх віскі.

Яна паднялася і пайшла ў гатэль, але я не крануўся з месца. Я падумаў: жонка павінна верыць у свайго мужа да апошняга, а з нашай жаніцбы не прайшло яшчэ і тыдня. Аднак неўзабаве, пасля кароткага роздуму, я пачаў разумець яе. Апошнія некалькі дзён я быў ёй не надта добрым спадарожнікам. Дый што гэта было за жыццё — мы баяліся сустрэцца вачыма з швейцарам! Акурат яго я і напаткаў, калі ўваходзіў у гатэль.

¹ «Дваины нуль» (фр.).

Ён спыніў мяне і сказаў:

— Прывітанне ад дырэктара, сэр. Ці можаце вы ўдзяліць яму колькі хвілін? Ён чакае вас у кабінэце.

Я падумаў: ва ўсім вінаваты Гом — гэты эгаістычны вылюдак.

Я падумаў: яны ж не пасадзяць у турму яе, а толькі мяне.

І яшчэ я падумаў: гэты Гом, гэты себялюбны сукін сын з восьмага паверха, які асудзіў нас на пакуты. Ён, бачыце, лічыць сябе надта вялікім, каб памятаць пра свае абяцанні. Ён стварыў свет, а на сёмы дзень пайшоў адпачываць, і пляваць ён хацеў на стварэнні, асуджаныя на пагібель. Трапіў бы ён мне сёння пад гарачую руку!

Хоць бы на якое імгненне меў бы я над ім уладу — калі б мой успамін пра яго, мой праклён, меў якую рэальную сілу! Аднак здарылася так, што якраз мне наканавана быць плёнам яго думкі — ён жа ніколі не будзе залежаць ад маіх думак пра яго.

— Сядайце, містэр Бертрам, — прапанаваў мне гаспадар гатэля. Ён пасунуў да мяне пачак цыгарэт. — Курыце?

У яго была далікатнасць чалавека, на сумленні ў якога шмат загубленых жыццяў.

— Дзякуй, — сказаў я.

— Надвор'е не такое добрае, як можна было чакаць у гэту пару года.

— Не кажыце. Напэўна ж, лепей, чым у Англіі.

— Спадзяюся, вам падабаецца наш гатэль.

Гэта, на мой погляд, была звычайная руцінная фраза — каб толькі паказаць, што асабіста ён не мае да мяне ніякіх блягіх пачуццяў — ведаеце, непрыемны абавязак... Хутчэй ужо пераходзіў бы ён да справы...

— Вельмі падабаецца, дзякуй.

— І вашай жонцы гэтаксама?

— О, так, так.

Ён зрабіў паўзу, і я падумаў: вось зараз ён пачне... Ён сказаў:

— Дарэчы, містэр Бертрам, вы, па-мойму, тут упершыню?

— Так.

— Мы даволі высокай думкі пра нашу кухню. Лічу, што вы наўрад ці знойдзеце што-небудзь лепшае ва ўсёй Еўропе.

— Безумоўна, вы маеце рацыю.

— Не хачу быць надакучлівым, містэр Бертрам, даруйце мне, калі ласка, калі скажу што не так, але мы заўважылі, што вам не зусім даспадобы наш рэстаран, а мы вельмі зацікаўленыя ў тым, каб вы і ваша жонка былі тут шчаслівыя. Што вас тут не здавальняе: сервіс, страва, віно?

— О, у мяне няма скаргаў. Аніякіх скаргаў я не маю.

— Не думаю, каб яны ў вас былі, містэр Бертрам, я ўпэўнены ў нашым сервісе. Я прыйшоў да высновы — вы даруйце мне, калі ласка, маю нетактоўнасць...

— Не турбуйцеся. Я слухаю.

— Мне вядома, што нашы кліенты з Англіі часта маюць пэўныя цяжкасці з валютай. Невялікая няўдача за ігральным сталом у нашы дні каго заўгодна можа лёгка выбіць са звычайнай каляіны жыцця.

— Напэўна, так. Думаю, вы маеце рацыю.

— Таму я прыйшоў да высновы, містэр Бертрам, што, мабыць... як бы гэта сказаць... Вы, як гэта здараецца, трохі... вы даруйце мне, абмежаваныя ў грошак?

У мяне перасохла ў роце — нарэшце імгненне, якое я з жахам чакаў, наступіла. Я не мог падшукаць смелыя і шчырыя словы, патрэбныя з гэтай нагоды. Я сказаў:

— Ну? І што? — і ўтаропіўся на яго праз стол.

На сцяне вісеў партрэт прынца Манака, а на стале стаяў агромісты чарнільны прыбор. У напружанай цішыні я пачуў грукатанне цягніка, які прайшоў непадалёк у Італію. Гэта быў нібыта апошні зірк на волю.

Між тым гаспадар гатэля працягваў:

— Зразумейце, адміністрацыя як казіно, так і нашага гатэля вельмі зацікаўленая — сапраўды, вельмі зацікаўленая — зразумейце наша становішча, містэр Бертрам. Мы, прынамсі, — ён усміхнуўся, глядзячы на кончыкі сваіх пальцаў, — не зусім звычайныя гаспадары гатэляў. Мы прымаем

тут кліентаў, пра якіх клапоцімся і якіх мы любім... ну, скажам, на працягу трыццаці гадоў, — ён наўмысна павольна, дакладна вымавіў кожнае слова наступнага сказа: — Нам прыемна лічыць іх хутчэй за сяброў, чым звычайных кліентаў. Вы ведаеце, тут у нашым княстве існуе даўняя традыцыя... ну, як бы сказаць дакладней... далікатнасці, містэр Бертрам. Мы не выдаём прозвішчы нашых гасцей. Мы захоўваем плойму ўсялякіх канфідэнцыяльных сакрэтаў.

Я не мог болей вырываць пустазвонства гэтага чалавека. Гэта было ўжо не проста пакаранне смерцю, а было падобна на кітайскую пакуту — катаванне вадою. Я сказаў:

— Мы зусім даведзены да галечы — вось вам наш канфідэнцыяльны сакрэт.

Ён ізноў усміхнуўся на свае пазногці:

— Якраз пра гэта я і здагадваўся, містэр Бертрам, і таму, спадзяюся, вы прымеце невялікую пазыку. Як сябар містэра Друтэра. Містэр Друтэр наш сталы кліент, і мы былі б вельмі засмучаныя, калі б яго сябар пачуваў сябе няўтульна ў нашым гатэлі.

Ён падняўся і з паклонам працягнуў мне канверт. Я адчуваў сябе хлапчуком, які за добрыя паводзіны атрымаў узнагароду з рук самога епіскапа. Потым ён праводзіў мяне да дзвярэй і на развітанне сказаў ціхім канфідэнцыяльным голасам:

— Паспытайце нашага шампанскага «Шато Груад Ляроз» 1934 года — не пашкадуеце.

У нумары я раскрыў канверт і пералічыў купюры. Я сказаў:

— Ён пазычыў нам 250 000 франкаў.

— Няўжо праўда?

— Вось што значыць быць сябрам Гома. Шкада, але мне пачынае падабацца гэты сукін сын.

— Як жа мы зможам аддаць яму такія грошы?

— Нічога. Гом дапаможа. Гэта ж ён затрымаў нас тут.

— Мы будзем траціць іх вельмі ашчадна, праўда, любы?

— Хопіць ужо з мяне кавы і булачак. Сёння ў нас будзе свята — мы справім наша вяселле.

Мне зусім не хацелася піць «Груад Ляроз» 1934 года. Я наняў аўтамабіль, і мы паехалі ў невялічкую горную вёсачку Пэй. Па дарозе наўкол усё выглядала цьмяным і жоўта-шэрым у промнях сонца, якое павольна садзілася паміж халоднымі плячамі ўзгоркаў, дзе хаваліся вечаровыя цені. На вулках стаялі мулы, а аўтамабіль аказаўся занадта вялікі, каб праехаць да гасцініцы, і ў гасцініцы стаяў адзіны велізарны стол амаль на пяцьдзесят персон. У адзіноце мы сядзелі за ім і назіралі, як спакваля надыходзіць цемра. Нам падалі мясцовае чырвонае віно — не надта добрае — і тлустых падсмажаных галубоў, і фрукты, і сыр. У суседнім пакоі весяліліся мясцовыя сяляне, пацягваючы сваё віно. Неўзабаве вечаровая імгла акрыла абрысы велізарнага горнага хрыбта за вокнамі гасцініцы.

— Табе хораша?

— Так. Вельмі.

Праз некаторы час яна сказала:

— Мне б не хацелася вяртацца ў Монтэ-Карла. Ці нельга адаслаць аўтамабіль назад і самім застацца тут? Сёння ўвечары мы абыдземся без зубных шчотак, а заўтра пойдзем па магазінах.

Яна вымавіла апошнія слова з асаблівай інтанацыяй, нібыта мы былі ў гатэлі «Рыц» і вуліца Ру дэ ля Пэ была якраз за рагом.

— Зубную шчотку мы купім у Карцье,— сказаў я.

— Наведаем «Ланвін» і купім там дзве піжамы вышэйшага гатунку,— яна падхапіла прапанаваную мной гульню.

— Мыла ў магазіне Герлена.

— Тузін таных насавак на Ру дэ Рывалі.

Яна дадала:

— Мне болей у голаў не прыходзіць, што ж нам яшчэ спатрэбіцца, а табе? Ты калі-небудзь бываў там з сваёй Мурзай?

Мурзай Кэры называла маю першую жонку, якая была

смуглявая, поўная і сексуальная, з вачамі пекінскага мопсіка.

— Ніколі.

— Мне падабаецца бываць там, дзе няма чужых слядоў.

Я зірнуў на гадзіннік. Было каля дзесяці, а яшчэ паўгадзіны язды назад. Я сказаў:

— Бадай што, нам лепей вяртацца ўжо назад.

— Яшчэ зусім не позна.

— Разумееш, сёння ўвечары я хачу даць сваёй сістэме сапраўдны шанц. Калі я буду ставіць двухсотфранкавыя фішкі, я выйграю даволі значны капітал.

— Ты сёння збіраешся пайсці ў казіно?

— Вядома, пайду.

— Але ж гэта будзе крадзеж.

— Ні ў якім разе. Ён пазычыў нам грошы, каб мы мелі з іх асалоду.

— У такім разе, палова належыць мне. Ты не маеш права рызыкаваць маёй паловай.

— Дарагая, будзь разумная. Мне патрэбны ўсе грошы. Сістэма патрабуе вялікага капіталу. Калі я выйграю, ты атрымаеш назад сваю палову і яшчэ з працэнтамі. Мы аплацім усе рахункі. І калі ты хочаш, вернемся сюды і правядзём тут рэшту нашага адпачынку.

— Ты ніколі не выйграеш. Паглядзі на іншых.

— Яны ж не матэматыкі.

Стары з барадой правёў нас цёмнымі скляпеннямі вузкіх вулак да аўтамабіля. Яна ішла моўчкі і нават не дазволіла мне ўзяць яе пад ручку. Я сказаў:

— Гэта наша святочная ноч, любая. Чаго ты злуешся?

— Хіба я сказала што-небудзь злое?

Як яны абяззбройваюць нас сваім маўчаннем: маўчанне нельга паўтарыць ці адказаць на яго, як гэта можна зрабіць са словам. У такім самым маўчанні мы ехалі дадому. Калі праязджалі паўз Манака, горад увесь зіхацеў агеньчыкамі: музей, казіно, кафедральны сабор, палац, а са скалы пускалі

ў неба феерверк. Гэта быў апошні вечар ілюмінацый. Я згадаў першы дзень, нашу сварку і тыя тры балконы.

Я сказаў:

— Мы ніколі не былі ў *Salle Privée*. Пойдзем туды сёння ўвечары.

— А чаму абавязкова сёння? — спытала яна.

— «*Le mari doit protection à sa femme.*

La femme obéissance à son mari»¹.

— Што гэта ты там балбочаш?

— Ты ж сама сказала мэру, што згодная з гэтым. Есць яшчэ адзін пункт, на які ты афіцыйна пагадзілася: «Жонка абавязана жыць з мужам і ісці за ім паўсюль, куды б ён ні пайшоў». Ну, дык вось, сёння мы абавязкова, чорт пабяры, пойдзем у *Salle Privée*.

— Я не магла зразумець сэнсу яго прамой: ён гаварыў па-французску.

Горшае заўсёды застаецца ззаду, калі яна робіць ласку і пачынае спрачацца.

— Пойдзем са мной, калі ласка, дарагая, і ты будзеш сведка, як мая сістэма выйграе.

— Я ўбачу толькі тое, што яна прайграе, — сказала яна, і кожнае слова яна наўмысна вымавіла дакладна і выразна. Прынамсі, яна мела рацыю.

Роўна ў 10.30 я пачаў гуляць і прайграваць, і я прайграваў бесперапынна. Я не мог змяніць стол, бо ў *Salle Privée* гэта быў адзіны стол, дзе мінімальнае стаўка была 200 франкаў. Калі я прайграў палову дырэктарскай пазыкі, Кэры прасіла мяне спыніць гульню, але я ўсё-такі верыў, што мой час абавязкова прыйдзе, фартуна павярнецца да мяне тварам і мае разлікі акажуцца правільныя.

— Колькі ў цябе засталася? — спытала яна.

— Вось тут усё, — паказаў я пяць двухсотфранкавых фішак. Яна паднялася з-за стала і пакінула мяне: па-мойму,

¹ «Муж павінен абараняць жонку, жонка павінна слухацца мужа» (фр.).

яна плакала, але я не мог пайсці следам за ёй, іначай я страціў бы месца за сталом.

А калі я вярнуўся ў наш пакой у гатэлі, я таксама плакаў,— ёсць абставіны, калі мужчына мае права плакаць, не саромеючыся сваіх слёз. Яна яшчэ не клалася спаць. Па тым, як яна апранулася нанач, было відаць, з якімі пачуццямі яна сустрэла мяне: Кэры ніколі не надзявала ніжняй часткі піжамы — толькі тады, калі хацела мне паказаць сваё абурэнне ці абыякавасць. Аднак калі яна ўбачыла, з якім выглядам я прысеў ускрай ложка, трасучыся ад намагання стрымаць слёзы, яе злосць знікла. Яна сказала:

— Любы мой, не бяры так блізка да сэрца. Як-небудзь пераб'ёмся.

Яна ўскочыла з ложка і абняла мяне.

— Любы,— сказала яна,— я так нядобра паводзіла сябе. Гэта ж можа здарыцца з кожным. Ну, усё ўладкуецца. Мы не будзем есці каву з булачкамі, а пяройдзем на марожанае. Я ўпэўнена, што «Чайка» хутка прыйдзе. Рана ці позна.

— Мне зараз усё адно: хай яна наогул не прыходзіць,— сказаў я.

— Супакойся, любы. Такое можа здарыцца з кожным. Падумаеш, прайграў.

— Але я не прайграў,— сказаў я.— Я выйграў.

Яна прыняла рукі з маіх плячэй:

— Выйграў?!

— Я выйграў пяць мільёнаў франкаў.

— Тады чаму ж ты плачаш?

— Я радуся. Мы цяпер багатыя.

— Ох, ну і свіння ж ты,— сказала яна,— а я яшчэ цябе шкадавала.

І яна зноў нырнула ў ложак пад коўдру.

Ча́стка дру́гая

1

Прывыкнуць да грошай куды лягчэй, чым да беднасці: хай сабе Русо і сцвярджаў, што чалавек нараджаецца багатым, а потым паўсюль з цягам часу робіцца ўсё бяднейшы і бяднейшы. Мне было прыемна разлічыцца з дырэктарам гатэля і, нарэшце, пакідаць ключ у парце. Я часта націскаў званкі ў нумары проста дзеля асалоды сустрэцца з чалавекам у ліўрэі, не апускаючы перад ім вочы. Я прымусіў Кэры пайсці ў фешэнебельны касметычны салон Элізабет Ардэн і заказаў у рэстаране бутэльку «Груад Ляроз» 1934 года (я нават дазволіў сабе адправіць яе назад, бо віно падалося мне надта цёплым). Я пераехаў у нумар «люкс» і наняў аўтамабіль для паездак на пляж. На ўзбярэжжы мора я зняў бунгала — аднапавярховую дачу з верандай, дзе мы маглі спакойна загараць, адгароджаныя ад чужых вачэй кустамі і кветкамі. Цэлымі днямі, пакуль Кэры чытала, я шчыраваў на сонцы над сваёй сістэмай, удасканалваючы яе.

Я зразумеў, што ў гульні, як на фондавай біржы, грошы спараджаюць грошы. Цяпер я ўжо карыстаўся квадрацікамі коштам у дзесяць тысяч франкаў замест двухсотфранкавых фішак, і нязменна ў канцы кожнага дня павялічваў свой капітал на некалькі мільёнаў. Неўзабаве вестка пра мае поспехі шырока разышлася: выпадковыя гульцы звычайна ставілі на тыя самыя нумары, на якія я рабіў найвышэйшыя стаўкі, але яны не падстрахоўвалі сябе, як рабіў я, іншымі стаўкамі і таму выйгравалі рэдка. Я заўважыў дзіўную рысу чалавечай натуры: хоць мая сістэма прыносіла добры плён, а іхнія сістэмы не, ветэраны ніколі не трацілі веры ў свае падлікі, ніводзін з іх не адмовіўся ад сваіх рупліва распрацаваных мудрагелістых схем, якія прыводзілі толькі да пройгрышу, замест таго каб трымацца майго метаду, які нязменна вёў да поспеху. На другі дзень, калі я ўжо павялічыў свае пяць мільёнаў да дзесяці, я пачуў, як адна старая лэдзі вымавіла з горыччу: «Шанцуе ж дурням!»,—

нібыта толькі мая ўдача перашкаджала колу рулеткі круціцца згодна з яе сістэмай.

Пачынаючы з трэцяга дня, я праводзіў у казіно значна болей часу — раніцай гадзіны тры іграў на «кухні», пасля абеду рабіў тое самае, а вечарамі, вядома ж, уладкоўваўся для больш сур'ёзнай працы ў Salle Privée. Кэры пайшла была са мной на другі дзень, і я даў ёй некалькі тысячч франкаў, і, вядома, яна іх прайграла. Аднак на трэці дзень я палічыў, што яе трывожная прысутнасць у мяне пад рукой адцягвае маю ўвагу ад гульні, і я двойчы памыліўся ў разліках з-за яе размоў.

— Я цябе вельмі кахаю, дарагая,— сказаў я Кэры,— але ж праца ёсць праца. Лепей ідзі і пазагарай на пляжы, а сустракацца мы будзем за ленчам, абедам і вячэраю.

— Чаму гэта называюць гульні? — спытала яна.

— Што ты гэтым хочаш сказаць?

— Гэта ж ніякая не гульня. Ты ж сам кажаш, што гэта — праца. Ты пачаў жыць па жорсткім раскладзе. Снеданне ў дзевяць трыццаць, не пазней, каб паспець захапіць першым столік. Якую плойму грошай ты зараз зарабляеш! А калі ты збіраешся пайсці на пенсію?

— Пра якую пенсію ты гаворыш?

— Любы, табе не трэба баяцца пенсіі. Мы будзем з табой часцей бачыцца, і мы зможам паставіць маленькую рулетку ў тваім кабінце. Гэта ж будзе так зручна — табе не трэба будзе выходзіць з дому ў любое надвор'е.

У той вечар я давёў свой выйгрыш да пятнаццаці мільёнаў франкаў і вырашыў, што гэтую падзею трэба адзначыць. Я сапраўды быў крыху вінаваты перад Кэры — я гэта адчуваў, таму і вырашыў, што мы з ёй добра вечарам паабедаем і замест казіно пойдзем на балет. Я сказаў ёй пра гэта, і яна, здавалася, была задаволеная.

— Стомлены бізнесмен вырашыў адпачыць,— зазначыла яна.

— Шчыра кажучы, я сапраўды крыху стаміўся.

Той, хто не гуляў на рулетцы сур'ёзна, наўрад ці зразу-

мее, як яна часам можа абрыднуць. Калі б я працаваў меней напружана за зялёнымі сталамі да абеду, я б не ўсчыніў сварку з афіцыянтам у бары. Я заказаў два сухіх марціні, а ён падаў іх разбаўленымі вермутам. Я вызначыў гэта адразу, па колеры, нават не паспытаўшы. Ён пагоршыў сваю віну тым, што пачаў тлумачыць незвычайны колер кактэйля тым, што, маўляў, туды далілі джыну «Бутс».

— Але ж вам добра вядома, што я п'ю толькі «Горданс»,— сказаў я і прымусіў аднесці заказ назад.

Ён ізноў прынёс два марціні і паклаў у іх лімонныя скрылёчкі. Я сказаў:

— О божухна, колькі ж разоў трэба наведаць ваш бар, пакуль вы вывучыце густы кліента?

— Прабачце, сэр. Я тут працую толькі два дні.

Я заўважыў, як сцяліся вусны ў Кэры. Я быў вінаваты, вядома, але я правёў надта доўгі дзень у казіно, і яна магла б ужо ведаць, што я не з тых, хто дазваляе сабе кожны дзень грубіць афіцыянтам.

Яна сказала:

— Хто б мог падумаць, што якраз тыдзень таму мы не дазвалялі сабе нават слоўца вымавіць афіцыянту, калі той падаваў нам рахунак.

Калі мы прыйшлі абедаць, узнікла невялікая затрымка з нашым сталом на тэрасе: мы прыйшлі раней, чым звычайна, але, як я растлумачыў Кэры, мы былі сталыя наведнікі, і можна было б праявіць да нас хоць невялікі клопат, каб мы былі задаволены. Аднак на гэты раз я стрымаўся і не выказаў ніякага незадавальнення — я вырашыў, што гэты абед павінен быць такі, каб мы захавалі яго ў сваёй памяці надоўга.

Звычайна Кэры любіла, каб я сам рабіў за яе заказ, таму я спакойна ўзяў меню і пачаў заказаць абед.

— Ікру,— сказаў я.

— Адно порцыю,— удакладніла Кэры.

— А табе што заказаць? Можна, вэнджаную сёмгу?

— Можаш заказаць яе сабе,— адказала Кэры.

Я заказаў bresse à l'estragon à la broche¹, сыру «Ракфор» і суніцы. Якраз цяпер, вырашыў я, будзе да месца бутэлька «Груад Ляроз» 1934 года (мой урок наконт тэмпературы віна, пэўна, пайшоў ім на карысць). Я адкінуўся ў крэсле, адчуваючы сябе задаволеным і спакойным: мая сварка з афіцыянтам была ўжо забыта, і я ведаў, што паводзіў сябе за сталом зараз далікатна і сціпла,— пакуль не прынеслі мой заказ.

— А мадам? — спытаўся афіцыянт.

— Булачку з маслам і кубачак кавы,— сказала Кэры.

— Але, можа, мадам захоча...

Яна надзяліла яго чароўнай усмешкаю, нібы хацела выправіць маю колішнюю памылку. Яна сказала:

— Толькі булачку з маслам, калі ласка. Я не галодная. Проста я хачу падтрымаць месье кампанію.

Я злосна сказаў:

— У такім выпадку я адмаўляюся...

Але афіцыянт ужо адышоў ад стала. Я ўскіпеў:

— Навошта ты гэта робіш?

— А што здарылася, любы?

— Ты сама добра ўсё разумееш. Ты дазволіла мне заказаць...

— Але ж папраўдзе, я не галодная, любы. Мне проста захацелася зрабіць яму прыемнае, вось і ўсё. Я сёння трохі сентыментальная. Булачка з маслам нагадвае мне тыя дні, калі мы не былі багатыя. Хіба ты не памятаеш тое сціплае кафэ на ніжняй пляцоўцы лесвіцы?

— Ты з мяне кпіш?

— Зусім не, любы. Хіба ты ўжо нават не хочаш і ўспамінаць пра тыя дні?

— Тыя дні, тыя дні... Чаму ты не нагадаеш апошні тыдзень, і як ты баялася паслаць што-небудзь у пральню, і як мы не маглі дазволіць сабе купіць англійскую газету: ты ж не чытаеш па-французску...

¹ Мясца, падсмажанага на шампурцы ў эстрагоне (*фр.*).

— Хіба ты не памятаеш, які ты быў неразважлівы і шчодры, калі аддаў пяць франкаў жабраку? Прынамсі, гэта нагадала мне...

— Што?

— Апошнім часам я нешта нідзе не бачу таго маладога галоднага чалавека.

— Не думаю, што ён наведвае пляж, каб прымаць сонечныя ванны.

Прынеслі ікру і гарэлку. Афіцыянт спытаў:

— Можа, мадам хоча, каб я прынёс ёй каву адразу?

— Не, не трэба. Думаю, я буду паціху піць каву, пакуль месць будзе есці свой...

— Bresse à l'estragon, мадам.

Мне ніколі ў жыцці ікра не здавалася такой нясмачнаю. Кэры пільна сачыла за кожным маім рухам. Нахіліўшыся наперад, яна абAPERлася рукой на падбародак, што, на яе думку, па-мойму, азначала, якая яна верная і адданая жонка. Падсмажаны хлеб нахабна храбусцеў у цішыні, але я вырашыў, што не саступлю, — і наступную страву з'еў метадычна, да самага канца, зрабіўшы выгляд, што не звачаю на тое, як яна з цяжкасцю глытае сваю булачку. Кэры, відаць, таксама не мела ніякай асалоды ад ежы. Яна сказала афіцыянту:

— Прынясіце мне яшчэ кубачак кавы, каб я змагла падтрымаць кампанію мужу, пакуль ён будзе есці суніцы. А ты можаш заказаць сабе яшчэ паўбутэлькі шампанскага, любы?

— Не. Калі я вып'ю яшчэ хоць трохі, я магу страціць над сабою кантроль...

— Любы, можа, я сказала нешта не тое? Хіба табе не падабаецца, што я нагадала табе пра тыя дні, калі мы былі бедныя і шчаслівыя? Зрэшты, калі б я выходзіла за цябе замуж цяпер, гэта выглядала б, нібыта я кваплюся на твае грошы. Ведаеш, ты быў такі шчодры, калі даў мне пяцьсот франкаў на рулетку. Ты так сур'ёзна назіраў, як круціцца яе кола.

— А хіба зараз я не сур'ёзны?

— Зараз ты не назіраеш за тым, як круціцца кола. Ты

ўнурыўся ў свае паперы і разлікі. Любы, мы ж зараз усё-такі адпачываем!

— Мы б і адпачывалі як належыць, калі б прыехаў Друтэр.

— Мы ж можам і цяпер дазволіць сабе пайсці куды хочам. Давай абмяркуем нашы планы назаўтра — можа, сходзім куды-небудзь.

— Толькі не заўтра. Разумееш, згодна з маім разлікам цыкл маіх проігрышаў заўтра павінен дасягнуць апагею. Вядома, каб паменшыць страты, я буду ставіць толькі па тысячы франкаў.

— Тады паслязаўтра...

— Якраз паслязаўтра я пачну выйграваць на двайных стаўках. Калі ты ўжо дапла каву, час збірацца на балет.

— Нешта ў мяне забалела галава, і мне не хочацца нікуды ісці.

— Дзіва што забалела, калі ты, апроч булчак, нічога не ела.

— Памятаеш, як я ела адны толькі булчкі цэлых тры дні запар, але ў мяне тады чамусьці галава не балела.

Яна паднялася з-за стала і сказала з падкрэсленай павольнасцю:

— Бо ў тыя дні я была ў цябе закаханая.

Я не даў уцягнуць сябе ў спрэчку і адправіўся на балет адзін.

Я не магу зараз прыпомніць, які тады быў балет — я не памятаю нават яго назвы. У той вечар мая галава была занятая зусім іншым. Назаўтра я павінен быў прайграць, каб у наступны дзень — выйграць, іначэй мая сістэма была нічога не вартая. Увесь цудоўна распрацаваны план маёй гульні аказаўся б усяго толькі шэрагам выпадковых удач, які згодна тэорыі шанцаў выпадае толькі раз на тысячу стагоддзяў, — гэта ўсё адно што пасадзіць за пішучыя машынкi працавітых малпаў і чакаць, пакуль тыя малпы выпадкова на працягу стагоддзяў не надрукуюць у рэшце рэшт творы Шэкспіра. У той вечар балерына здавалася мне адначасова

і жанчынай, і шарыкам, які скача па коле рулеткі: калі яна закончыла апошняе сваё па і выйшла адна перад заслонай,— мне падалося, нібыта яна з'явілася тут, каб пераможна супакоіцца на «нулі», а ўсе фішкі са сцэны былі ссунуты лапаткаю круп'е за кулісы, а тыя фішкі, што заставаліся ў зале — двухсотфранкавыя за танныя месцы і больш буйныя фішкі за месцы ў партэры,— усе яны змяшаліся разам у адну кучу.

Я выйшаў на тэрасу, каб астудзіць галаву. Якраз тут мы з Кэры стаялі ў першую ноч, шукаючы вачыма «Чайку». Мне зрабілася шкада, што Кэры няма побач, і я ледзьве не пайшоў у гатэль, каб пагадзіцца з ёй на ўсё, пра што яна мяне прасіла. Яна мела рацыю: сістэма ці шанц — якая ўрэшце розніца? Мы маглі б сесці ў самалёт і падоўжыць наш адпачынак: у мяне цяпер ставала грошай, каб зрабіцца кампаньёнам у невялікай фірме, без шкляных сцен і сучаснай архітэктуры і без Гома на восьмым паверсе. Аднак усё-такі адмовіцца ад далейшай гульні было ўсё адно што пакінуць жанчыну, якую кахаеш, некранутай, не паспытаўшы яе, пайсці прэч ад яе і ўжо ніколі не даведацца, чаму шарык рулеткі спыняецца ў такой строгай паслядоўнасці, якую ты прадугледзеў у сваіх разліках. Што гэта? Паэзія абсалютнага шанца ці заканамерная дакладнасць дасканала распрацаванай, завершанай сістэмы? Я быў бы ўдзячны лёсу за гэтую паэзію, але ж як жа я ганарыўся б, даказаўшы дакладнасць выпрацаванай мною сістэмы!

Мой полк ужо быў нападготове. Праходзячы паміж сталоў, я адчуваў сябе камандзірам, які праводзіць урачысты агляд свайго войска. Мне надта карцела зрабіць вымову старой лэдзі за тое, як неахайна замацаваны штучныя маргарыткі на яе капелюшы, і жорстка прабраць містэра Боўлза за тое, што ён не адпаліраваў як след свой сляхавы апарат. Нехта крануў мяне за локаць, і я ўручыў двухсотфранкавую фішку лэдзі, якая клянчыла. «Рабі гэта элегантней,— карцела сказаць ёй,— руку трэба выцягнуць на ўсё даўжыню, а не згібаць у локці, ды і валасы даўно ўжо трэба было б прывесці ў

парадак». Усе назіралі мой праход з выглядам нервовага спачування, чакаючы, пакуль я выберу стол. І як толькі я спыніўся, нехта падняўся і саступіў мне крэсла. Аднак я дрышчоў не выйграваць — я з'явіўся тут чыста сімвалічна, каб крыху прайграць і пайсці. Таму я адмовіўся ветліва ад прапанаванага крэсла, паклаў па пэўнай схеме свае фішкі і з пачуццём трыумфу ўбачыў, як яны былі ссунуты лапаткаю круп'е са стала. Потым я вярнуўся ў гатэль.

Кэры там не было, і я быў вельмі расчараваны, бо мне дужа карцела растлумачыць ёй усю важнасць гэтага сімвалічнага прайгрышу, а замест гэтага мне давялося проста распранацца і ўладкавацца паміж банальных прасцін. Я не мог доўга заснуць. Я ўжо паспеў прывыкнуць да прысутнасці Кэры, і калі ўначы ўключыў святло, каб пабачыць, каторая гадзіна, я ўсё яшчэ быў адзін. А палове трэцяй Кэры мяне разбудзіла, намацаваючы ў цемры свой ложка.

— Дзе ты была? — спытаў я.

— Гуляла.

— Адна?

— Не.

Я адчуваў скурай, што прамежак паміж нашымі ложкамі быў запоўнены яе варожасцю, але я ведаў, чаго яна дамагаецца, яна хоча, каб я першы зрабіў выпад, і за ёй засталася б маральная перавага. Я зрабіў выгляд, што ўладкоўваюся зручней у ложку і збіраюся спаць далей. Яна крыху счакала і сказала:

— Мы хадзілі ў Марскі клуб.

— Ён жа зачынены.

— А мы знайшлі пралаз — клуб быў такі агромністы і жахлівы ў цемрадзі, крэслы ўсе перакуленыя і састаўленыя разам.

— Неблагая прыгода. А як жа вы абыходзіліся без святла?

— О, ярка свяціў месяц. Філіп раскажаў мне пра сваё жыццё.

— Спадзяюся, вы знайшлі сабе крэслы.

— Не, мы сядзелі на падлозе.

— Калі ў яго было дужа цікавае жыццё, раскажы мне пра яго. А то ўжо надта позна, а заўтра мне трэба рана...

— ...прачнуцца, каб пайсці ў казіно? На мой погляд, табе яго жыццё не здасца дужа цікавым. Яно было вельмі простае, але ён расказваў з такім пачуццём. Ён вучыўся ў ліцэі.

— У Францыі амаль усе наведваюць ліцэі.

— Яго бацькі памерлі, і ён жыў з бабуляй.

— А дзядуля?

— Ён таксама памёр.

— Старэчая смяротнаць надта высокая ў Францыі.

— Два гады ён служыў у арміі.

Я сказаў:

— Сапраўды, у яго было вельмі незвычайнае жыццё.

— Ты адно толькі можаш, што насміхацца і насміхацца,— сказала яна.

— Што з табой, дарагая, я ж нічога такога не сказаў.

— Вядома, хіба цябе можа зацікавіць яго жыццё. Ты ніколі нікім не цікавіўся, апроч сябе самога, а ён малады і вельмі бедны. Ён жыве толькі на каве і булачках.

— Бедалага,— шчыра паспачуваў я.

— Ты такі абыякавы, што нават не пацікавіўся, як яго завуць.

— Ты ж сама казалася, што яго завуць Філіп.

— Філіп, а прозвішча? — з трыумфам спытала яна.

— Дзюпон,— сказаў я.

— Вось і не. Яго прозвішча Шанцье.

— Хай сабе будзе так. Я збытаў яго з Дзюпонам.

— Хто такі Дзюпон?

— Магчыма, яны падобныя.

— Я спытала, хто такі Дзюпон?

— Я не ведаю,— сказаў я.— Аднак ужо надта позна.

— Ты невыносны.

Яна пляснула па падушцы, нібы тая была маім тварам. На некалькі мінут яна замоўкла, а потым сказала бязлітасна:

— Ты нават не пацікавіўся, ці пераспала я з ім.

- Прабач. Ты з ім пераспала?
- Не. Але ён папрасіў, каб я правяла з ім ноч.
- На зваленых у кучу крэслах?
- Заўтра я абедаю з ім у рэстаране.

Нарэшце яна дамаглася свайго. Я не мог болей стрываць сябе. Я сказаў:

— Хто ж, зрэшты — чорт бы яго ўзяў,— гэты Філіп Шанцье?

- Вядома, той галодны малады чалавек.
- Ты збіраешся есці з ім каву з булачкамі?
- За абед заплачу я. Ён надта горды, але я яго пераканала. Ён павядзе мяне ў такое месца, дзе вельмі танна і ціха — нешта накшталт студэнцкага кафэ.

— Вось і добра,— сказаў я,— бо я таксама збіраюся паабедаць з адной жанчынай, з якой пазнаёміўся сёння ў казіно.

- Хто ж гэта?
- Мадам Дзюпон.
- Гэта яе сапраўднае прозвішча?
- Я не маю права назваць яе сапраўднае прозвішча.

Мне не дазваляе зрабіць гэтага яе жаночая годнасць.

— Хто яна?

— Яна выйграла шмат грошай у бакара сёння ўвечары, і мы з ёй перакінуліся некалькімі словамі. Яе муж нядаўна памёр, яна яго вельмі кахала і цяпер імкнецца пазбавіцца сваёй журбы. Я думаю, што яна хутка знойдзе суцяшэнне, жанчына яна маладая, прыгожая, разумная і багатая.

— Дзе вы будзеце абедаць?

— Разумееш, сюды прывесці яе я не магу — пойдучь непатрэбныя размовы. Апроч таго, яе добра ведаюць у Salle Privée. Яна прапанавала паехаць у Каны, дзе нас ніхто не ведае.

— Добра, толькі асабліва не спяшайся дамоў, бо я буду позна.

— Тое самае хацеў я сказаць табе, дарагая.

Такая вось была ў нас тая ноч. Калі я ляжаў без сну

і ведаў, што яна гэтаксама не спіць, — я думаў, што ва ўсім вінаваты Гом, бо гэта ён разбурае зараз наш шлюб. Я сказаў:

— Любая, калі ты адмовішся ад свайго абеду, то я зраблю тое самае.

Яна адказала:

— Я нават не веру ў твой абед з жанчынай. Ты яе выдумаў.

— Клянуся табе — слова гонару — я абедаю з жанчынай заўтра вечарам.

Яна сказала:

— Я не магу падвесці Філіпа.

Я падумаў пахмурна: цяпер я ўжо проста абавязаны паабедаць з жанчынай: але ж дзе — чорт пабяры — я змагу знайсці тую мадам Дзюпон?

2

За сьнеданнем і ленчам мы былі падкрэслена далікатныя адно з адным. Надвячоркам Кэры нават пайшла са мной у казіно. Па-мойму, толькі дзеля таго, каб пабачыць там маю знаёмую. Так здарылася, што якраз за адным сталом з намі сядзела нейкая маладая жанчына надзвычайнай прыгажосці, і Кэры, вядома ж, зрабіла адпаведны вывад. Яна паспрабавала прасачыць, ці не абменьваемся мы позіркамі, і, нарэшце, не магла ўжо болей стрымаць сваю цікаўнасць:

— Ці не збіраешся ты пагаварыць з ёю?

— З кім?

— З той дзяўчынаю.

— Не разумею, каго ты маеш на ўвазе, — сказаў я і пастараўся надаць тону свайго голасу адпаведнае адценне, нібыта ўсё яшчэ заклапочаны гонарам дамы. Кэры ўзлавалася:

— Я мушу цябе пакінуць. Я магу спазніцца: Філіп чакае мяне. Ён такі далікатны.

Мая сістэма спраўджвалася: я прайграў якраз столькі, колькі запланавану, але ўвесь мой радасны настрой быў сапсаваны. Я думаў: а калі яна сапраўды пакахала таго

маладога чалавека. А калі гэта — канец усяму. Што мне рабіць? Што ў мяне засталася? Пятнаццаць тысяч фунтаў — зусім не адэкватныя страце Кэры.

Я быў не адзін, хто ўвесь час прайграваў. У крэсле на калёсіках сядзеў містэр Боўлз і кіраваў сваёй сядзелкай, якая, нахіліўшыся над яго плячом, паводле ягоных указанняў ставіла фішкі і ссоўвала іх асабістай лапаткай. Ён гэтаксама карыстаўся сістэмай, але, на мой погляд, яго сістэма была вельмі ненадзейная. Ён ужо двойчы пасылаў сядзелку ў касу па фішкі, а апошні раз я заўважыў, што ў яго засталася толькі некалькі тысячафранкавых банкнотаў. Ён рэзка аддаў распараджэнне сядзелцы, і яна паставіла рэшту яго фішак. Шарык рулеткі закруціўся — і Боўлз прайграў усё. Адкаціўшыся на крэсле ад стала, ён злавіў мой позірк.

— Гэта зноў вы, — сказаў ён. — Як вас завуць?

— Бертрам.

— Я захапіў з сабой надта мала грошай гатоўкаю. А ісці ў гатэль не хочацца. Пазычце мне пяць мільёнаў.

— Прабачце, не магу, — сказаў я.

— Вы ж ведаеце, хто я. Вы ведаеце мае магчымасці.

— У гатэлі... — пачаў быў я.

— Мне не змогуць даць столькі грошай, пакуль не адчыніцца банк. А грошы мне патрэбны зараз. Вы выйгралі шмат. Я сачыў за вамі. Я вярну вам пазыку заўтра ўвечары.

— Вы ж ведаеце, часам здараюцца і пройгрышы.

— Што вы там балбачаце, я не чую! — сказаў ён, прыладзіўшы свой слыхавы апарат.

— Прабачце, містэр Другі, не магу.

— Маё прозвішча не Другі. Вы ж мяне ведаеце. Я — А. Н. Боўлз.

— У канторы мы завём вас А. Н. Другі. Чаму б вам не пайсці ў тутэйшы банк і не атрымаць грошы па чэку? Заўсёды хтосьці там дзяжурыць.

— У мяне няма рахунку ў франках, малады чалавек. Хіба вам нічога не вядома пра абмен валюты?

— Такіх людзей, як я, гэта мала хвалюе, — адказаў я.

— Давайце лепей вып'ем кавы і абмяркуем нашы справы.

— Зараз у мяне няма часу.

— Паслухайце, малады чалавек,— сказаў Другі,— я ж усё-такі ваш гаспадар.

— Я не прызнаю ніякіх гаспадароў, апроч Гома.

— Хто такі Гом?

— Містэр Друтэр.

— Гом. Другі,— сказаў містэр Боўлз.— Здаецца, што тут мае месца здзіўляючая адсутнасць павагі да кіраўніцтва фірмы. А ў сэра Уолтэра Бліксана — якая мянушка ў яго?

— Па-мойму, малодшы персанал фірмы называе яго Пухіром.

Тонкая ўсмешка на імгненне кранула рысы яго напудранага твару.

— Зрэшты, гэтая мянушка даволі трапная,— зазначыў А. Н. Другі.— Сястра, вы можаце пагуляць з паўгадзінкі. Прайдзіцеся да гавані і назад. Вы ж заўсёды кажаце, што вам падабаюцца яхты.

Калі я развярнуў крэсла і пачаў рухаць яго разам з Боўлзам у бар, на маіх руках і лбе выступіў пот. У галаву стрэльнага фантастычная ідэя, якая выцесніла нават думкі пра Кэры і яе галоднага кавалера. Я не мог дачакацца, калі мы дойдзем да бара. Я сказаў:

— У маім сейфе ў гатэлі ёсць пятнаццаць мільёнаў франкаў. Вы можаце атрымаць іх у абмен на вашы акцыі.

— Не стройце з сябе ідыёта. Акцыі каштуюць дваццаць мільёнаў па намінале, а Друтэр і Бліксан далі б за іх і ўсе пяцьдзсят мільёнаў. Шклянку мінеральнай вады, калі ласка.

Я даў яму вады. Ён сказаў:

— А зараз прынясіце мне пяць мільёнаў.

— Не.

— Малады чалавек,— сказаў ён,— у мяне беспамылковая сістэма. Дваццаць гадоў таму я даў сабе абяцанне сарваць банк. Я не збіраюся адмаўляцца ад сваёй даўняй задумы з-за нейкіх там пяці мільёнаў. Ідзіце і прынясіце іх. Калі вы

гэтага не зробіце, я аддам загад звольніць вас з працы.

— Хіба вы сур'ёзна лічыце, што такая пагроза нешта значыць для чалавека з пятнаццаццю мільёнамі ў сейфе? А заўтра ў мяне будзе дваццаць мільёнаў...

— Вы сёння ж прайграеце ўсё: учора я назіраў за вамі.

— Учарашні пройгрыш быў мной запланаваны. Ён толькі даказвае, што мая сістэма правільная.

— Не могуць існаваць адначасова дзве беспамылковыя сістэмы.

— Баюся, што ваша сістэма мае хібы.

— Раскрыйце мне сваю сістэму.

— Не. Але я магу сказаць, якія хібы ёсць у вашай.

— Сваю сістэму вынайшаў я сам.

— Колькі ж вы выйгралі з яе дапамогай?

— Я пакуль не пачаў выйграваць. Зараз я на першай стадыі. Сёння ўвечары пачну выйграваць. Чорт бы вас пабраў, малады чалавек, прынясіце мне гэтыя пяць мільёнаў.

— Мая сістэма ўжо прынесла мне пятнаццаць мільёнаў.

Я памыляўся, калі лічыў Другога спакойным і ўраўнаважаным чалавекам. Надта лёгка выглядаць спакойным, калі вашы рухі абмежаваныя. Але калі яго пальцы, якія ляжалі на каленях, ледзьве зварухнуліся, яны выдалі нястрымныя эмоцыі: галава яго ледзьве хіснулася, правадок яго слыхавога апарата затрымцеў. Гэтае трымценне было падобнае на ледзь прыкметны подых ветрыку, які прымушаў звінец аканіцы і быў прадвеснікам блізкага ўрагану.

Ён сказаў:

— Па-мойму, у нас з вамі адна і тая ж сістэма.

— Не. Я назіраў за вашай і добра яе ведаю. Яе можна купіць у папяровым канверце ў любога гандляра канцылярскімі таварамі за тысячу франкаў.

— Няпраўда! Я распрацаваў яе сам, шчыраваў над ёю гадамі, седзячы вась у гэтым крэсле. Дваццаць гадоў...

— Адны і тыя ж думкі прыходзяць не толькі выдатным вучоным. Але банк нельга сарваць з дапамогай сістэмы коштам у тысячу франкаў, якой гандлююць у канвертах з надпісам «Беспамылковая».

— Я дакажу, што вы памыляецеся. Я прымушу вас праглынуць гэты канверт. Прынясіце мне пяць мільёнаў.

— Я вам ужо назваў свае ўмовы.

Уперад, узад і ў розныя бакі рухаліся рукі ў тым цесным прамежку, у якім хвароба дазваляла ім рухацца. Яны мітусіліся, як мышы ў клетцы, мне нават уявілася, што яны грызучь невыносныя краты.

— Вы нават не разумееце, чаго просіце. Хіба вы не ведаеце, што атрымаеце кантроль над фірмаю, калі аб'яднаецеся з Бліксанам?

— Нарэшце я хоць зведаю, што гэта такое — кантроль над фірмаю.

— Паслухайце, калі вы дасце мне гэтыя пяць мільёнаў сёння ўвечары, я вярну іх вам раніцай разам з паловай свайго выйгрышу.

— Ніякага выйгрышу па вашай сістэме не будзе.

— Здаецца, вы надта ўпэўнены ў сваёй сістэме.

— Але.

— Я мог бы прапанаваць вам такі варыянт: я прадам свае акцыі за дваццаць мільёнаў плюс ваша сістэма.

— У мяне яшчэ няма дваццаці мільёнаў.

— Паслухайце, калі вы так упэўнены ў сабе, я прапаную вам выбар: узяць акцыі за пятнаццаць мільёнаў зараз, а розніцу заплаціце заўтра — праз дваццаць чатыры гадзіны — а дзевятай гадзіне ўвечары, альбо вы згубіце свае пятнаццаць мільёнаў. Да таго ж вы аддадзіце мне і сваю сістэму.

— Гэта вар'яцкая прапанова.

— Яна робіцца ў вар'яцкім месцы.

— Калі я не выйграю заўтра пяці мільёнаў, у мяне не застанеца ніводнай акцыі?

— Ніводнай.— Яго пальцы прыпынілі свой нервовы рух. Я засмяўся:

— Хіба вы не падумалі, што заўтра я магу патэлефанаваць Бліксану, і той мне вышле неабходную суму. Яму дужа патрэбны гэтыя акцыі.

— Заўтра нядзеля, а мы дамовіліся расплачвацца га-
тоўкаю.

— Я не аддам вам сваёй сістэмы да апошняга разліку,—
сказаў я.

— Яна мне не спатрэбіцца, калі вы не выйграеце.

— Але для гульні мне патрэбны грошы.

Ён сур'ёзна прыняў да ведама гэтую маю заяву. Я сказаў:

— Нельга ж гуляць па сістэме, маючы ўсяго некалькі ты-
сяч франкаў.

— Зараз вы можаце даць мне дзесяць мільёнаў,— ска-
заў ён,— у лік пятнаццаці. Калі вы прайграеце, вы будзеце
павінны мне яшчэ пяць мільёнаў.

— Як вы іх спагоніце з мяне?

Ён надарыў мяне злавеснай усмешкаю.

— Я ўрэжу вашу зарплату штогод на пяцьсот футаў, і ў
вас будуць іх вылічваць на працягу дзесяці год.

Я паверыў, што ён так і зробіць. У свеце Друтэра і Блікса-
на ён з сваім невялікім пакетам акцый выжыў толькі дзякуючы
жорсткасці, цвёрдасці і непахіснасці характару.

— Я павінен буду выйграць дзесяць мільёнаў з дапама-
гай пяці мільёнаў.

— Вы самі казалі, што ваша сістэма дасканалая.

— Я так лічу.

Стары быў пабіты сваёй уласнай авантурай: ён кпіў з
мяне:

— Лепей проста пазычце мне гэтыя пяць мільёнаў і за-
будзьцеся на наш заклад.

Я падумаў пра Гома, які зараз раз'язджае па моры ў яхце
з славытымі гасцямі, і пра нас дваіх, ім забытых,— што яму
да нейкага там памочніка бухгалтара? Я згадаў манеру, з
якой ён павярнуўся да міс Булэн і сказаў: «Адайце не-
абходныя распараджэнні наконт жаніцьбы містэра Бертран-
да». (Ён нават не паклапаціўся запомніць маё прозвішча.)
Ці здолеў бы ён праз міс Булэн арганізаваць нараджэнне
нашых дзяцей і пахаванне нашых бацькоў? Я падумаў, як
я затэлефаную містэру Бліксану і дамоўлюся з ім, а потым

з дапамогаю гэтых акцый буду трымаць Гома ў цуглях да таго часу, пакуль той будзе адчуваць боль: не будзе ўжо ў яго ніякага пакоя на восьмым паверсе, ніякіх яхт, ніякага яму «*luxe, calme et volupte*». Ён прывабліваў мяне сваім абыходжаннем, сваёй далікатнасцю і сваёй фальшывай дабрынёй, пакуль я ледзь не прыняў яго за вялікага чалавека, якім ён сам сябе лічыць. Цяпер, падумаў я з журбою, якое я не мог растлумачыць, ён стане такі дробненькі, што будзе цалкам у мяне ў руках, і я амаль з агідай глянуў на свае запэчканыя чарніламі пальцы.

— Ну, бачыце, — сказаў Другі, — вы ўжо болей не верыце ў сваю сістэму.

— О, не, веру, — запырэчыў я. — Я прымаю вашу прапанову. Проста я падумаў пра нешта іншае — вось і ўсё.

3

Я пайшоў і прынёс грошы. І мы, не адкладаючы, адразу ж занатавалі ўмовы нашага закладу на кавалачку паштовай паперы, а сядзелка — яна ўжо вярнулася з прагулкі — разам з барменам засведчылі наша пагадненне. Пагадненне ўступала ў сілу а дзевятай гадзіне вечара, тэрмін выплаты а той самай гадзіне наступнага дня: Другі не пажадаў, каб яго гульні не перапынялі ні благія, ні добрыя навіны да вечара. Потым я прымусіў яго пачаставаць мяне шклянкай віскі, хоць, пэўна, у Майсея было меней клопату, каб здабыць ваду з скалы ў Сінаі, і я ўбачыў, як сядзелка пакаціла яго крэсла ў *Salle Privée*. Фактычна за дваццаць чатыры гадзіны я зрабіўся ўладальнікам «Сітры». Ні Другэр, ні Бліксан у сваёй бясконцай вайне не змогуць зрабіць ніводнага руху без згоды сціплага памочніка бухгалтара. Неяк дзіўнавата рабілася ад думкі, што ніводзін з іх нават не падазраваў, як крута зменіцца кантроль над фірмаю, які пераходзіць ад сябра Другэра да яго ворага. Бліксан, пэўна, быў у Хэмпшыры і вывучаў чарговую казань на заўтра, удасканальваючы вымаўленне біблейскіх прозвішчаў — і ён не адчувае ад гэтага аніякай

радасці. А Друтэр? Друтэр быў недзе далёка ў моры, недасягальны, — гуляе ў брыдж з сваімі свецкімі львамі — ён не адчуе ніякай небяспекі. Я загазаў яшчэ віскі. Я ўжо зусім не сумняваўся ў сваёй сістэме і не адчуваў болей ніякага шкадавання. Бліксан першы пачуе навіну: раніцай у панядзелак я тэлефаную яму ў кантору. Аднак больш тактоўна, відаць, інфармаваць яго пра новае становішча ў фірме праз майго шэфа Арнольда. Нельга дапусціць ніякага часовага пагаднення паміж Друтэрам і Бліксанам супраць самазванца: я даручу Арнольду растлумачыць Бліксану, што з гэтага часу ён можа разлічваць на мяне. Друтэр нават нічога не пачуе пра нашу дамоўленасць, пакуль не звяжацца па тэлефоне з сваім офісам з якога-небудзь бліжэйшага порта. Нават гэта я магу прадугледзець: я папрашу Арнольда захаваць усё ў сакрэце да вяртання Друтэра і такім чынам буду мець асалоду асабіста паведаміць яму пра ўсё.

Я выйшаў, каб расказаць Кэры пра гэтыя навіны, зусім забыўшыся на нашы дамоўленыя спатканні: мне хацелася пабачыць яе твар, калі даведаецца, што яна — жонка чалавека, які кантралюе фірму. Ты ненавідзела маю сістэму, хацеў сказаць я ёй, і тыя гадзіны, што я праводзіў у казіно, але ніякай заганнай прычыны тут не было — не за грашыма я ганяўся. Аднак я зусім забыўся, што да сённяшняга вечара ніякіх іншых матываў, апроч грошай, у мяне не было. Я пачаў быў сам верыць, што загадзя задумаў усё гэта, — з самай першай стаўкі ў дзвесце франкаў на «кухні».

Але, вядома, Кэры нідзе я не знайшоў. «Мадам пайшла з джэнтльменам», — пра гэта мог бы і не паведамляць мне парцье, бо я сам успомніў пра спатканне ў сціплым студэнцкім кафэ. Што ж, быў і ў маім жыцці такі час, калі я без асаблівага клопату знаходзіў сабе жанчыну, і я вярнуўся ў казіно, каб зрабіць тое, што я абяцаў сваёй жонцы. Але з прыгажуняй ужо сядзеў нейкі мужчына: іх пальцы поркаліся ў аб'ядна-ных фішках, — і неўзабаве я зразумеў, што адзінокія жанчыны, якія прыходзяць у казіно, рэдка бываюць прыгожыя і іх не вельмі цікаваць мужчыны. Шарык рулеткі, а не ложкак,

быў іх галоўнай мэтаю. Я прыгадаў пытанні Кэры і сваю хлусню — яна не зманіла, бо яе нідзе не было відно, а што да маёй хлусні, то, відаць, яна яе выкрыла.

Я назіраў, як Птушынае Гняздо круцілася вакол сталоў, робячы раптоўныя наскокі то там, то тут, калі яе не бачыць круп'е. У яе была вытанчаная тэхніка: калі нейкая кучка фішак рабілася дастаткова вялікая, яна накрывала пальцамі адну фішку і адорвала яе ўладальніка пяшчотным позіркам, нібы казала: «Вы такі шчодры чалавек, а за гэткі нязначны падарунак я цалкам у вашай уладзе». Яна была настолькі ўпэўненая ў сваёй прывабнасці, што ніхто не адважыўся выкрыць яе махлярствы. У той вечар у яе вушах былі доўгія бурштынавыя завушніцы, а ліловае вячэрняе плацце падкрэслівала найлепшую рысу яе фігуры — раскошныя плечы. Плечы ў яе сапраўды былі цудоўныя — шырокія, і ў іх было нешта жывёльнае, аднак усё ўражанне псаваў яе твар, што ўзнікаў неяк нечакана, нібы ў сполаху святла, і адразу кідаліся ў вочы яе непрыбраныя нафарбаваныя валасы, у якіх забыталіся завушніцы (пэўна, яна лічыла, нібыта гэтыя неахайныя пучкі і пасмы валасоў былі «шыкоўныя локаны»!), ды яшчэ гэтая яе скамянелая ўсмяшка не надавала ёй прыгажосці. Назіраючы за ёй, я гэтаксама пачаў кружыцца: я трапіў у яе арбіту і зразумеў: вось тая жанчына, якая мне трэба. Я павінен быў павячэраць з жанчынай, і ва ўсім казіно гэта была адзіная жанчына, якая згадзіцца пайсці са мной. Калі яна яшчэ раз ухілілася ад прыслужніка з хуткасцю парцьеры і з лёгкім звонам, што ішоў ад яе сумачкі, дзе, на маю думку, былі схаваны яе стофранковыя фішкі, я крануў яе за локаць.

— Шаноўная лэдзі,— сказаў я.

Гэты нечаканы зварот здзівіў мяне: было такое адчуванне, нібыта нехта іншы, а не я сам, уклаў яго ў мае вусны, і, здавалася, гэты шыкоўны зварот належыць тым старадаўнім часінам, што і яе ліловае вячэрняе плацце і чароўныя плечы.

— Шаноўная лэдзі,— паўтарыў я з яшчэ большым здзіў-

леннем (мне ледзь не падалося, што ў мяне на верхняй губе з'явіцца тонкія сівыя вусікі),— спадзяюся, што вы даруеце незнаёмаму...

Яна, пэўна, была заўсёды ў стане страху перад прыслужнікамі, бо яе звыкла жабрацкі, далікатны погляд расквітнеў, калі яна ўбачыла мяне, нібыта сполах святла шугануў па ўсёй прасторы яе твару, як шырокая стужка бліскавіцы.

— О, які ж вы незнаёмы,— з палёгкай вымавіла яна, і я ўзрадаваўся, што яна англічанка, і мне не давядзецца цэлы вечар гаварыць на ламанай французскай мове.— Я была сведкаю вашай вялікай удачы. (І яна некалькі разоў мела з гэтага пэўную карысць!)

— Я хацеў бы прапанаваць вам, шаноўная лэдзі,— нязвыклая фраза зноў выскачыла ў мяне з вуснаў,— ці не зробіце вы мне гонар павячэраць у вашай кампаніі. У мяне тут нікога няма, з кім бы я мог адсвяткаваць сваю ўдачу.

— Пра што гаворка, гэта будзе мне вялікая асалода.

Вось тут ужо я сапраўды крануў рукой свае вусны, каб пераканацца, што вусікі там яшчэ не выраслі. Здавалася, мы з ёю развучвалі пэўныя ролі ў нейкай п'есе. Я ўжо з жахам чакаў, які ж будзе яе трэці акт. Я заўважыў, што яна накіравалася да рэстарана ў Salle Privée, але я не мог дазволіць сабе паказацца з такім страхопуддзем у казіно. Я сказаў:

— Я падумаў... можа, мы б глынулі трохі свежага паветра — такі цудоўны вечар,— гэта не пашкодзіць пасля духаты казіно, а потым знойдзем які-небудзь зацішны куточак...

Я прапанаваў бы ёй які-небудзь прыватны пакой, калі б не баяўся, што мае намеры яна няправільна зразумее.

— Нічога не прынесла б мне большай асалоды.

Мы выслізулі (іншае слова цяжка знайсці) на двор, і я маліў бога, каб Кэры з яе маладым чалавекам ужо сядзелі ў сваім танным кафэ,— было б проста жакліва, каб яна ўбачыла мяне ў такі комант. Вакол гэтай жанчыны лунала нешта нерэальнае. Я ўжо быў упэўнены, што да сівых вусікаў у мяне цяпер прыбавіліся складны оперны брыль і пунсовы плашч у палоску. Я сказаў:

— Як на ваш густ, ці не ўзяць нам конны кэб?..

Калі мы ўселіся ў кэбе, я звярнуўся да яе па дапамогу:

— Я сапраўды тут нічога не ведаю. Я абедаю ў рэстаранах рэдка. Ці зможам мы зайсці куды-небудзь, дзе спакойна і ўтульна... у які-небудзь зацішны куточак?

Я марыў, каб гэты куточак быў бы недасягалны, каб туды наогул ніхто не мог трапіць, апроч нас дваіх,— я пачуваў бы сябе там меней ніякавата.

— Тут ёсць невялічкі рэстаран, хутчэй клуб, вельмі *comme il faut*¹. Ён завецца «Ogrhée»². Але там усё надта дорага каштуе, палкоўнік.

— Не мае ніякага значэння.

Я сказаў назву рэстарана рамізнiку і адкінуўся на сядзенні. Яна сядзела прама, як страла, і я мог схвацацца за яе мажнай фігураю. Я спытаў:

— Калі вы апошні раз былі ў Чэлтэнхэме?

Яна адказала экспромтам:

— Родны Чэлтэнхэм... А як вы здагадаліся?

— Ну, разумееце, прыгожая жанчына заўсёды кідаецца ў вочы.

— І вы там жылі?

— У адным з тых прыгожых дамоў на Куінз Парэйд.

— Мы былі з вамі, відаць, блізкія суседзі.

І каб падкрэсліць нашу блізкасць, я адчуў, як яе масіўны ліловы клуб крыху бліжэй пасунуўся да мяне. Я ўзрадаваўся, што кэб спыніўся: мы праехалі не болей за дзвесце ярдаў.

— Крыху фанабэрыста, га? — сказаў я, утаропіўшыся (як, на маю думку, павiнен быў паводзіць сябе палкоўнік) на асветлены барэльэф нейкай фантастычнай галавы, што вісеў над уваходам,— ён быў зроблены ў выглядзе агромністай бульбіны. Мы мусілі былі прайсці праз абрэзкі баваўнянага матэрыялу, які, па-мойму, імітаваў лёгкую празрыстую тканiну. Маленькая зала была завешаная фатаграфіямі

¹ Велікасвецкі, для абраных (фр.).

² «Арфей» (фр.).

пісьменнікаў, акцёраў і кіназорак. Мы мусілі былі пакінуць свае аўтографы ў спецыяльнай кнізе і такім чынам зрабіліся пажыццёвымі членамі клуба. Я падпісаўся Робертам Дэвер'е. Мая спадарожніца — я заўважыў — навалілася на мае плечы, скоса назіраючы, як я распісваюся.

Рэстаран, даволі ярка асветлены круглымі шклянымі абажурамі, быў перапоўнены. Наўкол было шмат люстраў, якія, відаць, былі купленыя пры распрадажы якогась старога рэстарана, бо былі аздобленыя старамоднымі рэкламнымі подпісамі накшталт «Бараніна адбіўная».

І раптам, акурат пад рэкламай «Бараніна адбіўная», я ўбачыў Кэры, якая пільна ўглядалася ў мяне.

— Як я зайздросчу людзям, што вядуць жыццё, поўнае прыгод і небяспекі, — сказала мая спадарожніца і паклала сумачку — у ёй нешта бразнула — на стол. Усё яе птушынае гняздо ўскалыхнулася, а завушніцы затрымцелі, калі яна павярнулася да мяне і сказала канфідэнцыяльна:

— Раскажыце, палкоўнік, пра сябе. Я люблю — проста паміраю, калі слухаю, як мужчыны расказваюць.

— О, разумееце, няма асабліва пра што расказваць.

— Мужчыны куды больш сціплыя, чым жанчыны. Калі б у мяне былі нейкія прыгоды адчайнай храбрасці, якімі я магла ганарыцца, я б ніколі не прамінула расказаць пра іх. Чэлтэнхэм, вядома ж, занадта ціхае месца для вас.

— О, я не маю нічога супраць спакойнага ціхага жыцця. Што вы будзеце есці?

— У мяне такі малюпасенькі апетыцік, палкоўнік. Хіба што *langouste thermidor*¹...

— І пляшку добрага вінца? — Я ледзь не адкусіў сабе язык — але жажлівыя словы былі ўжо вымаўлены, перш чым я здолеў іх стрымаць. Я хацеў павярнуцца да Кэры і сказаць: «Гэта не я. Гэта зусім не мае словы. Гэта словы майго персанажа. Вінаваты аўтар п'есы, а не я».

Незнаёмы голас вымавіў:

¹ Лангуст тэрмідор (фр.).

— Я горача кахаю цябе. Я люблю ўсё, што ты робіш, як ты гаворыш, як ты маўчыш. Шкада, што я не ведаю добра англійскай мовы, каб выказаць табе...

Я павольна павярнуўся і кінуў позірк на Кэры. Ніколі — апроч таго моманту, калі я ўпершыню пацалаваў яе, — не бачыў, каб яна так пачырванела. Птушынае Гняздо сказала:

— Яны такія юныя і такія рамантычныя, праўда? Я заўсёды лічыла, што англічане надта стрыманыя людзі. Якраз таму наша сустрэча здаецца мне такой незвычайнай. Паўгадзіны таму мы нават нічога не чулі адно пра аднаго, а цяпер вось сядзім разам за сталом за пляшкаю добрага вінца, як вы толькі што казалі. Як мне падабаюцца гэтыя моцныя выразы сапраўдных мужчын. Вы жанаты, палкоўнік?

— Ну, у пэўным сэнсе...

— Што вы маеце на ўвазе?

— Мы з жонкай зараз жывём паасобку.

— Як сумна. І я таксама страціла мужа — праўда, ён памёр. Можна, гэта і меней сумна.

Голас, які я пачаў ненавідзець, вымавіў:

— Твой муж не заслугоўвае таго, каб ты была верная яму. Пакінуць цябе самотнай на цэлую ноч дзеля гульні на рулетцы...

— Сёння вечарам ён не ў казіно, — сказала Кэры. І дала здушаным голасам: — Ён зараз у Канах вячэрае з маладой, прыгожай і разумнай удавою.

— Не трэба плакаць, *chérie*¹.

— Я не плачу, Філіп, я... я... я смяюся. Калі б толькі мог ён мяне цяпер бачыць...

— Ён, пэўна, звар'яцеў бы ад рэўнасці. А ты раўнівая?

— Так кранальна, — сказала Птушынае Гняздо. — Цяжка ўстрымацца, каб не слухаць. Здаецца, перад табой праходзіць цэлае жыццё...

Уся гэтая сцэна, па-мойму, выглядала агідна.

— Жанчыны такія даверлівыя, — сказаў я, наўмысна

¹ Дарагая (*фр.*).

павышаючы голас.— Мая жонка пачала заляцацца да маладога чалавека, бо ён выглядаў галодным. Пэўна, ён і быў галодны. Ён прызвычаіўся хадзіць з ёй у дарагія рэстараны, як гэты, і прымушаў плаціць яе за сябе. Вы ведаеце, колькі тут каштуе *langouste thermidor*? Гэтая страва такая дарагая, што ў меню нават не прастаўлены яе кошт. Простае сціплае студэнцкае кафэ.

— Я нічога не разумею, палкоўнік. Што-небудзь вывела вас з сябе?

— А вазьміце віно. Хіба, па-вашаму, я павінен цягнуць з сябе жылы, каб ён піў гэтае віно за мой кошт?

— Вы паводзіце сябе непрыстойна.

Хтосьці паставіў шклянку на стол так моцна, што яна разбілася. Ненавісны голас сказаў:

— *Chérie*, гэта добрая прыкмета. Бачыш — я выліў крыху віна табе за вушы і на макаўку... Ты думаеш, твой муж пераспіць з той прыгожай лэдзі ў Канах?

— Адно толькі спаць — гэта ўсё, на што ён здатны. Я ўскочыў на ногі і закрычаў на яе:

— Я не магу болей стрываць усё гэта. Як ты можаш гаварыць такое?

— Філіп,— сказала Кэры,— пойдзем.

Яна пакінула на стале некалькі банкнотаў і павяла яго за сабой. Ён быў надта здзіўлены, каб супраціўляцца.

Птушынае Гняздо сказала:

— Яны сапраўды зайшлі надта далёка, праўда? Такое гаварыць на людзях. Мне падабаюцца вашы старамодныя рыцарскія паводзіны, палкоўнік. Хай будзе навука маладым.

Амаль гадзіна спатрэбілася ёй, каб з'есці сунічнае марожанае і *langouste thermidor*. За гэты час яна расказала ўсю гісторыю свайго жыцця.

Нарэшце я ад яе пазбавіўся і пайшоў дамоў. Я баяўся, што не знайду там Кэры, але яна сядзела на ложку і чытала адзін з тых дасціпных самавучыцеляў французскай мовы, што чытаюцца як захапляльныя раманы. Калі я адчыніў дзверы, яна глянула паверх кнігі і сказала:

— Entrez, mon colonel¹.

— Навошта ты гэта чытаеш? — спытаў я.

— J'essaye de faire mon francais un peu meilleur².

— Навошта?

— Магчыма, неўзабаве я буду жыць у Францыі.

— Ага! З кім жа? Няўжо з тым галодным студэнтам?

— Філіп зрабіў мне прапанову.

— Пасля такой раскошнай вячэры, якой ты яго пачаставала сёння, ён, па-мойму, проста быў абавязаны паводзіць сябе належным чынам.

— Я папярэдзіла яго, што існуе часовая перашкода.

— Ты мела на ўвазе сваю благуую французскую мову?

— Не, я мела на ўвазе цябе.

Раптоўна яна заплакала, схваўшы галаву пад самавучыцелем, каб я не мог бачыць яе твару. Я сеў на ложак і паклаў руку ёй на сцягно. Я адчуваў сябе стомленым, я адчуваў, што мы надта аддаліліся ад таго невялічкага бара за рагом, я адчуваў, што нібыта мы даўно ўжо жанатыя. Аднак у мяне не было ніякай надзеі ўладкаваць усё гэта — мне заўсёды перашкаджалі рукі.

Я прапанаваў:

— Паехалі дадому.

— Не дачакаўшыся містэра Друтэра?

— А чаму мы павінны яго чакаць? Фактычна містэр Друтэр пад маёй уладай.

Я не збіраўся нічога ёй расказваць, але ўсё неяк здарылася само сабой. Яна падняла галаву ад падручніка і перастала плакаць. Я расказаў ёй, што, калі я ўволю нацешуся роляй боса Друтэра, я прадам свой пакет акцый Бліксану з выгодай для сябе — і такім чынам знішчу Друтэра.

— І тады ўжо мы зажывём цудоўна, — сказаў я.

— Толькі без мяне.

— Што ты маеш на ўвазе?

¹ Уваходзьце, мой палкоўнік (фр.).

² Я імкнуся трохі ўдасканаліць сваю французскую мову (фр.).

— Любы, я ўжо зусім супакоілася і не злююся. Я кажу сапраўды сур'ёзна. Я не выходзіла замуж за багатага чалавека. Я выйшла замуж за чалавека, з якім сустракалася ў бары «Валанцёр», за таго, хто любіў халодныя сасіскі і ездзіў аўтобусам, бо таксі яму было надта дарагое. Цяпер я раптам прачынаюся ў ложку з чалавекам, які можа купіць сабе ўсе асалоды, якія толькі пажадае, і які марыць давесці да галечы старога чалавека, што зробіў табе дабро. Што, калі Друтэр проста забыўся пра тое, што запрасіў цябе? Гэта ўласціва чалавечай натуре. Яна не падначалена ніякім дурацкім сістэмам, як твая рулетка.

— Мая сістэма не прынесла табе аніякай шкоды.

— О не, яна прынесла мне шмат шкоды. Яна знішчыла мяне. Я жыла дзеля цябе, а цяпер я цябе страчваю.

— Няпраўда. Вось ён — я, тут, перад табою.

— Калі я вярнуся дадому і пайду ў бар «Валанцёр», — цябе ўжо там не будзе. Калі я буду чакаць на прыпынку дзевятнацатага аўтобуса, цябе таксама там не будзе. Цябе не будзе нідзе, дзе б я змагла цябе знайсці. Ты будзеш ездзіць на аўтамабілі ў свой раскошны дом у Хэмпшыры, як сэр Уолтэр Бліксан. Любы, табе вельмі пашанцавала, ты выйграў шмат грошай, але я цябе болей не кахаю.

— Па-мойму, ты любіш адных толькі бедных.

— А хіба гэта не лепей, чым любіць толькі багатых? Любы, я лягу спаць на кушэтцы ў гасцёўні.

Цяпер ізноў у нас была гасцёўня і асобны пакой для мяне, такі самы, як і напачатку. Я сказаў:

— Не турбуйся. У мяне ёсць свой ложка.

Я выйшаў на балкон. Была такая самая ноч, як тая, калі мы ўпершыню пасварыліся, але на гэты раз яна не выйшла на балкон, і мы з ёю не сварыліся. Я хацеў пастукаць да яе ў дзверы і сказаць ёй нешта, але не знайшоў патрэбных слоў. Усе мае словы, здавалася, бразгалі, як фішкі ў сумачцы Птушынага Гнязда.

Я не бачыў яе ні за сьнеданнем, ні за ленчам. Пасля ленчу я пайшоў у казіно, і ўпершыню мне зусім не хацелася выйграваць. Але д'ябал усё-такі, пэўна, быў ублытаны ў маю сістэму, і я выйграў. У мяне цяпер ужо хапала грошай, каб расплаціцца з Боўлзам. Я зрабіўся ўладальнікам яго акцыяў, але мне дужа было шкада, што я не прайграў твая апошнія дзвесце франкаў на «кухні». Потым я прайшоўся ўздоўж тэрасы — здараецца, прыходзяць у галаву неблагія думкі пад час прагулкі, але да мяне яны не завіталі. І раптам, глянуўшы на гавань, я убачыў белую яхту, якой там раней не было. На ёй развяваўся брытанскі сцяг. І я адразу пазнаў яе па здымках у газетах. Гэта была «Чайка». Гом нарэшце прыехаў — ён спазніўся толькі на тыдзень. Я падумаў: ну, добра, вылюдак, калі б толькі ты патурбаваўся выканаць сваё абяцанне, я б не страціў Кэры. Для цябе я не быў такой важнай фігурай, каб мяне запомніць, але ж затое зараз я зрабіўся надта важным для Кэры, каб яна магла мяне кахаць. Ну, добра, калі я страціў яе, ты згубіш усё — а Бліксан, пэўна ж, купіць тваю яхту.

Я пайшоў у бар, і Гом ужо быў там. Ён толькі што заказаў сабе порцыю «перно» і як стары знаёмы размаўляў з бармэнам па-французску. Ён свабодна валодаў любой мовай, на якой бы ні гаварыў яго субяседнік, — з кожным ён здольны быў знайсці агульную мову. Аднак зараз ён зусім не паходзіў на таго Друтэра, якога я сустрэў упершыню. Ён пакутліва ўглядаўся ў мяне, імкнучыся ўспомніць, дзе ён мяне бачыў. Я зразумеў, што ён не толькі забыўся пра сваё запрашэнне, ён забыўся пра маё існаванне.

— Містэр Друтэр... — сказаў я.

Ён наўмысна павольна павярнуўся да мяне: відаць было, што ён рабіў намаганні нешта ўспомніць.

— Вы мяне пазнаяце? — спытаў я.

— Што вы, дарагі мой сябра, я адразу пазнаў вас. Дай бог памяці, апошні раз мы сустракаліся...

— Мяне завуць Бертрам.

Я зразумеў, што маё прозвішча не азначае для яго абсалютна нічога.

— Ну, так. Вядома,— сказаў ён.— Даўно прыехалі?

— Мы ўжо тут дзевяць дзён. Мы спадзяваліся, што вы паспееце на наша вяселле.

— Вяселле?

Я мог назіраць, як паступова ён пачынае прыгадваць, і праз імгненне ён выкручваўся, падбіраючы тлумачэнні:

— Мой дарагі сябра, спадзяюся, што ўсё абышлося. У нас раптоўна зламаўся рухавік. Ведаеце, як гэта здараецца ў адкрытым моры. І звязацца нельга было ні з кім. Сёння ўвечары запрашаю вас да мяне на яхту. Падрыхтуйце свае чамаданы. Мы адплываем апоўначы. Монтэ-Карла занадта вялікая спакуса для мяне. Ну, а як вы? Шмат грошай прайгралі?

— Не, наадварот, я крыху выйграў.

— На гэтым трэба спыніцца. Адзінае выйсце.

Ён хуценька заплаціў за сваё «перно» — ён імкнуўся як мага хутчэй выправіць сваю памылку.

— Прыходзьце да мяне на яхту. Сёння мы там павячэраем. Утраіх. Нікога болей не будзе на яхце ажно да Партафіна. Скажыце парцье, што ваш рахунак у гатэлі аплачу я.

— Не трэба. У мяне ёсць грошы.

— Я не хачу, каб вы трацілі свае грошы, бо гэта мая віна, што я спазніўся.

Ён схаліў сваю кепачку яхтсмена і хуценька выйшаў, перавальваючыся, як сапраўдны марак. Ён не пакінуў мне часу на тое, каб мая нянавісьць знайшла выйсце, ці нават на тое, каб сказаць яму, што мне не вядома, дзе зараз мая жонка. Я паклаў грошы для Боўлза ў канверт і папрасіў парцье, каб той аддаў іх яму ў бары казіно ў дзевяць гадзін вечара. Потым я падняўся па лесвіцы ў свой нумар і пачаў складваць рэчы ў чамаданы. У мяне з'явілася невялікая надзея, што, калі мне ўдасца ўзяць Кэры з сабой у мора, усе нашы турботы застануцца тут, на беразе, у раскошным гатэлі, у багата

аздобленай Salle Privée, у казіно. Мне хацелася паставіць усе нашы нягоды en plein і адразу іх прайграць. Аднак калі я скончыў укладваць чамаданы і зайшоў у яе пакой, я зразумеў — надзеі болей няма. Пакой выглядаў болей чым проста пусты — ён быў пакінуты. Туалетны столік чакаў наступнага кліента — адзіная рэч засталася на ім ад Кэры. Гэта было развітальнае пісьмо: «Любы, болей я не вярнуся. Мне не хапіла духу сказаць табе пра гэта ў вочы, ды і якая ў тым карысьць? Мы болей падыходзім адно аднаму». Я прыгадаў усе папярэднія дзевяць дзён і як мы прыспешвалі той старадаўні драндулет па дарозе ў мэрыю. Каля канторкі парцье мне пацвердзілі: «Так, мадам вызваліла нумар гадзіну таму».

Я папрасіў, каб прыгледзелі за маімі чамаданамі: Друтэр, пэўна, не захоча трымаць мяне на борце сваёй яхты, калі пачуе тое, што я збіраюся яму расказаць.

5

Друтэр пагаліўся, апрануўся ў новую кашулю і чытаў кнігу ў невялікім пакоі для адпачынку на сваёй яхце. У яго зноў была велічная постаць чалавека з васьмага паверха. Але ўсё гэта не зрабіла на мяне ніякага ўражаньня. Я на сваёй скуры звездаў яго дабрыню, яна — дабрыня, можа толькі пагубіць чалавека. Дабрыня павінна ісці ад сэрца. Я трымаў нож за пазухай — вядома, у думках — і чакаў моманту, каб пусціць яго ў ход.

— Але я не бачу вашай жонкі?

— Яна хутка прыйдзе, — адказаў я.

— А вашы чамаданы?

— Хутка будуць тут. Можна мне выпіць?

У мяне не было пакут сумлення, як у дацкага прынца, каб набрацца смеласці на вераломнае забойства. Я хутка каўтуў два келіхі віскі. Ён наліў і сабе, паклаў лёду, прыслугоўваючы мне, як роўні. Яму нават у галаву не прыходзіла, што цяпер я вышэй за яго.

— Вы выглядаеце стомленным,— сказаў ён.— Адпачынак не пайшоў вам на карысьць.

— У мяне хапіла турбот.

— Вы не забыліся ўзяць з сабой Расіна?

— Не, не забыўся.

На момант мяне кранула, што ён памятае такія дробязі.

— Можа, пасля вячэры вы пачыталі б трохкі з Расіна. Некалі і я захапляўся ім. Шмат было ў жыцці такога, што цяпер забылася. Старасць — не радасць: не тая ўжо ў мяне памяць.

Я нагадаў, як Кэры казала: зрэшты, у яго веку ён мае права забываць. Але калі я згадаў Кэры, я ледзь не выраніў іслазу ў свой келіх.

— Можна мне выпіць яшчэ?

— Калі ласка.

Ён тут жа падняўся, каб наліць мне. Нахіліўшыся над барам і павярнуўшыся да мяне сваёй шырокай спіной патрыярха, ён сказаў:

— Не саромейцеся, гаварыце. Мы не на восьмым паверсе. Проста двое мужчын, якія разам адпачываюць. Спадзяюся, сябры. Не бяда, калі адзін з іх залье сабе гора, трохкі вып'е і крыху ап'янее.

— Мая жонка не прыйдзе. Яна мяне кінула.

— Пасварыліся?

— Ніякай сваркі не было. Ніякіх слоў не было сказана,— такіх слоў, якія можна было б аспрэчваць ці забыць.

— Яна кагосьці пакахала?

— Не ведаю. Магчыма.

— Раскажыце мне ўсё. Я не магу дапамагчы вам, але кожнаму ў такі момант трэба, каб яго выслухалі.

Выкарыстаўшы слова «кожнаму», ён ператварыў маё асабістае гора ва ўсеагульнае, нібыта ўсе людзі асуджаны на пакуту: «кожны» нараджаецца, «кожны» памірае, «кожны» страчвае каханне. Я раскажаў яму ўсё. Я раскажаў яму ўсё — апроч таго, дзеля чаго я прыйшоў сюды на борт і пра што я павінен быў паведаміць яму ў першую чаргу. Я згадаў нашы

ленчы з каваю і булачкамі, мае выйгрышы, расказаў пра галоднага студэнта і пра Птушынае Гняздо. Я ўспомніў пра нашу сварку з-за афіцыянта і пра тое, як яна мне сказала: «Я цябе болей не кахаю». Я нават — цяпер мне гэта здаецца неверагодным — паказаў яму яе развітальнае пісьмо.

Ён сказаў:

— Выбачайце мне. Калі б я... не затрымаўся, гэтага б не здарылася. Але вы б не выйгралі ўсе тэя грошы.

— На чорта мне здаліся ўсе гэтыя грошы!

— Такое надта лёгка сказаць. Я сам гаварыў тое самае шмат разоў. Але вось бачыце, я ўсё яшчэ тут... Калі б я рабіў тое, што я кажу, мяне б тут не было.

— А я кажу тое, што думаю на самой справе.

— У такім разе ў вас яшчэ ёсць надзея.

— У гэты самы момант яна, можа, спіць з ім.

— Гэта не разбурыць вашу надзею. Часта адкрываеш сапраўдную моц кахання, калі пераспіш з кім-небудзь іншым.

— Што мне рабіць?

— Выкурыце цыгару.

— Я не куру.

— Калі вы не маеце нічога супраць...— Ён запаліў сабе цыгару. — На іх таксама трэба грошы. Бадай што, я не люблю грошай — а хто іх любіць? Але мне падабаюцца цыгары, гэтая яхта, магчымасць прымаць у сябе гасцей, і прызнаюся, мне прыемна, так, мне падабаецца ўладарыць над людзьмі.

Я нават забыўся, што гэтай улады ў яго болей няма.

— Кожны павінен мірыцца з гэтымі праклятымі грашыма. А вы ведаеце, дзе цяпер яна можа быць?

— Святкуюць, па-мойму... каваю з булачкамі.

— У мяне было чатыры жонкі. Вы ўпэўнены, што вам сапраўды хочацца, каб яна вярнулася да вас?

— Так.

— Можа, усё-такі спакайней без іх.

— Я не шукаю спакою — пакуль што.

— Мая другая жонка — я быў тады яшчэ малады — яна кінула мяне, і я зрабіў памылку, адбіўшы яе назад. Потым

мне спатрэбілася шмат гадоў, каб пазбавіцца ад яе зноў. Яна неблагая жанчына. Нялёгка пазбаўляцца ад добрых жанчын. Калі ўжо так карціць жаніцца, лепей ужо ажаніцца з благой жанчынай.

— Такое ўжо было са мною аднойчы, і я не знайшоў у гэтым шмат шчасця.

— Усё-такі з благой жонкай доўга не пражывеш. А з добрай можна пражыць шмат гадоў. Вось Бліксан ажаніўся з добрай жанчынай. Па нядзелях яна сядзіць побач з ім на царкоўнай лаўцы, абдумваючы меню на абед. Яна добрая гаспадыня і мае цудоўны густ — у іх бездакорна аздоблены інтэр'ер кватэры. Рукі ў яе — пухленькія, і яна з гордасцю гаворыць, што яны хораша прыстасаваныя да кандытарскай працы, аднак жа не толькі для гэтага існуюць жаночыя рукі! Яна высокамаральная жанчына, і калі ён пакідае яе на тыдзень, то адчувае сябе свабодным чалавекам. Аднак яму даводзіцца вяртацца назад — якая гэта жахлівая рэч — непазбежнае вяртанне да сваёй жонкі!

— Кэры зусім не такая, — я глянуў на рэшту свайго віскі. — Напрамілы бог, парайце мне, што мне рабіць?

— Я надта стары, і маладыя называюць мяне цынікам. Людзям ніколі не даспадобы рэальнае жыццё. Яны пазбягаюць довадаў цвярозага розуму. Я б вам параіў прынесці сюды свае чамаданы, забыцца на ўсю гэтую справу — у мяне вялікі запас віскі, — некалькі дзён вы б знаходзілі ў ім суцяшэнне. Да мяне заўтра на борт падымецца даволі многа прыемных гасцей, — вам, пэўна, спадабаецца Сесілія Чартарыс. У Неапалі ёсць некалькі бардэляў, калі вы не зможаце абысціся без жанчыны. Я тэлефаную ў кантору, каб вам падоўжылі адпачынак. Знаходзьце радасці ў выпадковых прыгодах і не старайцеся прывязаць іх да сямейнага жыцця.

— Мне патрэбна толькі Кэры. Гэта маё апошняе слова. Ніякіх прыгод мне не трэба.

— Мая другая жонка кінула мяне, бо яна казалася, што я занадта амбіцыйны. Яне не разумела, што толькі тыя, хто памірае, свабодныя ад амбіцый. Але і ў іх, бадай, ёсць жадан-

не выжыць. Некаторыя людзі хаваюць свае амбіцыі — вось і ўсё. Мне давялося дапамагчы маладому чалавеку, якога пакахала мая жонка. Ён хутка паказаў свае амбіцыі. Есць розныя амбіцыі — вось і ўсё, і мая жонка пераканалася, што ёй болей даспадобы мае амбіцыі, бо яны неабмежаваныя. Жанчыны ставяцца да бясконцасці, як да несур'ёзнага саперніка. Але мужчыне быць задаволеным пасадай памочніка бухгалтара — гэта абраза.— Ён журботна паглядзеў на доўгі попел цыгары.— І ўсё-такі ніхто не мае права ўтыкаць свой нос у чужыя справы.

— Я б зрабіў усё...

— Ваша жонка рамантычная жанчына. Беднасць гэтага маладога чалавека кранае яе сэрца. Па-мойму, я знайшоў выйсце. Наліце сабе яшчэ келіх віскі, пакуль я раскажу, што вам трэба зрабіць.

Частка трэцяя

1

Я сышоў па трапе, злёгка хістаючыся ад выпітага віскі, і пайшоў угору па схіле ад порта. Было чвэрць дзевятай, і калі я зірнуў на гадзіннік, ён нагадаў мне пра тое, пра што я зусім забыўся расказаць Друтэру.

Друтэр папярэдзіў:

— Толькі не давайце грошай: яны такія брудныя! Аднак тыя круглыя чырвоныя жэтоны... Вы пабачыце самі, ніякі гулец супраць іх не ўстоіць.

Я пайшоў у казіно, але іх там не было. Потым я абмяняў усе свае грошы на фішкі, і, калі я выйшаў на двор, у маіх кішэнях бразгала, як у сумачцы Птушынага Гнязда. Толькі чвэрць гадзіны спатрэбілася мне, каб знайсці іх: яны сядзелі ў кафэ, куды мы звычайна хадзілі есці. Я крыху паназіраў за імі ўпотаік, з-за дзвярэй. Кэры зусім не выглядала шчаслівай. Яна завітала сюды, як яна мне расказала пазней, каб пераканаць сябе канчаткова ў тым, што яна мяне болей

не кахае, што ніякіх пачуццяў у яе не выкліча месца, дзе мы бывалі разам, аднак яна пераканалася, што ўсё засталася па-ранейшаму. Калі ён скончыў есці, ён падлічыў грошы і потым папрасіў, каб яна трошкі пасядзела моўчкі, пакуль ён будзе правяраць сваю сістэму.

— Сёння мы зможам дазволіць сабе гульнію да пяцісот франкаў,— сказаў ён.— Гэта значыць пяць стофранкавых ставак.

Калі я падышоў, ён усё яшчэ сядзеў з алоўкам і паперай. Яшчэ ад самых дзвярэй я павітаўся з Кэры:

— Прывітанне.— І яна азірнула. Кэры ледзьве была не ўсміхнулася мне звыкла — я ўбачыў гэтую ўсмешку ў яе вачах, але яна раптам апусціла іх долу, як хлапчук апускае долу свайго паветранага змея, хаваючы яго ад ветру.

— Філіп, гэта...— мой муж.

Ён узняў вочы ўгору:

— А, добры вечар,— і пачаў нервова барабаніць па стале кончыкам алоўка.

— Спадзяюся, што вы добра даглядаеце за маёй жонкай.

— Гэта зусім не ваша справа.

— Есць некаторыя рэчы, якія вы павінны ведаць, каб зрабіць яе шчаслівай. Яна не пераносіць пенкі на гарачым малаце. Бачыце, я сподак завалены кавалачкамі паперы. Вы павінны забраць іх, перш чым наліваць ёй каву. Яна не навідзіць нягучныя, але рэзкія гукі — напрыклад, храбусценне падсмажанага хлеба ці гэтай булачкі, якую вы зараз перажоўваеце.

— Я хацеў бы, каб вы пайшлі адгэтуль,— сказаў малады чалавек.

— Я палічыў бы за лепшае пагаварыць са сваёй жонкай сам-насам.

— А я не хачу заставацца з табою,— сказала Кэры.

— Вы чулі, што яна сказала. Калі ласка, ідзіце адсюль.

Мяне здзівіла, як дакладна Другтэр прадказаў наш дыялог. У мяне з'явілася надзея.

— Прашу прабачэння. Я буду настойваць на сваім.

— Вы не маеце права...

Кэры сказала:

— Калі ты не пакінеш нас, мы абое пойдзем адгэтуль. Філіп, заплаці па рахунку.

— Chérie, я хачу да канца прадумаць сваю сістэму.

— Ведаеце, што я зраблю? — сказаў я. — Я значна старэйшы за вас, але я выклікаю вас на бойку. Калі я перамагу вас, я пагавару з Кэры сам-насам. Калі вы будзеце пераможцам, я пайду і ніколі болей вас не патурбую.

— Прапаную іншае выйсьце. Я вам заплачу за паўгадзіны размовы з ёю.

— Як ты пасмеў такое прапанаваць? — сказала Кэры.

Я засунуў руку ў кішэню і выцягнуў прыгаршчу жоўтых і чырвоных фішак — пяцісотфранкавых і тысячафранкавых — і раскідаў іх на стала паміж кубкамі кавы. Ён не мог адарваць ад іх вачэй. Яны прымусілі яго забыцца на сваю сістэму. Я сказаў:

— Я аддаў бы перавагу бойцы. Гэта ўсе мае грошы, што засталіся.

Ён утаропіўся ў фішкі.

— Я не хацеў бы ўсчынаць сварку, — нарэшце вымавіў ён. — Ghérie, ён просіць нейкія паўгадзіны. Зрэшты, ён мае на гэта права. Ёсць жа ў вас пэўныя рэчы, якія вы павінны абмеркаваць паміж сабой, а з гэтымі фішкамі я змагу сапраўды апрабаваць сваю сістэму.

Яна сказала яму такім тонам, да якога ў апошнія некалькі тыдняў я ўжо прызвычаіўся:

— Добра. Бяры гэтыя фішкі. Адпраўляйся ў сваё праклятае казіно. Ні пра што ты ўсё адно не мог думаць.

У яго хапіла такту акурат на тое, каб не схапіць жэтоны адразу:

— Ubачымся праз паўгадзіны, chérie.

Я сказаў:

— Абяцаю вам, што сам прывяду яе ў казіно. У мяне засталіся там невялікія справы.

Калі ён быў ужо каля самага выхаду, я аклікнуў яго:

— Вы згубілі адзін жэтон!

Філіп вярнуўся і пачаў шукаць яго пад сталом. Ubачыўшы твар Кэры, я ледзьве не пашкадаваў за сваю перамогу.

Стрымліваючы слэзы, яна сказала:

— Табе надта добра ўдалося паказаць яго сапраўднае нутро. Ты зараз адчуваеш сябе пераможцам. А пра мяне ты падумаў?

— Пойдзем на борт яхты на адну ноч. У цябе будзе асобная каюта. Мы зможам сысці на бераг у Генуі заўтра.

— Па-мойму, ты спадзяешся, што я змяніла сваё рашэнне.

— Так, спадзяюся. Вялікай надзеі не маю, але ж гэта ўсё такі лепей, чым адчай. Як ты не разумееш, што я цябе кахаю.

— Ты абяцаеш ніколі болей не іграць на рулетцы?

— Абяцаю.

Яна нахіліла галаву, каб я не мог бачыць яе твару, і сядзела моўчкі. Я выкарыстаў усе аргументы: мне таксама не было чаго сказаць. Ноч была поўная цішыні, якую парушала бразганне кубкаў і журчанне вады. Нарэшце яна сказала:

— Чаго мы чакаем?

Мы забралі свае чамаданы, а потым пайшлі пешкі ў казіно. Яна была адмовілася заходзіць усярэдзіну, але я сказаў:

— Я абяцаў прывесці цябе.

Я пакінуў яе ў холе, а сам пайшоў на «кухню» — яго там не было. Потым я пайшоў у бар, а потым, нарэшце, зазірнуў і ў Salle Privée. Ён быў там, упершыню гуляючы пяцісот-франкавымі фішкамі. А. Н. Другі сядзеў за тым самым сталом. Ён сядзеў у сваім крэсле на калёсіках, і пальцы ў яго рухаліся, як мышы. Я схіліўся над яго плячом і паведаміў яму навіны, але ён не выказаў ніякай цікаўнасці, бо шарык скакаў вакол кола рулеткі. Нарэшце шарык спыніўся на адзнацы «Нуль», я падышоў да Філіпа, а круп'е збіраў у гэты час усе іхнія стаўкі.

Я сказаў Філіпу:

— Кэры тут. Я стрымаў сваё абяцанне.

— Папрасіце яе, каб яна сюды не заходзіла. Мне сёння шанцуе, за выключэннем апошняга тура. Я не хачу, каб мяне турбавалі.

— Яна ўжо ніколі вас не патурбуе.

У той вечар Гом паводзіў сябе як гасцінны гаспадар. Ён так старанна рабіў выгляд, нібыта нічога не ведае пра нашу сварку, што мы самі патроху пачалі забывацца на яе. Перад вячэрай мы пілі кактэйлі, за вячэраю — шампанскае, і я заўважыў, што Кэры не зусім упэўнена вымаўляе словы. Яна рана пайшла спаць, бо хацела пакінуць мяне сам-насам з гаспадаром. Мы з Гомам выйшлі на палубу, каб пажадаць ёй «дабранач». Гом сказаў:

— Заўтра вечарам вы, магчыма, мяне і пераканаеце, што Расін самы лепшы паэт, але я хачу пачытаць вам Бадлера.

Ён абапёрся на парэнчы і пачаў чытаць на памяць сваім нізкім голасам, а мне дужа захацелася даведацца, да каго ў мінулым ужо звяртаўся аднойчы з гэтымі пранікнёнымі радкамі стары мудры чалавек з неабмежаванымі амбіцыямі.

Ён павярнуўся да нас і сказаў:

— Я звяртаюся да вас, мае дарагія сябры, ад яго імя, — і ён абняў Кэры за плечы, а потым лёгенька падштурхнуў яе да трапу, які вёў уніз да яе каюты. Кэры ўскрыкнула, як параненае птушаня, і знікла.

— Што здарылася? — спытаў Гом.

— Відаць, нешта ўспомніла.

Я ведаў, што яна прыгадала, але не сказаў яму.

Ён працягнуў мне поўны келіх:

— Я не буду болей прымушаць вас піць цэлую ноч навывет, але тое-сёе хачу вам яшчэ сказаць. У мяне будзе новы памочнік бухгалтара.

— Вы маеце на ўвазе... Вы робіце мне папярэджанне...

— Цяпер, калі ў вас ёсць жонка, вам спатрэбіцца болей грошай. Я стаўлю Арнольда на чале фірмы «Джэнерал Энтэрпрайсіс». Замест яго галоўным бухгалтарам нашай фірмы прызначаю вас.

Калі я праходзіў міма каюты Кэры, я пацікавіўся, ці зачыніла яна дзверы на ключ. Дзверы былі адчыненыя. Кэры сядзела на ложку, падцягнуўшы калені да падбароддзя, і гля-

дзела пільна ў ілюмінатар. Загулі рухавікі, і мы пачалі выходзіць з гавані ў адкрытае мора.

— Ты яму ўсё сказаў? — спытала яна.

— Не.

— Ты ж абяцаў, — сказала яна. — Я не магу плыць у Італію на гэтай яхце, калі ён нічога не ведае.

— Я абавязаны яму ўсім, — сказаў я. — Гэта ён параіў, як мне вярнуць цябе назад.

— Тым болей ты абавязаны расказаць яму пра ўсё.

— Няма чаго расказаць. Ты думаеш, што пасля ўсяго таго, што ён зрабіў мне, я буду яго зводзіць з Бліксанам?

— А як жа акцыі?

— Калі я пайшоў у казіно шукаць Філіпа, я забраў грошы, якія пакінуў Другому. Наш заклад быў скасаваны. Другі разбагацеў на пятнаццаць мільёнаў, а Філіпу засталіся апошнія пяць мільёнаў, калі ён не паспеў іх ужо прайграць. Мы вярнуліся на тое самае месца, адкуль пачалі свой шлях.

— Мы ніколі туды не вернемся.

— Ніколі?

— Я кахаю цябе намнога мацней. Бо я жахліва подла паводзіла сябе ў адносінах да цябе і ледзь цябе не страціла.

Доўга мы амаль што не гаварылі: на цесным ложку не хапала месца ні для чаго, апроч нашых цел, але недзе ўжо на світанку, калі трохі развіднела, я разбудзіў яе і расказаў пра прапанову Гома.

— Багатымі мы не будзем, — паспяшаўся я запэўніць яе, баючыся страціць яе зноў, — але ў наступным годзе мы зможам сабе дазволіць паехаць у Борнмут...

— Не, — сказала яна сонным голасам. — Давай лепей паедзем у Ле Туке. Там ёсць казіно. Але не карыстайся болей сваёй сістэмай.

Гэта было адзінае абяцанне, пра якое я зусім забыўся. Я падняўся і выцягнуў з кішэні сваю выдатную сістэму, парваў яе на кавалачкі і выкінуў праз ілюмінатар — вецер падхапіў белыя шматкі паперы, падобныя на вялікія камякі снегу.

З М Е С Т

Магчымасці «лёгкіх» жанраў. <i>Вадзім Небышынец</i>	3
СТАМБУЛЬСКИ ЭКСПРЭС	9
ХТО ПРАЙГРАЕ, БЯРЭ ЎСЕ	249

Літаратурна-мастацкае выданне

Грын Грэм

СТАМБУЛЬСКИ ЭКСПРЭС

Раманы

Рэдактар *В. С. Сёмуха*. Мастак *У. У. Даўгань*. Мастацкі рэдактар *А. І. Цароў*. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *Я. Ф. Харко*.

ІБ № 3732

Здадзена ў набор 21.06.91. Падр. да друку 25.01.93. Фармат 70×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 14,70+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 15,14. Ул.-выд. арк. 16,89. Тыраж 3100 экз. Зак. 1424. Цана 35 р.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

